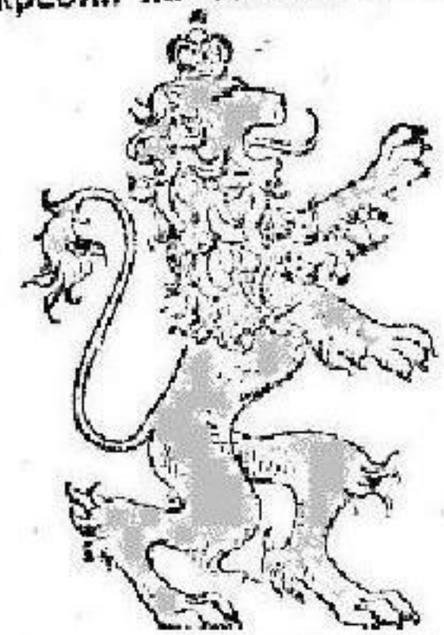
Дѣйствията на III армия въ ДОБРУДЖА

прѣзъ 1916 година

БЪЛГАРСКА АРМИЯ въ съставъ: 1-ва Софийска, 6-та Бдинска [illegible] 4-та Прѣславска и 1-ва Конна дивизии, т. е. отъ юнацитѣ [illegible] и смѣлитѣ Конници и отъ ония на първитѣ три дивизии, [illegible] доблѣстно изпълнения си дългъ по добруджанскитѣ полета, [illegible] поради примирието на Македонския фронтъ, да понесатъ [illegible]жено тежкия жребий на заложници въ Сърбия и Гърция.

ОТГОВОРЪ

на писаното за българитѣ въ мемоаритѣ на Генералъ Лудендорфа

[illegible]ралъ Лудендорфъ, бившъ оберъ-квартирмейстеръ на Германската [illegible] Квартира, въ своитѣ мемоари за войната, съвсѣмъ незаслужено [illegible] въмъ българитѣ единъ езикъ, който силно задѣва нацио- [illegible] самолюбие, и длъжность е да му се отговори, поне относно казаното отъ него за III а армия.

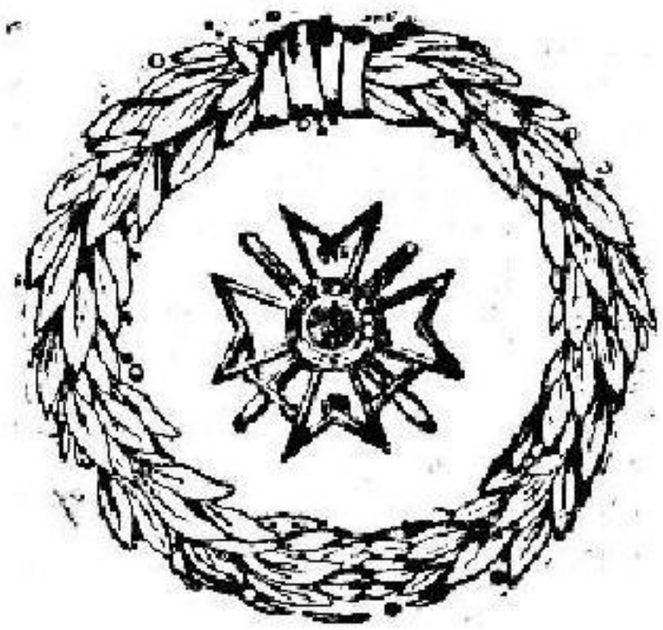
отъ С. ТОШЕВЪ (г-лъ въ зап.)

АВТОРСКОТО ПРАВО
Е ЗАПАЗЕНО

ГЕН. СТЕФАНЪ ТОШЕВЪ

ИВ. ВАЗОВУ,

На Тебъ, пѣвецо дивний, що съ лира въ ржка буди петдесять години българското самосъзнание и въодушавява народа за възвишена любовь къмъ родината мила; на Тебъ, вдъхновений творецо на националния ни епосъ, що, съ възпѣванията на редицата ни труженци и левенти: Паисий, Братия Миладинови, Раковский, Караджата, Василъ Левски, Ботевъ, Бенковски, Каблешковъ и пр.), на геройскитѣ подвизи на славнитѣ ни опълченци прѣзъ 1877 год. и на борбата ни при Сливница и пр., влѣ въ младитѣ поколѣния идейностьта за съзнателно самопожертвуванние прѣдъ отечествения олтаръ и ги възпламени за общо скачане на брань, като мощни вълни къмъ югъ, западъ и сѣверъ; на Тебе великий родолюбецо, що и въ днитѣ на тежкитѣ продължителни борби мисленно летеше съ побѣдитѣ ни знамена и не прѣстана да подхранвашъ бойния жаръ у нашитѣ юнаци, посвѣщаваме тая си книга,— изложение на побѣднитѣ налети на въодушевенитѣ отъ идейность български синове въ Добруджа, по златната тая земя, въ която благодарение на вдъхновената ти лира, българитѣ, ако и останали тамъ подъ чуждо иго, не изгубиха пжтя си, не умрѣ въ тѣхъ родното чувство, не затина българската имъ рѣчь! !

ОТЪ АВТОРА.

ПОКЛОНЪ ВАМЪ ГЕРОИ.

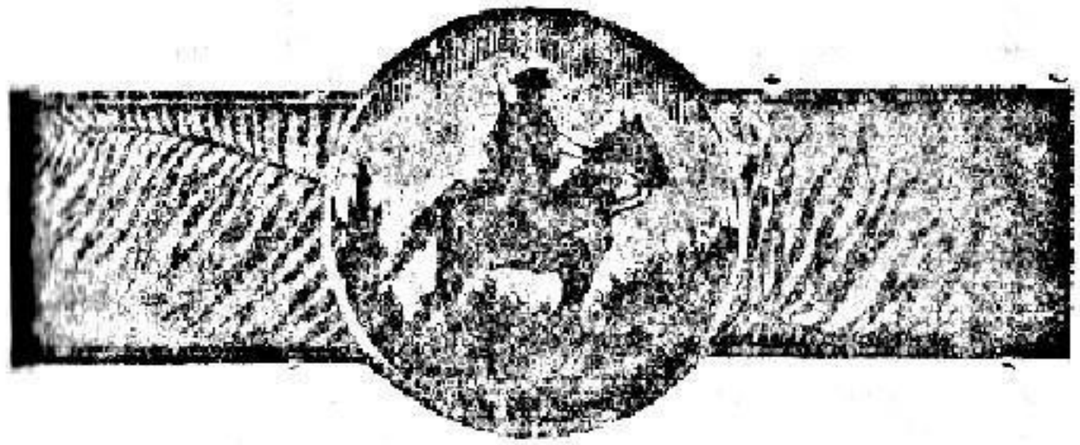
Възтържено прѣкланямъ се герои
Прѣдъ памѣтьта и свѣтлия ви ликъ,
Ви ладнали по чуки и усои,
Отъ вражеский куршумъ и хладенъ щикъ,
Когато въ нападитѣ търчахте
За удара неотразимъ съ ножъ,
Прѣскачайки падналитѣ, ревяхте
Урата й удряхте съ сѣтна мощь;
И подъ оловний плисъкъ надъ главитѣ,
Съ гнѣвъ сѣчахте мрѣжитѣ тамъ телъ
И супостатитѣ да повалите
Напирахте съ устрѣма си смѣлъ
Върху окопитѣ, звети силно,
Изсипващи шрапнели ураганъ
И мрѣхте шепнайки умилно:
„Българио, земя свещенна намъ,
За тебъ кръвьта си днесъ пролѣхме,
За славата на милия народъ
И свѣтло бждаще му изковахме
И свобода за брата, клѣтий робъ"!
И днесъ лежитѣ въ гробницитѣ свои,
Изпълнили достойно дългъ свещенъ.

Но знаейки станалото, герои,
Въ мигъ сжня ви билъ би нарушенъ;
Скокнали гнѣвно бихте отъ лѣглата,
И пакъ събрани плътно в'боень строй,
С'напада си ужасенъ, съ урата,
Отново би се втурнали на бой!..

. . . . . .

Но спете мирно вий дѣца бурливи,
Тржбата бойна нѣ се чуе вечъ,
Побѣднитѣ ни знамена шумливи
Сж свити, в'ножната е бранний мечъ!

Гдъ Т-ВЪ

ВСТЖПЛЕНИЕ.

Докато I и II армии вече цѣла година се сражаваха побѣдоносно по бойнитѣ полета на западъ и югъ, III армия, съсрѣдоточена между Русе и Варна, продължаваше да остава въ пълно бездѣйствие. Пръснати групово по лѣсоветѣ и вълнообразнитѣ ра[illegible]ища на Дели-Ормана, ний съ мѣсеци приготовлявахме редъ позиции, срѣщу едно евентуално руско или ромжнско настжпване. Изсѣкохме горитѣ, прорѣзахме терена съ пжтища, прокопахме нивитѣ и браницата съ околи, за да създадемъ отбрана на страната, отъ Дунава до Черно море, на единъ грамаденъ фронтъ около 200 клм. Дѣйствително тази дълга отбранителна линия, поради липса на силни упорни пунктове (гребени и отдѣлни височини), бѣ съвсѣмъ слаба, обаче това не ни плашеше. Ний само се отвръщавахме отъ мисъльта, че може би ще ни се падне злата участь да се отбраняваме, а не да настжпваме, като другаритѣ си отъ другитѣ армии. Макаръ и да работихме, но умоветѣ ни бѣха на друго мѣсто, — тамъ, гдѣто цѣла година вече гърмѣха топоветѣ и се лѣеше обилно българска кръвь. Това относително бездѣйствие и продължително копане бѣха почнали вече силно да подбиватъ духътъ и да разколебаватъ надеждата ни за възможна война съ Ромжния, поради което много офицери и войници поискаха прѣводъ на Македонския фронтъ а добруджанситѣ доброволци почнаха открито да заявяватъ, че повече не могатъ да чакатъ и ще напуснатъ редоветѣ на армията. Въобще всички намираха, че повече не може да се търпи, и трѣбваше да се вематъ строги мѣрки срѣщу възможни инциденти по границата и да се тълкува и твърди на всички, че безъ бой нѣма да се мине, че войната е вече на прагътъ и пр.

И най-послѣ, слѣдъ годишно чакание, дойде въжделения день, и Дели-Ормана писна отъ гайди, кавали и музики и се напълниха кръшни хора отъ войници, селяни и селянки. Всички се радваха, ликуваха, като че ли посрѣщаха нѣкой Велик-

денъ, като че ли още утрѣ нѣмаше да задумкатъ топоветѣ и да шурнатъ първи изобилни. . . Защото несъкрушимата вѣра въ правотата на дѣлото стояха по-горѣ отъ страха прѣдъ неизвѣстността на утрѣшния день, и войника ни, проникнатъ дълбоко отъ съзнанието на отечествения дългъ, бѣ твърдо рѣшенъ да прѣодолѣе всички прѣчки, да прѣнесе и най-тежкитѣ страдания, да се бие съ ярость и самопожертвуване и на всѣка цѣна да постигне реализирането на националния идеалъ. Населението, имаще близки роднински връзки и почти еднакви стопански интереси съ онова отъ завладѣната прѣзъ 1913 г. часть отъ Добруджа, бѣ сжщо обзето отъ радость, поради скорото прѣмахване на тая умразна граница, що не допускаше чести сношения съ роднини и познати, и прѣчеше за свободното обработване на имуществата, останали въ ромжнска територия. Освѣнъ това, въ тая погранична зона се намѣриха хиляди и хиляди бѣглеци отъ Добруджа, които, ако и вече отъ години прѣселници у насъ, не бѣха прѣстанали да копнѣятъ за роднитѣ си мѣста и съ голѣмо нетърпение очакваха почването на войната, безъ да искатъ да знаятъ, че освѣнъ съ ромжнитѣ трѣбваше да се биемъ и съ братята руси... Тъй че тамъ въ Дели-Орманъ всички съ радостенъ трепетъ и съ пълна вѣра въ побѣдата посрѣщнаха началото на борбата за Добруджа, благодатната тая земя, гдѣто житото е злато, царевицата е сребро и стадата сж неизброими, и на която Богъ е далъ български обликъ, останалъ съ вѣкове неизличимъ, както подъ вълнитѣ на иноземнитѣ нашествия, тъй и подъ ужасиитѣ на десятки войни; за тая Добруджа, за обезбългаряването на която не помогнаха нито турското и татарско масово заселване, нито 40 годишното ромжнско владѣние съ всичкитѣ му мѣроприятия за ромжнизиране на тоя край . . . . . .

. . . . . .

Благословенъ да бжде Богъ, Който забавя, но не забравя! Трижъ да бжде Той по-благословенъ, че тоя пжть не само не забрави, но не и забави! . . . Той бѣ прѣмилостивъ къмъ насъ, но ний не съумѣхме да използуваме Неговото милосърдие и благость! Защото, тъкмо въ надвечерието на годишнината на Букурещкия миръ, при празднуването на който, готвяха да стѣгнатъ по-здраво обрѫча на блока около ограбена България, избухна Всеобщата война и не допусна да се извърши това още по голѣмо пакостничество надъ нещастното отечество . . . Нашата цѣна изведнъжъ порастна; насъ почнаха да ни търсятъ, и оставаше ни само да изберемъ вѣрния пжть за достигането на националния идеалъ и благосъстояние . . . Рѣшаваше се сждбата на цѣлия свѣтъ, рѣшаваше се славянската сждба, и слѣдователно този бѣ именно момента, въ който трѣбваше или да отговоримъ на вѣленията на кръвьта, или пъкъ да запазимъ, възможно по-дълго врѣме, пъленъ неутралитетъ.

Но увы! . . . освобождението на останалитѣ подъ неволя, по силата на Берлинския договоръ, братя, бѣ възделената българска мечта и свещенъ идеалъ въ продължение на 40 годишно политическо сжществуване. Въ стремежа си за национално обединение, ний, въ 1913 г., не само видѣхме тоя идеалъ покрусенъ, но даже изгубихме и южна Добруджа. — Раната отъ току що извършената операция, бѣ още съвсѣмъ прѣсна и силно болезнена, поради което копнѣжитѣ на наболѣлата българска душа бѣха майсторски експлоатирани до степень — *да на тласнатъ въ всеобщата борба на страната на централнитѣ сили, рамо до рамо съ турцитѣ, срѣщу родната Русия.* Народа не искаше войната, наложиха му я; голѣма часть отъ интелегенцията реагира противъ нея, накараха я да млъкне, да занѣмѣе. Едни опозиционери намѣриха затвора, други свиха партийнитѣ си знамена и нашето присъединяване къмъ централнитѣ сили въ 1915 г. стана свършенъ фактъ. Слѣдъ една година Ромжния се обяви на страната на съглашенцитѣ и, въ 1916 г. септември 2-й, се почнаха Добруджанскитѣ операции.

Съ пълна вѣра въ побѣдата, очаквайки руската помощь, ромжнитѣ застанаха задъ силно укрѣпени пунктове, които по тѣхна смѣтка, ние не можахме прѣвзе съ недѣли и мѣсеци, а веднажъ пристигнатъ ли рускитѣ дивизии, тогава вече: „напрѣдъ, въ сърцето на България!" . . . Да, така можеше да бжде, обаче съвсѣмъ не тъй излѣзе. Защото прѣдъ насъ стоеше възделената отъ 40 години Добруджа, а особено новоотнетитѣ ни градове: Добричъ, Тутраканъ, Силистра и Балчикъ, съ богатитѣ имъ околности; защото задъ насъ се намираха роднитѣ отечествени прѣдѣли, които трѣбваше съ гърдитѣ си да защитимъ отъ опустошение; и защото най-послѣ, въ тая борба на животъ и смъртъ по Добруджанскитѣ полета, ний се бихме съ идейность и жаръ, тъй както и ромжнитѣ първоначално се биха за своята Трансилвания. Силата у правия всѣкога се очетворява; свѣтата идея кеминуемо рано или поздно тласъци къмъ славни подвизи и доблестно самопожертвуване! . . . . . И завилня тогава ужасна буря по Добруджанскитѣ равнища, и литнаха се напрѣдъ вълнитѣ на едно неодържимо нашествие, кипящо отъ жажда за мъсть и готово всичко да събори и оничтожи. Да това бѣ едно вихрово дѣло, което не се нуждаеше отъ импулси и вземание на нѣкакви строги мѣрки, но, като високо идейно и дълго очаквано отъ интелигенцията и масата, бѣ възприето съ пълна готовность и жаръ, а особенно отъ жителитѣ на, осакатената съ отнемането на Добруджа, и постоянно заплашваната отъ ромжнитѣ домогвания за четверожгълника, севѣрна България.

Общъ прѣгледъ на дѣйствията на III армия.

Отъ 1 октомври 1915 г. до 1 септември 1916 г., т. е. равно 11 мѣсеца. III армия се намираше въ очаквателно положение къмъ Ромжния и въ отбранително къмъ Русия (по морския фронтъ). Частитѣ използуваха тоя дълъгъ периодъ: а) за усилване на границитѣ въ фортификационно отношение и за вземане на редъ мѣроприятия по отбраната на Добруджанския и морски фронтове и б) за подготовка на персонала и частитѣ въ тактическо отношение и затвърдяване дисциплината и подигане духа у хората и въ колективнитѣ строеви и нестроеви единици. Тая дѣйность на армията не съставлява прѣдметъ на настоящото ни изложение и ще бжде оставена да се опише при другъ случай.

Въ надвечерието на военнитѣ дѣйствия, III армия, която до това врѣме бѣ подчинена на Щаба на Дѣйствующата Армия, прѣмина въ подчинение на щаба на групата Макензенъ.

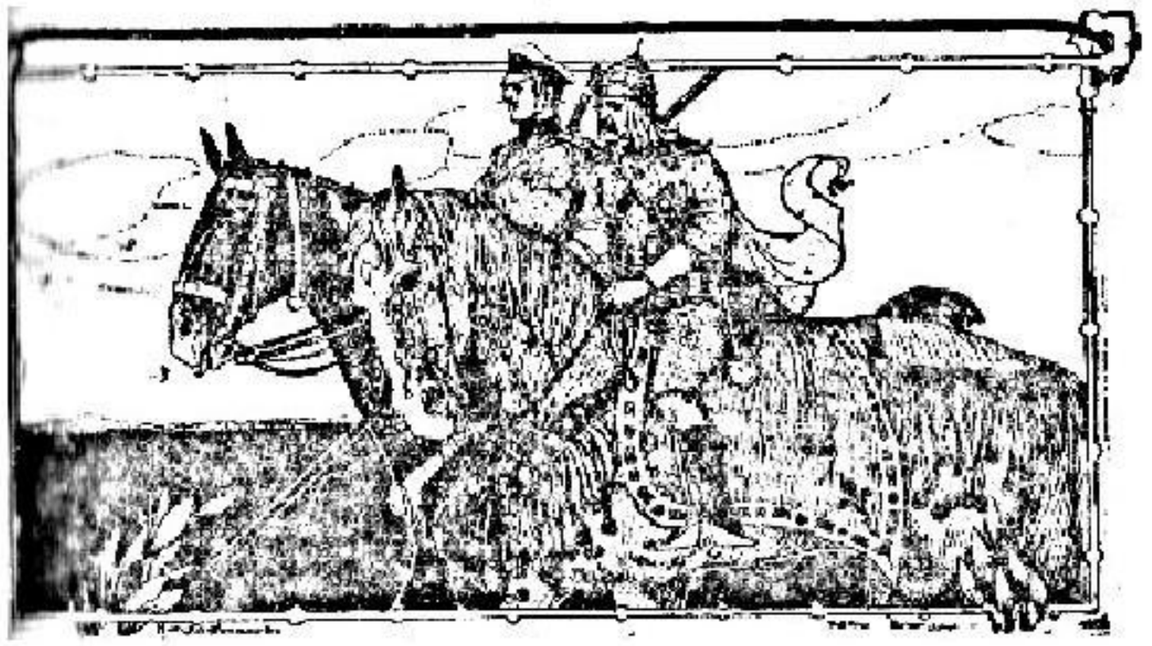
Дѣйствията се почнаха на 2 септември и, споредъ тѣхния развой, тѣ се подраздѣлятъ на четири периода:

Първиятъ периодъ започва отъ деня на обявяването на войната и свършва на 19 септември, като включва: боевете около Тутраканъ, Добричъ, Кочмаръ, Сарсънларъ, Муси бей, Деведжикьой, Алтаатъ, Теке дере, Кара Османъ и първата атака на Кубадинската позиция;

Вториятъ периодъ започва отъ 20 септември, когато III армия прѣмина врѣменно къмъ отбрана, и свършва съ 3 ноември, като включва въ себе си: прѣвземането на Кубадинската позиция, завладѣването на Черна вода, Меджидие и Кюстенджа и първия опитъ за изтласкане на противника отатъкъ долни Дунавъ;

Третиятъ периодъ започва отъ 4 ноември и свършва на 14 декември сжщата година и включва: упоритата отбрана на армията на линията езеро Ташавлу — с. Бонахчикъ и осуетяването опита на противника да разбие армията и я отхвърли на югъ; и

Четвъртиятъ периодъ започва отъ 15 декември и свършва на 5 януари 1917 г., въ който день противникътъ бѣ прогонен отатъкъ Дунава и Добруджа бѣ окончателно освободена.

I-ви ПЕРИОДЪ.

(Отъ обявата на войната до прѣминаването на армията къмъ отбрана на 20 Септември.

ЗАДАЧАТА НА III АРМИЯ.

Въ очакването на военнитѣ дѣйствия, щаба на Макензенъ издаде слѣдната директива № 6960: „*За да направимъ положението за насъ благоприятно и да прънесемъ военнитѣ дѣйствия въвъ отъ страната, ще трѣбва най-напрѣдъ, чрѣзъ рѣшителни удари, съ разполагаемитѣ за сега сили, да се заематъ най-важнитѣ пунктове за прѣминаването на Дунава въ ромжнска територия. За по-лжно ще вънамѣряваме, чрѣзъ едноврѣменно и ненадѣйно нападение, да се запладнемъ съ IV Прѣславска дивизия прѣдмостната крѣпость Тутраканъ и съ I Софийска дивизия—прѣдмостната крѣпость Силистра*".—Въ тая директива се налагаше още и слѣдното прѣгрупиране на армията:

I Софийска дивизия да се съсрѣдоточи по границата въ двѣ групи: първата — въ района с. Хърсово — с. Кеменларъ и втората — въ района на с. Калково — с. Шаври.

IV Прѣславска дивизия — въ района с. Топчи — с. Камакьой (около Балбунаръ).

I Конна дивизия — въ района с. Хамбарлъкъ — с. Караюкъ (западно отъ желѣзопжтната линия Девня — Добричъ).

VI Бдинска дивизия (бригада) около гр. Шуменъ.

Макаръ че тая директива съдържаше тенденция за отбрана по Добруджанската граница и за една офанзива по Дунавския фронтъ, обаче щаба на армията, знаейки, че нашата Главна квартира се бѣ противопоставила срѣщу тоя планъ и е добила съгласието за едно бързо настъпване въ Добруджа, той остави тая часть на директивата безъ внимание, но съ извънредна сериозность се отнесе къмъ втората ѝ часть — *едновременното атакуване на Тутраканъ и Силистра*, още повече, че заповѣданото прѣгрупиране на армията се правеше съ оглѣдъ за подобна атака . . . Като се базира върху послѣднитѣ свѣдѣния за неприятелскитѣ сили въ тия двѣ крѣпости и като обсѫди въ всѣко отношение въпроса, щаба на армията дойде до слѣднитѣ заключения: а) Че едновременната атака на Тутраканъ и Силистра ще повлѣче раздѣлянето силитѣ на слабата по численость III армия; б) че атаката на Тутраканъ само отъ IV Прѣславска дивизия, която брои 17 дружини (8-й Приморски полкъ и 1 дружина отъ 48-й полкъ се намираха въ Варненския укрѣпенъ пунктъ), при факта, че въ тая крѣпость противникътъ имаше гарнизонъ около 25 дружини и 20 батареи, не обѣщава сигуренъ успѣхъ; в) че противникътъ само за единъ день може да получи подкрѣпление отъ Букурещъ, нѣщо, което, по политически причини, бѣ повече отъ вѣроятно, а въ това врѣме задъ атакующата Тутраканъ IV Прѣславска дивизия нѣмаше да има никакви подържки за париране на възможнитѣ случайности; г) че единъ маломалски неуспѣхъ при Тутраканъ или даже едно забавяне въ дѣйствията, може да компромитира всички други частични успѣхи даже и завладѣването на Силистра отъ I-а Софийска дивизия; д) че бързото завладѣване на Тутраканъ би повлияло много силно върху морала у нашата и неприятелската армии и е) че поради очакваното пристигане на рускитѣ подкрѣпления, падането на Тутраканъ трѣбва да стане най-скоро, съ единъ по-тежъкъ, по-силенъ и кратъкъ ударъ. Възъ основа на тия сѫждения Командующи III армия рѣши: *да се атакува Тутраканъ съ IV Прѣславска дивизия, съ I Софийска бригада и съ германско-българската колона на майоръ Хамдрщайнъ* (отъ Русе), а III Софийска бригада да остане въ негово разпоредяне, *за да може да влияй, както на боя при Тутраканъ*, тъй и срѣщу единъ опитъ на противника, да удари отъ Силистра въ тилъ на войскитѣ ни, атакующи Тутраканъ.

Горното рѣшение Командующи армията изложи лично на генералъ Фелдмаршалъ Макензенъ, на 31 августъ въ 3 ч. сл. пл., въ буфета на гара Горна Орѣховица, гдѣто съ началникъ щаба си полковникъ Поповъ, той бѣ извиканъ отъ Фелдмаршала да докладва съображенията си по прѣдстоящата операция. Тогавашния замѣстникъ на началникъ щаба на Макензенъ, полковникъ Хенчъ, сѐ противо постави на изложенията, направени отъ полковникъ Поповъ, за силата и за фортификационното състояние на Тутраканската крѣпость, като каза, че знае положително, какво въ Тутраканъ нѣма повече отъ 10—12 дружини и че укрѣпяването не било модерно усъвършенствувано, поради което възможно е крѣпостьта да се завладѣе само отъ IV Прѣславска дивизия. Възрази му се, че по най-положителни свѣдѣния, добити отъ българи, живущи въ заграбена Добруджа и отъ бивши офицери и подофицери отъ българската армия, положително е установено, че тамъ има 25 дружини и 20 пѣши батареи (безъ тежката артилерия) и че укрѣпяването е усилено съ широка и отъ модерна конструкция телена мрѣжа, съ вълчи ями, засѣки, казематерувани и фланкирующи постройки и пр. Командующи армията добави, че планътъ за едновременното атакуване на двѣтѣ крѣпости ке се удобрява и отъ щаба на дѣйствующата армия, а слѣдъ добититѣ на послѣдъкъ свѣдения за противника, става вече немислимо привеждането му въ изпълнение. *Тутраканъ трѣбва да падне*, продължи той *възможно по-скоро и то да пристигането на рускитѣ подкрѣпления, за което абсолютно належаще се явява атакуването му съ достатъчно силни части.* Фелдмаршала изслуша внимателно доклада*), съгласи се по принципъ и заповѣда да му се изложи той писмено, като добави, че за сега да се направятъ разпореждания споредъ директивата № 6960 (т. е, за групирането на армията съ оглѣдъ за едновременна атака на двѣтѣ крѣпости). Писменията докладъ бѣ прѣдставенъ още сѫщия день (№ 4267), въ който, възъ основа на даденото вече отъ фелдмаршала съгласие, пунктъ III-ий (отъ вѣжливость), бѣ мотивиранъ така: „Въ изпълнение на дадената ми отъ васъ устна директива, на мнѣние съмъ да изпълня възложената ми задача по слѣдния начинъ:

а) Съ IV Прѣславска дивизия (17 дружини, 12 полски, 4 гаубични и 2 тежки батареи, съ двѣ бригади отъ I Софийска дивизия (14 дружини, 11 полски, 4 гаубични и 2 тежки батареи) и съ отрядъ на майоръ Хамерщайнъ да атакувамъ южния и западния фронтове на Тутраканъ и

б) II Софийска бригада (8 дружини и 3 батареи) възнамѣрявамъ да насоча като заслонъ срѣщу Силистра".

Слѣдователно, споредъ рѣшението на командующи армията, върху 25 неприятелски дружини въ Тутраканъ трѣбваше да ударятъ 33 наши дружини и срѣщу 20 неприятелски батареи трѣбваше да дѣйствуватъ 44 наши батареи. Фелдмаршалъ Макензенъ съ телеграма № 5057, отъ 1 септември удобри тоя планъ, съ добавка, щото II бригада, която ще заслонява Силистра, да бѫде пратена при Аккапънларъ и минаването на границата да стане неочаквано. Сѫщо тъй Фелд-

*) На тоя докладъ присѫтствува и офицера за свръзка при щаба на Макензенъ полковникъ Дочевъ, който донесе за взетото рѣшение въ щаба на дѣйствующата армия.

маршалътъ удобри искането на Командующи армията, щото, за всѣка евентуалность къмъ Добричъ (пристигането на руски войски), VI Бдинска бригада, оставена въ разпореждане на фелдмаршала около Шуменъ, да се прѣмѣсти по-близо до границата — въ района Саджькьой — Хасарлъкъ — Ясж тепе и отъ тамъ да бжде употрѣбена споредъ нуждата.

По тоя начинъ бѣ постигнато пълно съгласие по прѣдстоящитѣ дѣйствия и щаба на армията направи тутакси разпореждания за прѣдстоящето настжпване въ Ромжния . . . и още само нѣколко часа и всичко щѣше да се размърда и събере въ строй, за да нахлуе въ вражескитѣ прѣдѣли за борба на животъ и смъртъ и да внесе свобода и човѣшки права на поробенитѣ братя. При всичкото старание да се пази тишина, все пакъ, поради усилената привечерь шетня по бивацитѣ и въ едно протежение на 20 клм. въ тилътъ, шумътъ не може да се избѣгне напълно. Нѣкждѣ дотовврваха послѣдните кола или довозваха кжсно полученитѣ продукти и фуражъ, на мѣста раздаваха хлѣбъ, сухаръ и патрони, или пъкъ фелдфебелитѣ произвеждаха проверка на хората и на тѣхното бойно стъкмяване и пр. Въобще прѣвършваха се послѣднитѣ приготовления, а тамъ гдѣто бѣ вече всичко готово, войницитѣ, насѣдали на голѣми колела, слушаха усърдно бесѣдванията на подофицеритѣ си: какъ да се държатъ въ боя, какъ да настжпватъ, да се биятъ и пр. или разговаряха за миналото на Добруджа.

Въ сжщность, още на 1 септември къмъ пладнѣ, частитѣ на армията бѣха вече почти готови да дѣйствуватъ, понеже още на 31 августъ тѣ бѣха прѣдупрѣдени съ слѣднята телеграма отъ щаба на армията: *„войната съ Ромжния ще бжде обявена утрь 1-и септември, за което да се приготви всичко за да се почнатъ военнитѣ дѣйствия по първа заповѣдь"*. Обаче при все това, до пладнѣ на 1-и септември, съобщение за обявяването на войната още не бѣ получено, а лъкъ австрийскитѣ монитори по Дунава прѣди два дена бомбардираха Гюргево и ромжнитѣ имъ отговориха съ бомбардировката на Русе. Германския офицеръ за връзка майоръ Хенигъ постоянно правеше справка и не можеше да се начуди, защо се бави съобщението. Виждаше се, че германското командуване отъ Търново сериозно се бои отъ изиграване. Ний сжщо се бояхме да не би да се размини безъ война и съ голѣмо нетърпение очаквахме извѣстието. Най-послѣ по пладнѣ се получи телеграма отъ Военното Министерство, че, *отъ 12 ч. и 1 м. прѣзъ нощьта срѣщу 1 септември, България се намира въ война съ Ромжния* и тутакси бѣ издадена заповѣдь за започването на военнитѣ дѣйствия (разпратена съ специални куриери и въ резюме претелеграфирана до дивизиитѣ). На началника на Варненския укрѣпенъ пунктъ резюмето бѣ допълнено съ слѣдното: „Подвижнитъ резервъ на Варненския укрѣпенъ

пунктъ да се подаде напрѣдъ и да варди посокитѣ отъ Добричъ и Балчикъ, като не изпуща изъ прѣдъ видъ и назначението си—да отбива десантитѣ". Допълнително по телефона бѣ съобщено на началника на щаба на тоя пунктъ, че, при по-нататъшното си напрѣдване, подвижнитъ резервъ да се съобразява съ напрѣдването на дѣсното крило на армията.

Численостьта на нашитѣ и неприятелски войски и районитѣ на разположението имъ.

Въ началото на войната III българска армия, както вижме по-горѣ, трѣбваше да се съсрѣдоточи по-близко до границата и съ единъ замахъ да нахлуе въ ромжнска територия. Срѣщу 1 септември частитѣ бѣха заели слѣдното разположение: (глѣдай кроки № 1):

1. I Софийска дивизия, генералъ-майоръ Драганковъ, 1-й Софийски, 6-й Търновски, 16-й Ловчански, 25-й Драгоомански, 41-й пѣх. и 42-й пѣх. полкове, 4-й и 14-й артилерийски полкове, 1-о отдѣление 1-й гаубиченъ полкъ, 9-й коненъ полкъ и 1-а пионерна дружина — всичко 22 друживи; 12 полски, 2 планински и 3 гаубични, 4 батареи ескадрона и 1 пионерна дружина—съсрѣдоточени въ района: Хърсово—Кеманларъ — Чобанъ Насувъ—Конаклий.

2. IV Прѣславска дивизия, генералъ-майоръ Киселовъ, 7-й Прѣславский, 19-й Шуменски, 31-й Варненски. 47-й пѣхотни полкове и 2 дружини отъ 48-й пѣхотни полкъ, 5-и и 15-и артилерийски полкове, 2-й тежки артилерийски полкъ, 2 гаубични батареи и 4-а пионерна дружина,—всичко 17 дружини, 1 пионерна дружина, 1 минохвъргачеенъ баталионъ, 12 полски, 4 гаубични и 7 тежки батареи—въ района: Караагачъ—Ени балабанларъ—Балбунаръ.

3. VI Бдинска дивизия (I Бригада), генералъ Поповъ, 9-й Вратчански и 36-й Козлодуйски полкове, 2-й артилерийски полкъ и 6-а пионерна дружина — въ района: Ясж тепе—Шаджькьой.

4. I Конна дивизия, генералъ-майоръ Колевъ, Лейбъ Гвардейския, 1-и, 2-и, 3-и и 6-и конни полкове, 1-а конна батарея и една колоездачна рота — въ района: Караджа Отъ—Канбърлъкъ.

5. Гарнизона на Варненскиятъ укрѣпенъ пунктъ, генералъ-майоръ Кантарджиевъ, 8-и приморски полкъ, 1 дружина отъ 48-и полкъ, 4-и маршеви полкъ и 1 с. с. артилерийско отдѣление—около, гр. Варна.

6. Гарнизона на Русенския укрѣпенъ пунктъ, полковникъ Ивановъ, 5-и маршеви и 5-и опълченски полкове и 2 н. с. с. батареи—около гр. Русе и

7. Германското отдѣление, майоръ Хамерщайнъ, 1 германска дружина (3 роти), 2 тежки и 1 гвубична батареи и 3 ескадрона при гр. Русе.

А всичко въ III армия: 62 дружини, 55 батареи, 23 ескадрона, 3 пионерни дружини и 1 минохвъргачень баталионъ, разположени по ромънската граница отъ Дунава до Морето.

Споредъ имѣющитѣ се свѣдения, противникътъ разполагаще въ Добруджа съ слѣднитѣ сили: а) въ Тутраканъ 26 пѣхотни дружини, 20 батареи и 3 ескадрона (безъ да се смѣтатъ тѣхническитѣ войски и тежката артилерия на крѣпостьта); б) въ Аккадънларъ 3 пѣхотни дружини и 3 батареи; в) въ Добричъ—6 пѣхотни дружини, 2 батареи и 12 ескадрона; г) въ Куртъ бунаръ—1 пѣхотна дружина и 1 полска батарея; д) въ Балчикъ - 3 пѣхотни дружини и 3 полски батареи и е) въ Силистра—9 пѣхотни дружини, 15 полски батареи и 3 ескадрона.

А всичко въ Добруджа — 48 дружини, 45 батареи и 18 ескадрона.

За рускитѣ войски, които щѣха да пристигнатъ въ помощь на ромънитѣ, липсваха всѣкакви свѣдения.

Моралътъ и духътъ у нашата и неприятелската армии.

Дългоочакваната вѣсть за обявяването на войната бѣ посрѣщната съ радость и горещъ ентусиазъмъ отъ офицеритѣ и войницитѣ. Силния избухъ въ наболѣлата българска душа въ мигъ отмѣтна захлупката, що цѣла година задържаше жаждата за мъсть и голѣмото желание за срѣща съ враговетѣ на полето на честьта. Малката III армия бѣ готова да се бие, даже при явенъ изгледъ на загиване; чиноветѣ ѝ бѣха рѣшени да се хвърлятъ и да смачкатъ подъ краката си всичко, което би имъ се противопоставило по пжтя на осжществяването на свѣтата идея. Очитѣ грозно свѣтяха, юмруцитѣ закатнително се стискаха, гърдитѣ едвамъ сдържаха тупота на сърцата, подъ наплива на възвишенитѣ чувства, които всѣкога раждатъ въхъра, ужасния вихъръ на самопожертвованието. Ромънската армия вече цѣли 40 години не бѣ влизала въ бой, при това липсваше ѝ идейность въ борбата за тоя етнографически чуждъ неи Добруджански край, когато пъкъ нашитѣ, току излѣзли отъ двѣ войни, бѣха вече калени, и главно — умѣяха да побѣждаватъ.

Тамъ у насъ въ вжтрѣшностьта всички вѣрваха въ успѣхитѣ ни въ Добруджа; а лъкъ идейностьта на дѣлото бързо наддѣля надъ първоначалната боязънь, че не ще можемъ се одържа срѣщу освободителитѣ си руси, съ които трѣбваше да се срѣщнемъ за първи пжть. Разпаленитѣ офицери и

войници бѣха готови да се биятъ даже съ ангелскитѣ легиони, дошли да нагазятъ отечественитѣ прѣдѣли,—нѣщо което тѣ потвърдиха още въ първитѣ дни на войната, тамъ въ боевете при Добричъ, когато видяха братята си руси, рамо до рамо съ ромънитѣ, и бѣсно се втурнаха срѣщу съединенитѣ врагове и имъ нанесоха първата славна побѣда.

Щастливи бѣхме, че първоначалниятъ германски планъ*) *би се отбранявале на Добруджанския фронтъ, а съ главнитѣ сили да минемъ въ Ромъния,* не бѣ възприетъ отъ нашата главна квартира. Иначе неминуемо щѣше да угасне пламъкътъ въ нашитѣ гърди и, засѣднали въ окопитѣ на единъ грамаденъ фронтъ, щѣхме сигуръ да бждемъ бити и унищожени. Поставете българската идея подъ ключове, подъ сводоветѣ на най-якото бетонно здание, тя, въ стремежа си да литне, ще вкърли всичко въ въздуха. Устремътъ напрѣдъ е въ нашата кръвь, той е давалъ вълнитѣ въ старо врѣме на югъ, той ги доде прѣзъ балканската война съ Турция, той трѣбваше да ги даде и при дѣйствията въ Добруджа. Така и стана.

Едва ли може да има въ живота други моменти на общъ избликъ на националната гордость, на съзнаването индивидуалната физическа и морална мощь, на едно по-възторжено и радостно настроене, разлѣто по цѣлото сжщество и подгрѣвано отъ пулсоветѣ на кипящата енергия и крайно любопитство — да се отива, да се лѣти часъ по-скоро срѣщу многожеланното ново, както ония, прѣживявани въ надвечерието на настжпателнитѣ дѣйствия, при една война, поведена въ името на националния идеалъ . . . Часоветѣ, прѣкарани отъ българскитѣ офицери и войници прѣзъ нощьта срѣщу 2-и Септември, ще останатъ дълго врѣме тѣмъ паметни. Душевното състояние на юнацитѣ обзето отъ сладостната трѣскава възбуда и юнашкитѣ пориви на своеобразната имъ, като на дѣца радость, не може да се опише. Очитѣ имъ не се склопваха подъ роякa мисли прѣдъ очакваното тъй дълго сблъсквание, и хубавитѣ чувствувания за съзнателно самопожертвуване не даваха мира на младежкитѣ имъ сърдца. Отпрѣдъ имъ стоеше Добруджа, земята, която никога не бѣ прѣставала да бжде въжделенна българска мечта, въ която всѣкой българинъ жадняе да надзърне въ простора на обширнитѣ ѝ полета, да стжпя върху кадифенитѣ тучни пасбища на легнитѣ ѝ падини, да пие до ненасита нѣжния лъхъ на степния и морския ѝ зефири, и, изправенъ тамъ негдѣ, на нѣкоя чука, да се прѣхласва въ омайната безпрѣдѣлность на морето, въ бѣлѣскавитѣ грамадни извивки на великана змей, Дунава, въ пошленото равнище на пространството, простнато далечъ на сѣверъ, чакъ до руската граница и съставляюще благодат-

*) Тоя планъ може да се види донѣгдѣ и отъ горѣцитираната директива на фелдмаршала Мекензенъ № 6960.

ния тоя край; старинния лжть на стотица прѣселения, нашествия и войни, тая мощна българска люлка, отгдѣто българина не бѣ изкорненъ, и, слѣдъ всѣка напасть, той още по-настойчиво пореше съ ралото тлъстата и почва, и бързо изпълваще пастбищата и съ безбройни стада и табуни — Да, Добруджа, това хубаво име само по себе си цѣла история, отъ първия день на българския животъ, чакъ до началото на тая война!

Силата и състоянието на Тутраканската крѣпость.

За състоянието на фортификационнитѣ постройки и въобще за положението на прѣдмостната крѣпость въ надвечерието на войната, въ щаба на III армия се имаха слѣднитѣ свѣдения :

Укрѣпяването на Тутраканъ е било почнато току слѣдъ завземането на южна Добруджа отъ ромжнитѣ въ 1913 г., и въ началото на войната, съ малки изключения, тая крѣпость е била вече готова, като сериозна прѣграда срѣщу едно нахлуване, отъ западъ и югъ, въ Добруджа.

Отъ брѣга на Дунава, по посока отъ западъ къмъ изтокъ, се извива грамаденъ долъ, опасващъ града въ видъ на полукржгъ, съ радиусъ отъ 8 до 9 клм. и достигащъ на истокъ до с. Янтимово, гдѣто, слѣдъ едно малко седло, се почватъ други два грамадни дола, съ обща посока къмъ Дунава. Съ това Тутраканъ се явява като естествено укрѣпленъ, отъ една до другия брѣгъ на Дунава, съ широко и съ твърдѣстръмни брѣгове прѣпятствие. Именно върху задния брѣгъ на това прѣпятствие е била построена първата главна крѣпостна линия и се състояла отъ 12 форта, обградени съ двѣ линии нѣкадснати окопи, по цѣлия крѣпостенъ фронтъ. Околитѣ сж били приспособени за двуяросна стрѣлба и имали по нѣколко гнѣзда за картечници. Отзадъ, въ междинитѣ на фортоветѣ, били устроени укрѣпления за батареитѣ. Отъ фортоветѣ, окопитѣ и батареитѣ водили закрити ходове и всички били снабдени съ галерии, жилищни постройки и гнѣзда за прислугата. Гнѣздата на орждията били битонирани, а нѣкои отъ батареитѣ имали и битонирани покриви. По външния брѣгъ на дола се намирали пояситѣ отъ непрѣкъсната бодлива телена мрѣжа, широка отъ 8 до 10 метра. Прѣдъ тѣкъ на 50 до 100 метра, били изкопани вълчи ями въ шахматенъ редъ и дълбоки всѣка два метра, сжщо уплетени въ междинитѣ съ бодливъ телъ. Тия изкуствени прѣпятствия били добрѣ маскирани и се протежирали отъ силенъ пѣхотенъ и картеченъ огънь отъ специално построенитѣ, по изходящитѣ жгли на бойната линия, фланкирующи постройки и картечни гнѣзда. Мѣстностьта

прѣдъ фортоветѣ и окопитѣ била равна и съвсѣмъ открита, и се обстрѣлвала най ефикасно отъ батареитѣ и окопитѣ.

На 4 клм. задъ тая отбранителна линия, била построена втора отбранителна линия, която, ако и още недовършена, все пакъ прѣдставлявала сериозно прѣпятствие за настжпващия, а най-вече поради извънредно трудното приближаване къмъ нея, особено въ западната й половина. Лѣсътъ тамъ ималъ голѣма дълбочина и билъ запълненъ съ високи засѣки и приплетенъ съ телъ; пжтищата прѣзъ него били прѣкопани и затрупани съ дървета. Движението е било възможно само по направенитѣ просѣки, които ефикасно се обстрѣлвали отъ построенитѣ отзадъ батареи и отъ картечницитѣ, поставени по дърветата.

Всички телефонни жици по двѣтѣ отбранителни линии били закопани въ земята; въ крѣпостьта се намирала и безжична-телеграфна станция. Отъ града къмъ с. с. Старъ Смилъ и Български Косуй, както и до нѣкои укрѣпления отъ главната отбранителна позиция, е била построена тѣсно колейна ж. п. линия.

И имаха право ромжнцитѣ да се гордеятъ съ Тутраканъ и, при 25-хилядния му гарнизонъ, да го считатъ непривзимаемъ, особено отъ насъ, българитѣ, които бѣхме слаби въ техническитѣ срѣдства.

Първата бойна оперативна заповѣдь по III армия.

Да, Тутраканъ бѣ станалъ силна за насъ прѣграда, която изведнъжъ се изпрѣчваше прѣдъ войскитѣ ни, обаче обстоятелствата се бѣха сложили тъй, че трѣбваше непрѣменно да бжде той разгроменъ най-скоро. Руситѣ идеха вече отъ сѣверъ и всѣки пропуснатъ день бѣ голѣма печалба за ромжнитѣ. Крайно необходимо бѣ бързане въ движението, бързане въ удара, тъй че веднажъ Тутраканъ падне, III армия да може вече цѣла да се насочи срѣщу руските войски. Ето защо щабътъ на III армия още на 1-и септември, щомъ получи съгласието на фелдмалшала за атаката на Тутраканъ, издаде оперативна заповѣдь по армията № 16 *съ която насочи частитѣ право на Тутраканъ и съ това ръши окончателно въпроса за неговата незабавна атака**). Тая запрвѣдь гласеше:

---

*) Отъ всичко горѣизложено се вижда добрѣ, че съвсѣмъ не е вѣренъ отзива на нѣкой си германски участникъ въ Добруджанскитѣ операции, помѣстенъ въ единъ отъ миналогодишнитѣ броеве на германския официозъ, въ който, при хубавото желание да се изтъкне българската заслуга за падането на Тутраканъ, все пакъ тя се съвсѣмъ умаловажава по слѣдния начинъ: „Щаба на III българска армия билъ проявилъ първоначално извѣстна резерираность спрѣмо атакуването на Тутраканската крѣпость и ако ли фелдмаршалъ Макензенъ не билъ изпратилъ единъ германски офицеръ

1. Противника заема Тутраканската прѣдмостна крѣпость съ около 25 дружини, 20 батареи и 6 ескадрона; при Аккандъларъ той има 3 дружини и 3 батареи; при Куртъ-бунаръ — една дружина; при Добричъ около 6 дружини, 8 батареи и 12 ескадрона; при Балчикъ около 3 дружини и 3 батареи; въ силистренското прѣдмостно укрѣпление около 9 дружини и 15 батареи.

2. На III армия е заповѣдано да атакува Тутраканската прѣдмостна крѣпость и да я завладѣе, за което заповѣдвамъ:

а) IV Прѣславска дивизия съ придаденитѣ ѝ части да настжпи утрѣ, 2 септември, въ 7 ч. пр пл., въ зоната между пжтищата; Балбунаръ - Кашла кьой — Хаджи Факларъ — Меше махле и Караагачъ — Джеферлеръ — Бѣлица, да сбие прѣднитѣ неприятелски части и да се укрѣли на линията: южно отъ с. Меше махле — Бѣлица, гдѣто да подготви атаката на фортоветѣ №№ 5, 6 и 7. Атаката ще се извърши по допълнителна заповѣдь.

б) I Софийска бригада, съ придаденитѣ ѝ части, утрѣ, 2 септември, въ 5 ч. пр. пл., да тръгне по пжтя Кеменларъ-Кюсе Абди-Касъмларъ, да сбие прѣднитѣ неприятелски части и да достигне линията Ахлатларъ — Касъмларъ, съ цѣль да заеме на другия день изходно положение на линията Бѣлица — Карадилеръ и подготви атаката на участъка редутъ № 8 (включително) — до с. Антимово. За обезпечение на дебуширането прѣзъ горитѣ, да се изпратятъ силни странични прикрития. Атаката ще се изърши по допълнителна заповѣдь.

2. III Софийска бригада, съ придаденитѣ ѝ части, утрѣ 2 септември, 5 ч. пр. пл., да настжпи по пжтя Хърсово — Кеманларъ и да се спре въ с. Кюсе Абди, гдѣто да остане въ разпореждането на Командующи армията.

г) II Софийска бригада, съ придаденитѣ ѝ части, утрѣ, 2 септември, въ 6 ч. пр. пл., да настжпи по пжтя Шеври - Аккъдънларъ, да завладѣе послѣдния градъ, гдѣто да се укрѣпи и да охранява фланга на армията откъмъ Силистра и да поддържа връзка съ 1-а Конна дивизия.

д) 1-а Конна дивизия, съ придаденитѣ ѝ 2 ловченски роти и колоездачнитѣ роти, да настжпи по посока на Куртъ-бунаръ и го завладѣе, като подържа връзка съ II Софийска бригада. На дивизията се възлага да прѣкжсне съобщенията между Добричъ и Силистра.

е) Колоната на майоръ Хамерщайнъ (една германска дружина, 7 картечни взвода, 3 ескадрона, една тежка и една полска гаубични батареи) утрѣ, 2 септември, въ 3 ч. пр. пл. да тръгне отъ с. Тетово прѣзъ Борисово за с. Тюркъ Смилъ, съ смѣтка да прѣмине границата утрѣ, 8 ч. пр. пл. Да изпрати ескадронитѣ си къмъ с. Сѣново и да влѣзе въ връска съ IV Прѣславска дивизия. Да подготви атаката на фортъ № 2, който се намира източно отъ Старо село. Атаката ще се извърши по допълнителна заповѣдь. (Къмъ тая колона се добавиха още двѣ български маршеви дружини и една българска опълченска дружина).

3. Въ 12 ч. прѣзъ нощьта, на 1 срѣщу 2, всички погранични постове да настжпятъ въ неприятелската територия и отхвърлятъ неприятелската погранична стража възможно по-дълбоко. Прѣминаването на границата да стане съ изненада, за да се заловятъ възможно повече плѣнници.

И пр. и пр.

Прѣминаване на границата.

Прѣзъ деня на 1 септември, само тукъ тамъ имаше пушечна прѣстрѣлка прѣдъ фронта на армията. Прѣднитѣ части отъ подвижния резервъ на Варненския укрѣпленъ лунктъ *) бѣха вече прогонили ромжнскитѣ постове и застави, и заели височинитѣ южно отъ с. Екрене. Нашитѣ усилено се стѣгаха, и по бивацитѣ, до кжсно вечерьта, отиваше шетня като срѣщу голѣмъ праздникъ, при пълната сериозность, присжща на наслѣдието на великитѣ събития. Пограничнитѣ ни войски, вече на мръкване опрѣдѣленитѣ си мѣста, очакваха нетърпеливо минутата, за да извършатъ своя скокъ . . И ето, равно въ полунощь, по цѣлата граница, отъ Дунавъ до Черно море, съ гръмливо и тържествено ура, тѣ се хвърлиха върху ромжнскитѣ постове, смѣтаха ги и ги откъртиха дълбоко. Въ

*) Генералъ Кантарджиевъ бѣ тръгналъ отъ Варна почти съ цѣлия гарнизонъ.

да убѣждава тоя щабъ да предприеме атаката, а особено ако сѫщия офицеръ не билъ успѣлъ да склони началника на 4-а Прѣславска дивизия генералъ Киселова да произведе атакуването, то едва ли би билъ Тутраканъ атакуванъ.—Макаръ може би, че българитѣ едва ли биха прѣдприели нападението безъ германския отрядъ (съставенъ отъ три германски роти, 3 батареи и 3 ескадрона и 3 български дружини—нали?), — сѐ пакъ падата за тоя день се пада на генералъ Киселова, който, съ излагане на собствената си личность и въпрѣки голѣмитѣ кървави загуби, повелъ дивизията си срѣщу непріятеля и наложилъ капитулацията на двѣ ромжнски дивизии". Всичко горѣизложено се явява вѣрно сѫщо относно генералъ Киселовъ, комуто дѣйствително се пада палмата за тоя день, като щастливъ изпълнитель на Тутраканската операция, а останалото всичко невѣрно, понеже въ тая атака взеха участие освѣнъ 4-а дивизия още и софийци и русенци; притова абсолютно никакъвъ германски офицеръ не е билъ изпращанъ отъ фелдмаршалъ Макензенъ да убѣждава щаба на III армия за прѣдприемане на тая атака, нито пъкъ е ходилъ при генералъ Киселова и е успѣлъ да го убѣди да произведе самъ атаката. Всичко произлѣзи, тъй както е изложено по-горѣ и атаката се извърши точно споредъ оперативнитѣ заповѣди по армията №№ 16 и 17.

десетина минути границата бѣ вече отворена. — тая, изкуствено създадена прѣди 2 години, граница, за да осакати Отечеството съ отнемане на голѣми пространства плодоносна земя и едно 150.000 българско население. Българскиятъ кракъ вече тъпчеше ненавистния слогъ и юначнитѣ ни дружини нахлуха въ многожеланитѣ прѣдѣли. Въ 6 ч. сутриньта се почна минаването на дивизиитѣ и цѣлия ширъ на югъ се запраши отъ колонитѣ и отъ хилядниѣ коли на насоченитѣ по разни пжтища обози.

Има часове, въ които човѣкъ чувствува сжществото си въ пълно единение съ природата; има хубави и сладки минути въ живота, прѣзъ които всичко се показва въ прѣкрасенъ свѣтъ, въ пъленъ унисонъ съ веселото настроение на душата и съ чудната омайность на сладкитѣ сърдечни усѣщания. Това обикновено бива при първия лукотъ на зората, тая прѣдвѣстница на животворното свѣтило, обновителката, слѣдъ нощнитѣ съмнѣния, на човѣшкитѣ надежди; когато тя съ лжчитѣ си почва нѣжно да облива хоризонта и постепенно да изпарва фантастичния полутъменъ обликъ на околнитѣ прѣдмети. Весело е тогава на душата, леко е до ефирность на тѣлото; очитѣ свѣтятъ; гърдитѣ се подигатъ; краката стжпатъ чевръсто. Съ мелодията на птичия концертъ отива и душевната мелодия, изразена въ безмълвения възторгъ на прѣхласа отъ съзерцанието на ширътъ, събуждащъ се вече и умайно чаровенъ въ позлатата на ранното се облекло. Така е почти всѣкога, обаче, тоя день, хубавитѣ усѣщания бѣха изтикани на втори планъ, като една само добавка къмъ възвишенитѣ и буйни чувствувания на юнацитѣ, тръгнали вече съ радость и възторгъ да се жертвуватъ за светата идея — освобождението на поробенитѣ братя.

Офицеритѣ и войницитѣ, жизнорадостни, при развѣти знамена, подъ такта на музиканскитѣ хорове, пѣющи химна „О, Добруджански край", прѣ честитѣ избухи на тържественото и потресно ура, крачеха бодри и наперено по мѣстата си въ строя, съ гордость и пно съзнание, че отиватъ да изпълнятъ дългъть си, да се сѣщнатъ съ врага за ужасна разправа. Селянитѣ и селянкитѣ, безъ разлика на народность, бабитѣ и старцитѣ, всички посрѣщаха радостно дългоочакванитѣ гости, и ги гощаваха съ каквото може; даже и туркинитѣ, знаейки добрѣ коректностьта на българския войникъ, и тѣ не оставаха по-долу отъ другитѣ, посрѣдствомъ дѣцата си.

Колонитѣ се извиваха по лѣсоветѣ и чевръсто изчезваха въ пространството Нашата конница, настжплила въ тъмни зори, хвърчеше напрѣдъ и, гонейки противника, бѣ запрашила съ бързия си алюръ простора. По нѣкога се чуваше ехото на далеченъ топъ и прѣкъснатото ура отново се подемаше отъ войскитѣ. Командующи армията, съ началникъ щаба си, настигналъ колонитѣ на I Софийска дивизия, ги поздравяваще,

Генералъ Тошевъ, изправенъ на автомобила, завършваше думитѣ си: *„Ще ги бијте! Ще ги смачкате! Ще вземете Тутраканъ!"* А ротитѣ, минавайки съ чевръста крачка, хвърляха шапки, вдигаха пушки, закачаваха се и запѣнето отговаряха: *„Ще ги бијемъ: Ще ги смачкаме! Ще вземемъ Тутраканъ!"* . . . . . О, това бѣ сжщински порой отъ втурнали се напрѣдъ хора, жаждущи кръвь, готови да се хвърлятъ въ огъня, да напълнятъ съ трупове крѣпостнитѣ ровове, да побѣдятъ или славно да умратъ!

Прѣзъ тоя день, II Софийска бригада разби неприятелския отрядъ при Аккадънларъ и зае тоя градъ. Подвижниятъ резервъ отъ Варненския укрѣпенъ пунктъ, съ прѣднитѣ си части, отблъсна противника и зае с. Екренѐ, Чаушъ кьой, Мустава Бейлеръ и Ново Ботево. Германо-българската колона на майоръ Хамерщайнъ нощува на линията Турски Смилъ — Сѣново. IV. Прѣславска дивизия и I Софийска бригада продължиха движението си къмъ Тутраканъ. Конната дивизия, усилена съ 2 ловчански роти и 2 колоѣздачни роти, прѣмина сутриньта границата и се насочи за гр. Куртъ-Бунаръ, по слѣдния редъ:

а) Разузнаване: 1 ескадронъ и 1 картеченъ взводъ отъ 2-и коненъ полкъ, по пжтя Владимирово — Езержа — Конакъ; 1 ескадронъ и 1 картеченъ взводъ отъ сжщия полкъ, по посока на Каржа Отъ — Умурфакж — Куртъ бунаръ; единъ взводъ отъ Лейбъ гвардейския полкъ, по посока на с. с. Трупчиларъ — Сууджакъ;

б) Лѣва колона, майора отъ 16-й Ловчански полкъ Петковъ, 2 ловчански роти и 4 пѣши картечни ескадрона, въ 7 ч. 30 м пр. пл., по пжтя Печели — Трупчиларъ — Коюнкьой — Хотулжа;

в) Срѣдня колона, полковникъ Михаиловъ, Лейбъ-гвардейския полкъ (4 ескадрона и 1 картеченъ ескадронъ), 1 й конен полкъ (4 ескадрона и 2 картечни ескадрона) и 1 конна батарея (6 орждия), въ 6 ч. 30 м. пр. пл., по пжтя Казалджиларъ — източно отъ Трупчиларъ — Дюштабакъ — Куртъ бунаръ;

г) Дѣсна колона, полковникъ Табаковъ, 6-й конни полкъ (4 ескадрона и 1 картеченъ ескадронъ), 2-й конни полкъ (2 ескадрона и 1 картеченъ ескадронъ) и двѣ колоѣздачни роти, въ 6 ч. пр. пл. по пжтя Караманлий — Икисче — Кочмаръ — Кара Абдулъ.

Освѣнъ това Конната дивизия изпратила въ посока на с. с. Конакъ и Дурмушлий конно-пионеритѣ взводове на поручицитѣ Салабашевъ и Тяньковски да прѣкжснатъ телеграфитѣ и телефонни съобщения и да разрушатъ желѣзния пжть сѣверно отъ Добричъ.

Разузнавателния ескадронъ на поручикъ Кикименовъ, съ постоянни схватки съ неприятелскитѣ партии, продължилъ

успѣшно движението си напрѣдъ обаче, тоя на ротмистъръ Първановъ е билъ спрѣнъ отъ прѣднитѣ части на противника, заемащи позиция прѣдъ гр. Куртъ бунаръ, поради което и срѣдната колона се спрѣла, за да дочака изравняването на другитѣ двѣ колони, като, за заслонъ къмъ с. Кочмаръ изпратила единъ картеченъ ескадронъ и усилила съ часть отъ авангарда разузнавателния ескадронъ на ротмистъръ Първановъ. Тая колона бързо успѣла да заеме с. Душтабакъ и гребена къмъ с. Коюнлий, съ което си осигорила сгодна позиция срѣщу непр.иятелското разположение при Куртъ бунаръ. — Слѣдъ кратка рекогнисцировка, Генералъ Колевъ рѣшилъ съ лѣвата и срѣдната колони да заангажира фронтално противника, а дѣсната колона (4 конна бригада) да обходи Куртъ бунаръ и да се яви отъ сѣверъ, въ тилъ на противника.

Въ изпълнение на горното, колонитѣ се насочили въ указанитѣ посоки. Срѣдната колона влѣзла въ бой право срѣщу противника, заемащъ съ 1 дружина заблаговрѣменно укрѣпената позиция прѣдъ Куртъ бунаръ и конната батарея излѣзла на позиция на гребена между с. с. Дюштабакъ и Коюнлии. Прѣдприетото концетрично движение на дѣсѣ страничнитѣ колони било забѣлѣзано отъ противника и, прѣдъ страхътъ да не бѫде отрѣзанъ, той почналъ бързо да отстѫпва на сѣверъ, прѣслѣдванъ отъ огъня на батареята. Въ това врѣме неочаквано се появилъ отъ сѣверъ единъ ескадронъ отъ 4 конна бригада и отстѫпающия противникъ тутакси се пръсналъ изъ гората и почналъ да бѣга безогледно по посока къмъ с. Бей бунаръ. Куртъ бунаръ е билъ заетъ въ 1 ч. 10 м. сл. пл., обаче прѣдполагаемото пленяване на цѣлия неприятелски отрядъ не можло да стане, понеже 1 конна бригада не прѣдприела прѣслѣдване, а 4 конна бригада, която трѣбвало да се яви въ тилъ на Куртъ бунаръ, поради късното получаване на заповѣдьта, пристигнала тамъ, когато боя е билъ свършенъ и противника вече билъ избѣгалъ на сѣверъ. . .

По тоя начинъ Конната дивизия изпълни задачата си тоя день и застана въ положение да охранява дѣсния флангъ на армията. — Понеже намирането на дивизията при Куртъ бунаръ се явявало изолирано и отдалечено отъ армейскитѣ групи при Тутраканъ и Аккаданларъ и липсвали й телеграфни и телефонни съобщения съ тилътъ, генералъ Колевъ разпоредилъ бригадитѣ да вематъ сериозни мѣрки, както за далечно разузнаване, тъй и за далечно и близко охранение на квартирния районъ.

Едноврѣменно съ Конната дивизия, прѣмина границата и 9-й коненъ полкъ, на подполковникъ Топалжиковъ (прѣладенъ къмъ I Софийска дивизия и намиращъ се при гр. Каменларъ) съ назначение да разузнава за противника на фронта Кара Емирлеръ — Кара Есекьой — Доглуларъ — Дамъ Адасъ

Нансутларъ — Петракли — Долу Юсуфуларъ, по слѣдния редъ:

а) Самостоятелни развѣзди: на поручикъ Попова, въ 2 ч. пр. пл. по посока Кадърларъ — Догруларъ — Атмаджа — р. Дунавъ; на поручикъ Керезовъ*), въ 3 ч. пр. пл., по пѫтя Саладинъ — Асфаткьой — Татаръ — Атмиджа — Арабаджиларъ — р. Дунавъ; и на подпоручикъ Пармаковъ, въ 3 ч. пр. пл по посока Саладинъ — Фаткьой — Дели Юсуфларъ — р. Дунавъ;

б) Авангардъ, подполковникъ Стояновъ, 1-й ескадронъ, въ 4 ч. пр. пл., по пѫтя Кеменларъ — Кадъръ — Докчуларъ — Догруларъ — Кара Великьой;

в) Главни сили 3 ескадрона; 1 картеченъ ескадронъ, 1 картеченъ пѣши ескадронъ и взводъ конно-пионери, — въ 4 ч. 10 м. пр. пл., по пѫтя на авангарда; и

г) Дѣсно странично прикритие. Подпоручикъ Ионовъ, 12 конника

Въ 5 ч. 30 м. авангарда прѣминалъ с. Кадъръ, отгдѣто 4-ий ескадронъ билъ изпратенъ отъ главнитѣ сили да настѫпи по пѫтя Кадъръ — Юкли — Омурджа — Дере махле

Чилеръ, съ задача да охранява крайния десенъ флангъ на колоната. Въ 6 ч. 20 м. пр. пл., слѣдъ кратка прѣстрѣлка, авангарда атакувалъ неприятелския взводъ, заемащъ с. Докчуларъ и го разпръсналъ. Къмъ 7 ч. 40 м. пр. пл. той влѣзалъ въ бой съ нови неприятелски части заемащи височинитѣ прѣдъ с. Чилеръ и, слѣдъ като ги изтласкалъ, продължилъ движението си прѣзъ това село за с. Догруларъ. При приближаването къмъ послѣдното село, авангарда, съ полуескадронъ отъ фронта и съ другъ отъ фланга, се хвърлилъ върху една неприятелска рота, заемаща позиция задъ селото, и я обърналъ въ паническо бѣгство. Съ достигането си до с. Догруларъ, полка вече изпълнилъ задачата си за тоя день, и билъ съборенъ, но понеже отъ свѣдения се установило, че при с. Хасьой имало противникъ, командира на полка разпоредилъ да се продължи по-нататъкъ марша. Той назначилъ 4-и ескадронъ и 2 картечници подъ началството на майоръ Христова въ авангарда по пѫтя за Хасьой, който тръгналъ въ 10 ч. 30 м. пр. пл., а слѣдъ него послѣдвали и главнитѣ сили. Въ 11 ч. пр. пл. двѣ неприятелски роти, заемащи южната окрайна на с. Хасьой, заставили авангарда да се разгъни и да влѣзе въ бой. Слѣдъ като послѣдния е билъ усиленъ съ още 2 картечници, той почналъ да се подава напрѣдъ, а главнитѣ сили въ резервна колона се насочили между с. с. Босна и Хасьой, въ обходъ на гората, находяща си южно отъ послѣдното село. Противника, забѣлѣзалъ обхвата, бързо се оттеглилъ на

*) Поручикъ Керезовъ успѣ тоя день да се провре чакъ до Дунава и да снеса телеграфнитѣ съобщения между двѣтѣ крѣпости.

височинитѣ сѣверо-източно отъ Хаскьой, а полка заелъ с
спѣшени ескадрона онния западно отъ това село. Противни
усиленъ съ още 2 роти, една батарея и 2 ескадрона, откри
алтилерийски огънь и почналъ да указва сериозно съпроти
ление, и „къмъ 12 ч. 30 м. сл. пл., боя достигналъ максимал
си развитие. Тогава авангардния ескадронъ, имащъ заповѣ
да се насочи на 1 клм. сѣверо-западно отъ с. Каравелинов
и да обхване лѣвия флангъ на противника, се явилъ въ от
наченатa посока и заставилъ неприятелскитѣ части да отстъ
ятъ бързо, като едни се отеглили на слѣдующия гребенъ
други по на западъ отъ хребета между с. с. Капаклий и Ка
великьой, а неприятелската батарея — по пжтя къмъ с. Ал
маджа. Забѣлѣзалъ това, командира на полка тутакси запо
вѣдалъ на ескадронитѣ да възсѣднатъ и започнатъ прѣслѣ
ването: 1-я ескадронъ по шосето Хаскьой — Доймушлар
а 2-я и 3-я ескадрони въ обходъ на гората, находящa се за
падно отъ с. Хаскьой.

Противникътъ започналъ да отстжпва бързо и полка въ
резервенъ редъ прѣминалъ шосето Хаскьой — Доймушлар
насочилъ се къмъ платото по посока на послѣдното село и
се хвърлилъ въ атака. Отстжпващия противникъ съ бѣгство
и безредие отстжпилъ къмъ с. с. Капаклий и Сюнечъ и заелъ
позиция по южната окрайна на Капаклийската гора. За от
хвърлянето на противника, най-много спомогналъ ротмистъръ
Цѣновичъ, който по собствена инициатива, се явилъ съ ескад
рона си отъ югъ и се понесалъ въ атака на сѣверъ, въ флангъ
на неприятелкото разположение. По-нататъшното прѣслѣдване
поради гъстата гора, заета отъ неприятелски части, се уви
зало незъзможно и полка въ 6 ч. сл. пл. се събралъ и се от
теглилъ за нощуване въ с. Хаскьой.

Съ дѣйствията си този день полкътъ разби и отхвърли
неприятелскитѣ части между Тутраканъ и Силистра и прѣкъсна
съобщенията между двѣтѣ крѣпости.

По тоя начинъ всичкитѣ колони отъ III армия се намираха вече още на 2 вечерьта на ромжнска територия, готови напълно за по-нататъшни дѣйствия.

Вечерьта IV Прѣславска дивизия и I Софийска бригада достигнаха линията, отъ която на 4 септември трѣбваше да почнатъ дѣйствията срѣщу Тутраканъ, т. е. да турятъ началото на кървавия великъ актъ, въ който устремътъ и самоположертвуването трѣбваха да надвѣлѣятъ надъ вражеската съпротива и на създаденитѣ прѣпятствия съ дълбокоровове, съ километрически окопи, засѣки, вълчи ями, телени мрѣжи, фугаси, картечници и съ силно алтилерийско снаряжение отъ крѣпостни и полски орждия, т. е. на всичко онова, което съврѣмената фортификация бѣ направила за по-пълното осигуряване на Тутраканъ.

Щабътъ на III армия на 1 септември напусна Горня-Орѣ-
ховица. Слѣдъ напжтственния молебенъ, той бѣ изпратенъ отъ
войницитѣ по най-сърдеченъ начинъ, при което, Командующи
армията, залѣлѣзалъ по лицата имъ голѣма загриженость по-
ради прѣдстоящата борба съ руситѣ, се обърна къмъ тѣхъ съ
следнитѣ думи: „Не веднъжъ съмъ ималъ честьта да ви го-
воря и да стоплямъ вѣрата ви въ успѣха на нашето дѣло.
Сега положението е много по-сериозно и то ви задава го-
лѣми грижи. Васъ ви мжчи съмнѣнието, че нашитѣ войници
ще могатъ устоя срѣщу рускитѣ полкове и че гибельта
на Отечеството е очевидна. Но знайте, г-да, че за милата и
скжпата Добруджа, за поруганията, който ни се направиха
прѣзъ 1913 г. и за да защитятъ страната отъ нахлуване, на-
шитѣ юнаци сж готови на всичко; тѣ сж рѣшени да мратъ
безъ разлика срѣщу кого. Съ Божията помощь ние ще из-
лѣземъ побѣдители и вие ще бждете безумно радостни,
че въ другидень, да чуете великата вѣсть за падането на
Силистра; ще дочакате въ скоро врѣме и звъничнитѣ те-
леграми за славнитѣ побѣди на III армия, горѣ, горѣ, чакъ
до Кюстенджа! Защото нашето дѣло е свѣто и ние тръ-
гваме, съ гореща вѣра и съ пъленъ възторгъ, да изпълнимъ
дълга си и да срѣщнемъ достойно враговетѣ. Имайте до-
върие въ моитѣ думи, основани на горещия лъхъ, който вѣе
отъ войницитѣ отъ българскитѣ редове, готови да литнатъ
въ бѣсенъ пристжпъ, на ужасна саморазправа, съ врага
и помощника му — нашиятъ братъ русинъ! Ние отиваме
за защита на Отечеството, слѣдователно не ние ще бждемъ
убивани въ случая за пролѣтата кръвь! Богъ на правдата ще
смути нашитѣ сили и ще внесе смутъ въ тѣхнитѣ души,
за да отстранимъ грозното нашествие въ нашитѣ прѣдѣли.
Да живѣе България! Да живѣе българския войникъ, тоя ве-
ченъ и достоенъ бранитель на Отечеството!

Гражданитѣ вдигнаха глави, за се спуснаха да прѣгръ-
нятъ офицеритѣ. Ето защо слѣдъ падането на Тутраканъ, въ
поздравителната телеграма отъ Горно Орѣховскитѣ граждани
имаше изразътъ: *„Каквото каза, направиха го юнацитѣ бей!...*

Сжщия день щаба на III армия, за заемане централно
положение относно грамадния фронтъ на армията, се уста-
ви въ Разградъ, гдѣто се свързаха телефоннитѣ и телегра-
фични съобщения съ дивизиитѣ, съ укрѣпенитѣ пунктове и съ
цѣлата въ Царството.

Тукъ първата грижа на щаба бѣ да се разшири инста-
лирането на армейскитѣ болници, като за цѣлъта се заематъ
училищата и се поставятъ импровизирани легла, понеже
болницитѣ се на лице се намѣрика недостатъчни за множе-
ството ранени, които трѣбваше да донесе атаката на Тутра-
канъ. Гражданитѣ дадоха доброволно всичко необходимо
за тия заведения, а гражданкитѣ се отзоваха охотно на по-

ката, като доброволни милосърдни сестри и прислужници... При всичко това, тия мѣроприятия все пакъ се указаха недостатъчни, понеже числото на раненитѣ, които пристигнаха на 7 и 8 изведнажъ въ грамаденъ брой, надмина твърдѣ много предполагаемата цифра и наложи инсталирането въ други още здания. Потвърди се най-нагледно горчивата истина, че срѣдствата на санитарната часть при армията далечъ не отговаряха на нуждитѣ на бойното поле и че полагаемитѣ се по щата нѣколко стотинъ лѣгла, съвсѣмъ не сж достатъчни, даже за единъ голѣмъ бой . . . Дѣйствително, предвиждаше се по случая евакуация, обаче тя не можеше да помогне на първо врѣме, при едно струпване изведнажъ на хиляди и хиляди ранени.

На 3 септември, IV Преславска дивизия, слѣдъ кратъкъ оживенъ бой, прогони противника отъ преднитѣ му позиции при с. Дайдъръ и премѣсти позицията си сѣверно отъ пътя Дайдъръ—Чаушъ махле. Къмъ 9 ч. вечерьта дветѣ ромжнски дружини се опитаха да извършатъ нощно нападение срѣщу лѣвия флангъ на дивизията, но бѣха отхвърлени въ крѣпостьта. I Софийска бригада се утвърди на линията: с. Виски-кьой — Ѣнже кьой — Бѣлица. Колоната на Хамерщайнъ завладѣ височината 131, западно отъ Старе село и сѣверо-източно отъ с. Сѣново. II Софийска бригада се затвърди на позиция при Аккадънларъ. I Конна дивизия имаше тоя день рѣшителенъ и славенъ бой при с. Кочмаръ (който ще изложимъ по-нататъкъ). VI Бдинска дивизия се групира въ района Екисче — Владимирово. Поцѣлжний резервъ на Варненския укрѣпенъ пунктъ зае с. Баладжа (по шосето Добричъ — Варна). 9 коненъ полкъ продължи разузнаването по посока на Силистра и скъса останалитѣ телеграфни и телефонни съобщения.

По тоя начинъ армията успѣ окончателно да заеме сегашенъ стратегически фронтъ и обрѣчьтъ около Тутракань бѣ вече готовъ. — За атаката на крѣпостьта, вечерьта на 3 бѣ издадена слѣднята оперативна заповѣдь по армията № 17:

а) Подготовкака на атаката съ тежката артилерия да се почне на 4 т. сутриньта подъ общото ржководство на командира на 2 тежки артилерийски полкъ полковникъ Ангеловъ;

б) IV Преславска дивизия, I бригада отъ I Софийска дивизия и колоната на майоръ Хамерщайнъ, подъ общото началство на началника на IV Преславска дивизия генералъ-майоръ Киселовъ, да атакуватъ южния и западния сектори на крѣпостьта, като се насочатъ и завладѣятъ, IV Преславска дивизия фортоветѣ №№ 5, 6 и 7, I Софийска бригада форть № 8 и колоната на майоръ Хамерщайнъ — форть № 2;

в) Началото на атаката да опрѣдѣли генералъ майоръ Киселовъ;

г) За осигуряване дѣсния флангъ на атакующитѣ войски и за парирание всѣки отитъ на противника отъ Силистра да осуети атаката, се назначаватъ, подъ общото началство на началника на I Софийска дивизия генералъ-майоръ Драгановъ, II и III Софийски бригади и 9 коненъ полкъ. III Софийска бригада да застане при с. Петракли, съ задача да парира опита на противника за дѣйствия отъ Силистра въ западна и юго западна посоки. 9 коненъ полкъ, усиленъ съ една дружина отъ 42 пѣхотенъ полкъ, да се изнесе при с. Хаскьой, за да наблюдава посокитѣ отъ Силиста къмъ Тутраканъ и Аккадънларъ. II Софийска бригада да застане по ешалонно при с. Кара Есенъой и Аккадънларъ, съ задача да наблюдава посокитѣ откъмъ Силистра и да бѫде готова, заедно съ III бригада, да атакува противника който би се опиталъ да настѫпи отъ Силистра въ флангъ на войскитѣ, дѣйствующи при Тутраканъ.

д) Конната дивизия да остане при Куртъ Бунаръ и да прикрива крайния дѣсенъ флангъ на армията, като осѣтлява посокитѣ откъмъ Силистра, Кубадинъ и Добричъ; да влѣзе въ тѣсна връзка съ II Софийска бригада при Аккадънларъ и, въ случай, че противникътъ настѫпи срѣщу тази бригада, да дѣйствува за унищожението му. И пр. и пр.

Споредъ тая заповѣдь, Тутраканъ трѣбваше да се атакува на 4 септемврий, обаче това не стана по слѣднитѣ причини: Цѣлия 3 септември е билъ употрѣбенъ за избиране позиция за артилерията и за рекогнисциране на крѣпостьта; направени бяха двѣ бѣлѣжити рекогнисцировки: едната отъ началникъ щаба на IV дивизия подполковникъ Нейковъ въ участъка западно отъ с. Дайдъръ и другата отъ началника на тежката артилерия полковникъ Ангеловъ, източно отъ това село, при което се установило, че крѣпостната ограда е усилена съ сериозни изкуствени прѣпятствия и че атаката ще срѣщне голѣми затруднения, ако не се подкрѣпи съ силна артилерия. Полковникъ Нейковъ намиралъ, че тая атака трѣбва да се отложи поне още за единъ день, та да може по-добрѣ да се уреди групировката на артилерийския огънь, а полковникъ Ангеловъ мислилъ че и съ разполагаемата артилерия може да се подготви атаката, поради което било рѣшено пристѫпить да се извърши на 4 септемврий. Това рѣшение се наложило отъ необходимостьта да се изненада противникътъ и да не му се даде врѣме да получи подкрѣпления, за което е явно, че вече пристигатъ. На 4 септември сутриньта, полковникъ Ангеловъ доложилъ, че работата се указала по-трудна отъ колкото се прѣдполагало и молилъ атаката да се отсрочи за другия день. Това наложило изпращането на подполковникъ Нейкова на наблюдателния пунктъ на полковникъ Ангелова, гдѣто слѣдъ една нова рекогнисцировка, били точно опрѣдѣлени обектитѣ за бисне и необходимото прѣзъ нощьта

размѣстване на артилерията. Генералъ Киселовъ изслушалъ доклада и, като се съгласилъ, поискалъ разрѣшение отъ Командующи армията за отлагане аттката за 5 септември, което му и било дадено.

Понеже подвижниятъ резервъ на Варненския укрѣпенъ пунктъ, при напрѣдването си, бѣ срѣщналъ този денъ значителни неприятелски сили, то, за да спомогне за завладѣването на гр. Добричъ, Командующия армията разпореди: „началникътъ на VI Бдинска дивизия да настжпи на 4 септември отъ с. Владимирово и да атакува съ бригадата височинитѣ западно отъ Добричъ; началникътъ на Конната дивизия да настжпи отъ Куртъ бунаръ за Добричъ и да дѣйствува въ флангъ и тилъ на непріятелскитѣ войски; и началника на Варненския укрѣпенъ пунктъ да атакува Добричъ отъ югъ, едноврѣменно съ VI Бдинска дивизия. Тия разпореждания се указаха излишни, понеже Добричъ бѣ очистенъ отъ противника още на 3 септември вечерьта, поради поражението, което сжщия день бѣ му нанела Конната дивизия при с. Кочмаръ.

На 4 септември започнаха да пристигатъ въ Разградъ първитѣ партиди ромжнски плѣници, заловени при нахлуването ни въ Добруджа. Това бѣха войници облечени почти въ ново, но съ кетостатъчно добрѣ развито тѣлосложение. Тѣхнитѣ сухи и възчерни лица, съ остри брадички и съ възлѣжкитѣ, по ромжнска мода, цалуфи, ги правяха още по-слабовити и блѣдни. — При всичко, че бѣха изтекли три деня отъ плѣняването, тѣ все пакъ изглеждаха плахо, като че ли още се бояха за живота си. Обаче българската мжсть бѣ останала по бойнитѣ полета и конвойнитѣ и населението се отнасяха съ тѣхъ много снисходително, а на слабосилнитѣ и на притрилитѣ краката си бѣха имъ дали кола . . .

Боя на Конната дивизия при с. с. Кочмаръ — Конакъ на 3 септември.

Ромжнитѣ виждайки, че отъ Варна настжпватъ малки части, може би повече съ демонстративно назначение, рѣшили да изтеглятъ Добричския гарнизонъ и да го съсрѣдоточатъ при Куртъ бунаръ, като пунктъ, отгдѣто може да се застрашава дѣсния флангъ на войскитѣ дѣйствующи срѣщу Тутраканъ, а въ сжщото врѣме и да се прикрие съсрѣдоточването на рускитѣ войски, пристигащи на фронта. Мотивитѣ за това ромжнско рѣшение се обясниха слѣдъ падането на Тутраканъ, гдѣто бѣ заловена една дешифрирана телеграма отъ III-а армия (ромжнската армия въ Добруджа се наричаше сжщо III-а) № 134, отъ 5 септември, която гласѣше: „Тутраканъ е атакуванъ отъ IV дивизия и съ часть отъ I българска дивизия. Днесъ се произведоха при Тутраканъ седемь атаки — всички отбити(?!). За да се спомогне на Тутраканъ ще се прѣд-

приеме утрѣ едно нападателно движение отъ 19-а дивизия. Отправете руския кавалерийски корпусъ въ посока Куртъ бунаръ — Аккадънларъ. 9-а дивизия ще прѣдприеме една атака по посока на Хасково — Аккадънларъ и подпомогната да се остави да бжде сжсана отъ Силистра (не е ясно, и трѣбва да се разбира *да не се остави да бжде сжсана отъ Силистра*). Налага се споразумѣние на руския кавалерийски корпусъ, намиращъ се въ Меджидие, съ 9-а дивизия отъ Силистра та да бжде атакувана (неясно, трѣбва да се разбира *„та да не бжде атакувана)*"

Отъ горната телеграма вече стана ясно, както цѣлта на настжпването на Добричския гарнизонъ, тъй и появята на руския коненъ корпусъ прѣдъ армията. Виждаше се добрѣ, че ромжнитѣ искаха да прѣдприематъ сериозни удари върху дѣсния флангъ на войскитѣ ни, дѣйствующи при Тутраканъ и Силистра.

Тъй или иначе, цѣла ромжнска бригада бѣ настжпила на 3 септември отъ Добричъ за Куртъ бунаръ, и понеже при послѣдния градъ бѣ съсрѣдоточена нашата конна дивизия, то още сжщия день произлѣзе боятъ при с. с. Кочмаръ и Конакъ.

Конната дивизия не е очаквала дѣйствия тоя день. Отъ донесението на ротмистъръ Кикименовъ, който съ ескадрона си водилъ вече бой при с. Конакъ, се разбрало, че противника съ значителни сили настжпва къмъ Куртъ бунаръ и тутакси били направени бързи разпореждания: пѣхотата, колѣздачитѣ и пѣшитѣ ескадрони да заематъ позиция, а конницѣ части да тръгнатъ веднага за срѣщане на противника. При това, за да осигури лѣвия си флангъ, генералъ Колевъ разпоредилъ разузнавателния ескадронъ на майоръ Първановъ да изпрати разѣзди въ сѣверна посока, къмъ Бейбунаръ. Той изпратилъ началникъ щаба си подполковникъ Кисьовъ при командира на 4-а конна бригада да обясни на послѣдния положението и да го запознае съ взетото рѣшение, а старшия ротмистъ майоръ Соларовъ—да рекогносцира мѣстността за прѣдстоящия бой . . .

Гърмежитѣ вече почнали да се слушатъ, когато ескадронитѣ тръгнали отъ Куртъ бунаръ, изпращани отъ изплашеното население съ топли благопожелания и молитви. На излизане отъ селото, генералъ Колевъ получилъ донесение отъ майоръ Марковъ, че бойния редъ на двѣ непріятелски дружини вече заелъ платото отъ двѣтѣ страни на шосето Кочмаръ-Конакъ и продължавалъ да настжпва къмъ с. Кочмаръ. Къмъ 1 ч. 15 м. сл. пл., когато конницѣ бригади (3-а и 4-а) се движили вече къмъ с. Кочмаръ, майоръ Соларовъ се завърналъ и доложилъ: „а) че непріятелския авангардъ заелъ вече с. Кочмаръ и се разгънали на окрайнината по двѣтѣ страни на шосето, а главнитѣ сили се спрѣли на

почивка задъ с. Конякъ; б) че мѣстностьта сѣверно отъ шосето Кочмаръ—Куртъ бунаръ била покрита съ гъста гора, непроходима даже за пѣхота, и тя свършвала на 4—5 клм. отъ Кочмаръ, а отъ тамъ започвали вече кукурузи, движението прѣзъ които, поради твърдѣ лепкавата почва, било трудно и в) че въобще мѣстностьта не благоприятствувала за дѣйствия въ конен строй". — Поради тоя докладъ генералъ Колевъ рѣшилъ да спрѣ 1 конна бригада и да дочака пристигането на пѣшитѣ части.

Въ 1 ч. 40 м. сл. пл., когато майора отъ 16 Ловченски полкъ Петковъ доложилъ, че неговитѣ двѣ роти и пѣшитѣ картечни ескадрони сж вече пристигнали, генералъ Колевъ тутакси заповѣдалъ на 2-тѣ ловчански роти, едната колоѣздачна рота, четиритѣ пѣши картечни ескадрона и конната батарея, подъ началството на майоръ Соларовъ, да се насочатъ право срѣщу Кочмаръ и да заангажиратъ авангарда на противника по фронта, а двѣтѣ конни бригади, подъ непосрѣдственото командуване на генералъ Колевъ, да се съсрѣдоточатъ къмъ лѣвия флангъ, за да атакуватъ при първия сгоденъ моментъ въ флангъ и тилъ.

Когато колоната на майоръ Соларовъ прѣминала кукурузитѣ, тя, подъ прикритието на ескадрона на ротмистъръ Кикеменовъ, на картечния ескадронъ отъ 6-й конен полкъ и на спѣшенитѣ ескадрони отъ 2-й конен полкъ, се разгънала и продължила настжпването си къмъ с. Кочмаръ, при слѣдния боенъ редъ 1½ пѣхотни роти, ½ колоѣздачна рота и четири пеши картечни ескадрона въ бойна часть и ½ лѣхотна рота, ½ колоѣздачна рота и 1 картеченъ пѣши ескадронъ въ подръжка. Боя прѣдъ Кочмаръ се почналъ въ 3 ч. сл. пл., като двата взвода отъ конната батарея и 16 пѣши картечници съсрѣдоточили огъня си по окрайната на селото, а третия артилерийски взводъ обстрѣлялъ главнитѣ неприятелски сили, почиващи при с. Конакъ. Първоначално неприятелския авангардъ отговарялъ твърдѣ интензивно на огъня, обаче слѣдъ малко урѣдилъ стрѣлбата си, а нѣкои отъ подръжкитѣ му почнали да се отдръпватъ. Генералъ Колевъ забѣлѣзалъ това, за да прикове по силно авангарда и да потревожи главнитѣ сили, заповѣдалъ на майоръ Соларовъ да настжпи съ пѣшитѣ части още напрѣдъ и съ напоръ да изтласка противника отъ с. Кочмаръ, а на ескадронитѣ отъ 4 бригада — да се насочатъ още по къмъ фланга и да бждатъ готови да се хвърлятъ въ атака. Това било изпълнено скоро: пѣшитѣ части се вмъкнали бързо въ селото и почнали да гонятъ авангарда, а на фланга се групирали и ескадронитѣ на I конна бригада. Въ това врѣме неприятелскитѣ главни сили, вмѣсто да настжпятъ, както това се очаквало, почнали бързо да се отдръпватъ назадъ и авангарда имъ останалъ съвсѣмъ изолиранъ. Тогава, за да не се

изпусне благоприятния моментъ, била тласната конницата за ударъ въ фланга.

Само този, който е ималъ случай да види неочаквано избухналия ураганъ, що изведнажъ помита всичко и бързо обзима пространството съ вихри и облаци прахъ; какъ по тържищата и сбороветѣ, като пилци се пръскатъ, тичатъ, падатъ, стават изплашенитѣ хора, търсяйки да се подслонятъ и укриятъ по-скоро отъ бѣснитѣ пориви на развилнелата се стихия; какъ единъ конски табунъ, застигнатъ въ полето отъ циклона, конетѣ, заслѣпени и пощръклѣли отъ уплаха, се врѣскатъ и тичатъ по всички посоки, не спирайки се прѣдъ нищо, за да избѣгнатъ леденитѣ камшици на фучащата градушка, — само той може да има донѣкждѣ прѣдстави за ефекта на конната атака. Въ тая атака, конетѣ, бѣсно разпалени, неудържими въ силния си разгонъ, съ пѣна на устата, съ разширени и тежко дишащи ноздри, разтърсвайки земята съ честитѣ удари на копитата, образуватъ стихия отъ хоризонтално проснали се конски тѣла, лѣтящи право съ ужаса на едно масово удряне, събаряне, стжпкване. Върху тѣхъ, съ фурия на лицата, съ очи запалени отъ стръвь, станали едно съ конетѣ, като сжщински кентаври, стискащи здраво въ ржка сабитѣ и ревящи грозно ура, летятъ офицери и войници, готови да вочнатъ сѣчьта, да мушкатъ до забряване, до пълна насита и отпадане на силитѣ . . . Удареният неприятель бива моментално повален, пръснатъ, унищоженъ. Започва се вече сѣчьта, бѣгането, прѣслѣдването, моментътъ на отдѣлнитѣ удари, на събарянето съ единъ бодъ, съ единъ замахъ на сабята... Полето се покрива съ тѣла и конски трупове; кръвьта шурти отъ хора и коне; въ ужасна агония се гърчатъ ударенитѣ, съсѣченитѣ, смазанитѣ. Бѣгащитѣ търсятъ спасение задъ разни закрития и неприятелския орлякъ е вече пръснатъ; тѣрбата вири сборъ и масата, срѣдъ облаци изпарения, отново се събира. Конетѣ се отърсватъ; сабитѣ се изтриватъ; бършатъ се потнитѣ и запрашени лица . . . Указва се, че много сж останали по полето, жертва на атаката.

Нѣщо подобно е щѣла да бжде атаката на Конната дивизия тоя день, ако, при удара на 6-й конен полкъ върху главнитѣ неприятелски сили, бѣ успѣлъ да вземе участие и 2-й конен полкъ (спѣшилъ се при с. Кочмаръ) и ако ли мѣстностьта прѣдъ I конна бригада е позволила да се дѣйствува съ налетъ въ маси, поради което дѣйствията на послѣдната се проявили въ ударъ по групи и безъ вихрово налитане въ конен строй.. Но нѣка разгледаме по подробно тоя бой . . .

6 й конен полкъ се насочилъ къмъ шосето Конакъ-Карапелитъ и почналъ да дебне успоредно и вдѣво главнитѣ сили, а задъ него щѣлъ да послѣдва и 2-й конен полкъ. Когато неприятелската колона напущала вече с. Конакъ, 6-й полкъ е билъ вече на 500—800 м. отъ фланга ѝ. Авангардния ес-

кадронъ на ротмистъръ Барборовъ смелъ непиятелскитѣ разѣзди и патрули и се хвърлилъ стремително върху опашката, а 1-и ескадронъ на майоръ Берона заминалъ за да удари върху главата на тая колона. Ромжнитѣ стрестнати, първоначално се разколебали, обаче по-заднитѣ се спрѣли, натъкнали ножоветѣ, открили магазиненъ огънь по ескадрона и го повърнали. Слѣдъ малко тоя ескадронъ повторно билъ пратенъ въ атаката, обаче срѣщнатъ съ още по-силенъ огънь, билъ принуденъ отново да повърне назадъ, като само единични отъ него войници и два взвода отъ изпратения, за ударъ въ челото на колоната 1 ескадронъ, продължили устрѣма си и успѣли да наглѣзатъ въ непиятелскитѣ редове. Останалитѣ 2 взвода отъ 1-и ескадронъ не отишли по назначението си (да ударятъ челото ка колоната), а се увлѣкли въ дѣсно, за да наблюдаватъ появилитѣ се отъ тамъ два непиятелски ескадрона.

До като вървяло това сблъскване при опашката на колоната и вниманието на противника било отвлѣчено въ тая посока, останалитѣ 2 ескадрона отъ 6 й коненъ полкъ, дебнящи на фланга, свърнали и стремително се хвърлили въ атака . . . Тѣхното появяване привлѣкло изведнажъ огъня на цѣлата колона, чакаща ги съ натъкнати ножове, и тѣ срѣщнали силенъ отпоръ . . . Паднали много убити; командира на полка подполковникъ Вуйчевъ, ротмистритѣ Шишковъ и Сарафовъ и други офицери били ранени; обаче при все това устрѣмътъ е билъ тъй силенъ, че масата продължила да се носи и се сблъскала съ колоната, врѣзала се въ редоветѣ ѝ и почнала да сѣче. Настанала бъркотия; близкитѣ до удара ромжни бѣгали, а заднитѣ усилили стрѣлбата си, още повече, че тѣ не били засѣгнати, понеже 2-й коненъ полкъ закъснелъ за налитане върху тѣхъ . . . Загубитѣ на полка се увеличили; повечето офицери излѣзли отъ строя, а сжщо и много войници и коне паднали убити и ранени, но и противникътъ ималъ вече голѣми загуби и билъ силно обърканъ отъ бѣгащитѣ войници, напуснали мѣстата си въ походния редъ и пръснали се по полето. Разгромяването на цѣлата колона вече изглѣждало неминуемо, обаче силитѣ на полка, собствено на тритѣ атакуюци ескадрона, не биди вече достатъчни за по-нататъшни дѣйствия въ коненъ строй . . . Липсвала маса за нанисане новъ ударъ, и се рисковало да се дадатъ още по-голѣми жертви отъ огъня, а особено отъ шрапнелитѣ на непиятелскитѣ батареи, открили ураганитѣ си по разрѣденитѣ ескадрони. Противникътъ продължавалъ да отстжпва безредно, а обезсиления полкъ се събралъ и, като вдигналъ раненитѣ си, тръгналъ къмъ с. Кочмаръ за уреждане. Едвамъ тогава довтасалъ 2-й коненъ полкъ, и то само съ нѣкакви 20 минути закъснѣние, обаче врѣме прѣдостатъчно за конницата за да пропусне момента да порази

стидийно, съ тласкане втора вълна въ атаката . . . Това закъснѣние е било прѣдизвикано отъ спѣшването на полка прѣдъ с. Кочмаръ и влизането му въ бой съ авангарда на противника, обаче и така да е било, все пакъ личи, че въ случая е липсвала връска между двата полка на бригадата*).

На I конна бригада (полковникъ Михаиловъ) било заповѣдано да атакува авангарда на колоната, който, подъ натиска на пѣшитѣ части, билъ вечѣ изтласканъ отъ Кочмаръ, и да го унищожи, слѣдъ което, съ съединени сили да се срѣщне възможното настъпване на главнитѣ непиятелски сили. За цѣлта, бригадата е била насочена по голѣмия долъ задъ с. Кочмаръ, въ който тя можла да се движи по-бързо и укрито. Тя се спуснала въ него, обаче, измѣнила дадената ѝ посока съ отклоняване по склона къмъ с. Конакъ и, понеже подобенъ далеченъ обхватъ и фронтално насочване къмъ това село, което е можло да бжде заето отъ противника, сж явявали опасни, генералъ Колевъ се намѣсилъ и лично повелъ бригадата въ тилъ на с. Кочмаръ. Когато, къмъ 3½, частитѣ на непиятелския авангардъ, изтиканъ отъ селото, се спуснали въ сжщия долъ, срѣщу му изведнажъ се появили ескадронитѣ на тая бригада, а именно: 1-й коненъ полкъ въ състава на два ескадрона — въ първа линия (дивизиона на майоръ Николаевъ билъ по-рано изпратенъ за наблюдение и охрана къмъ сѣверъ) и Лейбъ-гвардейския полкъ — въ втора линия. Това неочаквано изпъкване на конната маса изплашило силно ромжнитѣ и тѣ почнали да бѣгатъ по дола, а нѣкои отъ тѣхъ даже се насочили на югъ къмъ България. Първитѣ два ескадрона отъ I конни полкъ харъкнали напрѣдъ, обаче една отъ тѣхъ на ротмистъръ Мирковъ, се хвърлилъ върху разпръснато бѣгащитѣ къмъ изтокъ малки групи, а другия на майоръ Стояновъ се насочилъ срѣщу една ромжнска рота, която първоначално вдигнала бѣлъ флагъ, а слѣдъ това открила магазиненъ огънь. Лейбъ-гвардейския полкъ въ това врѣме бързо заходилъ съ лѣвия си флангъ и полковникъ Банановъ го насочилъ върху ромжнскитѣ части, бѣгащи по долътъ. Ескадронитѣ подъ огъня се спустнали върху групитѣ, но понеже спусковетѣ на дола били много стръмни, налѣта не можалъ да стане масово. Ескадроните на майоръ Бошнаковъ ударилъ върху западната група, а ескадронитѣ на поручикъ Малчевъ и на майоръ Филиповъ върху по-далечната и по-голѣма група; първия — за ударъ отъ къмъ тилътъ, а втория — да я прѣсрѣщне и удари въ челото. Ескадрона на ротмистъръ Милковъ се заелъ да унищожи малкитѣ ромжнски групи, бѣгащи въ разни посоки и стрѣвящи отъ храсталацитѣ въ флангъ на атакуюцитѣ ескадро-

*) Казватъ, че не се разполагало съ врѣме да се чака 2-й коненъ полкъ, понеже противника билъ почналъ да се разгъва и заема позиция.

ни . . . . Послѣдвала сѣчь, стрѣлба въ упоръ и мушкане съ изтъкнати ножове. Ромжнитѣ се стълпили въ гъста маса и на конницитѣ оставало само съ саблитѣ да си отварятъ пжть. Прѣднитѣ се прѣдавали, обаче по-заднитѣ продължавали да стрѣлятъ и да се съпротивляватъ.

Полковникъ Кметовъ, присъединилъ вече къмъ 1-я си ескадронъ и 2-я на ротмистъръ Мирковъ, завилъ лѣвото рѣме и се хвърлилъ съ дивизиона вдѣсно отъ Лейбъ-гвардейския полкъ, върху засѣдналитѣ край гората и по брѣгътъ гръди и върху тичащитѣ въ разни посоки неприятелски стрѣлци. — Борбата силно се затруднила отъ настаналата бъркотия и потрѣбало да се извадятъ и картечницитѣ, а полковникъ Бановъ — да притегли въ подкрѣпа и взвода охраняющъ полковия щандартъ . . . Конницитѣ напирали силно върху слисанитѣ, но и сами тѣ били доста слисани и разбъркани. Тѣ трѣбвало да бързатъ за да не се опомни противника, а това било много трудно само съ сабята срѣщу ножа и куршума . . . Нѣкои групи почнали да хвърлятъ пушки, но други продължавали да стрѣлятъ и да се съпротивляватъ, и, на заповѣдьта да сложатъ оржжието, искали по-напрѣдъ конницитѣ да вложатъ сабитѣ си. И срѣдъ тоя шумъ отъ викове, кръсъци, ругания, плачове, охкания и стенания, при пукота на пушкитѣ и картечницитѣ отъ разни страни и конвулсивнитѣ хрипове на прѣдсмъртната агония на падналитѣ хора и коне, конницитѣ били принудени да продължаватъ сѣчьта, докато нападнатитѣ групи цѣли се прѣдавали . . .

Слѣдъ разправянето съ ѣдни групи, ескадронитѣ настигали други, които крайно изплашени, бързо хвърляли пушкитѣ, вдигали ржцѣ и молили пощада. Началницитѣ викали: стига! стига! и разяренитѣ конници спрѣли замахи на сабитѣ и прѣдалитѣ се били вкупомъ плѣнени . . . По тоя начинъ, отъ двѣтѣ дружини на неприятелския авангардъ нищо не се спасило: или бѣ лѣгнало или плѣнено.

Тъй успѣшно се свършилъ боя при Кочмаръ, който е можалъ да бжде още по-рѣшителенъ, ако ли цѣлата конница удареше групирано върху главнитѣ неприятелски сили, или поне ако IV бритада бѣ прѣтеглила своеврѣменно 2-й конень полкъ и цѣла налетеше върху тия главни сили . . . Но грѣшкитѣ въ боя сж неминуеми; па и така, както стана, все пакъ успѣха бѣ достатъченъ . . , Ромжнския планъ за срѣдоточваке при Куртъ бунаръ бѣ осуетенъ и двѣ неприятелски дружини унищожени; при това главнитѣ неприятелски сили, отстжпващи по шосето отъ с. Кара Пелидъ за Добричъ, заплашени въ флангъ и тилъ отъ прѣднитѣ части на VI Бдинска дивизия, която тоя день, по заповѣдь на Командующия армията се съсрѣдоточваше въ района Екисче — Владимирово, бѣха принудени да се пръснатъ и безредно да избѣгатъ въ сѣверо-източна посока.

Тоя побѣденъ бой бѣ първия, въ който Конната дивизия опита силитѣ си и се сдоби съ по-голѣма вѣра въ своята мощь и бойна стойность; въ който тя успѣ да всели страхъ въ неприятелскитѣ редове и да прѣдизвика респектъ дажа и у рускитѣ конни части, на които току прѣдстоеше да дѣйствуватъ.

Ромжнитѣ изгубиха: убити 4 офицери и 650 войници и плѣнени — единъ щабъ офицеръ, 6 офицери и 720 войници и много други още, които, разпръскати на групи, бѣха заловени въ разни мѣста на другия день. Цѣлото поле е било осѣяно съ оржжие, амуниций и разни войнишки прѣдмети. Паническото бѣгство на главнитѣ сили на тая колона е било толѣмо, че цѣлиятъ пжть задъ Кара Пелидъ е билъ отрупанъ съ хвърлени прѣдмети и нѣща; даже бивакътъ на тая колона не билъ вдигнатъ. Хвърлени сж били сжщо 1 орждие и 4 пълни зарядни ракли.

Пръснатата неприятелска колона не се върнала въ Добричъ и въ тоя градъ останали само слаби неприятелски отдѣления.

Конната дивизия бѣ изгубила тоя день: убити 1 офицеръ, 13 войника и 153 коня и ранени — 4 офицера, 46 войника и 77 коня. Между раненитѣ билъ и началникъ щаба на дивизията подполковникъ Кисьовъ. (слабо раненъ). Убития офицеръ - подпоручикъ отъ 6-и коненъ полкъ Гешановъ.

Заемането на гр. Добричъ.

Началникътъ на Варненския укрѣпенъ пунктъ генералъ Кантарджиевъ, на 4 октомври въ 4 ч. сл. пл., влѣзълъ съ войскитѣ си въ гр. Добричъ. По пжтя на настжпването си, той намѣрилъ въ с. Баладжа труповетѣ на 50 жени и дѣца, избити отъ войницитѣ на 40 ромжнски полкъ, по най-безчовѣченъ начинъ (направени на кжсове).

Въ Добричъ войскитѣ сж били посрѣщнати отъ хилядно множество граждани и гражданки. Акламации цѣпили въздуха, сълзи на умиление, радостни сълзи слѣдъ потиснически мжки, течали по лицата; старци и бабички се кръстили, младитѣ възторжено ликували. Всички се радвали; прѣгръщали войницитѣ и окичвали съ цвѣтя тѣхнитѣ гърди и пушки. Засмѣнитѣ и горди войници пѣели хорово химна „О, добруджански край" . . . . . Свобода огрѣла за поробенитѣ братя, свобода сжща, всѣкѫло изкупена съ кръвьта на българскитѣ войници, — съ кръвьта на сжщинскитѣ родни братя:

Обаче всеобщата радость била скоро помрачена отъ известието, че въ пекарнитѣ край града били намѣрени 53 граждани, изклани по най-звѣрски начинъ: избити, насѣчени, обезобразени. Подоветѣ, стѣнитѣ и двора били цѣли облѣни въ кръвь . . . .Намѣрени били арестувани и 300 други граждани,

които ги очаквала сжщата участь, но бързото влизане на войскитѣ попрѣчило на това злодѣяние. Генералъ Кантарджиевъ, като донасяше за горното, добавяше: „два мѣсеца, прѣди войната, гр. Добричъ е билъ подложенъ на ужасенъ режимъ: безогледна реквизиция и грабене на всичко, почнатъ билъ ловъ на хора и отвличането имъ на сѣверъ, а повлиятелнитѣ и богатитѣ били откарвани въ Ромжния. Добричъ се управлявалъ отъ губернатора Жоржеско, но въ сжщность отъ неговата красива съпруга, ужасна българомразка. Арести, интернирания, глоби, продължителни слѣдствия, грабежи, данъци, рушвети, затваряне на училища, и върху всичко, това разкошни балове и глезливи вечеринки, — въ това сж се изразявали терорътъ и културата на управницитѣ въ тоя окржгъ. Убийството на 53 граждани е било рѣшено въ дома на префекта на 3 септември и на това инквизиторско събрание сж присжтствували : генерали и висши административни чиновници. Било рѣшено да се избиятъ и арестуванитѣ 300 граждани и да запалятъ града, обаче не успѣли."

Появата на Руската Конница

Прѣзъ нощьта срѣщу 5 септември, въ щаба на III армия бѣ получено първото тревожно донесение, че една руска конна дивизия въ съставъ на 32 ескадрона, се е появила около с Александрия и се насочила къмъ Куртъ бунаръ. По поводъ на горното, Командующи армията екстренно заповѣда: а) командирътъ на II Софийска бригада полковникъ Цонковъ да изпрати отъ Акадънларъ за Куртъ бунаръ 6 облѣкчени роти и една пл. батарея, и б) началникътъ на конната дивизия незабавно да се върне отъ Добричъ при Куртъ бунаръ, за да дѣйствува въ флангъ и тиль на неприятелската конна дивизия, ако тя се насочи къмъ Акадънларъ. Съ горнитѣ разпореждания се искаше да се съсрѣдоточатъ повече сили при Куртъ бунарь (2 пѣхотни дружини, 1 пл. батарея, 1 колоездачна рота и пѣшитѣ картечни ескадрони), на които конницата, като се опрѣ, да може да дѣйствува въ сѣверо-източна и сѣверна посока.

Вѣрностьта за близката поява на руската конница се потвърди на другия день най-положително отъ редъ донесения на началницитѣ на разузнавателнитѣ ескадрони и взводове на ротмистръ Първановъ, подпоручицитѣ Руевъ и Кушевъ, поручикъ попъ Илиевъ и майора отъ генералния щабъ Соловъ, а сжщо и отъ показанията на мѣстното население. Положително бѣ установено че руската дивизия се състои: отъ 3-й хусарски, 3-й улански, 3-й другунски, 3-й казачи и черноморский конни полкове; че всѣкой полкъ ималъ 6 ескадрона и единъ пѣши ескадронъ при 8 картечници; дивизията имала 2 конни бтареи.—Положението вече ставаше застрашително и се

налагаше още по-голѣма бързина за завладѣването на Тутраканъ, поради което Командующи армията съобщи на генералъ-майоръ Киселова да побърза съ атаката.

Разпореждане за атаката на Тутраканската крѣпость.

Отлагането на атаката на Тутраканъ за 5 септември даде възможность да се подготви по-сериозно прѣдстоящия щурмъ. Позициитѣ се усилваха, разстоянията се измѣряваха, подстжпитѣ се изучваха, наблюдателнитѣ пунктове се уреждаха, батареитѣ опрѣдѣляха данните за стрѣлба и пр. Полкове командирътъ на германския минохвъргачен батальонъ заявилъ, че за да се инсталиратъ минохвъргачкитѣ, необходимо е пѣхотнитѣ позиции да се изнесатъ напрѣдъ, верни тѣ били изнесени на исканото разтояние. При все това обаче минохвъргачкитѣ, на които се възлагаше толкова голѣма надежда, не се явиха на позицията и не взеха участие въ атаката. За тѣхъ бѣ потрѣбно врѣме, съ което не се разполагаше; а нашитѣ не можаха да чакатъ и методически да настжпватъ. Ето защо, на другия день, при идването на позицията, Командующи армията, като срѣщналъ тоя минохвъргачен батальонъ, го повърналъ назадъ, като ненуженъ повече. Добритъ минохвъргачен командиръ откровено се призналъ, че той е изненаданъ отъ бързото падане на фортоветѣ и считалъ, че сега ще се почне приближаването къмъ тѣхъ и ще има достатъчно врѣме за да настани машинитѣ си. Той бѣ правъ; но вихърътъ не чака машинитѣ, а послѣднитѣ никога не могатъ го стигна.

Противникътъ цѣлиятъ день стрѣля по позициитѣ, но нитѣ не се обаждаха. I Прѣславска бригада успѣ привечеръ да изнесе пѣхотнитѣ и полско артилериискитѣ си позиции още по-сѣверно отъ пжтя Дайдъръ — Чаушъ махле. Тежката артилерия — 24 полски гаубици, 22 тежки и 8 дълги орждия и полскитѣ батареи, 64 орждия, чакаха вече готови за бомбардиране.

Въ изпълнение на оперативната заповѣдь по армията № 17 Командующи войскитѣ генералъ-майоръ Киселовъ бѣ разпоредилъ:

а) I Софиска бригада на полковникъ Недѣлковъ да атакува и завладѣе фортъ № 8;

б) I Прѣславска бригада на полковникъ Икономовъ да атакува и завладѣе фортъ № 7;

в) III Прѣславска бригада на полковникъ Кметовъ да атакува и завладѣе фортоветѣ № № 5 и 6;

г) Германо-българската колона на майоръ Хамерщайнъ да атакува и завладѣе фортъ № 2

д) 47 полкъ да остане въ негово разпореждане при с. Денизлеръ, гдѣто да се окопае.

2) Въ 6 ч. пр. пл., на 5 септемврий, всички тежки и гаубички батареи, подъ началството на полковникъ Ангеловъ, да открияТъ огънь срѣщу указанитѣ имъ обективи. Слѣдъ пръстрѣлването, батареитѣ да прѣминатъ къмъ поражение, за да разрушатъ фортофикационнитѣ постройки и да отворятъ проходи прѣзъ изкуственитѣ прѣпятствия;

3) Командирътъ на IV артилерийска бригада полковникъ Мановъ да обедини командуването на всичката полска артилерия и да опрѣдѣля, споредъ развитието на боя, обективитѣ за биене, съгласно даденитѣ му указания.

4) Врѣмето за началото на пѣхотната атака ще се опрѣдѣли отъ генералъ Киселовъ по телефона. Въ случай, че нѣкоя часть не получи своевременно заповѣдь, тя да се съобразява съ частитѣ на IV Преславска дивизия. Тръгването на единъ отъ полковетѣ ще бѫде знакъ за всички, да тръгнатъ рѣшително напрѣдъ. И пр. и пр.

Тутраканския погромъ.

(Гледай скица № 2).

Точно въ 6 ч. 30 м. сутринята на 5 септември се тури началото на славния кървавъ актъ, на открития пристѫпъ, който вмѣстѣ въ 3—4 часа проби фортовия поясъ на непрѣстѫпния Тутраканъ и сломи засѣдналата въ него 40 хилядна неприятелска армия. Въ тоя раненъ часъ, командира на 2-й тежъкъ артилерийски полкъ полковникъ Ангеловъ даде заповѣдь „огънь" и послѣдва първия топовенъ изстрѣлъ, а въ 7 ч. 10 м. всичкитѣ тежки и гаубични батареи прѣминаха на разрушение . . . И задумтѣха тогава стотина топа и фортоветѣ 5, 6, 7 и 8 и окопитѣ и батареитѣ около тѣхъ бѣха обсипани всѣко съ бомби и снаряди. По фланговетѣ, по рововетѣ, по вътрѣшностьта на фортоветѣ и окопитѣ забликаха по редъ фонтанитѣ взривове на фугаснитѣ снаряди и цѣлото пространство се покри съ дебелъ пластъ димъ, съ стълбове отъ кръсть, вѣрѣдъ който често свѣткаха пръсканията на обикновенитѣ гранати. Ревътъ на топоветѣ, трѣсъкътъ на взривовитѣ и тътнежътъ на развилнѣното ехо се смѣсиха въ хаосъ отъ звуци, фучащи бѣсно и друсащи въ небеса атмосферата. Бомбитѣ и гранатитѣ валѣха безъ спиръ, по 3, по 4, по 10 наведнажъ, съборяха закритията, забиваха се дълбоко и проникваха въ галерии и скривалища. Надъ батареитѣ вилнѣеше врѣмената граната, а тамъ, вѫтрѣ въ земята, бомбата намираше укрититѣ се защитници.

Върху участъка на фортоветѣ 7 и 8 бълваха огънь двѣ батареи 12 д. и една 12 см. гаубична батареи; върху участъка на форта № 6 — двѣ гаубични 12 см., двѣ 15 см. д. 12 и една 15 см. д. 30 батареи; върху участъка на фортъ № 5 — двѣ гаубични 12 см. 12 д. не с. с. батареи; — и всички подпомогнати отъ полскитѣ гаубични батареи. Вѫтрѣ въ 35 минути нашата артилерия бѣ вече достигнала нужнитѣ резултати: противникъть бѣ силно разколебанъ и неговата артилерия, макаръ и да се обаждаше още, но огньтъ ѝ бѣ много разхвърленъ.

Наблюдателитѣ отъ балона забѣлѣзали вече силно тичане по ходоветѣ на неприятелскитѣ укрѣпления и къмъ 7 ч. 40 м. пр. пл. полковникъ Ангеловъ намѣрилъ, артилерийската подготовка за достатъчна и донесалъ на Командующи войскитѣ.

Прѣзъ това врѣме нашата пѣхота лѣжеше готова въ бойенъ редъ. Точно въ 8 ч. сутриньта генералъ Киселовъ заповѣдалъ артилерийския огънь да се прѣнесе въ тилътъ на фортовата линия и пѣхотнитѣ части да тръгнатъ въ рѣшителна атака, т. е. да отидатъ и съ гърдитѣ си да повалятъ засѣдналия задъ силнитѣ укрѣпления непрiятель.

Безъ суета и колебание, заповѣдьта за щурма бѣ незабавно изпълнена. Въ 8 ч. 10 м. сутринята, съ тичъ и надпрѣварване, прѣдвождани отъ офицеритѣ и подофицеритѣ, пред развѣти знамена, подъ музикантскитѣ звукове на „Шуми Марица" и съ гръмно потресно ура, пѣхотнитѣ части, съ пълно прѣзрѣние къмъ очевидната смъртъ, се литнаха на пристжпъ, на ужасенъ открить пристжпъ срѣщу модерно укрѣпения Тутраканъ. Полската артилерия, слѣдваща задъ пѣхотата, й указваше мощно подкрѣпа; а огъня на неприятелскитѣ батареи се засили до барабаненъ. И завале тогава оловенъ дъждъ, небето се покри съ облачетата на шрапнелитѣ пукания и стотици картечници нервозно затракаха съ ужасната си косидба върху лѣтящата пѣхота.

Задъ първата линия на литналитѣ вериги, лѣтяха други вериги, задъ тѣхъ още други и други вериги и така, по цѣлата околность, ревящи ура и не гледащи на нищо, се носиха стремглаво дълги линии отъ хиляди и хиляди освирѣпѣли хора. Огъньтъ продължаваше да събаря десятки, стотици; вече офицеритѣ бѣха убити и ранени; подофицеритѣ сжщо, но устрѣма напрѣдъ все пакъ продължаваще съ сжщата интензивность . . . Вмѣсто да охкатъ, раненитѣ викаха ура, а живитѣ ги прѣскачаха и все повече се приближаваха къмъ укрѣпленията, на ужасенъ ударъ съ ножове, за безжалостна разправа съ врагътъ . . .

Смаянитѣ ромжни трепнаха и групово почнаха да напускатъ окопитѣ, обаче вънъ бѣ по-страшно; тамъ вилнѣеше грамадушката на българскитѣ шрапнели и тѣ отново се повръщаха и съ огънь се мжчаха да спратъ бѣсния напоръ на разярениятѣ борци. Но ето че българитѣ се спущаха вече въ рововетѣ и, подъ оловния плисъкъ надъ главитѣ, сѣчаха, газяха теленитѣ мрѣжи, затрупваха вълчитѣ ями и се катерѣха по стръмния брѣгъ . . . и още малко, щѣха да се прѣмѣстнатъ въ укрѣпленията. Заплашени отъ острилата, ромжнитѣ вече скочиха масово и, подъ силния шрапнеленъ дъждъ, се спуснаха да бѣгатъ къмъ втората линия. Часть отъ бѣгащитѣ бѣ настигната и повалена, а другата, изпокрита въ галеритѣ, бѣ извлѣчена и плѣнена... По тоя начинъ открития пристжпъ върху модерно укрѣпения Тутраканъ, пристжпъ непознатъ въ новата история, се завърши блѣстящо и най-скоро. Плѣненитѣ ромжнски офи-

послѣ казвала „*За първи пѫть сме на война и, спорѣдъ моитѣ разбирания, считахме, че артилерията днесъ рушава всичко, но това което видѣхме отъ вашата пѣхота ни изуми. То бѣ нѣщо ужасно! като че не бѣ бой, а кѫпаковъ мачъ съ цѣлови снаряди и патрони! вървяха и все вървяха и, до като се осѣлтимъ, нахълтаха въ укрѣпленията!*".

Но нека бждемъ по подробни.

I. Прѣс. бригада на полковникъ Икономовъ, трѣбваше да атакува фортъ № 7 и междинитѣ окопи.

31-й Варненски полкъ стремително се насочи къмъ обекта си и, слѣдъ като измина половината отъ пространството, попадна подъ най-силенъ артилерийски и пушеченъ огънь. Веригитѣ почнаха да прѣбѣгватъ по части, нѣгдѣ да се прѣцѣлятъ, а най послѣ бѣха принудени да се спратъ. Генералъ Киселовъ забѣлѣзалъ това, тутакси изпратилъ капитанъ Куцарова да предаде заповѣдьта му: „напрѣдъ безъ да се гледа на жертви!". Полкътъ скочи отново и се понесе срѣщу форта, и къмъ 9 ч. и 35 м. пр. пл., частитѣ му, заедно съ една дружина отъ 7-й Прѣславски полкъ, стигнаха на около 200 — 250 крачки отъ изкуственитѣ прѣпятствия, гдѣто изложени подъ най-силенъ огънь, бѣха бързо подкрѣпени отъ батареитѣ на 10-и артилирийски полкъ, които се доближиха и почнаха да обсипватъ съ ураганенъ огънь непрiятелскитѣ стрѣлци. Тукъ вече загубитѣ станали много голѣми и всѣко забавяне все повече ги увеличавало. — слѣдователно: напрѣдъ! — И всички се втурнаха пакъ къмъ рова, достигнаха го на единъ махъ и почнаха да сѣкатъ теленитѣ мрѣжи, да прѣскачатъ вълчитѣ ями, да пълзятъ по брѣга и, като го послаха съ трупове, съ яростенъ ревъ се метнаха въ редута и окопитѣ. Последвала кратка кървава разправа и фортътъ окончателно бѣ завладѣнъ въ 11 ч. и 20 м. пр. пл. Въ врѣме на тая атака командира на 2-а дружина подполковникъ Върбановъ и капитанъ Кацаровъ бѣха убити; командира на полка подполковникъ Кара Яневъ раненъ, останалитѣ дружинни командири сжщо бѣха ранени; командуването на полка прие най-младшия дружиненъ командиръ капитанъ Тумпаровъ, който довърши завладѣването на форта и води полка и на другия день.

7-й Прѣславски полкъ съ сжщата ярость, слѣдъ като взе голѣми жертви, се прѣмѣтна въ страничнитѣ на редута окопи, завладѣ ги и, попадналъ тамъ подъ фланговъ огънь отъ редутъ № 8, насочи части и спомогна за завладѣването на този редутъ, къмъ 1 ч. сл. пл.

III Прѣс. бригада полковникъ Кметовъ бѣ насочена да атакува фортоветѣ № № 5 и 6-й и междинитѣ окопи.

19-и Шуменски полкъ подкрѣпенъ отъ 48-и полкъ съ 1-а и 3-а дружина, тръгна срѣщу фортъ № 6, а съ 2-а и 4-а дружина — срѣщу фортъ № 5. Подъ най-силенъ артилерийски огънь и настжпващи по съвсѣмъ равна мѣстность, дружинитѣ

продължиха движението си до самитѣ телени мрѣжи, които
указали твърдѣ слабо повредени (понеже срѣщу тоя форт
насоченъ огънь тъ само на двѣ нескорострѣлни гаубични батареи)
Тукъ подкрѣпени отъ дошлитѣ на помощь полски батареи,
слѣдъ половинъ часъ, отново се втурнаха въ атака, спуснаха
въ рова, съсѣкоха теленитѣ мрѣжи яростно се хвърлиха
редута и окопитѣ. Послѣдвалъ кратъкъ ударъ съ ножове
къмъ 9 ч. 35 м. пр. пл. форта № 6 окончателно вече бѣ
владѣнъ.

Атакующитѣ форта № 5 дружини първѣха първоначално
безспирно и съ сжщия устремъ, обаче, съ приближаването
си къмъ форта, противникътъ отъ форта № 4 (който не
атакуванъ) и отъ съсѣднитѣ окопи почналъ да ги обстрѣлва
силно съ фланговъ артилерийски, пушеченъ и картеченъ огънь
Тѣ бѣха принудени да се спратъ, обаче щомъ се явиха
на помощь полскитѣ батареи, тѣ се втурнаха отново напрѣдъ
стигнаха въ дола и къмъ 11 ч. пр. пл. съ бой на ножъ завла
дѣха окончателно форта № 5

I Софийска бригада на полковникъ Недѣлковъ бѣ на
сочена да завладѣй форта № 8 и окопитѣ източно отъ форта
Подъ мощния огънъ на гаубичното отдѣление и на полскитѣ
батареи, 1 й Софийски и 6 и Търновски полкове тръгнаха въ
8 ч. пр пл. стремително въ атака. Първоначално неприята
скитѣ батареи стрѣляха бавно и разхвърлено и полковетѣ
почти безспирно и безъ особени загуби достигнаха: 1-й Со
фийски полкъ—на 300 — 400 м. до форта № 8, а 6 й Тър
вски полкъ на платото, сѣверо-западно отъ с. Антимово. Тукъ
обаче, противникътъ изведнажъ откри силенъ кръстосан
артилерийски, картеченъ и пушеченъ огънь и прикова бри
гадата. Яви се нужда да й се помогне съ огъня на тежкат
артилерия, а слѣдъ малко и 2-о артилерийско отдѣление
майоръ Стояновичъ бързо излѣзе напрѣдъ и, като зае позиция
задъ гребена, на 2 клм. юго-западно отъ с. Антимово, отвори
ефикасенъ огънь по форта и по източната междина. Точният
артилерийски и пѣхотенъ огънь скоро разколеба про
тивника; куршумитѣ му почнаха да пищятъ високо надъ гла
витѣ и се забѣлѣзали бѣгащи ромжнски групи, които все по
вече се увеличавали. Тогава софийци се хвърлиха напрѣдъ
спомогнати отъ другаритѣ си търновци отъ 4-а дружина,
заеха окопа прѣдъ редута № 8. 1-о артилерийско отдѣление
на капитанъ Прѣображенски, сжщо излѣзе на позиция при
второто отдѣление и близкиятъ артилерийски огънь бѣ много
засиленъ. Слѣдъ кратка почивка, пѣхотинцитѣ отново полѣ
тѣха напрѣдъ, спуснаха се въ рова, нагазиха теленитѣ мрѣжи
и, стрѣляни въ упоръ отъ пушкитѣ и картечницитѣ, прѣга
зиха прѣпятствията, прѣмѣтнаха се въ фортоветѣ и окопитѣ
и слѣдъ кратка кървава разправа, окончателно заеха форт
№ 8, въ 1 ч. сл. пл. Едноврѣменно съ софийци влѣзоха въ

редута и 2 роти отъ 7-й Прѣславски полкъ и 4-а дружина
отъ 6 й Търновски полкъ. Другитѣ три дружини търновци
прѣвзеха на ножъ източнитѣ междинни окопи и се разпро
страниха къмъ редутъ № 9, който въ 2 ч. 30 м. сл. пл. бѣ
окончателно завладѣнъ. При тая атака бѣ раненъ командира
на 6-й Търновски полкъ полковникъ Червенаковъ.

Германо-българскиятъ отрядъ на майоръ Хамерщайнъ
(1 германска дружина, 2 български маршеви и 1 опълченска
дружини и 3 германски ескадрона) бѣ насоченъ да атакува
форть № 2. Поради раздалечаването му отъ другитѣ войски
и липсата на връзка съ щаба на генералъ Киселова, дѣй
ствията на тоя отрядъ не бѣха съгласни съ дѣйствията на
другитѣ колони. Настжпването закъснѣ, понеже заповѣдьта
за атаката е била получена късно. Отъ реляцията на 10-й
опълченски полкъ се вижда, че прѣдупрѣдителната заповѣдь
за атаката е била прѣдадена на частитѣ едвамъ къмъ 10 ч.
пр. пл.; че тръгването е станало въ 12 ч. пр. пл., а въ 1 ч.
20 м. сл. пл. е била достигната линията на Старо село, и
въ 5 ч. 30 м. сл. пл. е билъ завладѣнъ форта № 2. Тия части
макаръ и закъснѣли, проявиха сжщата стремителность и на
горъ въ атаката и спомогнаха достатъчно за общия успѣхъ
тоя день. Противникътъ, наказанъ силно, бѣ отстжпилъ съ
бързство въ източна посока.

И така, фортоветѣ на Тутраканската крѣпость бѣха заети
още сжщия день: форть № 7 въ 11 ч. 30 м. пр. пл. отъ 31-й
Варненски полкъ; № 6 въ 9 ч. 30 м. пр. пл. отъ 19-й Шу
менски полкъ; № 5 въ 11 ч. пр. пл. отъ 19 й Шуменски полкъ
заедно съ 48-й полкъ; № 8 и междината източно отъ него
въ 1 ч. 30 м. сл. пл. отъ I Софийски и часть отъ 6 търновски
полкъ; № 9 въ 2 ч. 30 м. сл. пл. отъ 6 й Търновски полкъ;
и № 2 въ 5 ч. 30 м. сл. пл. отъ колоната на майоръ Хамер
щайнъ.

Противникътъ, слѣдъ като остави по фортоветѣ и око
питѣ всичката си тежка артилерия и хиляди плѣнници, прѣ
слѣдванъ отъ урагания огънь на батареитѣ, избѣга къмъ вто
рата отбранителна линия. По тоя начинъ, само съ единъ
замахъ, вжтрѣ въ 4 5 часа врѣме, бѣ пробитъ фортовия по
съсъ и противникътъ прѣзъ нощьта трѣбваше да очисти и ос
таналитѣ фортове. Обаче послѣдното не биваше да се допу
сне; гарнизонитѣ и артилерията на тия фортове трѣбваха да
спасятъ плячка, за което Командующи войскитѣ заповѣда да
се продължи атаката.

На I Софийска бригада се заповѣдало да настжпи право
на сѣверъ и да завладѣе фортоветѣ 10, 11 и 12; III Прѣслав
ска бригада — да слѣдва като подържка въ устжпъ за лѣвия
фланъ на I Прѣславска бригада и да очисти фортоветѣ № №
3 и 4; I Прѣславска бригада, усилена съ 47 полкъ, била на
сочена на сѣверъ въ зоната между фортоветѣ № № 5 и 8,

за да атакува втората отбранителна позиция на противника.

Горната заповѣдъ бѣ изпълнена само до нѣкждѣ, понеже се указа, че атаката на втората отбранителна позиция сжщия день е невъзможна. Частитѣ бѣха твърдѣ много разстроени и изморени и трѣбваше да имъ се даде врѣме да се устроятъ и починатъ; при това, за полската артилерия, изостанала назадъ, бѣ необходимо да се приготвятъ пжтища за излизане на нова позиция. Мѣстностьта прѣдъ IV Прѣславска дивизия се бѣ указала много лѣсиста и се заемала отъ силни неприятелски части, и, само за прѣминаването безъ бой прѣзъ нея, сж били потрѣбни нѣколко часа. Тъй че тая атака трѣбваше да се отложи за другия день.

I Софийска бригада до вечерьта успѣ да заеме фортоветѣ №№ 10 и 11, а III Прѣславска бригада — фортоветѣ № 4.

Къмъ 3 ч. сл. пл. на наблюдателния пунктъ на генералъ Киселова пристигна Командующи армията, който одобри искането отлагане на атаката за другия день. Той благодари на генерала за блѣскавия достигнатъ успѣхъ и, слѣдъ като се запозна съ положението и даде нѣкои указания, върна се въ щаба на армията, гдѣто бѣха получени донесения отъ Добричъ за настжпването на силни неприятелски колони къмъ тоя градъ.

И тъй, първата и най-сериозна прѣграда бѣ вече прѣгазена. Нашитѣ тържествуваха. Началницитѣ се мжчиха да уредятъ частитѣ, обаче това не бѣ лесно. Любопитството да се видятъ фортоветѣ, да се погледа на всичко хвърлено и оставено, да се надзърне всждѣ, прѣчило за бързото възстановяване на реда. 1 Софийски полкъ, успѣлъ вече кое какъ да се уреди, почналъ да се подава напрѣдъ; 6 Търновски полкъ ималъ само 3 роти въ бойна линия; 7 Прѣславски полкъ, намиращъ се на дѣсния флангъ на IV Прѣславска дивизия и въ лѣво отъ 1 Софийски полкъ, билъ значително настрани, поради което се образувала голѣма междина между двата полка. Когато I Софийска бригада бѣ вече почнала да захожда съ дѣсното рамо напрѣдъ, батареитѣ отъ 4 артилерийски полкъ, се намираха назадъ чакъ при с. Антимово. И при това неуредено положение, съвсѣмъ неочаквано, се появи на фланга една ромжнска бригада и се понесе въ контра-атака. Батареитѣ отъ 4 артилерийски полкъ почиващи край с. Антимово, се видѣли изведнажъ подъ прѣградния артилерийски огънь на противника и трѣбвало да се укриятъ. Неприятелскитѣ вериги, подкрѣпени отъ силенъ артилерийски огънь, продължавали да изкачатъ отъ лѣса и да се насочватъ къмъ 1 Софийски полкъ. Командирътъ на полка подполковникъ Лазаровъ, виждайки опасността, почналъ да ободрява войницитѣ и успѣлъ съ огънь да срѣщне тая контръ-атака; залѣгналитѣ Софийци останаха спокойно дачакатъ съ ножоветѣ си удара. Майоръ Стояновичъ, търсяйки позиция за отдѣлението си, срѣщналъ бригадния командиръ и му доложилъ за положението на дѣс-

ния флангъ и Полковникъ Недѣлковъ бързо отишелъ къмъ височината 60, и, като подбодрилъ търновци, поставилъ фронтъ срѣщу веригитѣ на противника. Въ това врѣме майоръ Стояновичъ, намѣрилъ вече 3 орждия отъ отдѣлението си, излѣзли бързо на позиция и открилъ огънь по ромжнскитѣ части.

1 Софийски полкъ трѣбвало да извади въ първа линия всичкитѣ си подрѣжки, обаче все пакъ междината до 7 Прѣславски полкъ не могла да се запълни, а къмъ тая междина именно наблѣгалъ противникътъ. Ураганниятъ огънь продължавалъ да се сипе върху софийци, обаче тѣ стояли твърдо и задържали положението. При все това опасността още не била минала, понеже бойниятъ фронтъ на полка билъ разтегнатъ и много тънькъ, а въ подрѣжка му оставали само три взвода. Противникътъ, засѣдналъ въ храсталацитѣ отъ дѣсно, все повече се усилвалъ и софийци на нѣколко мѣста трѣбвало вече да се отбиватъ съ ножъ. Бригадниятъ командиръ, за да спомогне, изпратилъ имъ 6 търновски роти въ подкрѣпа, които бързо излѣзли на фланга и, най-напрѣдъ съ огънь и послѣ съ ножъ, заедно съ софийци, атакували ромжнитѣ и ги отхвърлили.

Къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. противникътъ, усиленъ съ нови части, атакувалъ дѣсния флангъ на 6-й Търновски полкъ. 9-а рота вече се подала назадъ и почнала да отстжпва, но бригаднияТъ командиръ изпратилъ 2 Софийски роти въ подрѣжка, които бързо отхвърлили противника.

Въ 6 ч. сл. пл., 34-й ромжнски полкъ (прѣвозенъ въ 2 ч. сл. пл. отъ Ромжния) се насочилъ срѣщу Търновци, когато полкътъ завършвалъ захождането си съ дѣсното рамо напрѣдъ. Закрити отъ царевицата, ромжнитѣ неочаквано атакували фланга и се почнала кървава борба, въ която веригѝтѣ на противника достигнали на мѣста до 50—60 крачки. Излѣзли отъ строя много началници, обаче търновци не се разколебали. Въ този опасенъ моментъ пристигнали въ карiеръ батареитѣ на II-а артилерийско отдѣление и открили бързъ огънь. Нѣколко сполучливо пратени шрапнели и викътъ ура, който надали нашитѣ, разколебали ромжнитѣ и тѣ почнали да отстжпватъ, прѣслѣдвани отъ силни урагани. 6-й Търновски полкъ, подкрѣпенъ отъ софийскитѣ роти, се увлѣкалъ въ прѣслѣдване на отстжпающитѣ и, като разпространилъ дѣсния си флангъ на сѣверъ, изпратилъ части за наблюдение на Дунава.

Страничното прикритие на бригадата, подъ началството на поручикъ Симовъ, къмъ това врѣме, бѣ заело фортоветѣ №№ 10, 11 и 12 и се утвърдило на височинитѣ непосрѣдствено надъ Дунава, (форта № 9 е билъ заетъ по-рано отъ ротата на поручикъ Барбаръ).

Окончателния разгромъ на крѣпостьта и пленяването на Тутраканския гарнизонъ.

Привечеръ и прѣзъ нощьта срѣщу 6-й, противникътъ бѣ получилъ значителни подкрѣпления отъ Ромжния (около три пѣхотни полка) съ които положението на Тутраканския гарнизонъ до нѣгдѣ се бѣ поправило. Съ пристигнавитѣ прѣсни части, боя на другия день е могълъ отново да бжде подновенъ, при твърдѣ възможенъ успѣшенъ контръ-ударъ върху атакующия, особено върху дѣсния му флангъ, който, като издаденъ къмъ Дунава, е билъ най-изложенъ на отхвърляне. Това опасно положение на I Софийска бригада бѣ оцѣнено отъ ромжкото командуване, и още на сутринята то прѣдприе силна контра-атака срѣщу тая бригада . . .

За окончателното довършване на противника, на 6 септември, генералъ Киселовъ издалъ слѣдната заповѣдь:

1. Настжпването да се почне въ 6 часа сутриньта.

2. I Софийска бригада да настжпи право на сѣверъ, за да дѣйствува въ флангъ на втората неприятелска отбранителна линия.

3. I Прѣславска бригада да продължи най-енергично настжпването си на сѣверъ, да атакува и вземе втората отбранителна линия на противника.

4. III Прѣславска бригада да ешалонира полковетѣ си въ дълбочина и да атакува втората отбранителна позиция югозападно отъ Тутраканъ като се държи въ устжпъ относно лѣвия флангъ на I Прѣславска бригада.

5. Колоната на майоръ Хамерщайнъ да настжпи рѣшително и да атакува фортъ № 1 и Сакаръ Яларъ; и пр.

Указало се, че II-та отбранителна линия на противника се състояла само отъ линии стрѣлкови окопи (прѣдъ които тукъ тамъ имало телени мрѣжи), и отъ прѣпятствията, които прѣставлявала гората „Боблата". Ето защо боя тоя день, 6 септември, отъ ромжска страна, се бѣ изразилъ срѣщу IV Прѣславска дивизия въ постепенното задържане на настжпването ѝ прѣзъ гората; а срѣщу I Софийска бригада — въ силна контръ-атака, срѣщу лѣвия ѝ флангъ, съ цѣль: частитѣ отъ тутраканския гарнизонъ да подадатъ ржка на колоната идваща имъ на помощь отъ Силистра и съ съединени сили да се помжчатъ да деблокиратъ крѣпостьта.

На сутриньта, частитѣ, вече уредени и почивали, настжпиха въ 6 ч. пр. пл.

I Прѣславска бригада на полковникъ Икономовъ, при извънредни усилия и подъ силенъ артилерийски огънъ, трѣбваше да си пробива пжть прѣзъ лѣсистата мѣстность „Боблата", която се указала изпълнена съ засѣки, прѣплетени на мѣста съ телени мрѣжи и съ нарочно оставени проломи, намиращи се подъ дѣйствителенъ артилерийски обстрѣлъ и

опрѣжавани отъ много картечници по дърветата. Въпрѣки тия прѣпятствия, частитѣ постепенно изтласкаха противника на сѣверъ и слѣдъ 5 часово пъпене, успѣха въ 11 ч. пр. пл. да достигнатъ окрайната на гората, отгдѣто вече по-нататъшното настжпване трѣбвало да бжде съпрѣгнато съ голѣми загуби, още повече, че лѣсътъ прѣчилъ на артилерията да подържа пѣхотата и дълго врѣме трѣбвало да се търсятъ изгодни за заемане на нова артилерийска позиция. Окрайната на гората силно се обстрѣлвала отъ неприятелскитѣ батареи, разположени източно отъ града, а отъ кея до градътъ се простирало равнище съвсѣмъ открито и частитѣ моментално би се изложили подъ ураганенъ огънь. Само, слѣдъ като батареитѣ успѣха да излѣзатъ на позиция, пѣхотнитѣ части тръгнаха отново на щурмъ и къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл., като прѣминоха послѣднитѣ неприятелски окопи, спуснаха се да прѣслѣдватъ противника по петитѣ и се надвѣсиха надъ самия градъ.

Къмъ 3 ч. сл. пл., се явилъ при бригадния командиръ ромжнски парламентьоръ съ писмено прѣдложение отъ началника на гарнизона (замѣстника на генералъ Тодореску), че се прѣдава съ всичкитѣ си войски безусловно; обаче докато това прѣдложение се получило отъ генералъ Киселова, бригадата бѣ вече стигнала до града. Загубитѣ на частитѣ бѣха голѣми.

III Прѣславска бригада на полковникъ Кметовъ почна настжпването сжщо въ 6 ч. сутриньта. Частитѣ при движението срѣщнаха още по голѣми мжчнотии; тѣмъ инъ се падна да прѣминаватъ прѣзъ самата срѣда на гората, която била още по трудна за движение и дълбочината ѝ прѣчила на дѣйствието на нашата артилерия. Послѣдната вече мълчала, а неприятелскитѣ батарей стрѣляли съ батареини редове и съ точенъ прѣцѣленъ огънь. Макаръ и лишена отъ артилерийска помощь, пѣхотата постепенно прѣодоляваше прѣпятствията и, къмъ 7 часово провиране прѣзъ лѣсътъ, като прогони ромжкитѣ части, засѣднали въ него, тя въ 4 ч. сл. пл. атакува съ ножъ послѣдната неприятелска линия и обърна въ бѣгство противника. Бригадата бѣ понесла значителни загуби.

I Софийска бригада на полковникъ Недѣлковъ настжпи сутриньта съ фронтъ отъ изтокъ съ цѣлия си боенъ редъ. Къмъ 6 ч. 30 м., по фронта на 6 Търновски полкъ изведнажъ въ открита чета картечна и пушечна стрѣлба и се указа, че противникътъ съ значителни сили (откъмъ Дунава) отново е прѣминалъ въ контра-атака. Нѣколко ромжнски роти неочаквано се появиха на фланга на полка и успѣха да достигнатъ на около 100 крачки до 2-а рота. Командира на тая рота поручикъ Христовъ бързо вдигналъ войницитѣ и се хвърлилъ съ ножъ, обаче юнака тутакси пада смъртно раненъ и ротата се повърнала назадъ. Къмъ 7 ч. 30 м., дѣсния флангъ

на полка бѣ вече съвсѣмъ обхванатъ, и за да поправи положението, бригадниятъ командиръ изпрати 6 рота отъ 1 Софийски полкъ на капитанъ Руменовъ, която, подпомогната отъ огъня на 5 батарея, се понесе напрѣдъ и, като увлѣче съ себе си и другитѣ роти, макаръ противника да спре напрѣдването си.

Въ врѣме на тая контра-атака, една силна неприятелска колона се бѣ опитала да се измъкне по брѣга на Дунава къмъ Силистра, но благодарение на ротата на поручикъ Димчевъ (заела вече височината при устието на р. Кузгунъ), а сжщо и на страничното прикритие, тя бѣ заставена да се върне обратно.

За да осуети по-нататъшнитѣ опити за избѣгване, командирътъ на бригадата заповѣдалъ на дѣ скорострѣлни батареи да заематъ позиция за обстрѣлъ къмъ Дунава и срѣщу противника, който макаръ и отхвърленъ, всѐ още стоялъ на фланга на 6 Търновски полкъ. Тогава ротата на Капитанъ Руменовъ, подпомогната отъ съсѣднитѣ, отново минала стремително въ атака на фланга и прѣслѣдвала противника чакъ до височинитѣ надъ Дунава.

Къмъ 9 ч 50 м. пр. пл., Капитанъ Руменовъ донесълъ, че гжсти неприятелски части съ запрѣгната артилерия отстжпватъ къмъ града и командирътъ на бригадата тутакси заповѣдалъ общо настжпление. И ето: подъ ураганенъ огънь и при най-силна картечна и пушечна стрѣлба, 1 Софийски и 6 Търновски полкове тръгнали отново на щурмъ по съвсѣмъ открита и равна мѣстность. Загубитѣ почнали да ставатъ голѣми и частитѣ трѣбвало да се спиратъ и прѣцѣждатъ. Особено силно съпротивление срѣщнала бригадата на линията около кантона (находящъ се 4 клм. южно по шосето отъ Тутраканъ за Сарж-Гьолъ). Понеже съсѣдниятъ 7-и Прѣславски полкъ билъ много западно, противникътъ, заемащъ хралаците въ тоя интервалъ, фланкиралъ силно, 1-и Софийски полкъ, и бой силно се затъгналъ. Почнало да изглѣжда, като че ли бригадата безъ подкрѣпление мжчно ще изпълни задачата си, за което е било поискано, чрѣзъ Командующи армията, да й се изпрати единъ полкъ отъ III Софийска бригада, (находящъ се източно отъ Тутраканъ, срѣщу Силистра), но понеже въ това врѣме послѣднята бригада сама била заангажирана въ бой съ ромжнитѣ (идящи отъ Силистра), искания полкъ не е билъ изпратенъ.

Врѣмето лѣтѣло: противника продължавалъ да указва сериозно съпротивление и възможно било, ромжнитѣ, за да се съединятъ съ идящата отъ Силистра колона, да се опитатъ още веднажъ да ударятъ въ флангъ на бригадата, поради което трѣбвало да се бърза. Софийци и търновци, подбодрявани отъ началницитѣ си и проявявайки крайни усилия, продължавали постепенно да натискатъ и вече достигнали

около 400 крачки до кантона. Въ това врѣме II-то артилерийско отдѣление, успѣло вече, по батарейно и въ галопъ, да излѣзе на позиция на около 1 километъръ задъ веригитѣ на 6-й полкъ, открило силенъ огънь, подъ който цѣлия боенъ редъ скочилъ и съ викъ ура се понесалъ напрѣдъ, и ромжнитѣ, разколебани, почнали да се отдрѣпватъ на групи, а слѣдъ малко скочили всички и се юрнали на тълпи къмъ града. Послѣдния опитъ на неприятелскитѣ батареи да спратъ устрема пропадналъ и нашитѣ бързо прѣгазили послѣдната линия окопи и, гонейки отстжпающитѣ, достигнали надъ самия градъ. Огъньтъ на нѣколко роти отъ 6-й Търновски полкъ, надвѣсени надъ Дунава, не позволилъ на пълнитѣ съ ромъни лодки да избѣгатъ. Бѣгълцитѣ се хвърляли въ вълнитѣ и, търсейки спасение плавешкомъ, се давили.

Колоната на майоръ Хамерщайнъ, ощувала на линията форт № 2—с. Калимокъ, настжпила сутринята на 6 септември да завладѣе форта № 1 и, като влѣзла въ връзка съ III Прѣславска бригада (48-й полкъ), хвърлиха се върху височината 5 клм. юго-западно отъ града, прѣвзела я и продължила напрѣдването си въ сѣверна посока. Къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл., тя завладѣла на ножъ форта № 1, а слѣдъ това и Сакаръ Аланъ и с. Калимокъ, и окончателно достигнала дадения й обектив.

По тоя начинъ, силната Тутраканска крѣпость бѣ вече окончателно паднала въ 4 ч. 30 м. сл. пл. и то, вътрѣ въ два дена, при два само устрѣма.

Слѣдъ изблъскването отъ послѣдната линия, ромжнитѣ се спуснали отъ всички страни къмъ града, прѣслѣдвани по петитѣ. Настигналитѣ се прѣдавали и били плѣнени. Къмъ 5 ч. сл. пл., нашитѣ се надвѣсили надъ града и надъ падината край Дунава, изпълнена отъ мравуняци хора, хвърлили пушки, насѣдали и чакащи покорно сждбата си.

Поради липсата на мостъ на Дунава, цѣлиятъ гарнизенъ съставъ: 34-и, 36-и, 40-и, 46-и, 76-и, 77-и, 79-и, 80-и и 84-и пѣх. полкове, 2 жандармски дружини, 3-и тежки артилерийски и 5-й гаубиченъ полкове и цѣлата полска артилерия паднаха въ български ржцѣ.

Къмъ вечерьта бѣха прѣброени около 18,000 плѣнници въ 300 офицери, обаче на другия день числото имъ порасна до 28,000 войници и 480 офицери, между които 3 бригадни и 8 полкови командири. Само комендантътъ на крѣпостьта генералъ Тодорески бѣ успѣлъ да избѣга още на 5 въ Ромжния, казваха, че се боялъ да остане за да не отговаря за пакоститѣ и убийствата, които по негова заповѣдь били извършени върху българското население, при обявяването на войната. Трофеи: 2 знамена и стотина разнокалибрени топове, между които и двѣтѣ наши батареи, отвлечени отъ ромжнитѣ при гр. Фердинандъ въ 1913 г. Плячка: грамадно количество

бойни припаси и провизии, инструменти, телефони, автомобили, велисоледи, кола, файтони и много други прѣдмети, които постепенно биваха изнамѣрвани.

На другия день, ужасната картина на Тутраканския погромъ се прѣдстави въ пълната си грозотия Цѣлото пространство отъ фортовия поясъ до самия градъ, самитѣ фортове и окопитѣ отъ първа линия, долищата, лѣсоветѣ и закритията, всичко бѣ прѣпълнено съ застинали, въ разни пози и съ ужасъ изписанъ на лицата, трупове. Прѣдъ фортоветѣ и окопитѣ отъ първата линия и въ дълбокия тѣмъ долъ лежаха редицитѣ български убити. Вжтрѣ въ фортоветѣ и окопитѣ и пространството задъ тѣхъ, на около 400—500 м., бѣха изпълнени съ камаритѣ на убититѣ ромжни. Прѣдъ втората укрѣпена линия и около окопитѣ — пакъ труповетѣ на нашитѣ убити, а вече въ самитѣ окопи и отзадъ, на голѣмо пространство, чакъ до казармитѣ, се търкаляха хиляди и хиляди ромжни, жертва на ножа и на шрапнелитѣ. Събираха ги за погребение, обаче трѣбваха дни за това. На мѣста се виждаха убити и ранени коне, и тѣла разжасани отъ гранатитѣ. На леко раненитѣ, събрани на голѣми гнѣзда, правяха прѣвръзка. Топове, ракли, обърнати кола стърчаха всѣдѣ. Гранати и куршуми между шапки, раници, шинели и обуша се търкаляха по цѣлото пространство. Грамаднитѣ ями на бомбитѣ и браздитѣ на обикновенитѣ гранати спъваха движението на всѣка крачка. Околитѣ бѣха сгазени отъ хилядитѣ стжпки на щурмующитѣ; теленитѣ мрѣжи повалени и телътъ имъ развлѣченъ въ разни страни . . . Вообще виждаше се пълно разнебитване и разорение на всичко, що бѣ се противопоставило на урагана, миналъ надъ крѣпостьта!

Нашитѣ загуби прѣзъ двата дена на атаката възлизаха:

I Софийска бригада: убити 7 офицери и 257 войници; ранени 35 офицери и 1386 войници;

IV Прѣславска дивизия: убити 27 офицери и 1275 войници; ранени: 108 офицери и 4477 войници;

Българскитѣ части отъ колоната Хамерщайнъ: убити 60 войници и ранени 2 офицери и 319 войници;

Германскитѣ части отъ сжщата колона: убити 1 офицеръ и 4 войници; ранени 29 войници.

Или всичко излѣзли отъ строя: българи 199 офицери и 7773 войници; германци—1 офицеръ и 33 войници.

Тия сравнително голѣми наши загуби се дължаха на силния устрѣмъ, съ който се водиха атакитѣ. Офицеритѣ и войницитѣ не искаха да чакатъ и да настжпватъ съ помощьта на лопатата, а, обзети отъ бойна стръвь, отъ жажда за мжсть, тѣ търчаха напрѣдъ, прѣскачаха падналитѣ и гладаха часъ по-скоро да стигнатъ до ударъ съ ножъ. Нищожнитѣ германски загуби бѣха послѣдствие отъ слабата численость на пѣхотата имъ (само 3 роти), отъ методичното имъ настжпване

и поради липсата у тѣхъ на ненависть и жажда за отмжщение, които имаше у нашитѣ.

Имайки прѣдъ видъ тия грамадни наши загуби, ние се учудяваме на оная тенденция, която генералъ Лудендорфъ, само въ нѣколко думи, е прѣкаралъ въ своитѣ мемоари, като казва: „*благодарение на сътрудничеството на слабото германско отдѣление, което взѣ боя, атаката на Тутраканъ излѣзе сполучлива*". Кажете му, за Бога, вие тамъ, бойни другари германци, участници въ тоя пристжпъ, че това е грѣхота и нечувано кощунство съ падналитѣ при Тутраканъ 7773 убити и ранени българи. Кажете му сжщо да поправи мемоаритѣ си, че не слѣдъ кратка съпротива се прѣдадоха тамъ 2 ромжнски дивизии, *а че 40-хилядният ромжнски гарнизонъ бѣ сломенъ отъ бѣсния устрѣмъ на българитѣ!*

Ромжнскитѣ загуби бѣха два пжти повече отъ нашитѣ.

Германскитѣ офицери: артилерийски полковникъ Хабикъ и инженерния майоръ Шейнеманъ, очевидци на атаката, не можаха да се начудятъ на бързата ни разправа съ Тутраканъ, когото сравняваха съ Мортомъ при Вердюнъ. Фелдмаршалъ Макензенъ, изненаданъ отъ блѣскавия бързо достигнатъ успѣхъ*), побърза съ телеграма отъ Търново да благодари на Командующи армията и да прѣдаде поздрава и благодарността на войскитѣ отъ Н. В. Германския Кайзеръ. Н. В. Българскиятъ Царь още сжщата вечерь, чрѣзъ Командующи армията, изказа Височайшата си благодарность на славнитѣ участници въ Тутраканския погромъ. Главно-командующиятъ генералъ Жековъ издаде специална заповѣдь по дѣйствующата армия, въ която възхвали славното дѣло на прѣславци и софийци и имъ изказа благодарность отъ името на Отечеството. И много, прѣмного телеграми завалѣха до Командующи III армия отъ министри, отъ депутати, отъ висши офицери, отъ частитѣ, на Македонския фронтъ, отъ учителскитѣ тѣла, отъ разни корпорации, дружества, еснафи, отъ заслужили хора и стари дѣйци, отъ управители, кметове и частни лица, отъ всички краища на България и Македония. Неописуемъ възторгъ и радостна полуда бѣ обзела цѣлата страна. Всичко тържествуваше шумно падането на тоя непрѣвземаемъ Тутраканъ, тая поистинна гръмотевична побѣда на III българска армия. Не по-малко бѣха тържествуванията и радоститѣ въ Берлинъ и Виена отъ тоя първи нашъ успѣхъ въ Добруджа. Намиращитѣ се тамъ българи сж били прѣдметъ на възторжени аклamации и поздрави. Вѣстницитѣ били пълни съ похвали за българската армия.

*) Негово Високо прѣосвѣщенство Търновския Митрополитъ Иосифъ искалъ да присжтствува на атаката на Тутраканъ, обаче билъ задържанъ отъ Щаба на Макензенъ за да замине слѣдъ два три деня заедно съ фелдмаршала.

Особенно много се радваха жителитѣ отъ сѣверна България, които имаха злочестината да видятъ и патятъ отъ ромжнското нашествие прѣзъ 1913 год., т. е. при онова нападение на беззащитния български край, въ който бѣха останали само женитѣ, дѣцата и старцитѣ, и което, кой знай защо, безъ да бѣ гръмнала пушка, бѣ въздигнато до степень на побѣдоносна война и за славата му бѣха насечени медали и въздигнати паметници. Сега опасностьта за ново нашествие бѣ вече прѣминала и, на тѣхъ прѣдстоеше да посрѣщатъ тия войски като български роби и ликуванията имъ нѣмаха край, обаче при все това, никой, абсолютно никой, даже и дѣцата, не си позволи да вика да хули или плюе върху нещастницитѣ, както това бѣ ставало много пѫти съ нашитѣ паднали въ плѣнъ войници.

При атаката на Тутраканската крѣпость паднаха убити слѣднитѣ офицери: Отъ 1-й Софийски полкъ: поручикъ Тулешковъ З., подпоручицитѣ: Драгановъ, Люлянски М., Антовъ А., Савовъ Ст., Ивановъ Т.; отъ 6-й Търновски полкъ: капитанъ Коджовъ К.; подпоручикъ Рашковъ Хр. и офицер. кандидатъ Радомировъ Н.; отъ щаба на 4-а дивизия: капитанъ Кучаровъ; отъ щаба на 1-а Прѣславска бригада: майоръ Сирмановъ и подпоручикъ Х. Денчевъ; отъ 7-и Прѣславски полкъ: подпоручикъ Мариновъ И., поручици: Ангеловъ, Бѣлчевъ, Пастармакиевъ, Кълековъ Н. и Гемеджиевъ Д.; отъ 19-и Шуменски полкъ: капитанъ Чорбаджийски Р., подполковникъ Бакановъ; поручикъ Йовчевъ Н.; подпоручикъ Поповъ М., Николовъ, Геневъ Ю., Саменевъ В., Байчевъ К., Пенчевъ И., Камбуровъ Д., Дворяновъ Б.; отъ 31-и Варненски полкъ: подполковникъ Върбановъ; капитанъ Касъровъ Н.; подпоручицитѣ:—Марковъ И. (Жечевъ), Русиновъ П., Ковачевъ Х., Харизановъ Ю; отъ 47-и полкъ: поручикъ Хитровъ Кр.; отъ 48 и полкъ: подпоручикъ Червенаковъ Б.; отъ 4-а пионерна дружина: капитанъ Димчевъ Ю.. (За падналитѣ отъ 5 и Маршевия и 5-и Опълченский полкове, отъ колоната на майоръ Хинерщинъ, имената липсватъ, понеже не можаха да се набавятъ).

Вихровиятъ бой при Сарсънларъ.

Когато Богъ помага, Той напълно помага! Когато правдата почне да тържествува, тя не знае граници! Кривитѣ битъ отъ начало, ще бжде битъ и до край!

Грамадниятъ успѣхъ на 6 септември не се завърши само съ Тутраканския разгромъ; тамъ на изтокъ, на 10 — 15 клм. отъ Тутраканъ, се разигра другъ кървавъ бой, славенъ бой, който нанесе тѣжко поражение на противника и бързо рѣши сждбата и на Силистренската крѣпость.

Когато прѣславци и софийци напрѣгаха тоя день послѣдни усилия за да отхвърлятъ ромжнската контръ-атака и да пробиятъ втората Тутраканска отбранителна линия, една силна ромжнска колона отъ 9 дружини, 4 батареи и 2 ескадрона бѣ тръгнала отъ Силистра за да удари въ тилъ на войскитѣ, атакуващи крѣпостьта; а едноврѣменно съ нея друга по-малка колона бѣ настжпила отъ къмъ с. Капаклий за с. Хаскьой, гдѣто се намираше 5-а конна бригада (9-й коненъ полкъ, 1 дружина отъ 42-й полкъ и 2 орждия). Това бѣ единъ отлично комбиниранъ ромжнски маршъ-маневръ, който, при нало малска несъобразителность отъ наша страна, можеше да донесе рѣшителни резултати за противника. Обаче, срѣщу подобна евентуалность, чакаха тамъ отъ три дена останитѣ отъ командующи армията 3-а Софийска бригада на полковникъ Зафировъ и 5-а конна бригада на полковникъ Марковъ.

Боя билъ вече почнатъ, когато се получила заповѣдь отъ Командующи армията: „III-а Софийска бригада да изпрати единъ полкъ съ 1 батарея въ подкрѣпа на 1-а Софийска бригада при Тутраканъ", и, защото генералъ Киселовъ повторно поискалъ подкрѣпления, то слѣдъ ½ часъ е била пратена още една телеграма съ сжщото съдържание. Понеже слѣдъ малко началникътъ на оперативния отдѣлъ при щаба на армията подполковникъ Давидовъ бѣ узналъ по телефона, че противникътъ срѣщу 3-а бригада билъ само съ 2 дружини и 1 батареи, Командующи армията, съ бърза телеграма № 4344, заповѣда отново на генералъ Драгановъ: „веднага енергично атакувайте двѣтѣ дружини на противника при с. Арабаджиларъ и Сарсанларъ и слѣдъ като оставите заслонъ въ тая посока, незабавно изпълнете телеграмата ми № 4335, като изпратите цѣлъ полкъ и батарея при с. Сарж Гьолъ за съдѣйствие на 1-а Софийска бригада". (Въ тая телеграма се казваше още, че ако генералъ Драгановъ изпусне момента да подкрѣпи тая бригада, ще бжде отговоренъ).

Указало се, че противникътъ срѣщу III-а бригада съвсѣмъ не билъ съ двѣ дружини, а съ цѣла бригада съ 5 батареи, поради което началникътъ на Софийската дивизия рѣшилъ да изпълни заповѣдьта на Командующи армията, слѣдъ като отбълсне прѣдъ себе си силния противникъ . . . И ето, 5 наши дружини (1 дружина отъ 42-й полкъ била при конната бригада при с. Хаскьой, съ 3 батареи, се понесли срѣщу 3 пехотийски полка съ 5 батареи. Боятъ се развилъ така: Сутринта въ 6 ч. 20 м. се получило донесение, че непрятелски вериги съ 2 ескадрона се насочили по шосето и за с. Арабаджиларъ. Това било голѣма изненада за бригадата, частитѣ на която се стѣгали да излѣзатъ на учение. Нашата застава при това село открила огънь, но слѣдъ малко била принудена да се отдръпне; сжщо тъй и заставата при с. Сар-

санларъ трѣбвало да отстѫпи. Командирътъ на бригадата полковникъ Зафировъ, щомъ узналъ това, заповѣдалъ на 41-и полкъ съ 1 батарея да тръгне напрѣдъ и да се спрѣ на 3 клм. южно отъ с. Татаръ Атмаджа, а 42-й полкъ да бѫде готовъ и да чака втора заповѣдь. Къмъ 9 ч. 11 м. пр. пл. авангардътъ на противника завързалъ бой съ авангарда на бригадата. Задъ бойната му часть се виждала дълга колона отъ пѣхота и артилерия, която се насочвала къмъ с. Сарсанларъ, отъ гдѣто минава шосето за Тутраканъ и се разбрало, че ромѫнитѣ прѣдприематъ нѣщо сериозно срѣщу атакуюшитѣ ни войск и при тоя градъ. Въ сѫщото врѣме друга непріятелска колона вече влѣзла въ бой съ V-а конна бригада, намираща се въ дѣсно при с. Хасьовой, и накарала послѣднята да отстѫпи на позиция западно отъ селото.

Полковникъ Зафировъ, като се запознalъ съ положението, заповѣдалъ на командира на 41-й полкъ да усили авангарда съ 1 дружина, 2 картечници и 1 батарея и да запълни интервала между Арабаджиларъ и Сарсанларъ. Началникътъ на I Софийска дивизия, щомъ узналъ, че за заемането на Сарсанларъ била изпратена само една дружина, заповѣдалъ цѣлиятъ 42-ии полкъ съ 2 батареи да заеме това село и да прѣгради понататъшното напрѣдване на противника. Ромѫнската колона настѫпвала стремително и, слѣдъ като изблъскала прѣднитѣ чести на бригадата, принудила и пристигналата въ Сарсанларъ дружина да отстѫпи. Вече изглеждало, като че ли противника ще успѣе да се пробие, но пристигналата друга дружина отъ 42-й полкъ, поела на себе си отстѫпващитѣ и съ това пѫтя на противника къмъ Тутраканъ билъ прѣгражденъ. Полковникъ Зафировъ схванalъ рѣшителния моментъ и заповѣдалъ обща атака. Тогава полковникъ Тошковъ разгънalъ 41-й полкъ съ фронтъ къмъ сѣверъ и го насочилъ въ флангъ по посока на шосето, а полковникъ Калканджиевъ заповѣдалъ на двѣтѣ дружини отъ 42-й полкъ да настѫпятъ къмъ с. Сарсанларъ. По тоя начинъ бойния редъ се нахвърлилъ срѣщу ромѫнитѣ отъ двѣ страни, съ ура и съ тичане, се започналъ силенъ натискъ върху непріятелския бсенъ фронтъ, който, заплашенъ съ отхвърляване къмъ Дунава, почналъ бързо да се отдръпва. Отстѫпването първомъ ставало въ редъ, но, когато веригитѣ били настигнати и ударени съ ножове, започнало се бързо и безредно отстѫпване, което се обърнало въ паническо, когато ротмистъра отъ 9-й конен полкъ Батоевъ съ двѣ картечници, прикривани отъ 1 взводъ отъ ескадрона на ротмистъръ Гореновъ, изкочилъ до шосето при Ялж Чаталджа и почналъ отъ 800 крачки да поразява отстѫпващата колона. Тогава настѫпило ужасно бѣгане, като хвърляли пушки, патрони, дрехи, кола и тичали прѣзъ глава за Силистра. Орждията и колата, съ прѣпускането си, тъп-

или хората и още повече увеличавали паниката. Всѣки глеалъ да избѣгне куршума, ножътъ и плѣнътъ. Въ това врѣме пристигналъ при Ялж Чаталджа и 9-й конен полкъ, обаче, поради гѫстата гора отпрѣдъ и блатото въ тилътъ, прѣзъ което се минавало само по два моста, считайки положението много опасно, той не атакувалъ и се отдрѣпналъ на югъ. *)

Тъй или иначе, боя при Сансанларъ бѣ славенъ вихровъ бой, вжтрѣ въ 3 — 4 часа, на 5 наши дружини срѣщу 9 непріятелски, — побѣда която успѣ на врѣме да разнебити комбинирания ромѫнски маршъ-маневръ къмъ Тутраканъ въ връзка съ контръ-атакитѣ, които ромѫнитѣ водиха на 5 верста и тоя день срѣщу I Софийска бригада. Вижда се, че ромѫнското командуване е смѣтало да срѣщне въ тая посока само 2 — 3 наши ескадрона, съ които разправата е много лесна, обаче тая важна посока отъ Силистра не бѣ оставена безъ наблюдение и заслонъ; тамъ, вече отъ 3 дена, се гуваше III Софийска бригада съ юначния си командиръ, тамъ бѣ и началникътъ на I Софийска дивизия съ щаба си, та при сериозно настѫпване отъ Силистра, да спре противника, като притегли за цѣлта и II бригада отъ Аккаданларъ.

Въ тоя бой полето било осѣяно съ убити. Около с. Сарсанларъ и Арабаджиларъ сѫ били погребени повече отъ 1000 души; били взети около 180 плѣнници и трофеи: 3 полски орждия, 12 ракли, много кола, пушки, амуниции и пр. Цѣлиятъ пѫть до Силистра е билъ обсолютно запълненъ съ хвърлени прѣдмети, особено съ много ботуши. Слѣдъ два дена около Силистра бѣха намѣрени други нѣколко орждия. Противникътъ още на другия день бѣ очистилъ Силистра Нашитѣ зѣгуби бѣха убитѣ 2 офицери и 133 войници; ранени 10 офицери и 385 войници. Убититѣ офицери бѣха: отъ 42 полкъ подпоручикъ Георгиевъ Ив. и отъ 41 полкъ оф. кандидатъ Медникаровъ Ради.

Понеже плѣнницитѣ отъ Тутраканския гарнизонъ трѣбваше да се евакуиратъ въ България, а пъкъ тѣхното 28,000

*) По тоя въпросъ миналата година бѣ се подигналъ голѣмъ споръ, при който едната страна искаше да докаже, че е билъ пропуснатъ момента да се унищожи цѣлата колона, а другата страна, твърдеше, че атаката е била невъзможна, поради блатото и лѣсътъ, още повече, че въ тоя моментъ сѫ били получени донесения за насочването на непріятелски части къмъ единственитѣ два моста въ тилътъ на колона. Повече послѣднитѣ дени се срѣщатъ и въ донесението № 41. писано на бойното поле въ 8 ч. вечерьта сѫщия день, отъ командира на тоя полкъ, ний мислимъ, че за доброто име на полка, взелъ тъй много участие въ Добруджа, най-добрѣ ще бѫде да се назначи анкета отъ безпристрастни бивши началствующи лица, която да установи истината, тъй много желана отъ офицеритѣ на тоя полкъ.

Множество изискваше много конвойни, то, за да не се отв
лятъ толкова войници отъ строя, щаба на III армия разпоред
да се вематъ за цѣлта ученицитѣ отъ Разградската гимн
зия, които, въоржжени криво дѣво бѣха бързо изпратени в
Тутраканъ, а сжщо да се използуватъ и останалитѣ въ селат
стари и негодни за служба мжже.

На 8 септември се почна масовото пристигане на плѣн
ницитѣ въ Разградъ. Вървяха, вървяха и все вървяха. . . На
чело на една отъ групитѣ слѣдваха купно офицеритѣ . . .
480 офицери съ трима бригадни и осемь полкови командир
По странитѣ се виждаха оригиналнитѣ конвойни, окичени с
разно оржжие, включително и съ кремеклийкитѣ. Ученицит
вървяха гордо и съ наперена стойка, а Дели-орманскитѣ турц
сборъ отъ стари и недъгави хора, съ надутъ и повелителен
тонъ, подканваха плѣнницитѣ да вървятъ и сами напрѣгал
сѣтни усилия за да не изостанатъ. Командующи армията, ве
станалъ съ щаба си на вратата на училището, пропускаш
плѣнницитѣ и слѣдѣше внимателно за тѣхния видъ и здра
вославно състояние и, чрезъ адютанта си, правѣше справк
у носящитѣ превръзки — гдѣ и кога имъ е била дадена лѣ
карска помощь. Зрѣлището бѣ импозантно и стоеше по-горѣ
отъ всѣкакви очаквания. Българскитѣ очи, слѣдъ освобожде
нието, за първи пжть виждаха такава до невѣроятность го
лѣма тълпа плѣнници, заловени отъ български войници. Ста
ритѣ се кръстеха и благодаряха Бога, че ги е запазилъ жив
да дочакатъ тоя радостенъ день. Офицеритѣ и по-възрастнитѣ
граждани, старайки се да се държатъ сериозно, не можаха
да укриятъ радостьта и гордостьта, изписани тъй живо на ли
цата имъ. Струпалия се народъ, масата, съ жадно любопит
ство се взираше върху нескончаемото шествие и само поне
кога се чуваха възклицания, поради познатъ плѣнникъ или
смѣхъ по поводъ на извънредните перчания на нѣкой хро
мящъ турчинъ, конвоенъ.

Понеже градътъ бѣ прѣпълненъ съ разни тилови служби
и болнични учреждения и не бѣ възможно плѣнницитѣ да
бждатъ помѣстени въ здания, бѣ разпоредено: офицеритѣ да
се оставятъ въ казармитѣ, а войницитѣ да се разположатъ
на бивакъ южно отъ града, и се взеха мѣрки за тѣхната
храна . . . Плѣненитѣ бригадни и полкови командири се
явиха въ щаба на армията, гдѣто бѣха изпитани за оплаква
ния. Тѣ заявиха, *че всички офицери желаятъ да бждатъ въз
можно по-скоро изпратени въ вжтрѣшностьти и ако е възмо
жно за София, гдѣто биха намърили по-голѣми удобства*,
на което имъ бѣ отговорено, че по много причини отиването
имъ въ София е неудобно, но все пакъ ще се запита по въ
проса и, както се разрѣши, тъй ще се направи; а за сега ще
бждатъ изпратени къмъ Търново . . . И дѣйствително още

на другия день се почна евакуирането имъ, споредъ нареж
дането отъ Военното Министерство, въ южна България . . .

Едновременно съ пристигането на плѣнницитѣ, ставаше
и това на ранените подъ Тутраканъ. Получили медицинска
помощь на бързо въ дивизионнитѣ лазарети и полски бол
ници, тия ранени, за освобождаване на лѣглата, биваха из
пращани къмъ Разградъ и пристигаха на дълги керванни пра
вежки голѣми прѣходи, съ крайно неудобнитѣ за цѣлта
волски кола, често пжти свити по 6—7 души въ една, охкащи
при всѣко друсане и изложени на открито на вѣтъра и
студъ . . . Грамадното число на тия ранени и тѣхния жа
лостенъ видъ късаха сърдцата на гражданитѣ, и прави бѣха
въ щаба на III армия, че при голѣмата радость отъ побѣ
дата, се въздържаха отъ излишенъ шумъ и ликуване.

Дѣйствията на конницата прѣзъ 4, 5 и 6 септември

Както видѣхме по-горѣ цѣлата конница, още на 2 вече
рта, бѣ съсрѣдоточена въ двѣ групи: по-малката 9-й конен
полкъ — около с. Догруларъ и съ по-голѣмата: Лейбъ-гвар
дейския, I, II и VI конни полкове при Куртъ Буиаръ.

На 3 септември 9-й конен полкъ бѣ останалъ въ сж
щото положение за разузнаване между двѣтѣ крѣпости и въ
постоменъ контактъ съ противника. На 4, сжщия полкъ по
лучилъ задача отъ бригадния командиръ Полковникъ Маркова
да разузнава прѣдъ Силистренската крѣпость на фронта с. с.
Алфатларъ до Попина (Дунава) и да отблъсне всички не
приятелски части останали още прѣдъ фортовата линия на
тоя секторъ. Въ изпълнение на това, полка тръгналъ въ 2 ч.
сут. пл. по пжтя Догруларъ — Кара Великьой—Ятмаджа—
Чаталджа, съ лѣвъ разузнавателенъ ескадронъ по пжтя Хас
ковой — Доймушларъ — Сребърна. Къмъ 10 ч. 25 м., с. Ча
талджа е било заето отъ главнитѣ сили на полка, а раз
ъздитѣ му се приближили до фортовата линия и прѣдизви
кали артилерийски, пушеченъ и картеченъ огънь отъ форто
ветѣ, въ участъка отъ с. Бабукъ до с. Сребърна. Полка оста
налъ да нощува при с. Чаталджа, съ охранителни застави при
с. Доймушларъ, Чаталджа и Ялж Чаталджа. Прѣзъ нощьта
поручикъ Ионовъ изпратилъ (по заповѣдь) охотници отъ
ротата при с. Доймушларъ, които успѣли да хвърлятъ бомби
въ неприятелското разположение и прѣдизвикали неприятел
ски огънь отъ фортоветѣ.

На 5-и, въ разпореждането на командира на V конна
бригада, пристигнали въ подкрѣпа 1 дружина отъ 42-й
пехотенъ и 2 орждия, които се съсрѣдоточили при с. Догру
ларъ и полковникъ Марковъ далъ назначение на 9-й ко
нен полкъ да охранява и наблюдава по цѣлия фронтъ
с. с. Кочина — Сребърна — Вѣтренъ — Гарванъ, по-

ради което полка тръгналъ сутринята за с. Доймушларъ. Когато въ 8. 25 м. сутринята се получило донесение отъ началника на заставата при с. Чаталджа, че силенъ противникъ настжпва отъ с. Кара Омуръ командира на полка изпратилъ заповѣдь на командира на 1-и дивизионъ да свърне и пръзъ Капаклы да се насочи право за Чаталджа, въ подържка на 1-я ескадронъ. Боя се развилъ така: неприятелския рекогнисцироваченъ отрядъ, настжпващъ отъ с. Кара Омуръ, успѣлъ сутринята да отблъсне заставата при с. Чаталджа и продължилъ движението си за с. Атмаджа, гдѣто отстжпилата застава била вече усилена съ 1-й ескадронъ. Завързала се силна прѣстрѣлка и противника, усиленъ още съ една дружина и една батарея, успѣлъ да отблъсне ескадрона и къмъ 9 ч. пр. пл. заелъ с. Атмаджа и продължилъ движението си за с. Хасково, обаче появяването на главнитѣ сили на полка, откъмъ с. Капаклий, го заставило да спре напрѣдването.

Въ 10 ч. пр. пл., противника развърналъ по двѣтѣ страни на пжтя Атмаджа-Хаскьой около 1½ дружини и една батарея и една рота насочилъ къмъ с. Капаклий. При огнева борба отъ двѣтѣ страни, полка успѣлъ да удържи позицията си по гребена източно отъ с. Капаклий, но когато противника изкаралъ още една батарея, западно отъ с. Атмаджа, и почналъ да обстрѣлва спѣшения 2-и ескадронъ, и пѣхотата му тръгнала напрѣдъ, ескадрона, подъ прикритието на 3-я ескадронъ, почналъ отдръпването си пръзъ гората и се присъединилъ къмъ полка, а противника заелъ селото. Едновременно съ това, 1-я ескадронъ билъ отхвърленъ отъ с. Чаталджа и се спрѣлъ на позиция сѣверо източно отъ с. Кара Великьий, гдѣто билъ подкрѣпенъ съ една рота отъ 42 полкъ, изпратена отъ командира на V конна бригада.

Къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл. противника извадилъ нова батарея, (сѣверо-източно отъ с. Атмаджа) и почналъ да обстрѣлва разположението на полка, (особенно на 3-я ескадронъ, охраняющъ въ коненъ строй лѣвия флангъ) и съ енергично настжпване заелъ гребена източно отъ с. Капаклий. Полка е билъ принуденъ да се оттегли на нова позиция, по платото сѣверно отъ с. Капаклий, която успѣлъ да задържи до вечерьта.

Къмъ 3 ч. сл. пл. била получена заповѣдь отъ командира на V конна бригада, че отбраната при с. Хаскьой се прѣдоставя на пѣхотната дружина, а на 9-й коненъ полкъ се възлагало охранението на лѣвия флангъ на общото разположение. Къмъ това врѣме ескадронитѣ на полка се намирали: на крайния дѣсенъ флангъ къмъ с. Кара Великьой — 1-й ескадронъ; на позиция западно отъ с. Капаклий — 2-й и 3-й ескадрони; и на крайния лѣви флангъ къмъ с. Попина — 4-й ескадронъ. При послѣдния ескадронъ тоя день произлѣзло слѣдното:

Къмъ 11 ч. пр. пл. ротмистъръ Цѣновичъ изпратилъ единъ взводъ подъ началството на подпоручикъ Ионовъ, за разузнаване къмъ Дунава при с. Попина, гдѣто взводътъ се натъкналъ на три неприятелски роти окопани и билъ принуденъ да се спѣши и влѣзе въ огнева борба. Една ромжнска рота настжпила въ флангъ и почнала да обхожда взвода, поради което послѣдния испадналъ въ лошо положение. Ротмистъръ Цѣновичъ, който се намиралъ въ с. Сребърна, щомъ узналъ това, вдигналъ тритѣ си взвода и въ галопъ се понесълъ къмъ с. Попина. Стигналъ на платото прѣдъ селото, той заповѣдалъ на вахмистъръ Цанева да атакува съ една взводъ обхватающата рота, а на подпоручикъ Ионовъ да въздѣне и да атакува съ взвода си фронтално. Подпоручика, не яхналъ още, билъ раненъ въ крака, но при все това той се качилъ и повелъ взвода си въ атака . . . Тоя храбрецъ падналъ убитъ при самитѣ неприятелски окопи, а юнака вахмистъръ Цаневъ атакувалъ успѣшно обхватающата рота и я обърналъ въ бѣгство, но въ това врѣме и той билъ сраженъ отъ куршумъ. Ротмистъръ Цѣновичъ, забѣлѣзалъ станалото, скочилъ съ останалитѣ два взвода и въ пъленъ кариеръ се понесълъ въ атака право срѣщу неприятелскитѣ окопи. Въ врѣме на тоя полѣтъ, той билъ ударенъ на двѣ мѣста въ гърдитѣ, обаче продължилъ да води атаката и, като стигналъ въ окопитѣ, почналъ да сѣче. Ромжнитѣ трепнали и повърнали назадъ, но три други куршума, пратени отъ бѣгащитѣ, пронизали отново юнака, обаче той все още намиралъ сили въ могжщитѣ си тѣрди ла не оставя ескадрона си. Най-послѣ левента кавалеристъ, тоя доблестенъ български синъ, изтекалъ вече отъ кърви, падналъ въ ржцѣтѣ на своитѣ войници и издъхналъ съ слѣднитѣ думи: бѣгатъ ли? гонете ли ги? А въ това врѣме ромжнитѣ дѣйствително бѣгали къмъ Дунава, гдѣто скрити въ храсталацитѣ, дочакали пристигането на лодки отъ другия брѣгъ . . .

На 6 септември, 9-й коненъ полкъ, охраняющъ лѣвия флангъ на отряда на V конна бригада при Хаскьой, успѣлъ да задържи настжпването на противника при с. Капаклий, на позицията си изпочно отъ шосето Хаскьой—Дормушларъ. Въ 2 ч. 35 м. сл. пл. той получилъ заповѣдь, да обезпечи наблюдението на линията Айдогду-Базиргянъ и съ останалитѣ си сили да настжпи по посока на с. Ходжакьой, за да разузнае и дѣйствува въ тилъ на противника, водящъ бой съ III бригада отъ I Софийска дивизия при с. Арабаджиларъ. Тая си задача той не можалъ да изпълни, поради причинитѣ, за които бѣ упоменато по горѣ, при описанието на боя при Сарсанларъ.

За 4 септември, Конната дивизия имала задача: *да остане при Курт Бунаръ и да охранява крайния дѣсенъ флангъ на армията, като оставяла посоката къмъ Силистра, Ку-*

бадина и Добричъ и държи свръзка съ II Софийска бригада при Аккадъкларъ; въ случай, че противникътъ настъпи срѣщу тая бригада, да й съдѣйствува за унищожението му. Началникътъ на Конната дивизия разпоредилъ:

а) Поручикъ Ивановъ съ разузнавателната си часть да разпростре разузнаването си още на сѣверъ къмъ Силистра и да опрѣдѣли линията на неприятелското разположение; б) ротмистъръ Първановъ да простре разузнаването си източно отъ Силистра до Дунава, като прѣкъсне телеграфнитѣ и телефонни съобщения отъ Силистра къмъ Кубадинъ и Меджидие; в) ротмистъръ Кикименовъ да влѣзе въ свръзка съ VI Бдинска дивизия (въ района Екисче-Владимирово, западно отъ Добричъ); г) самостоятелниятъ разъѣздъ на поручикъ Поп Илиевъ да продължи разузнаването си въ обща посокъ къмъ Кубадинъ и пр. и пр.

Ядрото на Конната дивизия, останало при Куртъ бунаръ, готово да тръгне при нужда въ сѣверна или източна посока. Понеже щаба на армията бѣ разпоредилъ да се извърши тоя день атакуването на Добричъ съ войскитѣ на генералъ Кантарджиевъ отъ югъ и съ бригадата отъ VI Бдинска дивизия отъ западъ, бѣ допълнително заповѣдано на Конната дивизия да замине за Добричъ и да съдѣйствува на атаката, поради което дивизията, като оставила слабъ заслонъ при Куртъ бунаръ, тръгнала по пладнѣ усилено за Добричъ. Тя изблъскала прѣднитѣ неприятелски части и къмъ 5 ч. вечерьта пристигнала при с. Чамурли, но както се каза по-рано, Добричъ бѣ вече очистенъ отъ противника и заетъ отъ войскитѣ на генералъ Кантарджиева.

Вечерьта генералъ Колевъ получилъ донесение за появяването на силни руски разъѣзди и за пристигането на една руска конна дивизия, която се разположила въ с. Александрия, Кара Кашлж, Бей Бунаръ и Топчи, и той рѣшилъ още въ 3 ч. сутриньта на другия день, да се върне обратно въ Куртъ бунаръ, гдѣто и стигналъ въ 5 ч. пр. пл.

Тукъ той получилъ допълнително свѣдения за разположението на руската конна дивизия и за кавалерийската завѣса устроена по цѣлия неприятелски фронтъ. На 6 септември Конната дивизия и руският кавалерийски корпусъ, останали едни срѣщу други, безъ да проявятъ особена дѣйность и продължавали да разузнаватъ.

Командующи армията, за да даде възможность на Конната дивизия да настъпи напрѣдъ и да разузнае по-точно за неприятелскитѣ сили, а особено дали има пѣхотни части задъ кавалерийския корпусъ, бѣ разпоредилъ (както бѣ споменато по горѣ), да се усили съ 2 пѣхотни дружини и 1 планинска батарея. И дѣйствително на 6-й, слѣдъ като пристигнали дружинитѣ, генералъ Колевъ настъпилъ за с. Кеседжикъ и, като отхвърлилъ прѣднитѣ неприятелски части, заелъ положение около шосето Добричъ — Силистра, поставилъ въ разни посоки отбранителни застави и изпратилъ разузнавателни части. Забѣлѣзана е била една значителна непріятелска кавалерийска колона, която далечъ на сѣверъ се насочвала къмъ Силистра.

На другия день, когато генералъ Колевъ се готвѣлъ да тръгне къмъ с. Бей бунаръ и да излѣзе въ флангъ и тилъ на колоната, настѫпила къмъ Силистра, почнала да се чува силна топовна стрѣлба къмъ изтокъ. Запитани селянитѣ за посоката на стрѣлбата, казали, че това е къмъ Добричъ, и генералъ Колевъ узналъ по телефона, че VI Бдинска дивизия дѣйствително е атакувана отъ значителни непріятелски сили и че лѣвиятъ й флангъ се намиралъ въ голѣма опасность, поради което той рѣшилъ да остави малъкъ заслонъ срѣщу руския корпусъ и съ главнитѣ си сили и съ 2 ловченски дружини да настѫпи отново къмъ Добричъ, въ помощь на VI Бдинска дивизия. Това негово рѣшение тъкмо съвпадяло съ заповѣдьта по армията за тоя день, която не била още получена, но гласѣла: „Конната дивизия да се прѣмѣсти по-източно и, като охранява лѣвия флангъ на VI Бдинска дивизия, да й съдѣйствува въ случай на бой.“ Точно въ 10 ч. Конната дивизия, съ двѣтѣ ловченски дружини, тръгнала на изтокъ. По пътя генералъ Колевъ получилъ, една слѣдъ друга, двѣ телеграми отъ Командующи армията, които налагали незабавното настѫпване на Конната дивизия къмъ Добричъ, за да атакува въ флангъ и тилъ руските части, нападнали лѣвия флангъ на бдинцитѣ около с. Арабаджиево, — т. е. това, което той вече извършилъ. Дивизията изпълнила марша си успѣшно и нейното появяване на бойното поле ще бѫде изложено подолу, при описването на боевете при VI Бдинска дивизия.

За да не остане необяснено какво е правилъ прѣзъ това врѣме руският кавалерийски корпусъ, който вчера билъ забѣлѣзанъ при с. с. Надежда, Александрия и Гюргенликъ, е слѣдъ това, като че ли изчезналъ и нищо не проявилъ, трѣбва ли си спомнимъ слѣдното: тоя корпусъ, тръгналъ отъ Меджидие на 5-й вечерьта или на 6-й сутриньта, е пристигналъ въ горѣпоменатия районъ, когато вече Тутраканъ бѣ падналъ сѫщия день, а боятъ при Сарсънларъ бѣ разпръсналъ Силистренския гарнизонъ. Корпусътъ, крайно изморенъ, изведнажъ се видѣлъ въ много трудно положение; изоставенъ самъ на грамадния фронтъ отъ Силистра до Добричъ, той трѣбвало, безъ всѣкаква пѣхотна подкрѣпа, да прикрива тоя фронтъ и да осигурява движението на руските части, които се насочвали отъ Кубадинъ за Добричъ. Едноврѣменно съ това, той тутакси трѣбвало да отдѣли значителна часть отъ силитѣ си къмъ Силистра, отъ гдѣто ромжнитѣ вече безредно отстѫпвали и въ която посока се намираше почти цѣлата българска армия. Тъй че корпусътъ е билъ заставенъ да се разгъне цѣлъ

по фронта и да отдѣли 2 — 3 полка къмъ Силистра, и съ това трѣбвало да се откаже отъ по-нататъшни агресивни дѣйствия. Корпусътъ се разхвърлилъ и, послѣ ний го виждаме, само като прикритие прѣдъ неприятелската позиция по линията Кузгунъ — Кара Омеръ, а по-послѣ - и да дѣйствува въ пѣши строй. Отъ една заловена радиотелеграма на генералъ Заюнчиковски се вижда добрѣ, какво е било положението на тоя руски корпусъ. Генералътъ на 12 септември се оплаквалъ на ромжнското командуване, че българитѣ постоянно обхождали фланга му и че руснятъ кавалерийски корпусъ останалъ безъ крака (кавалерийски изразъ за силното изтощение на конетѣ). Тази силна измора на руската конница лесно се обяснява съ факта, че тя бѣ дошла отъ Русия по сухо (прѣзъ Галацъ) и бѣ прѣминала почти цѣла Добруджа.

Рѣшителнитѣ боеве при Добричъ и Чамурлий.

(Глѣдай скица № 3).

На 5, а особено на 6 септември, голѣма радость бѣ обзела чиноветѣ отъ III армия, поради падането на Тутраканъ; загрижекъ бѣ само щаба на армията, защото, тамъ долу при Добричъ, прѣзъ тия дни отиваха ожесточени боеве, края на които не можеше да се прѣдвиди. Прѣстоеше първото срѣщане на нашитѣ съ части отъ руската армия за бойната стойность на която всѣкой българинъ имаше най-високо мнѣние. При това нашитѣ войски бѣха малко и нѣмаше съ какво да се усилятъ, понеже голѣмата часть отъ армията ни бѣ ангажирана при Тутраканъ и Силистра. Тия наши войски, които ще наричаме за напрѣдъ „Добруджански войски", се състояха: отъ 8-й приморски полкъ — 4 дружини, 1 дружина отъ 48-й полкъ, 1 дружина отъ 4-й маршеви полкъ и 1 артилерийско отдѣление отъ 5-й артилерийски полкъ - всички при гр. Добричъ; отъ 2 портови роти — въ гр. Балчикъ и отъ 2 роти и 1 батарея — при с. Чаушкьой.

На 5 септември, въ 5 ч. сутриньта, единъ ромжнски полкъ съ 4 батареи настжпилъ отъ с. Каралецъ къмъ Добричъ; а задъ него се виждали други колони. Въ 6 ч. неприятелскитѣ батареи открили огънь по околитѣ ни, които били приготвени само за стрѣлба отъ колѣнѣ. Едновременно съ ромжнския боенъ фронтъ, настжпващъ централно (срѣщу участъка на полковникъ Габаровъ), единъ руски коненъ полкъ отъ 6 ескадрона бързо се разгъналъ и стрѣмително се хвърлилъ въ атака срѣщу лѣвия флангъ, гдѣто се намирали 6-а рота отъ Приморския полкъ и 4-а рота отъ 48-й полкъ. Нашитѣ войници запазили спокойствие и открили залповъ огънь, само когато конницата достигнала на 1000 крачки и 2 ескадрона, обстрѣляни силно, бързо повърнали назадъ, но другитѣ 4 про-

должавали да летятъ. Въ нѣколко минути изпадала половината ездачи, но устрѣмътъ е билъ тъй силенъ, че нѣкои отъ руснитѣ заминали окопитѣ и паднали задъ тѣхъ. Останалитѣ живи, начело съ полковникъ Калмикова, прѣфучали къмъ тила и се хвърлили върху скорострѣлнитѣ ни батареи, прѣпускащи въ това врѣме по шосето, за да излѣзатъ на позиция. Началникътъ на отдѣлението майоръ Илиевъ, забѣлѣзалъ това, бързо отбилъ батареитѣ и, като откачилъ, открилъ силенъ огънь на картечно дѣйствие. Половината ездачи била покосена, обаче другата половина успѣла да стигне до батареитѣ, гдѣто и намѣрила смъртьта си.

Закъснѣването на батареитѣ да заематъ опрѣдѣленитѣ си мѣста на позицията (поради късното прѣдаване на заповѣдьта), дало възможность на ромжнскитѣ вериги да напрѣдватъ безспирно и тѣ вече достигнали на 200 — 300 крачки до околитѣ, още позече, че вниманието на нашитѣ стрѣлци било устрѣмено къмъ конната атака, и, само слѣдъ като руснятъ коненъ полкъ билъ повален, тогава вече нашитѣ открили силенъ огънь срѣщу ромжнитѣ. Извинили били на първата линия подръжкитѣ, излѣзли при веригитѣ и всичкитѣ началници и почнали да насърдчаватъ войницитѣ. Пристигнали сжщо и батареитѣ и бързо открили огънь. Тамъ се явили и нестроевитѣ войници, за да замѣстятъ убититѣ и раненитѣ, а тѣхната работа почнали да изпълняватъ мѣстнитѣ жители, българи и турци (отъ всички възрасти), носящи въ веригитѣ вода и патрони и изнисащи ранени и убити. — нѣщо, което силно насърдчило борцитѣ. Никой не мислѣлъ за отстжпване, а чакалъ се моментътъ да се приближи противника по-близо и да се хвърлятъ върху му съ ножове . . . Слѣдъ 10 минутна усилена стрѣлба, изведнажъ се надалъ по цѣлата линия общъ викъ ура и разколебанитѣ ромжни обърнали гръбъ, най-напрѣдъ прѣднитѣ, послѣ заднитѣ, а, слѣдъ това вече, и цѣлиятъ боенъ редъ почналъ бързо да отстжпва, силно прѣслѣдванъ отъ ураганитѣ на батареитѣ, отъ залповетѣ и картечницитѣ. Урата се викала не само отъ бойната линия, но и отъ тила и отъ всички тамъ граждани, докато най-послѣ ромжнитѣ окончателно се изгубили къмъ сѣверо-изтокъ. Така опасно се бѣ почналъ и тъй смѣшно се свършилъ боя тоя день, въ който, между другото, веднажъ за всѣкога бѣ потребена легендата, *че българскитѣ войници нѣмало да се биятъ срѣщу освободителитѣ си руси.*

Понеже сутриньта въ 7 ч. 30 м., генералъ Кантарджиевъ бѣ донесалъ въ щаба на армията, че, за да се удържи, необходими му сж подрѣпки, Командующи армията заповѣда на началника на VI Бдинска дивизия да го подкрѣпи и да съдѣйствува енергично за отбиване на атаката. Той разпореди още пристигащиятъ 53-й п. полкъ (отъ VI Бдинска дивизия)

да се предаде къмъ Добричскитѣ войски, а сжщо тъй и очакваниятъ 75-й турски полкъ. При това, той разрѣши на генералъ Кантарджиева да притегли и останалитѣ въ Варненския укрѣпленъ пунктъ войски. Началникътъ на VI Бдинска дивизия още сжщата вечерь изпратилъ бригадата си въ подкрѣпа на Добричскитѣ войски. Рекогносцировачнитѣ отряди донесли, че противникътъ е претърпѣлъ голѣми загуби и е отстжпилъ въ пълно безредие. Узнало се сжщо, че въ боя при Добричъ сж взели участие 30-й и 40-й ромжински полкове и 1 дружина отъ 9-й стрѣлковъ полкъ, 9-й и 10-й Каларашки полкове, 1 руски коненъ полкъ и 8 батареи. Задъ тия войски се намирала 61-а руска дивизия, която не могла да вземе участие въ боя, понеже привършвала съсрѣдоточаването си. Противника оставилъ стотица убити; плѣнницитѣ казвали че имало голѣмо число ранени. Нашитѣ загуби били убити 22 войника и ранени 22 офицери и 556 войници.

Цѣлиятъ 6 септември билъ употрѣбенъ за по здраво окопаване и за разпрѣдѣление на войскитѣ по участъцитѣ на позицията. Пристигнали въ Добричъ: 53-й п. полкъ, 75-й турски полкъ и 2 дружини отъ 4-й маршеви полкъ, поради което генералъ Кантарджиевъ трѣбвало да повърне на генералъ Попова изпратената му подкрѣпка отъ 35-й и 36-й полкове. Вече наближавало да се мръкне, когато противникътъ се появилъ неочаквано, и, като изкаралъ нѣколко батареи около с. Ези Бей, почналъ да обстрѣлва нашитѣ позиции. 6 неприятелски дружини се разгънали и бързо се насочили фронтално срѣщу Добричскитѣ войски, а задъ тѣхъ се забѣлѣзвели други още неприятелски части. Къмъ 6 ч. неприятелскиятъ боенъ редъ билъ вече очертанъ напълно и неприятелскитѣ вериги, постоянно викащи ура, продължавали неспирно да се приближаватъ, обаче нашата пѣхота все още не откривала огънь. Тая ура и сивиятъ цвѣтъ на руската униформа, прилична на нашата, ввели въ заблуждение войницитѣ, че това трѣбва да бждатъ наши, поради което послѣдвало едно колебание, а неприятельтъ билъ вече съвсѣмъ близко. Въ тоя критиченъ моментъ, началникътъ на артилерията майоръ Илиевъ бързо отишелъ при генералъ Кантарджиева и му доложилъ, че въ тржбата ясно се виждало че това сж руски части, и послѣдниятъ бързо заповѣдалъ да се открие огънь. Въ мигъ нашитѣ окопи пламнали и достигналитѣ на 200 крачки руски вериги били принудени да залѣгнатъ и да почнатъ да се окопаватъ. Понеже вече се стъмнявало и въ никой случай не трѣбвало да се остави противникътъ да замръкне близо до окопитѣ и отъ тамъ, прѣзъ нощьта, на единъ дъхъ, да се хвърли съ щикове, генералъ Кантарджиевъ изпратилъ началникъ щаба си подполковникъ Рачевъ, по бойната линия, да прѣдупрѣди частитѣ за прѣдстоящия ударъ, а слѣдъ малко заповѣдалъ

обща контръ-атака. И ето, по даденъ сигналъ, всички скочили и съ гръмко ура, по цѣлата бойна линия, се хвърлили на ножъ. Тоя неочакванъ налѣтъ смаялъ противника и, часть отъ веригитѣ му избѣгала, а друга останала и намѣрила смъртьта си въ борбата съ ножове и щикове. Бѣгащитѣ вериги повлѣкли съ себе си и подръжкитѣ, и отстжплението станало общо.

Въ това врѣме бригадата отъ VI Бдинска дивизия, връщайки се отъ Добричъ, за да се съсрѣдоточи, споредъ заповѣдьта отъ Командующи армията, въ района Османъ Факж—Арабаджи—Чакърча (за по ефикасно дѣйствие въ флангъ на противника), чула артилерийския силенъ огънь и забѣлѣзала, че дѣ нашитѣ роти отъ лѣвия флангъ на Добричскитѣ войски почнали да отстжпватъ. Тогава генералъ Поповъ, за да спомогне на генералъ Кантарджиева, заповѣдалъ бригадата да земе позиция въ флангъ на руситѣ и артилерията да открие бързъ огънь върху противника. Това разгъване на фланга спомогнало твърдѣ много за успѣшното отбиване на руската атака срѣщу Добричскитѣ войски.

Генералъ Кантарджиевъ, бояйки се, че дѣсния му флангъ може да бжде обходенъ на другия день, поискалъ вечерьта отъ генералъ Попова да му изпрати отново на помощь двѣ дружини и едно артилерийско отдѣление. Най-напрѣдъ генералъ Поповъ не билъ съгласенъ, понеже намиралъ, че дѣсния флангъ на Добричскитѣ войски не е важенъ, и че отъ района на разположението си, при Османъ Факж—Чакърча, бригадата ще бжде много по полезна съ фланговитѣ си дѣйствия, отколкото да отдѣля части и да ги праща въ Добричъ. Оценка твърдѣ правилна; обаче по-късно той се съгласилъ (прѣзъ нощьта срѣщу 7) и му изпратилъ въ помощь 2 дружини и 1 полско артилерийско отдѣление. Съ това VI Бдинска дивизия останала за 7 септември само съ слѣднитѣ сили: 35-й Вратчански полкъ—2 дружини, 36-й Козлудуйски полкъ — 2 и половина дружини, 4 батареи и 3 роти пионери (1 дружина отъ 36-й Козлудуйски полкъ била изпратена западно въ лѣво странично прихритие, а 2 роти заемали интервала между дивизията и Доброчскидѣ войски).

Както видѣхме по-горѣ, настжпването на нощьта бѣ попрѣчило на Добричскитѣ войски и на VI Бдинска дивизия да прѣследватъ и противника, не обезпокояванъ, се бѣ изгубилъ въ сѣверо-източна посока, като оставилъ на полесражението около 500—600 трупа. Въ боя сж участвували тоя день 242-й и 243-й руски полкове (61-а дивизия), съ една руска артилерийска бригада и съ части отъ 12-й, 33-й, 40-й и 73-й ромжински полкове.

Да, противникътъ билъ отхвърленъ, обаче, знайки упоритостьта на руситѣ, една нова атака на другия день, 7 септември, се считала повече отъ вѣроятна, и всички се стѣгали

и усилено окопавали. Трѣбва да се отбѣлѣжи, че, и прѣзъ тоя день, гражданитѣ и гражданкитѣ помагали на войницитѣ. На дълги върволици тѣ носяли гранати отъ гарата, сандъци съ патрони, вода за пиене и за картечницитѣ, раздавали хлѣбъ и сирене, отнисали раненитѣ и, весели и засмѣни, рискували живота си. Болницитѣ били прѣпълнени съ доброволки милосердки сестри.

Нашитѣ загуби били: убити 37 войници и ранени 10 офицери и 178 войници. Умрѣлъ отъ рани командира на 8-й Приморски полкъ подполковникъ отъ генералния щабъ Минковъ.

Прѣзъ нощьта срѣщу 7-й, 2 роти отъ 8-й Приморски полкъ ненадѣйно нападнали 13-й и 33-й ромжински полкове, които заели привечерь с. Гелинжикъ, изблъскали ги съ ножъ и завладѣли отново селото.

Настжлилъ 7 септември и прѣдположението за нова руска атака се оправдало. Щабътъ на III-а армия особено скжпѣше за посоката западно отъ Добричъ, отъ която противника, при успѣхъ, едноврѣменно щѣше да заплаши, както Добричкитѣ войски да бждатъ отхвърлени къмъ морето, тъй и цѣлиятъ дѣсенъ флангъ и тилъ на армията. Ето защо Командующи армията бѣ рѣшилъ Бдинската бригада, въ пълния си съставъ, да остане и тоя день съсрѣдоточена въ района Чамурлий — Османъ Факж — Чакърча, като при нужда притегли и новопристигналиятъ 53-й полкъ. Той не знаеше, че генералъ Поповъ е далъ прѣзъ нощьта 2 дружини и 2 батареи на генералъ Кантарджиева и считаше че Бдинската бригада е достатъчно силна, за да нанесе ударъ въ фланга на противники, настжпващъ къмъ Добричъ.

Въ 6 ч. сутриньта, противникътъ отново се появилъ и почналъ да обстрѣлва съ силенъ артилерийски огънь позицията на Добричкитѣ войски и насочилъ значителни части къмъ Добричъ, а други, още по-голѣми сили по посока на Бдинската бригада. Вижда се, че противникътъ, срѣщналъ вече два пжти сериозна съпротива по фронта и заплашванъ на фланга отъ Бдинската бригада, рѣшилъ да замахне по-дълбоко на западъ и да повали войскитѣ на тоя флангъ. Негова планъ билъ: съ часть отъ 61-а руска дивизия да демонстрира срѣщу Добричкитѣ войски, а съ масата си да удари върху Бдинската бригада, която и тоя пжть трѣбваше да отиде да съдѣйствува на Добричкитѣ войски. (Гледай скица № 4.)

Още съ почването на боя срѣщу Добричкитѣ войски, генералъ Поповъ рѣшилъ да атакува право на изтокъ, въ флангъ на противника, обаче послѣдния не дочакалъ удара и самъ ударилъ въ флангъ. Въ 6 ч. сутриньта той открилъ силенъ огънь по позицията на Бдинската бригада и тръгналъ да атакува 35-й Вратчански полкъ, който заемалъ позиция по в. 122 — с. Чакърча. 3-а дружина отъ тоя полкъ, нощувала при с. Чакърча, тръгнала да си заеме участъка и изведнажъ

попаднала, по съвършенно открита мѣстность, подъ силенъ артилерийски огънь (съ батарейни редове) и понесла значителни загуби. Доблѣстниятъ ѝ командиръ подполковникъ Чолаковъ падналъ тежко раненъ и въ късо врѣме излѣзли отъ строя нѣколко офицери и подофицери, обаче при все това дружината продължила напрѣдъ и успѣла да застане на позицията. Тамъ храбриятъ 35-й Вратчански полкъ (2 дружини), абсолютно задавенъ отъ силния неприятелски огънь, почналъ да изнемощява, още повече че 4-тѣ батареи на бригадата, разпрѣдѣлени по участъци, не могли да се противопоставятъ ефикасно на неприятелската артилерия.

Командирътъ на бригадата, като видѣлъ тежкото положение на 35-й Вратчански полкъ и постоянното приближаване на противника, заповѣдалъ на 36-й Козлудуйски полкъ да се насочи сѣверо източно и да удари въ флангъ на настжпващия къмъ Вратчанци противникъ. Къмъ 8 ч. пр. пл. артилерийското отдѣление промѣнило позиция и почнало да изсипва ураганитѣ си въ флангъ на неприятелскитѣ части, обаче тутакси 2 неприятелски таубични и 2 полски батареи бързо излѣзли на позиция около с. Кара Синанъ и съсрѣдоточили фланговия си огънь върху двѣтѣ наши батареи. Неприятелскитѣ части все повече приждали и приближавали и пѣхотниятъ имъ огънь вече почналъ да поражява батареитѣ. Противникътъ се указалъ въ голѣмо прѣвъзходство; при това задала се отъ фланга цѣла сръбска дивизия срѣщу двѣ и половина Козлудуйски дружини. Борбата била съвсѣмъ неравна; полкътъ се намиралъ вече въ много лошо положение и загубитѣ станали грамадни. 30% отъ офицеритѣ, излѣзли отъ строя; подофицеритѣ сжщо, и вече, въ 8 ч. 30 м. пр. пл., разколебания полкъ почналъ да отстжпва.

Юначното държане на двѣтѣ наши батареи не могло да помогне; пѣхотата ги заминала и тѣ били принудени да заминатъ и се оттеглятъ. Часть отъ неприятелската пѣхота, прѣследвайки, се насочила по дола къмъ Османъ Факж въ обхватъ, друга се спуснала къмъ батареитѣ. Къмъ 9 ч. пр. пл. полкътъ вече въ пълно безредие отстжпвалъ къмъ с. Османъ Факж. Батареитѣ, заели нова позиция отзадъ, се мжчили да спратъ фронталното напрѣдване на противника, обаче фланговитѣ неприятелски части продължавали силно да напиратъ и да поражяватъ отстжпающитѣ. Командирътъ на полка полковникъ Гладичевъ билъ раненъ. Увѣщанията на оцѣлѣлитѣ пѣхотни и артилерийски началници, да спратъ отстжпващитѣ, не подѣйствували.

Въ 10 ч. 30 м. пр. пл., положението на 36 й Козлодуйски полкъ било слѣдното: една батарея стрѣляла отъ могилитѣ югозападно отъ с. Арабаджи, друга батарея била въ движение къмъ сжщата позиция, заобиколена съ около 100 пѣхотинци и, най-сетнѣ, на около 300 крачки отъ Османъ Факж, двѣ

малки вѣриги отъ по 200 човѣка (мѣжду тѣхъ и ранения поп-ковникъ Гладичевъ) чакали да срѣщнатъ фронтално противника, а останалата часть отъ полка продължавала въ безредие да отстжпва къмъ с. Арабаджи и Голѣмо Чамурлий.

Съ отдръпването на 36-й Козлодуйски полкъ, положението на 35-й Вратчански полкъ, останалъ на позицията, се силно влошило. Противникътъ почналъ сериозно да застрашава оголения му лѣвъ флангъ и, за да се помогне, оставали само ротитѣ отъ 6-а пионерна дружина, които бързо били изведени на фланга и заели позиция. Обаче пионеритѣ имали само по 60 патрона и скоро ги изстрѣляли, а пъкъ нѣмали ножове на пушкитѣ; при това тѣ скоро прѣтърпѣли голѣми загуби и офицеритѣ имъ били избити и ранени. Противникътъ наближавалъ, обаче командирътъ на 35-й Вратчански полкъ не разполагалъ вече, съ подръжки освѣнъ съ остатъцитѣ отъ пионеритѣ и още съ 20—30 отпускари; които подъ началството на запасния подпоручикъ Поповъ и на фелдфебеля отъ 35-й Вратчанския полкъ Черешаровъ, заели позиция при една могила и спирали опититѣ на противника да настжпи въ флангъ на Врачанци. Двѣтѣ батареи били принудени да напуснатъ позицията си при Арабаджи и да се оттеглятъ въ южна посока.

Въ тоя критически моментъ, началникътъ на дивизията генералъ Поповъ, помолилъ генералъ Кантарджиевъ да му повърно възможно по-скоро взетитѣ прѣзъ нощьта 2 дружини отъ 35-й Вратзански полкъ и 2 тѣ батареи. При това той донесалъ за тежкото си положение и въ щаба на армията, гдѣто, още сжщата мимута, Командующи армията телеграфиралъ на генералъ Кантарджиевъ да съдѣйствува енергически съ дѣсния си флангъ на Бдинската дивизия, а на генералъ Колева — да настжпи незабавно къмъ Добричъ и да атакува въ флангъ и тилъ рускитѣ части, дѣйствующи въ флангъ на Бдинцитѣ, като добавялъ: *„насочването на конната дивизия да стане най-енергично и влиянието ѝ върху боя незабавно да се прояви."* Началникътъ на Конната дивизия получилъ тая заповѣдь, когато е билъ вече на пжть къмъ Добричъ.

Въ сжщото това врѣме, въвѣялъ силенъ бой и при Добричскитѣ войски. Къмъ 10 ч. 40 м. пр. пл. генералъ Кантарджиевъ, слѣдъ като се увѣрилъ, че опасность за дѣсния му флангъ не сжществува (каквато дѣйствително и нѣмало) и че противника е насочилъ главния си ударъ къмъ Бдинската бригада, разпоредилъ Добричскитѣ войска да настжпятъ съ дѣсния си флангъ и да атакуватъ лѣвия неприятелски флангъ. Това му рѣшение съвпадало напълно съ заповѣдьта отъ Командущи армията № 4366. Частитѣ отъ Добричскитѣ войски, ако и бавно, почнали да се подавятъ напрѣдъ и накарали противникътъ да притегля войски срѣщу тѣхъ. При това генералъ Кантарджиевъ позъоналъ и исканитѣ 2 дружини отъ VI Бдинска дивизия, а двѣтѣ ѝ батареи поставилъ на позиция близо до фронта на тая дивизия.

Къмъ 1 ч. сл. пл. генералъ Поповъ отишълъ при двѣтѣ батареи при с. Чакърча и взелъ бързи мѣрки: 36-й Козлодуйски полкъ да се спре при тѣхъ, а другитѣ двѣ батареи да заематъ позиция за обстрѣлване на дола, по който противникътъ обходилъ дѣсния флангъ на 35-й Вратчански полкъ. Конофланговата дружина отъ 35-й Вратчански полкъ, която отблъсквайки неприятелскитѣ атаки, все още се задържала на първоначалната си позиция, загубила вече офицеритѣ и подофицеритѣ си, била принудена най-послѣ да се оттегли на слѣдния гребенъ, при което 2 нейни картечници съ прислугата били обхванати отъ противника и картечницитѣ плѣнени, а прислугата избита. Вторията вече дружиненъ командиръ билъ раненъ и третия поелъ командуването ѝ. Патронитѣ били вече на привършване, а, при бъркотията, нѣмало какъ да се подсилятъ.

Въ тоя критиченъ моментъ 2-тѣ роти отъ 36-й Козлодуйски полкъ, останали отъ вчерашния день на лѣвия флангъ на Добричскитѣ войски, подъ командата на храбрия поручикъ Календеровъ, прѣминали въ енергично настжпление и обхванали неприятелскитѣ части, които отъ своя страна вече обхващали фланга на 35-й полкъ, и, съ вѣрния си залповъ огънь, успѣли да задържатъ по-нататъшното напрѣдване на противника. 35-й Вратчански полкъ, насърченъ отъ това, почналъ да проявява нова упоритость и противника се спрѣлъ, обаче отъ развития до максимумъ артилерийски и пушечетъ огънь, Вратчанци отново понесли голѣми загуби. Въ 1-а дружина и третата вече командиръ билъ раненъ и командуването поелъ единственият оцѣлѣлъ офицеръ, запасният подпоручикъ Димитровъ. Едва чакъ къмъ 3½ ч. сл. пл., когато противникътъ вече пъплялъ къмъ лѣвия флангъ на полка и положението висяло на конецъ, задали се дългоочакванитѣ 2 дружини отъ тоя полкъ, повърнати отъ генералъ Кантарджиева, а тутакси едната е била насочена къмъ лѣвия флангъ на 35-й полкъ, а другата — въ подкрѣпа на 36-й полкъ при с. Арабаджи, съ което положението за известно врѣме било затвърдено. Противникътъ се спрѣлъ и не проявявалъ вече опитъ за напрѣдване; виждало се, че той сигурно се бои отъ нѣщо откъмъ сѣверъ и като че нарочно изчаква.

Конната дивизия, тръгнала въ 10 ч. пр. пл. на изстрѣли вече къмъ 4 ч. сл. пл. се появила на бойното поле въ флангъ и тилъ на противника при с. Чамурлии. Придаденитѣ къмъ нея 2 Ловчански дружини, успѣли да измикатъ цѣлия пжть съ най-усиленъ маршъ и току слѣдъ конетѣ, бързо се насочили къмъ с. Османъ Факж. Срѣщу имъ настжпилъ откъмъ с. Пастардинъ цѣлъ сръбски полкъ, обаче изморенитѣ Ловчани бързо се разгъняли и, слѣдъ кратка прѣстрѣлка, стремително се хвърлили въ атака и го обърнали въ бѣгство. Едновременно съ това Конната дивизия, като оставила за-

слонъ срѣщу противника при с. с. Настардинъ и Сейдали, и насочила още по дълбоко, въ флангъ и тилъ на сръбския боенъ редъ. Изненадания противникъ първоначално стоял твърдо по окопитѣ си, обаче задавенъ отъ артилерийския и картеченъ огънь и заплашенъ на фланга отъ конницата и отъ Ловчанци, почналъ да отстѫпва, а слѣдъ малко и да бѣга. Прѣслѣдвани отъ ураганитѣ и атакуванъ отъ 2-й коненъ полкъ сръбскитѣ части били повалени, и цѣлия дѣсенъ флангъ на противника билъ окончателно компрометиранъ. Веригитѣ, напиращи до това врѣме тъй силно върху изнемощелия фронтъ на 35-й Вратчански и 36-й Козлодуйски полкове, както и батареитѣ, майсторски укрити въ гънкитѣ на мѣстността, съ бѣгане и прѣпускане отивали назадъ, гледайки по-скоро да излѣзатъ отъ влиянието на конния ударъ. И послѣдвало ужасно безредие; което се прѣдало и на частитѣ срѣщу Добричкитѣ войски: всичко бързало и бѣгало разнебитено, докато най-после тъмнината не турила край на паниката и не спомогнала на разбития противникъ да избѣгне ударъ, който конницата му готвила съ всичкитѣ си части. *)

Но достатъчно бѣ и това поражение, което окончателно затвърди положението при Добричъ и опасностьта, да се отхвърлятъ Добричскитѣ войски къмъ морето и да се компрометира дѣсния флангъ на армията, бѣ вече прѣмахната [illegible]. И имаха право да ликуватъ въ щаба на III армия; имаха още по-голѣмо право да се радватъ и войскитѣ, участници въ тая бой, що успѣха да се одържатъ срѣщу стрѣмителния напоръ на численно по-силния противникъ и да го отхвърлятъ. Неговитѣ колони отъ страхъ да не бѫдатъ отрѣзани сж отстѫпвали безредно цѣла нощь и, само на разсъмване, като се увѣрили, че нѣма вече опасность, почнали да се настаняватъ на позиция въ района Дураси — Дурбали — Деведжикьой — Алтъ-атъ. Повече тѣ не се появиха при Добричъ.

Нашитѣ загуби бѣха сравнително голѣми тоя день, и особено въ 36-й Козлодуйски полкъ, загубилъ 30% отъ наличния си съставъ. 35-й Вратчански полкъ имаше: убити — 1 офицеръ и 120 войници и ранени — 18 офицери и 514 войници; а 36-й Козлудуйски полкъ — убити 8 офицери и 334 войници и ранени — 24 офицери и 1134 войници; 6-а пионерна дружина — убити: 2 офицери и 23 войници и ранени 3 офицера и ранени 16 войници.

Убититѣ офицери прѣзъ врѣмето на тия тридневни боеве бѣха: отъ 8 приморски полкъ Подполкоянникъ Миковъ и подпоручицитѣ Георгиевъ И. и Костовъ Л.; отъ 35 Вратчански полкъ

*) Генералъ Колевъ счелъ за нужно да задържи конното ни [illegible] поради донесенията, че силни непріятелски конни части се появяват сѣвѣрно отъ дивизията, и нѣкой. даже достигнали и до гр. Курт[illegible] паръ.

Майоръ Чолаковъ Д., отъ 36 Козлудуйски полкъ: Поручикъ Цековъ С., подпоручицитѣ Станчевъ, Василевъ А., Гетовъ Д., Добриновъ Г., Поповъ К., Миковъ М., Бошнаковъ П.; отъ 35 полкъ подпоручикъ Даскаловъ В.; отъ 48 полкъ подпоручикъ Дишевъ С.; отъ 6-а пионерна дружика подпоручицитѣ Юрдановъ Д. и Павловъ Н. и отъ 2 артилерийски полкъ подпоручикъ Юргандживъ.

Загубитѣ на противника били още по-голѣми, особено на дѣсния му флангъ, който бѣ попадналь подъ фланговия ударъ на Ловчанци и на Конната дивизия: тѣ възлизали на около 50% отъ състава на войскитѣ му. — Противника е действувалъ тоя день съ 61-а руска дивизия, съ сборната Сръбско-Хърватска дивизия и съ други сборни ромжнски части, плюсъ една Каларашка бригада.

Трѣбва да се признае, че успѣха въ тоя сждбоносенъ бой се дължи прѣди всичко на храбростьта и силната съпротива проявени отъ войскитѣ на VI Бдинска дивизия, (особенно на 36-й Вратчански полкъ), които ако и слаби числено, трѣбваше нѣколко часа да издържатъ удара въ флангъ отъ цѣлата Сръбско-Хърватска дивизия; а така сжщо и на съдѣйствието указано отъ Добричскитѣ войски, а най-вече на своеврѣменния бързъ маршъ-маневръ на усилената Конна дивизия за появяване въ флангъ и тилъ на дѣсното непріятелско крило.

За да се обединятъ дѣйствията около Добричъ при единъ повторенъ бой, Командующи армията намѣри за нужно да назначи за общъ началникъ на Добричскитѣ войски и на Бдинската дивизия, генералъ-майоръ Кантарджиевъ. При това, като поздрави войскитѣ съ достигнатия успѣхъ, той заповѣда да се затвърдятъ силно на позициитѣ, за да дочакатъ приближаването на идящитѣ вече подкрѣпления (турския корпусъ и XII българска дивизия).

Маршъ-маневрътъ на IV Прѣславска дивизия.

Слѣдъ падането на Тутраканъ, прѣдстоеше завладѣването на Силистренската крѣпость, което, поради пристигането на рускитѣ войски, трѣбваше да се извърши възможно по скоро. Понеже I и III Софийски бригади се намираха близо до западния фронтъ на тая крѣпость, а II Софийска бригада (при Аккаданларъ) срѣщу южния й фронтъ, щабътъ на III армия, за по-нататъшнитѣ дѣйствия, рѣши: I Софийска дивизия да остане врѣменно на мѣстото си, а IV Прѣславска да се насочи къмъ Аккадънларъ и, заедно съ II Софийска бригада, да атакува южния и юго-източния сектори на тая крѣпость. За цѣлъта, IV Прѣславска дивизия трѣбваше да извърши единъ маршъ около 50 клм., за което й бѣха потрѣбни най малко 2 дена. Ето защо щаба на III армия, още на 7 сутринята, телеграфира на частитѣ отъ I Софийска дивизия да се групиратъ източно и юго-източно отъ Тутраканъ

и IV дивизия да бъде готова да тръгне още на 8 септември. Вечерьта на 7. частитѣ вече бѣха заели слѣдното разположение: III Софийска бригада на линията Арабаджиларъ — Сарсънларъ; V конна бригада—с. с. Атмаджа—Голобина—Чаталджа; II Софийска бригада въ района Аккадънларъ—с. Балтаджекьой; I Софийска бригада при с. Татаръ-Атмаджа; IV Прѣславска дивизия около с. с. Вискьой—Антимово, а останалитѣ части отъ армията останаха по мѣстата си. На 8 септември IV Прѣславска дивизия лочна движението си къмъ Аккадънларъ.

На 9 септември, слѣдъ донесението, че гребенътъ източно отъ с. Сребърна и с. с. Попино и Сребърна били очистени отъ противника и край Дунава сж намѣрени четири 15 см. хвърления оржия, щаба на армията телеграфира на началника на I Софийска дивизия да настжпи незабавно съ I и III пѣхотни и V конна бригади и да заеме линията: височинитѣ при с. Вѣтренъ и височинитѣ около с. Синечъ, а II бригада да заеме линията: Кочина — Казимиръ и да изпрати флангардъ къмъ с. Алфатаръ за свръзка съ Конната дивизия. На началника на Конната дивизия бѣ заповѣдано да се насочи къмъ с. Малка Кайнарджа и да разкжса завѣсата отъ неприятелскитѣ конни части и енергично да атакува противника, който би отстжлилъ отъ Силистра. Къмъ 12 ч. 35 м. сл. пл., щомъ бѣ получено второ донесение, че въ Силистра имало само неприятелски разѣзди, съ бърза телеграма категорически бѣ заповѣдано на генералъ Драганова да настжпи и заеме още сжщата вечерь крѣпостьта. И дѣйствително, указа се, че Силистра била вече изпразнена.

IV Прѣславска дивизия продължи движението си къмъ Аккадънларъ. Понеже маршътъ й, порали липса на удобни пжтища и слѣдването по лѣсоветѣ, а особено поради голѣмото безводие, бѣ много уморителенъ и хората постоянно падаха, Командующи армията разрѣши на тая дивизия да стигне тоя день само до Аккъданларъ.

На 10 септември Силистра бѣ заета и рускитѣ конни части се отдръпнаха по шосето за Кузгунъ. I Софийска дивизия достигна вечерьта до източния фронтъ на крѣпостьта. Армията трѣбваше да продължи прѣслѣдването на отстжпващия противникъ, който по имѣющитѣ се свѣдения, се отдръпвалъ къмъ линията Кара Омеръ — Кузгунъ. Отъ донесенията на нашитѣ разузнавателни части бѣ установено, че рускитѣ и сърбитѣ сж се съсрѣдоточили около с. Аптаатъ, Дурбалии, Дураси и пр., и че тамъ се произвежда усилена окопна работа, а при Кара Омеръ имало прѣдварително укрѣпена позиция. Това показваше, че противникътъ ще се опита да спрѣ на тая линия напрѣдването ни. Понеже армията трѣбваше по-скоро да заеме нужното изходно положение за прѣдстоящия маршъ, телеграфира се на IV Прѣславска дивизия да продължи движението и да излѣзе на една линия съ I Софийска дивизия, намираща се у Силистра и съ VI Бдинска дивизия и Добричскитѣ войски при Добричъ.

Къмъ конната дивизия бѣ придадена V конна бригада (по това врѣме дѣйствуваща къмъ I Софийска дивизия), и съ това дивизията стана по-силна и почна да се навира още напрѣдъ и да събира по-точни свѣдѣния за разположението на противника. IV Прѣславска дивизия пристигна вечерьта около тр. Аккандаларъ.

Тоя день, по заповѣдь отъ Фелдмаршала Макензена, бѣ формирувана германската бригада на полковникъ Боде, въ съставъ: 45-й рез. германски полкъ (3 дружини), 1 дружина отъ 21-й германски полкъ, 2 тежки и 1 австрийска дълнобойни батареи и 3 ескадрона. Тая бригада трѣбваше да настжпва заедно съ I Софийска дивизия, покрай Дунава.

Конната дивизия настжпила отъ с. Бей-Бунаръ къмъ с. Тане-Дереси, почти въ самото неприятелско разположение, Въ тоя день срѣщната отъ неприятелска пѣхота и артилерия и трѣбваше да се спре. Забѣлѣзанъ е билъ при с. Кранево единъ руски коненъ полкъ съ картечници, а въ с. Германлий, Аптаатъ, Александрия и Надежда имало по значителни конни части съ артилерия и пѣхота. Ескадронътъ на ротмистръ Кямилевъ се бѣ сблъскалъ съ 3 неприятелски ескадрона, западно отъ с. Кранево. Ротмистритѣ Драгиевъ и Донковъ констатирали единъ руски коненъ полкъ въ с. Кадиево. Когато ядрото на Конната дивизия бѣ достигнало до с. Кюлевлий, изведнажъ, отъ разни мѣста по фронта, се появили неприятелски конни части, които почнали тутакси да се отклоняватъ въ сѣверно-източна посока, старайки се да прѣпятствуватъ на нейното разузнаване.

Въ Силистренската крѣпость бѣха намѣрени: 4 ромжнски 15 см. батарии, 2 орждия 12 см., 2 куполни и едно 53 м. м. орждие съ лафети и 2 орждейни прѣдника. Шосето отъ Ялакъ Чаталджа до Силистра се указало осѣяно отъ снаряди, патрони бомби и разни войнишко облекло и снаряжение. По разни мѣста се виждали обърнати и счупени кола и се намѣрили още нѣколко хвърлени орждия, — всичко това послѣдица отъ паническото бѣгство слѣдъ боя при Сарсанларъ, на 6 септември.

Генералъ-майоръ Драгановъ донесе за констатиранитѣ звѣрства, извършани при отстжпването отъ ромжнскитѣ войски. Той казваше: „Още отъ първия день на минаването границата, редъ безчовѣчни и срамни дѣла срѣщнахме и останахме поразени отъ голѣмата жестокость, съ която тѣ сж били извършени. Абсолютно всичкия добитъкъ на населението билъ ограбенъ; организирани банди запалили българскитѣ села: Вискьой, Антимово, Сребърна, Джумалий, Татаръ махле, Атпаджа и много други въ околноститѣ на Тутраканъ и Силистра.

стра, които и до днесъ сж въ пламъци. Слѣдъ ромжнското разбиване при Сарсанларъ, една ромжнска рота съ 2 офицери вмѣзла въ с. Срѣбърна, изловила жителитѣ и ги изклала. Въ другитѣ села сжщо били изловени мжжетѣ и, изведени при Дунава, били изклани. Въобще ромжнитѣ сж извършили голѣми насилия върху българското население въ Силистренско и Добричско. Освѣнъ откарването на заможнитѣ селяни отъ селата, тѣ задигнали и цѣлото население, изтезавали го, мжчили го и ограбили покжщнината и стадата му" — Горното не само излѣзе вѣрно, но слѣдъ малко врѣме бѣха констатирани още други звѣрства и жестокости извършени върху българското население. Въ надвечерието на войната само отъ южна Добруджа сж били откарани отвъдъ Дунава, като заложници, 17,518 мжже, жени и дѣца. Отъ голѣмото българско с. Амалий, броящe 1819 жители, сж били откарани 1534 души, мѣжду които 138 дѣца и 38 старци, мѣжду 75 и 105 годишна възрасть. Всички останали сж били жени, юноши и дѣвици и мжже отъ 50 до 75 години. Отъ града Тутраканъ сж били отвлечени 691 заможни българи; отъ Добричъ — 512; отъ Силистра — 427; отъ Каварна — 134; отъ Калипетрово — 384; отъ Голѣмо Кайнарджа — 117; отъ Вѣтренъ — 162; отъ Срѣбърна — 104; отъ Попино — 115; отъ Хасж Кюсенеръ — 175; отъ Каралецъ — 94 и отъ разни други добруджански села по 50—100 души. Изобщо отъ цѣла Добруджа сж били отвлѣчени повече отъ 25,000 хиляди мжже, жени и дѣца. Тия ужасни ромжнски зулуми бѣха провѣрени и констатирани отъ една анкетна комисия, въ която влизаха и разни чужди кореспонденти, а сжщо и прѣдставителя на Сѣверо Американскитѣ държави. Казваха че девизътъ на ромжнитѣ билъ: „стига тази прѣстжпна толерантность къмъ този варварски народъ, къмъ тѣзи хуни и татари; трѣбва сѣмето имъ да изчезне отъ земното кълбо"!

Настжпването на армията къмъ неприятелската позиция на линията Кузгунъ—Кара Омеръ.

(Гледай скица № 4-а)

Намѣренията на щаба на III-а армия бѣха - да се настжпи възможно по-скоро и да не се остави противникътъ да се устрои на укрѣпената си позиция. Въ сжщата смисъль бѣха и наблѣганията отъ Главнокомандующия и отъ щаба на Макензенъ, които искаха да се почне марша още на 11 септември. Обаче условията, въ които се намираха частитѣ на 10 септември, наложиха тръгването да се отложи за 12 сжщи. IV-а Прѣславска дивизия маршируваше безспирно (тръгнала току слѣдъ падането на Тутраканъ), и се намираше още много назадъ отъ другитѣ групи при Силистра и Добричъ. Движуща се въ районъ безъ паралелни пжтища, прѣзъ бранища

горе, при силна задуха и голѣмо безводие, частитѣ й бѣха изморени и силно разтѣгнати, даже въ колона „по единъ", а трѣбваше да имъ се даде поне единъ день, и то не за почивка, а колкото само да се подтѣгнатъ и да придатъ обозитѣ си, изостанали много назадъ. Знаейки това положение, Командующи армията подаде слѣдната телеграма до фелдмаршалъ Макензенъ: „Заповѣдьта ви да настжпя още днесъ къмъ сѣверо-изтокъ и възможно по-скоро да достигна линията Кузгунъ — Кара Омеръ, не мога да изпълня, понеже IV Прѣславска дивизия е още далечъ (назадъ); I-а Софийска дивизия е направила вчера усилень прѣходъ за заемане източния фронтъ на Силистра, а турскиятъ 75-й полкъ едва другиденъ ще пристигне въ Добричъ. Дивизиитѣ твърдѣ много се отдалечиха отъ армейскитѣ си складове при Разградъ, Шайтанджикъ и Каспичанъ. За да изпълня заповѣдьта ви, разпоредихъ да се тръгне на 12 септември и частитѣ да се хранятъ съ каквото намѣрятъ изъ страната".

Фелдмаршалъ Макензенъ удобри това рѣшение още повече, че и новоформираната бригада Боде не бѣ пристигнала въ Силистра; обаче поиска — *прѣследването, освенъ съ цѣлата дивизия, да се произведе съ по-широкъ фронтъ, съ силни отряди, които, като авангарди, да влизатъ въ съприкосновение съ противника, и тамъ, гдѣто е възможно, да разжжатъ фронта му*. Понеже Командующи армията намираше, че, докато фронта на армията не се подтѣгне и частитѣ не придатъ готови за пжть, потребни изнесени напрѣдъ отряди, ясно бѣше, че нѣма да успѣятъ да разжжатъ неприятелския фронтъ, но могатъ да се подвъргнатъ и на отдѣлно разбиване, той съобщи, чрѣзъ германския офицеръ за свръзка майоръ Хенигъ, че повече отъ това, което е направено съ оперативната заповѣдь № 23, а именно: *I-а Софийска дивизия да изпрати авангарди на линията Гърлица — Алифакъ и една отборна конна застава при с. Буджакъ, а Добричкитѣ войски — рекогносцировачни отряди въ сѣверо-източна посока, другото нѣщо той нѣма да прѣдприеме.*

Въ отговоръ на горното, фелдмаршалътъ, считайки, че не е разбранъ, се обърна съ слѣднитѣ разяснения къмъ щаба на III армия: *„Съ изпращането на авангарди отъ I Софийска дивизия не се иска тъ да взематъ извѣстна опрѣдѣлена линия, непосрѣдствено прѣдъ фронта й, но да напрѣднатъ докато намѣрятъ противника или поне толкова напрѣдъ, до колкото имъ позволятъ силитѣ. Изпратенитѣ по този начинъ авангарди ще бждатъ сжщеврѣменно една желателна опора на усилената конна дивизия, която не трѣбва да се дърпа на едно опрѣдѣлено мѣсто, а да се опита да дойде въ огънь и тилъ на противника, за да го разстрои още повече"*. Тия елементарни пояснения се явяваха излишни, понеже положението не допускаше искането изпращане на сил-

ни рекогнисцировачни отряди (или по германски авангарди) ще
лечъ напрѣдъ, независимо отъ направеното въ туй отношение
съ заповѣдьта по армията № 22. Защото армейскитѣ групи
бѣха много раздалечени една отъ друга: Добричскитѣ войски
и VI Бдинска дивизия — при Добричъ, IV Прѣславска диви-
зия току достигнала при Куртъ бунаръ; бригадата Боде
още се очакваше въ Силистра. Само I Софийска дивизия, ко
ставляюща крайното лѣво крило, се намираше по-близо до
противника. Прѣди всичко необходимо бѣ армията да се къ
срѣдоточи к колонитѣ ѝ да се изравнятъ поне относително
и тогава вече да се прѣдприема не частично, а общо наста-
пване къмъ линията Кузгунъ — Кара Омеръ. А дотова врѣме
не биваше да се рискува съ далечно изпращане части на
прѣдъ, които противника можеше да бие по пакети и съ това
да въведе безрѣдие по фронта на армията. При това III ар-
мия за първи пѫть щѣше да се срѣщне съ цѣлата непри-
ятелска армия, а главно съ руската и, слѣдователно, трѣбваше
много да внимава и да стѫпя по-здраво. Конната дивизия и така
носеше задачата да прикрива походния фронтъ на армията с
на нея не можеше да ѝ се възлагатъ и дѣйствия въ фланъ и
тилъ на противника, още повече, че дѣсният неприятелски
фланъ бѣ обезпеченъ отъ Дунава, а за да отиди къмъ сво-
боднія лѣви флангъ, тя трѣбваше да слѣзе долу, чакъ
къмъ желѣзно-пѫтната линия Добричъ — Меджидие, и съ
това да открие неустановения още фронтъ на армията. При
това, тази дивизия бѣ достатъчно вече изнесена напрѣдъ и
се намираше въ тѣсенъ контактъ съ противника, който сто-
еше и ни очакваше на самата си позиция. Даже, ако ли Ко-
ната дивизия бѫдеше подкрѣпена съ авангарди или реко-
гнисцировачни отряди, тя все пакъ не можеше да отиде по-
напрѣдъ, понеже линията Каднево — Гергенлий — Алексан-
дрия бѣ заета съ силни прѣдни части отъ трита рода оръ-
жие, а току задъ тѣхъ стоеще на позиция и цѣлата непри-
ятелска армия.

Ето защо Командующи армията не възприе тия уп-
твания и остана на рѣшението си: докато армията не се гру-
пира, да не се изпращатъ *други авангарди и рекогнисцировачни*
отряди, освенъ онія, които бѣха вече изпратени отъ I Со-
фийска дивизия и Добричскитѣ войски, и Конната дивизия да
продължава да си служи съ придадените ѝ по-рано 2 лов-
ски роти, 2 колоездачни роти и пѣшитѣ картечни ескадрони.

Въ свръзка съ тоя въпросъ, бѣ обсѫденъ и начина на
организирането на марша, който, съ директива № 1380 отъ
шаба на групата Макензенъ, бѣ опрѣдѣленъ да се изпъл-
ни несъобразно съ положението на армията, а именно:
Слѣдъ завземането на Силистра, да се прѣдприеме на първо
врѣме настѫпване съ широкъ фронтъ срѣщу линията Кузгунъ
Кара Омеръ, съ резерви за дѣсния флангъ и срѣдата; марши-

рующитѣ колони трѣбва да настѫпватъ, щото, при евентуално непріятелско съпротивление, да могатъ да се подкрѣпятъ взаимно, чрезъ фланговo съдѣйствие".

Армията, както казахме, се намираше на грамаденъ фронтъ,
а противникътъ стоеше на укрѣпена позиция, съ всичкитѣ си
сили, и то само *на единъ прѣходъ отъ нея*. Ако ли се изпъл-
неше първото искане на директивата — *да се настѫпва съ*
широкъ фронтъ, трѣбваше да се отиде противъ втората часть
на тая директива — *марширующитѣ колони да се подкрѣпятъ*
взаимно чрезъ фланговo съдѣйствие. Ако ли колонитѣ тръгнѣха
отъ и така широкия фронтъ на армията, щѣше между всѣка
отъ тѣхъ да се яви интервалъ отъ 10 до 15 клм., и тѣ въ
подобенъ видъ трѣбваше да излѣзатъ още сѫщата вечерь
прѣдъ неприятелската позиция, т. е. разединени. Тъй сѫщо
много трудно бѣ искането на директивата, да се настѫпи
съ резерви за дѣсния флангъ и срѣдата, понеже главнитѣ сили
на армията се намираха къмъ Силистра, а засилването на дѣс-
ния флангъ можеше да стане само съ нѣколко денно забав-
яне на марша. Ето защо щабътъ на армията дойде до убѣ-
ждението, че директивата трѣбва да е съставена при прѣд-
положение, *че противникътъ нѣма да даде сериозенъ бой на*
позицията Кузгунъ — Кара Омеръ и ще отстѫпи още при
нашия натискъ, а това бѣ тъкмо противъ свѣденията, които
имаше, че противникътъ силно се окопава по тая линия и,
по всѣка вѣроятность, ще даде на нея сериозенъ бой. Прѣдъ
видъ на горнето, Командующи армията рѣши: „а) армията да
тръгне напрѣдъ на 12 септември; б) Добричскитѣ войски и VI
Бдинска дивизия да се насочатъ полу-калѣво, за да съкратятъ
походния фронтъ и да излѣзатъ по-съсрѣдоточено прѣдъ не-
приятелската позиция; в) I Софийска дивизия и бригадата Боде
да се насочатъ фронтално, откъмъ фланга, край Дунава и г)
IV Прѣславска дивизия да слѣдва между I и VI Бдинска ди-
визии, въ устѫпъ задъ тѣхъ, готова да подкрѣпя колонитѣ
имъ или пъкъ да рѣже централно." Че това рѣшение бѣ най-
подходящe за случая, показаха боеветѣ на 13 и 14 септем-
ври, въ които, и при направеното отъ щаба на армията стѣ-
снение на походния фронтъ, все пакъ остана голѣма междина
въ бойния фронтъ, която противникътъ използува, не само за
противодѣйствие, но даже се опита за да пробие фрота на ар-
мията. Вечерьта на 11 септември бѣ издадена оперативната
заповѣдь № 23, съ слѣдното съдържание:

А) I Софийска дивизия съ бригадата Боде, утрѣ 12 того,
да настѫпи по посока на с. с. Куру Орманъ,—Калаичи—Горно
Яйлово. Къмъ 8 ч. пр. пл. авангардитѣ на дивизията да ми-
натъ линията с. Гърлица-Кочуларъ и се спратъ на линията
Липница — Краново; нощуване въ района Малка Кайнарджа
— Гарванулъ; да изпрати странично прикритие по шосето
Силистра — Острово — Липница, а сѫщо и свързочень

отрядъ при с. Кюсе Айдънъ съ IV Преславска дивизия; 2-й тежки артилерийски полкъ да се притегли къмъ с. Куру Орманъ. Б) VI Бдинска дивизия (35-й, 36 й, 53-й полкове), утрѣ 12 септември въ 10 ч. пр. пл., да настжпи и да стигне съ преднитѣ си части линията сѣверо западно отъ Козлуджа — Дурбалий; да открие връзка съ IV дивизия при с. Хасж Кюселеръ и съ Добричскитѣ войски — при с. Айдънъ бей. В) Добричскитѣ войски утрѣ, 12 того, въ 10 ч. пр. пл., да настжпятъ и съ преднитѣ си части да стигнатъ линията сѣверо-източно отъ Касаплж — Айдънъ кьой — Чобанъ Куюсу; да обърнатъ особено внимание на дѣсния си флангъ. Г) IV Преславска дивизия утрѣ, 12 септември, 6 ч. пр. пл., да продължи движението си въ сѣверо-източна посока и се групира въ района Кара Кашлж — Хаджи Кюселеръ — Баракларъ; да открие връбка съ I дивизия въ с. Кюсе Айдънъ и съ VI дивизия при с. Армутлий; дивизията да остане въ разпореждането на Командующи армията, готова за дѣйствие, като се дава право на началника й, по своя инициатива, да подържа VI и I дивизии. Д) I Конна дивизия утрѣ, 12 септември, да се насочи въ южна посока и къмъ 9 ч. пр. пл. да достигне с. Армутлий, гдѣто да се спре и да прикрива настжпването на VI Бдинска дивизия отъ евентуални неприятелски нападения срѣщу лѣвия й флангъ и п. пр. и пр.

Послѣдното, относно Конната дивизия, бѣ допълнено съ телеграма: „Щомъ утрѣ VI дивизия и Добричскитѣ войски заематъ даденитѣ имъ обективи и съдѣйствието стане излишно, още сжщия день цѣлата дивизия да се изнесе въ юго-източна посока и, съ бързъ алюръ, задъ фронта на VI дивизия и Добричскитѣ войски, да излѣзе на крайния дѣсенъ флангъ на армията, къмъ с. Писарево, за охранение на тоя флангъ.

Сутринята на 12 септември дивизиитѣ настжпиха къмъ опрѣдѣленитѣ си обективи. Маршътъ и бойнитѣ имъ дѣйствия тоя день се развиха така:

1. Добричскитѣ войски тръгнаха въ 10 ч. пр. пл. въ двѣ колони: дѣсната (8-и Приморски полкъ съ 2 батарои и 6 картечници), по пжтя Добричъ — Чобанъ Куюсу; лѣвата колона (74-й турски полкъ и 3 германски 10, 5 батареи), по пжтя Добричъ — Айдънъ бей; дѣсностранично прикритие (1 дружина, 1 батария и 2 картечници), по пжтя Тавли бейкьой — Касъмъ кьой; 1 рота отъ Балчикъ и 1 ескадронъ — въ сѣверна посока по пжтя за с. Дураларъ. Слѣдъ смитането на слабитѣ неприятелски части, и двѣтѣ колони заеха опрѣдѣленитѣ обективи и до мръкване водиха пѣхотна прѣстрѣлка съ преднитѣ неприятелски части.

2. VI Бдинска дивизия настжпи сжщо въ двѣ колони и въ 1 ч. сл. пл. дебушира отъ с. с. Мансурово и Алиянфе; въ 2 ч. сл. пл. авангардътъ на лѣвата колона зае височината

западно отъ с. Есетли, а тоя на дѣсната — височината южно отъ с. Дурбалий, гдѣто почнаха да се затвърдяватъ. Привечерь противникътъ обстрѣля колонитѣ съ силенъ огънь. Неприятелската позиция се очертала ясно по гребена при с. с. Есетлий и Дурбалий.

3. I-ва Софийска дивизия, съ авангарда на II бригада достигна и зае височинитѣ източно отъ с. Крапово, който бѣ обстрѣлянъ съ силенъ артилерийски огънь отъ височинитѣ задъ това село. Главнитѣ сили на бригадата прѣнощуваха около с. Малка-Кайнарджа и Зарничъ. Авангардътъ на III бригада привечерь бѣ обстрѣлянъ съ силенъ артилерийски огънь около с. Великьой; главнитѣ сили нощуваха около с. Гарванулъ. Бригадата Боде достигна с. Липница и откри артилерийски огънь по противника, находящъ се на височината до с. Куру Орманъ. I бригада закощува при с. Куюджикъ.

4. IV Преславска дивизия вечерьта достигна района Кара Кашлж — Хасж Кюселеръ — Баракларъ.

5. I конна дивизия се съсредоточи къмъ пладнѣ съ ядрото си при с. Армутлий. Въ 8 ч. вечерьта тя замина, за да полѣзе на крайния дѣсенъ флангъ на армията.

Отъ произлѣзлитѣ частични сблъсквания тоя день и отъ видѣното и отъ узнатото, положително бѣ установено, че цѣлата неприятелска армия се намира на позиция по линията Кузгунъ — Добромиръ - Сараджа — Дураси — Кара Омеръ, а съ по значителна часть — въ центъра, при с. Антаатъ и Меджидие кьой.

На 13-и септември конната дивизия продължи движението си къмъ Писарево и достигна съ ядрото си с. Чуфутъ Куюсу (до желѣзнопжтната линия Добричъ — Меджидие). Къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. тя бѣ забѣлѣзала една ромжнска бригада съ артилерия и кавалерия да се движи откъмъ станция Кара Омеръ къмъ с. Порѣзъ, т. е. къмъ дѣсния флангъ на Добричскитѣ войски и, като се насочила срѣщу нея, обстрѣляла я съ артилерийски огънь и я накарала да заеме позиция, а на мръкване, и да се отдръпне.

Боеветѣ на 13 септември.

Добричскитѣ войски съ двѣтѣ си колони заеха височинитѣ между с. Муси бей и Каравчъ. Противникътъ, намиращъ се на позиция около с. Муси бей и по платото сѣверо-източно отъ това село, откри артилерийски огънь, на който се обадиха и нашитѣ батареи. Понеже нашитѣ части почнали да се окопаватъ неправилно (по топографическия гребенъ), генералъ Кантарджиевъ заповѣдалъ да излѣзатъ напрѣдъ и да се окопаятъ на тактическия гребенъ, поради което, противникътъ, взелъ разпорѣдането за настжпление, открилъ ураганенъ огънь и самъ прѣминалъ въ атака. Той искалъ да демострира съ лѣвия си

фланґъ, а съ дѣсния се насочилъ за силенъ ударъ срѣщу лѣвия флангъ на Добричскитѣ войски и срѣщу дѣсния на VI Бдинска дивизия. Макаръ и посрѣщнатъ съ силния огънь на 4 наши батареи, той продължавалъ да напира въ тоя участъкъ, поради което генералъ Кантарджиевъ заповѣдалъ да се усили лѣвия флангъ съ една турска дружина (отъ 74-й низамски полкъ) и съ една дълга 10·5 см. германска батарея, а двѣ роти отъ дѣсния флангъ да минатъ въ атака срѣщу лѣвия непри-телски флангъ. Къмъ 3 ч. сл. пл. било забѣлѣзано нѣкакво особено движение къмъ лѣвия флангъ на Добричскитѣ войски, нѣщо подобно на отстжпване, и се помислило, че противникътъ сигурно трѣбва да има успѣхъ, поради което станало нужда самъ генералъ Кантарджиевъ да отиде тамъ и да провѣри положението. Указало се, че бъркотията била предизвикана отъ турската дружина, изпратена да усили фланга. Подполковникъ Георгиевъ заповѣдалъ на тая дружина да се разгъне и заеме интервала между неговитѣ роти, обаче турцитѣ не-вършили това открито и бавно, и, забѣлѣзани отъ противника, били обсипани съ шрапнеленъ огънь, отъ които изненаданитѣ турци се объркали, и почнали да блуждаятъ, да тичатъ на-самъ нататъкъ и даже повърнали назадъ. Намѣсили се начал-ницитѣ и редътъ билъ скоро въдворенъ, а пристигналитѣ 2 приморски роти и батареята заздравили положението на тоя лѣви флангъ, и непріятелската атака била отблъсната.

Въ това врѣме е била получена бърза телеграма отъ Командующи армията, щото Добричскитѣ войски непрѣменно да достигнатъ линията сѣверо-източно отъ Дукузачи и сѣверо-източно отъ Черкезъ кьой, обаче тя е била вржчена на генералъ Кантарджиевъ твърдѣ късно, поради което и понатъшното настжпване се отложило за сутриньта.

VI Бдинска дивизия, слѣдъ като била обстрѣлвана съ силенъ артилерийски огънь, успѣла да заеме съ двѣтѣ си колони височината сѣверно отъ с. Есетлий (235) и височината източно отъ с. Дурбалий (237). Противникътъ, за да спрѣ понатъшното й напрѣдване, извадилъ още нѣколко батареи и къмъ 12 ч. по пладнѣ, прѣминалъ самъ въ настж-пление, поради което дивизията се спрѣла и посрѣщнала контръ-атаката. Командущи армията, узналъ за това, бързо телеграфиралъ на генералъ Поповъ да продължи настжпле-нието, а на генералъ Киселова—да го подържа съ дѣсната си колона; обаче това не могло да се изпълни. Дѣсната колона (35-й Вратчански полкъ), която се насочила по платото между с. с. Есетлий и Муси бей, била обстрѣлвана тъй силно съ гаубиченъ огънь, че трѣбвало да настжпва съ прѣцеждане, и слѣдъ малко да се спре, а едноврѣменно съ нея се спрѣла и лѣвата колона (36-й Козлодуйски полкъ). Настжпването слѣдъ малко отново почнало, обаче бавно и частитѣ достигнали само около 1000 м. до непріятел-ската позиция при с. Дурбалий. Къмъ 4 ч. сл. пл. против-

никътъ насочилъ значителни части срѣщу дѣсната колона на дивизията, а друга негова колона се показала отъ Чамурлий-ския долъ въ обхватъ на лѣвия й флангъ. Ураганиятъ огънъ на нашитѣ батареи не успѣлъ да спрѣ непріятелскитѣ вериги които, поддържани отъ силенъ артилерийски огънь, се при-ближили на 100—200 крачки до нашитѣ позиции и почнали да се окопаватъ. Въ 6 ч. сл. пл. ромжнскитѣ вериги отново ско-чили въ атака но посрѣщнати съ магазиненъ и картеченъ огънь, били отхвърлени назадъ съ голѣми загуби.

IV Прѣславска дивизия бѣ тръгнала въ 7 ч. пр. пл., сжщо въ двѣ колони: I бригада (7 й Прѣславски полкъ) по пжтя за Хаси Кюселеръ-Аптаатъ и III бригада (19-й Шуменски и 47-й полкове) по пжтя Кара Кашлж-Азапларъ-Деведжи кьой. I бри-гада въ 11 ч. пр. пл. прѣминала с. Александрия, което се ока-зало очистено отъ противника. Понеже се констатирало, че противника заема силно позицията си съ прѣдни части изто-чно отъ с. Александрия, авангарда се разгъналъ въ боенъ редъ и продължилъ движението си. Къмъ пладнѣ се узнало, че противникътъ заема укрѣпена позиция по линията с. Хар-далий-Аптаатъ и в. 203 (южно отъ с. Аптаатъ). Слѣдъ малко авангарда на лѣвата колона, посрѣщнатъ съ силенъ артиле-рийски огънь, настжпилъ бързо и заелъ гребена, източно отъ селото. Тукъ колоната е била усилена съ 2 дружини отъ 31-й Варненски полкъ и 1 отдѣление отъ 15-й артилерийски полкъ (отъ дивизионната подръжка), и за водене на бой, тя вече разполагала съ цѣлия Прѣславски полкъ, 2 дружини отъ 31-й Варненски полкъ, 2 артилерийски отдѣления и 1 гаубич-но отдѣление. Бригадата заняла на тая линия.

III бригада продължила да се движи безпрѣпятствено, но, когато главнитѣ й сили достигнали гребена западно отъ с. Азапларъ, колоната е била посрѣщната съ силенъ артилерийски огънь отъ височинитѣ прѣдъ с. Деведжи кьой, по-ради което авангардътъ й се разгъналъ и, като прѣминалъ с. Азапларъ, завързалъ бой съ противника. Двѣтѣ артиле-рийски отдѣления отъ 5-й артилерийски полкъ бързо излѣ-зли на позиция и почнали да обстрѣлватъ непріятелското разположение, а на дружината на капитанъ Бакаловъ било заповѣдано да произведе усилена рекогнисцировка. Обаче още съ тръгването си, тя е била обсипана съ ураганенъ огънь и капитанъ Бакаловъ билъ раненъ и излѣзалъ отъ строя, поради което явила се нужда да се вкарать въ бойната ча-сть и другитѣ роти отъ 47 й полкъ. Напрѣдването продъл-жило, обаче твърдѣ бавно. Противникътъ тъй добрѣ приспо-собилъ окопитѣ си, че даже най близкитѣ отъ тѣхъ (разпо-ложени на обратния склонъ на височината) не можали да бждатъ поражавани отъ нашитѣ батареи, а отъ тѣхъ именно се указало най силно съпротивление. Бригадният командиръ полковникъ Киетовъ настоявалъ да се продължи настжпле-

нието а сѫщо и командирътъ на полка полковникъ Аврамово (застаналъ съ полковия си адютантъ току задъ самитѣ вериги). Обаче, изложенитѣ, подъ силенъ огънь, части продължавали да пъплятъ и полека да се приближаватъ къмъ противника Къмъ 6 ч. сл. пл. бойниятъ редъ, достигналъ вече до най-високата часть на гребена (източно отъ с. Азапларъ), почналъ да се окопава и противникътъ билъ принуденъ да се оттегли и да заеми втората си отбранителна позиция, на около 500—600 крачки задъ тактическия гребенъ. Привечеръ командирътъ на бригадата, за да даде тласъкъ напрѣдъ, заповѣдалъ на 19-й Шуменски полкъ да излѣзи, като вторъ ешалонъ задъ 47-й полкъ, и заедно да атакуватъ противника Къмъ 5 ч. тоя полкъ пристигналъ и застаналъ на мѣстото си, обаче тъмнината попрѣчила за понататашното настѫпване. Тукъ е билъ убитъ полковникъ Дяковъ, юнака командиръ на 19-й Шуменски полкъ, а 47-й полкъ останалъ безъ двамата си дружинни командири, които били ранени. Прѣзъ цѣлата нощь стрѣлбата не прѣстанала.

I Софийска дивизия бѣ тръгнала въ 7 ч. пр. пл.; II бригада по пѫтя Крапово — Реджебъ Куюсу — Добромиръ; I и III бригади по пѫтя Великьой-Паракьой-Каранлъкъ-Кузгунъ; бригадата Боде слѣдвала по пѫтя Липница-Куру Орманъ-Бѣличъ. Дѣсната колона на II Софийска бригада (16-й Ловчански полкъ), при достигането си при с. Теке Дереси, е била обстрѣляна съ силенъ артилерийски огънь отъ противника, който, съ 3 сръбски дружини и 2 батареи, заемалъ платото източно отъ това село. Лѣвата колона на бригадата (25-й Драгомански полкъ), прѣзъ цѣлото си движение, е била обстрѣлвана съ артилерийски огънь, поради което напрѣдването й ставало бавно. Къмъ 11 ч. пр. пл., 16-й Ловчански полкъ, подъ прикритието на батареитѣ, настѫпилъ къмъ Добромиръ. Противника указалъ силно съпротивление, обаче заплашенъ отъ ударъ съ ножове, билъ принуденъ да напусне платото. Къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл., двѣтѣ колони на бригадата продължили настѫпването и, когато 16-й Ловчански полкъ достигналъ вече при могилитѣ, юго-западно отъ с. Добромиръ, той попадналъ подъ накръстния огънь на 4 неприятелски батареи и срѣщу му се насочили значителни неприятелски части, които почнали да обхождатъ двата му фланга, поради което той билъ принуденъ да се оттегли на 1 клм. назадъ, гдѣто останалъ да нощува. 25-й Драгомански полкъ продължилъ да напрѣдва съ бой и се приближилъ на около 200 крачки до неприятелската позиция, гдѣто, около единъ стръменъ и широкъ долъ се спрѣлъ съ устѫпъ назадъ отъ Ловчанския полкъ. Противникътъ билъ много разколебанъ и, щомъ съсѣдкитѣ части отъ 6-й Търновски полкъ се появили на фланга му, бързо очистили позицията, която тутакси била заета отъ Драгоманци.

I Софийска бригада настѫпила въ 7 ч. сутриньта. Авангардътъ й (41-й полкъ, 6 картечници, 3 батареи и 1 пионерна рота), завързалъ бой съ единъ неприятелски полкъ и 2 батареи, заемащи позиция по гребенитѣ западно отъ с. Каранлъкъ. Авангарднитѣ части бързо и стрѣмително се хвърлили върху неприятелскитѣ окопи, обаче противникътъ не дочакалъ удара и избѣгалъ на втората си посиция. 41-й полкъ продължилъ по-нататъкъ, и къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл., посрѣщнатъ вече отъ значителни сили, билъ принуденъ да се спрѣ и да се окопае. Слѣдъ малко, други неприятелски дружини се появили на фланга на полка и заедно съ другитѣ части прѣминали въ контръ-атака. Доблестниятъ 41-й полкъ издържалъ удара и, съ своя силенъ и вѣренъ огънь, накаралъ противника да забѣгне и да почне да се окопава. Това е било къмъ 12 ч. 30 м., и командирътъ на бригадата полковникъ Недѣлковъ заповѣдалъ на 1-й Софийски полкъ да удари върху лѣвия неприятелски флангъ, по посока на с. Калаичи. Подполковникъ Дяровъ разгънalъ полка си и го насочилъ стремително въ фланга на противникътъ, който не издържалъ удара и обърналъ въ бѣгство, прѣслѣдванъ съ ножъ отъ Софийци. Полковникъ Недѣлковъ, за още по-голѣмъ ефектъ, насочилъ и 6-й Търновски полкъ въ още по-севѣроизточна посока. Търновци бързо настѫпили и се явили на крайния флангъ и, слѣдъ като разнебитили противника, заели гребена юго-източно отъ с. Калаичи. Неприятелскитѣ части едвамъ успѣли да стигнатъ слѣдующия гребенъ, гдѣто, подкрѣпени отъ резервитѣ, се спрѣли на позиция.

Частитѣ на дивизията заняющували на достигнатитѣ мѣста.

Отъ разпита на плѣнницитѣ се установило, че срѣщу дивизията тоя день сѫ дѣйствували: 8-й, 9-й, 23-й, 35-й, 38-й и 40-й пѣхотни и 3-й и 20-й артилерийски ромжнски полкове. Отъ множеството трупове, останали по позицията, се виждало, че ромжнитѣ сѫ прѣтърпели голѣми загуби. По бойното поле било разхвърляни много прѣдмети отъ войнишко снаряжение и облѣкло, — признаци на паническо бѣгство; трофеи осемъ 8 и 5 см. орждия, 9 картечници, пушки, и пр.

Бригадата Боде заела съ бой височината 135 и с. Куру Орманъ и отнела трофеи: 4 орждия 53 м. м. и разно снаряжение.

Прѣзъ тоя день, 13 септемврий, въ щаба на армията бѣ получена директивата на Фелдмаршалъ Макензенъ № 7446 съ слѣдното съдържание: *„Прьлоржчвамъ армията на 14 септемврий съ своя силенъ лѣвъ флангъ да се мжчи да притиска противника къмъ морето“*. Съ тая директива въпросътъ за настѫпването се разрѣшавaше вече по-правилно (отхвърлянето на неприятелската армия отъ съобщенията й съ Ромжния),

вбаче положението прѣдъ армията тоя день не позволяващ подобно натискане съ лѣвия флангъ, понеже тоя флангъ и така бѣ изолиранъ и издаденъ напрѣдъ, и за да дѣйствува успѣшно, непрѣменно трѣбваше да се усили. I Софийска дивизия съ своитѣ 18 и половина дружини и съ 4-тѣ дружини на бригадата Боде (послѣднята поради слабия си числен съставъ се равняваше изобщо на числеността на 1 и полови-на българска дружина), разтѣгната на единъ фронтъ около 18 клм., съ дѣсенъ флангъ висящъ въ въздуха (понеже IV дивизия бѣ още назадъ), не бѣ въ състояние сама да проведе успѣшно натискане, а пъкъ нейното усилване не мо-жеше да стане. При това, развоятъ на дѣйствията на 13 септемврий бѣ вече наложилъ да се вземе отъ тая дивизия единъ полкъ и едно артилерийско отдѣление и да се съсрѣ-доточатъ за засилване на крайния й дѣсенъ флангъ и за евентуално съдѣйствие на IV Прѣславска дивизия, която, по-ради упорната руска съпротива, не бѣ успѣла да заеме обе-тивитѣ си тоя день и поне относително да подравни фронта си съ I-а Софийска дивизия.

Ето защо Командующи армията се видѣ принуденъ да жертвува стратегическата идея въ полза на дѣйствията на 14 септемврий. Той рѣши: прѣди всичко да бие противника на тактическото поле, който, съ издаденото си положение при с. с. Алтаатъ и Деведжикьой, стоеше твърдо срѣщу центъра и не допущаше напрѣдването на IV Прѣславска дивизия, и съ това можеше да използува образувалия се, между по-слѣднята и Софийската дивизии, 12-километровъ интервалъ за дѣйствие срѣщу вжтрѣшнитѣ имъ флангове. — Прѣди всичко необходимо бѣ да се ударятъ въ флангъ издаденитѣ напрѣдъ руси и, съ разбиването имъ, да се разкжса неприятелския фронтъ. За да достигне това, Командующи армията заповѣда на началника на I Софийска дивизия *да прьмѣсти на 14-и сутрьшьта единъ пѣхотенъ полкъ съ едно артилерийско отдѣление на дѣсния си флангъ*, а за да введе противника въ заблуждение за насоката на главния ударъ (централна), той разпорѣди: *I Софийска бригада и оная на Боде да заходятъ съ лѣвото рамо напрѣдъ, а Добричкитѣ войски съ дѣсното рамо.* Възъ основа на това, за дѣйствията на 14 септември, бѣ издадена слѣдната заповѣдь по армията № 25:

1. I Софийска дивизия да настжпи утрѣ, 14 того, въ 6 ч. пр. пл., съ лѣвия си флангъ напрѣдъ и да атакува противника на заетата му позиция. *Дѣсниятъ й флангъ да остане на заниманемото си мѣсто, като открие тѣсна свръзка съ IV Прѣславска дивизия. Отъ срѣдната колона да се прехвърли на дѣсния флангъ единъ пѣхотенъ полкъ и едно артилерийско отдѣление, за да се усили тоя флангъ и за евентуално съдѣйствие на IV Прѣславска дивизия.*

2. IV Прѣславска дивизия, утрѣ 14 того, въ 6 ч. пр. пл., да атакува противника на линията: Алтаатъ — Деведжикьой по посока на с. Сараджа. Да държи тѣсна свръзка съ съсѣднитѣ I Софийска и VI Бдинска дивизии.

3. VI Бдинска дивизия утрѣ, 14 того, въ 6 ч. пр. пл., да настжпи и атакува противника, който се намира срѣщу нея.

4. Добричкитѣ войски утрѣ, 14 того, въ 6 ч. пр. пл., *да настжпятъ съ дѣсния си флангъ напрѣдъ* и атакуватъ противника, като лѣвата имъ колона съ 2 дълги батареи се насочи къмъ с. Муси бей за съдѣйствие на VI Бдинска дивизия.

5. Конната дивизия утрѣ, 14 того, въ 6 ч. пр. пл., да настжпи въ сѣверо-западна посока за съдѣйствие на Добричкитѣ войски и за енергично прѣслѣдване на противника въ флангъ и тилъ, и

6. 1-й тежъкъ артилерийски полкъ да продължи движението отъ Куртъ бунаръ за Хасъ Кюслеръ за присъединяване къмъ IV Прѣславска дивизия.

И пр. и пр.

Рѣшителнитѣ дѣйствия и 14 септември и кризата тоя день.

(Гледай скица № 5.)

На 14 септември, двѣтѣ армии за пръвъ пжть застанаха една срѣщу друга, въ пълния си съставъ, твърдо рѣшени да се атакуватъ и повалятъ. Отъ изхода на тоя бой зависѣше по-нататъшното напрѣдване на сѣверъ или отстжпване на югъ, съ прѣслѣдване и разгромяване. Противникътъ трѣбваше непрѣменно да се разбие; но най-напрѣдъ необходими бѣха извънредни усилия за да се сломи руското упорство, а слѣдъ това вече, съ една рѣшителна атака, да се пробие неприятелския фронтъ. Дѣйствията тоя день се развиха така:

Конната дивизия настжпила въ 8 ч. пр. пл. 2-тѣ Ловчански роти, 7-тѣ спѣшки картечни ескадрони и 2-тѣ колоѣздачни роти, подъ началството на майоръ Соларовъ, се насочили фронтално отъ с. Чифутъ куюсу за с. Кара Омеръ, а конното ядро тръгнало въ сжщата посока отзадъ, за дѣйствия въ флангъ и тилъ на противника. Къмъ 11 ч. пр. пл., силният артилерийски огънь заставилъ пѣшитѣ части да се разгънатъ въ боенъ редъ и да настжпятъ право къмъ силно укрѣпената Кара-Омерска позиция. Нѣмайки артилерия, тѣ залѣгнали на открито и били обсипани съ шрапнеленъ и пушеченъ огънь, а неприятелската пѣхота стояла спокойно въ дълбокитѣ и добрѣ приспособени окопи. Понеже позицията била дълга, то Ловчанци, колоѣздачитѣ и картечнитѣ ескадрони, попаднали подъ най-силно накръстно обстрѣляване, се спрѣли за да чакатъ появяването на конницата, а особено на конната

батарея, която имъ идяла вече на помощь. Батареята на юнака Векилски заела позиция западно отъ Ловчанци, а около нея се разгънялъ и авангардътъ на дивизията, който се спѣшилъ и сжщо влѣзълъ въ боя.

Указало се, че неприятелската позиция била прѣдварително укрѣпена съ непрѣкъсната линия околи, съединени съ ходове за съобщения, обградени съ непрѣкъснатъ телена мрѣжа (широка отъ 8 до 10 м.), а на мѣста и съ вълчи ями, въ една полу-дъга около 8—10 клм. Тая отбранителна линия се заемала отъ цѣла ромънска бригада (40-й и 51-й ромънски полкове), 3 батареи и Каларашката бригада. При подобно положение, генералъ Колевъ намѣрилъ, че форсирането на тая позиция не е по силата на Конната дивизия и че за дѣйствие въ флангъ и тилъ не можало да се мисли, още повече, че е било възможно появяването на руския кавалерийски корпусъ между Кара-Омеръ и морето.

Той счелъ, че самото влизане въ бой на дивизията срѣщу крайния лѣвъ неприятелски флангъ и приковаването на неговитѣ тамъ части, е прѣдостатъчно за тоя день, и оставилъ пѣхотния бой да се продължи до късно вечерьта, а съ конницата заелъ с. с. Канлж Чукаръ и Даулкьой и съ това заелъ охранително положение на крайния дѣсенъ флангъ на армията. Поради крайно неопрѣдѣленото положение на тоя флангъ и за избѣгване на възможни случайности, както и поради силния отпоръ, който срѣщнали пѣшитѣ части прѣдъ Кара-Омерската позиция, дивизията трѣбвало да се отдръпне за нощуване съ пѣхотнитѣ си части при с. Харманъ куюсу, а съ конното ядро — въ с. с. Рогозина и Черно око, въпрѣки правилото: *влизлитѣ въ боя части да не напускатъ спечелениятъ теренъ; освенъ ако не бждатъ принудени.* Казватъ, че една отъ причинитѣ за отдръпването на Конното ядро била липсата на вода за конетѣ (цѣлата околность е силно безводна) и такава се намирала само въ горѣпомѣнатитѣ села, а пъкъ да се оставятъ сами пѣшитѣ части срѣщу Кара-Омерската позиция било опасно.

Щабътъ на армията, уликанъ тоя день отъ създалата се неблагоприятна обстановка срѣщу дѣсния флангъ на Софийската дивизия и лѣвия на Прѣславската, пропустна да се намѣси въ развоя на дѣйствията при Конната дивизия.

Добричкитѣ войски настжпили на разсъмване съ дѣсния си флангъ напрѣдъ, атакували лѣвия неприятелски флангъ и изблъскали противника. Къмъ 8 ч. сутриньта дѣсната имъ колона заела платото западно отъ с. Хасърлъкъ и противникътъ отстжпилъ въ сѣверо-западна посока. Къмъ това врѣме генералъ Кантарджиевъ получилъ телеграфическа заповѣдь отъ Командующи армията, като достигне обективитѣ си, да прѣслѣдва противника и заеме линията: в. Балжие (195)—в. 181 (сѣвери-източно отъ с. Армутлакъ). Той рѣшилъ: съ дѣсната колона да атакува незабавно противника и, като завие съ дѣсното рамо напрѣдъ, да обхване лѣвия му флангъ, а лѣвата колона да атакува фронтално едноврѣменно съ дѣсната, и въ свръзка съ VI Бдинска дивизия. Войскитѣ отъ двѣтѣ колони, съ единъ замахъ отхвърлили противника, и понеже се видѣло, че той срѣщу дѣсния флангъ не можалъ повече нищо да прѣдприеме, а къмъ лѣвиятъ флангъ боятъ много се засилилъ, особено къмъ VI Бдинска дивизия, то генералъ Кантарджиевъ заповѣдалъ на полковникъ Габарева да продължи настжпването, да заеме в. 200 (тригонометрическия знакъ) и да бжде готовъ да подкрѣпи лѣвия флангъ. Чиститѣ отъ лѣвата колона, слѣдъ като достигнали с. Муси бей, макаръ и обстрѣлвани силно, заели селото, изкачили се по височинитѣ, атакували противника източно отъ това село и го обърнали въ бѣгство. Къмъ 11 ч. пр. пл. лѣвата колона заела безименатa височина при с. Муси бей (обекта си).

Тъкмо въ това врѣме, 35-й Вратчански полкъ поискалъ артилерийско съдѣйствие и майоръ Илиевъ бързо извадилъ своитѣ батареи и почналъ да обсипва съ ураганенъ огънь противника, насочилъ се срѣщу дѣсния флангъ на Бдинци. Ромжнитѣ се пръснали и избѣгали, обаче, слѣдъ малко се появили нови неприятелски колони, настжпващи срѣщу сжщата дивизия, и батареитѣ отново прѣнесли ураганния си огънь върху тѣхъ и ги заставила да се пръснатъ и избѣгатъ къмъ сѣверо-западъ.

Генералъ Кантарджиевъ разпоредилъ да се доведатъ дългитѣ 10·5 см. батареи на позиция и рѣшилъ да прѣмине рѣшително въ атака съ дѣсния си флангъ. Това му рѣшение съвпаднало тъкмо съ заповѣдьта отъ Командующи армията, която прѣдадена като бърза телефонна бѣлѣжка, гласяла: „Началникътъ на Добричкитѣ войски да настжпи енергично напрѣдъ въ сѣверна посока, за да облегчи положението на IV Прѣславска дивизия, срѣщу лѣвия флангъ на която противникътъ напира, за да прибие фронта при с. Алтаатъ" (сжщо тая бѣлѣжка е била прѣдадена и на началника на VI Бдинска дивизия). Въ това врѣме противникътъ отново прѣминалъ въ атака, но батареитѣ на майоръ Илиевъ бързо промѣнили позицията си, а нашата пѣхота, съ викъ ура, се понесла напрѣдъ. Съсѣдитѣ Вратчанци сжщо прѣминали въ атака и се насочили къмъ с. Каралий, и настжпващиятъ противникъ се разколебалъ и почналъ да се отдръпва бързо. Въ желанието си да тласне по-скоро заднитѣ части, генералъ Кантарджиевъ навлѣзълъ много напрѣдъ и билъ раненъ съ куршумъ въ ржката (счупване на костьта). Сл. пладнѣ, дѣсната колона атакувала съ ножъ в. 200— и се доближила до с. Хайдаръ. Войскитѣ заняли на линията в. 200— с. Енидже Хайдаръ—с.

Каралий. Срѣщу Добоичскитѣ войски дѣйствували тоя день цѣлата спѣшна руска конна дивизия, 1 пѣхотна ромжнска бригада и 7 батареи.

VI Бдинска дивизия, слѣдъ ефикасна артилерийска подготовка, настжпила сутриньта и въ 7 ч. 30 м. и успѣла съ дѣсната си колона да заеме неприятелскитѣ окопи, обаче по срѣщната съ прѣвъзходенъ артилерийски огънь, трѣбвало да се спре. Слѣдъ малка почивка, частитѣ отново настжпили и успѣли да завладѣятъ с. Муси бей, а къмъ 10 ч. пр. пл., съ ударъ на ножъ, изблъскали противника и заели южната крайнина на лозята при това село и обхванали двата фланга на втората линия неприятелски окопи. Къмъ 12 ч. по пладнѣ, бойниятъ редъ съ ножъ заелъ и сѣверната крайнина на тия лозя и се спрѣлъ да се устрои. Противника оставилъ стотици убити и отстжпилъ въ голѣмо безредие. Колоната продължила настжпването си къмъ гората, сѣверо-западно отъ с. Каралий, гдѣто вече силни неприятелски части се появили отъ сѣверо-източна посока, въ флангъ на колоната. При 2-а Вратчанска дружина, минаваща прѣзъ гората, изведнажъ пламналъ силенъ пѣхотенъ бой и, ротитѣ ѝ сж указали застрашени отъ обкржжване, поради което 4-а дружина бързо заела позиция на фланга, а слѣдъ малко при нея се присжединила и 1-а дружина. Тия двѣ дружини открили магазиненъ огънь и успѣли да парират по-нататъшното напрѣдване на противника. Притекли се на помощь и батареитѣ, които въ галопъ и на-риеръ, заели позиция сѣверно отъ лозята, а въ това врѣме и 3-а дружина, по инициативата на дружинния си командиръ, излѣзла още по-надѣсно и застанала срѣщу гората, (съ фронтъ на изтокъ), въ обхватъ на неприятелскитѣ вериги. Артилерията отъ лѣвата колона на Добричскитѣ войски сжщо прѣнесла огъня си върху настжпающата неприятелска колона. Почналъ се силенъ огненъ бой, който най-послѣ разколебалъ противника и, ромжнитѣ, слѣдъ като дали голѣми жертви, били принудени да избѣгатъ на сѣверъ. Слѣдъ отблъскването на тая атака, 35-и Вратчански полкъ прѣслѣдвалъ противника и на смъркване се спрѣлъ на 3-4 клм. сѣверно отъ с. Каралий.

Лѣвата колона (36-и Козлодуйски полкъ) настжпила въ 7 ч. сутриньта, обаче напрѣдването ѝ, поради извънредно силната съпротива на противника, ставало много бавно. Въ 9 ч. 30 м. пр. пл. началникътъ на дивизията получилъ по-кана отъ генералъ Киселова за съдѣйствие къмъ с. Деведжикьой, а въ 9 ч. 45 м. и заповѣдь отъ Командующи армията, щото Дивизията, поради тежкото положение на 4-а Прѣславска дивизия, да се насочи енергично на сѣверъ. Въ 10 ч. пр. пл. батареитѣ на колоната заели нова позиция на-ладно отъ с. Чамурлий, въ флангъ на противника срѣщу IV а дивизия и цѣлиятъ ѝ боенъ редъ се изнесълъ напрѣдъ. Сами-ятъ началникътъ и щабътъ на дивизията излѣзли на могилата

кото в. 235, и цѣлата лѣва колона влѣзла въ бой около с. Хаджикьой срѣщу рускитѣ части, пазящи фланга на войскитѣ си, които дѣйствували при с. Деведжикой, и, съ силенъ натискъ, тя успѣла да отхвърли противника отъ това село. Въ 3 ч. 30 м. сл. пл., генералъ Поповъ получилъ нова заповѣдь отъ Командующи армията за безспирно настжпване въ сѣверна посока въ помощь на IV дивизия, поради което той заповѣдалъ на колонитѣ да усилятъ напрѣдването си по посока на с. Хасанча и Калайджи, и, противникътъ застрашенъ въ флангъ и тилъ, билъ принуденъ да отстжпи къмъ с. Сараджа, но тъмнината не позволила понататъшното му прѣслѣдване. Ромжнитѣ оставили само въ лозята около 200 трупа. Били заловени 85 войници и взети трофеи: 1 картечница, стотина пушки, раници, амуниции, полуботуши и около 5050 бомби и пр. Загуби: 35-й Вратчански полкъ — убити 85 войници; ранени 3 офицери и 200 войници; 36-й Козлодуйски полкъ—убити 2 офицери и 83 войници, ранени 1 офицеръ, 1 кандидатъ офицеръ и 136 войници.

IV Прѣславска дивизия започнала боя въ тъмни зори. Собствено, той не се прѣкратявалъ почти цѣлата нощь, особено при дѣсната колона (47-й и 19-й Шуменски полкове), която се намирала на около 500—600 крачки до неприятелската позиция. I бригада (лѣвата колона) прѣзъ нощьта успѣла да се затаърди на позицията сѣверо-източно отъ с. Александрия и съ страничното си прикритие западно отъ с. Каралий. Тая позиция била паралелна съ неприятелската и я дѣлѣ се раздѣляли отъ единъ голѣмъ долъ, широкъ около 1300—1600 м. и дълбокъ около 70 м., а при с. Алтаатъ този долъ се разширявалъ още повече, за да се стѣсни изведнажъ отъ отдѣлната височина „Ада Юстю", която се врѣзвала въ дола и, като укрѣпена силно, прѣдставлявала сжщински капониръ, за надлъжно обстрѣлване на подстжпитѣ.

На бригадата било заповѣдано да атакува, въ 6 ч. сутриньта, (съ съдѣйствието на страничното прикритие срѣщу Каралий), позицията при с. Алтаатъ. Въ сжщото врѣме III бригада трѣбвало да атакува позицията при с. Деведжикьой, отъ дѣто да продължи движението си за с. с. Шахвели и Сараджа, за да отрѣжи руситѣ, упорствующи прѣдъ с. Алтаатъ.

Противникътъ не дочакалъ атаката на I бригада, а въ 5 ч. сутриньта, въ гъсти маси се спусналъ отъ височината „Ада Юстю" и самъ прѣминалъ въ контръ-атака. Забѣлѣзанъ своевременно, той билъ обсипанъ съ артилерийски, пушечень и картеченъ огънь, и слѣдъ като оставилъ доста трупове, билъ принуденъ да се върне обратно. Бригадата поискала да използува отхвърлюването на противника и тръгнала напрѣдъ, но посрѣщната отъ най-силенъ артилерийски и пушечень огънь, била принудена да спрѣ. Противникътъ ѝ указалъ силно съпротивление, като въ сжщото врѣме се опи-

вялъ да подаде лѣвия си флангъ напрѣдъ и да фланкира боймия й редъ. Къмъ 9 ч. 15 м. пр. пл. противника се насочилъ къмъ лѣвия флангъ на бригадата, но сжщо е билъ отбитъ, обаче напрѣдването на частитѣ не можло да успѣе и тѣ съ пълзение прѣминали само десетина крачки. Огънь е билъ много силенъ и трѣбвало да се настжпва съ помощьта на лопатата, а пъкъ донесенията отъ фланговетѣ не допускали на бригадния командиръ да наложи едно напрѣдване по фронта на всѣка цѣна. Станало нужда да се изпрати на дѣсния флангъ дружината на капитанъ Тумпарова, и когато той донесалъ, че на тоя флангъ положението е сигурно, бригадния командиръ получилъ важното донесение, *че съсѣдния 16 довченски полкъ отстжпвалъ въ безредие и прѣслѣдваненъ отъ противника е заминалъ вече с. Теке дереси*, — отъ което лѣвия флангъ на Прѣславци се указалъ силно заплашенъ. Слѣдъ това донесение, той получилъ двѣ други, че противника обхожда лѣвия флангъ на бригадата, и че страничното й прикритие се заплашвало съ отрѣзване, поради което той усилилъ послѣднето съ 2 роти и 2 каречници. Въ 3 ч. сл. пл. сръбски части, използували голѣмия интервалъ между бригадата и страничното прикритие, и прѣдводени отъ руски офицери, произвели отчаяна атака върху лѣвия флангъ на бойното разположение, но Прѣславския полкъ успѣлъ да имъ се противопостави и съ вѣренъ близъкъ огънь покосилъ ужасно тия части. Слѣдъ отбиването на тая атака, бригадния командиръ получилъ друго донесение за постоянно прѣхвърляне на неприятелски сили отъ фронта къмъ лѣвия му флангъ, т. е. въ обхватъ на бригадата, поради което той трѣбвало да обърне особенно внимание къмъ тоя флангъ. Тъй че боя прѣдъ Яптаатъ силно се затѣгналъ и едва къмъ 4 часа сл. пл., съ пълзение и прѣцѣждане, Прѣславци успѣли да се спуснатъ въ голѣмия долъ, но щомъ почнали да се катерятъ по срѣщния склонъ, Руситѣ бързо скочили и се хвърлили въ контръ атака, особенно срѣщу дружината на майоръ Ванковъ, която, поддържана отъ съсѣдитѣ, възприела удара и съ ножъ посрѣщнала руситѣ и ги изтласкала къмъ втория имъ редъ окопи. Бригадата завладѣла неприятелската позиция по линията в, Чалж Мазарлжкъ — в. 203, гдѣто, поради настжпването на нощьта, останала да нощува.

III Прѣславска бригада почнала боя въ 6 ч. сутринь-та. Тя атакувала противника при с. Деведжикьой, въ два, единъ задъ другъ, ешалона: 47-я полкъ въ прѣденъ и 19-й Шуменски полкъ въ заденъ ешалонъ. Обаче това ешалониране, поради разсъмването и опасността да се прѣдизвика ураганниятъ огънь на противника, не можло да се използува и 19-й Шуменски полкъ, при всичкитѣ си опитвания, не успѣлъ да напрѣдне. Къмъ 8 ч. 40 м. сутринъта полка отново направилъ опитъ, но върху му се изляла такава маса отъ [illegible] и куршуми, че той отново билъ принуденъ да залѣгне и, едва къмъ 11 ч., съ единични прѣцѣждания, можалъ да заеме мѣстото си. Командирътъ на бригадата полковникъ Кметовъ излѣзълъ на бойната линия и силно настоявалъ за почването на атаката. Подъ сжщия, както при Шуменци, огънь се намиралъ и стоящия отпрѣдъ 47-й полкъ и тръгването му се забавяло. Тогава командирътъ на полка полковникъ Аврамовъ заповѣдалъ на командира на 6-а рота, запасниятъ подпоручикъ Сакеларовъ, да тръгне напрѣдъ съ ротата си и да увлѣче и другитѣ части. Тоя храбрецъ скочилъ и се втурналъ напрѣдъ, но обсипанъ съ куршуми, падналъ тежко раненъ и ротата, силно пострадала, се върнала назадъ. Положението било нетърпимо; загубитѣ все повече се увеличавали, и полковникъ Аврамовъ, като прѣдупрѣдилъ командира на 3-а дружина капитанъ Шахировъ да бжде готовъ да го слѣдва, за да даде личенъ примѣръ, той изскочилъ отъ окопа, избѣгалъ 15—20 крачки напрѣдъ и извикалъ гръмко: „Напрѣдъ, юнаци слѣдъ мене!“. Капитанъ Шахировъ, поручикъ Ангеловъ и нѣкои още офицери се втурнали слѣдъ него; скочили и близнитѣ роти, а слѣдъ малко, съ тичане и съ потрѣсно ура, цѣлиятъ полкъ се понесълъ напрѣдъ. Отначало неприятелскиятъ огънь билъ много силенъ и полкътъ далъ голѣми загуби, но въ приближаването къмъ неприятелската позиция, той постепенно намалялъ. Ревящи ура, ротитѣ все повече се приближавали и противникътъ, стрѣснатъ отъ устрема, се разколебалъ и първоначално на групи, а слѣдъ малко и масово, почналъ да напуска окопитѣ си. Това насърдчило воиницитѣ и тѣ още по-стремително се втурнали напрѣдъ. Противникътъ напуснатъ втората си линия окопи, обаче билъ принуденъ и нея да напусне. Къмъ 12 ч. сл. пл. полкътъ прѣминалъ и втората неприятелска позиция и продължилъ безспирно да прѣслѣдва руситѣ, които отново залѣгнали и открили най-силенъ огънь. Обаче бѣсниятъ напоръ пакъ не спрѣлъ и нашитѣ заминали и третата отбранителна линия, завладѣли с. Деведжикьой и почнали да се катерятъ по стръмния склонъ задъ селото, гдѣто се намирала послѣднята неприятелска отбранителна линия. Плѣняването на неприятелскитѣ части и плячкосването на артилерията било почти осигурено, ако ли въ това врѣме артилерията на I бригада, прѣдполагайки, че това сж неприятелски части, не е открила огънь по тия дружини и не бѣ ги накарала да се спратъ. Докато по телефона успѣли да сбатъ за прѣкратяването на огъня, минали се десетина минути и противникътъ успѣлъ да закачи батареитѣ си и да избѣга отъ плитото. Въ 2 ч. сл. пл. 47-й полкъ заелъ вече послѣдната позиция на противника, гдѣто частитѣ се уредили и направени били замѣстници на излѣзлитѣ отъ строя началници. Бой при Яптаатъ все още продължавалъ.

Въ тоя славенъ боя 47-й полкъ далъ (отъ 3 дружини) слѣднитѣ загуби: убити 6 офицера, 12 подофицери и 161 войници; ранени 91 офицери, 63 подофицери и 680 войници, или всичко излѣзли отъ строя 25 офицери, 75 подофицери и 841 войници. Между раненитѣ билъ и славниятъ командиръ на полка полковникъ Аврамовъ (леко раненъ и останалъ да командува полка си) и двама дружинни командири. Указало се, че първата непріятелска позиция дѣйствително се намирала по южния склонъ на гребена и се състояла отъ три реда окопи, грижливо маскирани, свързани съ входове за съобщения, снабдени съ блиндажи и бойници. С. Деведжикьой било организировано за отбрана, като зидоветѣ и сградитѣ били приспособени за пушечна стрѣлба, а за картечницитѣ имало направени гнѣзда по таваниттѣ. По тоя начинъ се получавалъ двухъросенъ обстрѣлъ по прѣдлежащата мѣстность.

I-а Прѣславска бригада бѣ понесла съвсѣмъ ничтожни загуби, и то даже до тамъ, че е нѣмала убити и ранени офицери, а съвсѣмъ малко число войници. При всичко че напора на противника срѣщу нея е билъ силенъ, все пакъ уронътъ полученъ при откритото атакуване на Тутраканската крѣпость, гдѣто тя бѣ дала голѣми жертви, бѣ научилъ частитѣ да се окопаватъ добрѣ на заетия теренъ и да настѫпватъ само съ помощьта на лопатата. 47-и полкъ, който при Тутраканъ, като оставенъ въ маневрени войски, бѣ далъ малко жертви, бѣ се хвърлилъ срѣщу Деведжикьой въ безспирна открита атака, а стоящия задъ него 19-и Шуменски полкъ, който, сжщо бѣ понесалъ голѣми загуби при атакате на Тутраканъ, и вътрѣ въ 1½ часа бѣ прѣвзелъ редутитѣ № № 5 и 6; не се бѣ рѣшилъ да върви тъй открито задъ 47-и полкъ и прибѣгналъ до прѣцеждане и рѣдки скокове . . .

За малкитѣ загуби на I Прѣславска бригада бѣ повлиялъ и създаденото при нея положение тоя день, което парализирало настѫпването ѝ по фронта, и отвличало усилията ѝ къмъ лѣвия флангъ, къмъ който противника правялъ опити за обхвати и атакуване. Това положение е било тъй сериозно, че Началника на дивизията генералъ Киселовъ е билъ принуденъ да употрѣби, за усилване на лѣвия флангъ, по слѣднитѣ 2 роти отъ поддържкитѣ си. Генералъ Киселовъ постоянно очакваль появяването на 6-й Търновски полкъ и на артилерийското отдѣление въ флангъ и тилъ на противника, вмъкналъ се къмъ с. Харадлий, за което два пѫти телеграфиралъ на началника на I Софийска дивизия, а до това врѣме I Прѣславска бригада не трѣбвало да рискува съ силенъ напоръ, за да не изложи още повече лѣвия си флангъ и да даде безцѣлно жертви.

Слѣдъ пладнѣ положението малко се поправило. III бригада заела вече с. Деведжикьой, а I бригада достигнала съ верната крайнина на с. Аптаатъ и заела часть отъ в. 103, обаче при всѣ това, кризата все още не била минала. Особено

опасно било станалото отдръпване на дѣсния флангъ на I Софийска дивизия къмъ с. Теведереси и навлизането въ тоя голѣмъ интервалъ (между двѣтѣ дивизии) на значителни непріятелски части. Противникътъ, разбитъ отъ III Прѣславска бригада, отстѫпилъ къмъ с. Сарадика, обаче при Аптаатъ той продължилъ да се държи най-упорно и неговитѣ части били свободни да маневриратъ и дѣйствуватъ къмъ с. с. Хардалий и Теке Дереси. При това положение настѫпила нощьта и дивизията се спрѣла: I бригада на сѣвернята крайнина на с. Аптаатъ—в. 218, а III бригада—при с. Шахвели. Срѣщу IV Прѣславска дивизия е дѣйствувала тоя день цѣлата 61-а руска дивизия съ съдѣйствие на сръбски части отъ участъка при с. Хардалий. Заловени плѣнници 6 офицери и 50 войници отъ 242-й руски полкъ.

I Софийска дивизия, която трѣбваше да настѫпи съ лѣвия си флангъ напрѣдъ (за да отвлѣче сили къмъ тоя флангъ), а съ дѣсния да остане на мѣсто (като усили тоя флангъ съ 1 пѣхотенъ полкъ и 1 артилерийско отдѣление за евентуално съдѣйствие на IV Прѣславска дивизия), тръгнала въ 6 ч. пр. пл., въ двѣ колони. Дѣсната колона (II Софийска бригада), вмѣсто да остане на мѣстото си (както това се налагаше отъ заповѣдьта по армията), неизвѣстно защо е била изпратена да излѣзе напрѣдъ и да се утвърди до втора заповѣдь на височинитѣ източно отъ с. Добромиръ и гребена, южно отъ с. Безиргянъ, т. е. вѫтрѣ въ разположението на противника. Когато прѣднитѣ части на Ловчанския полкъ достигнали на 1 клм. до с. Добримиръ, тѣ били посрѣщнати съ силенъ кръстосанъ артилерийски огънь и полкътъ едвамъ успѣлъ да се разгъне, и батареитѣ заели позиция около могилитѣ. Едновременно съ това, значителни непріятелски части (2 сръбски и 1 ромжнски полкове), се спуснали въ долищата прѣдъ с. с. Горни и Долни Добромиръ и, прикрити отъ царевицата, бързо се появили въ обхватъ на двата фланга. Това неочаквано нападение на противника, придружено съ ураганния огънь на батареитѣ му, било тъй стрѣмително и тъй силно повлияло върху полка, че той бързо се разколебалъ. За избѣгване отстѫпването, всички почнали да отстѫпватъ, а знае се добрѣ, че отстѫпване при подобни условия всѣкога бива придружено съ голѣмо безредие. Полковата подкрѣпка поискала да спре отстѫпващитѣ, но и тя била увлѣчена отъ тѣхъ. 25-й Драгомански полкъ, находящъ се въ лѣво, билъ самъ ангажиранъ въ бой и не е могълъ да подкрѣпи Ловчанци; даже по едно врѣме и той трѣбвало да завие дѣсния си флангъ на изтокъ.

Очевидци разправятъ за този инцидентъ така: Дѣснофланговата дружина, ударена въ флангъ, бързо попѣрна назадъ и увлече съ себе си и другата дружина. Дружинниятъ командиръ майоръ Байровъ, събралъ около себе си единъ взводъ, поиска да задържи противника, но насмалко щѣше да

бѫде плѣненъ отъ Сърбитѣ. Пѣхотнитѣ части заминаха батареитѣ, и тѣ останаха неприкрити; Планинската батарея се спаси само съ разглобяване и скриване на частитѣ и въ хръсталацитѣ. Полската батарея на капитанъ Кюмджиевъ успѣ да се оттегли, благодарение на хладнокръвието на свои командиръ и на самопожертвуването на пѣхотното прикритие. Виждайки, че противникътъ се е приближилъ вече на стотина крачки, капитанъ Кюмджиевъ заповѣдалъ на офицерския кандидатъ Киряковъ да излѣзе съ взвода си на фланга и да прикрие батареята. Юнакътъ Киряковъ вдигналъ взвода и бѣгомъ изтичалъ напрѣдъ, но уви, направилъ 70—80 крачки, падналъ убитъ на повалъ. Юначния му взводъ продължилъ напрѣдъ и, като залѣгналъ на фланга, отстранилъ за извѣстно врѣме опасността. И тамъ, тия юнаци се държали до послѣденъ моментъ, и вече обкръжени, въ бѣсна борба съ ножови, намѣрили славната си смъртъ. Вѣчна паметъ на тая шепа български спартанци!

Благодарение на това геройско самопожертвуване, батареята, като пратила послѣдния си ураганъ (съ мѣрникъ 6), успѣла да отстѫпи на друга позиция и открила огънь съ постепенно намаляване на мѣрника, 12, 10, 8. Не дала още 2-3 изстрѣла, отново се появили на фланга и сръбски вериги, викащи „живио" и трѣбвало пакъ да отстѫпва. 4-а дружина въ това врѣме минавала край батареята и капитанъ Кюмджиевъ заповѣдалъ на командира на 14-а рота поручикъ Петковъ да излѣзе на фланга и да открие огънь. Храбриятъ поручикъ повелъ ротата си, обаче скоро падналъ раненъ и войницитѣ му се пръснали. Вече всичко бързало назадъ, още повече, че никой не можалъ да разбере какъ тъй скоро противникътъ напрѣдвал на фланга и даже се насочва въ тила. Царевицитѣ скривали движението му, а това още повече увеличавало страха отъ обкржжаване. Неприятелската стрѣлба почнала да се слуша вече и въ тилътъ къмъ с. Теке Дереси, пжтътъ на батареята билъ прѣграденъ и тя трѣбвало да върви направо прѣзъ царевицата и, съ забикалки и съ голѣми усилия, едва можла да се отдръпне западно отъ с. Теке Дереси, гдѣто заела нова позиция. Долищата и царевицитѣ били изпълнени съ пѣхотинци,

За да поправи положението, командирътъ на бригадата полковникъ Цонковъ присрѣщналъ идящия 6-й Търновски полкъ съ артилерийското отдѣление и го насочилъ къмъ в. 192, западно отъ с. Теке Дереси, къмъ който вече сърбитѣ пъплели. Търновци бързо се разгънали въ боенъ редъ и заели позиция, а батареитѣ почнали да обстрѣлватъ увлѣклитѣ се напрѣдъ неприятелски части и напрѣдването на сърбитѣ било спрѣно. Ловчанскиятъ полкъ почналъ да се събира, но, едвамъ къмъ 5 ч. вечерьта, можалъ да се уреди и заеме позиция въ лѣво отъ Търновци.

Ето защо 6 й Търновски полкъ, който съ такъвъ трепетъ се очакваше отъ Прѣславци, за да се появи въ флангъ и тилъ на руситѣ при с. Хардалий, не можа да изпълни това. Увлѣченъ въ боя при с. Теке Дереси, той остана тамъ и вечерьта.

Произлѣзлото не може да бѫде отнесено всецѣло за смѣтка на Ловчанци, защото е чисто послѣдствие отъ положението, въ което тѣ сж били поставени. Ловчанския полкъ съ своитѣ 3 и половина дружини, разтънати на единъ фронтъ отъ 4—5 клм., съ дѣсенъ флангъ висящъ въ въздуха, разбира се, мжчно е можалъ да устои на неочакваната контръатака въ флангъ. Най-голѣмата грѣшка е въ изпращането на тоя полкъ да атакува участъкъ отъ неприятелската позиция, когато, поради заангажирането на IV Прѣславска дивизия въ боя при Алтаатъ, дѣсния му флангъ, и безъ това изложенъ, се явявалъ съвършенно изложенъ. Това тръгване напрѣдъ още повече увеличило интервала, и противникътъ използувалъ случая и се нахвърлилъ върху съвсѣмъ вече оголения му флангъ. Интересното е, че още прѣзъ щощьта е било забѣлѣзано прѣдвижение на неприятелски части къмъ тоя флангъ, обаче по това нищо не е било донесено въ щаба на I Софийска дивизия, който, ако е знаялъ точно положението, едва ли би се рѣшилъ тъй рано да прати II Софийска бригада за атака на неприятелската позиция, и то въпрѣки заповѣдьта по армията, която изрично налагаше да се държи тѣсна свръзка съ IV Прѣславска дивизия и да й се съдѣйствува.

Произлѣзлото повлия твърдѣ чувствително върху успѣха на дѣйствията тоя день. I Софийска дивизия бѣ принудена да се спре; противника, който съ отхвърлянето на Ловчанци заплаши и лѣвия флангъ на Прѣславци, парализира напрѣдването и на IV дивизия, която, застрашена, трѣбваше да се отбива, а всичко това се изрази въ изгубването на цѣлия день и не може да се нанесе прѣдвидения рѣшителенъ ударъ отъ армията . . . Дѣйствително, 6-й Търновски полкъ успѣ да поправи положението, обаче неприятелскитѣ части останаха и вечерьта на платото източно отъ Теке Дереси, а прѣзъ нощьта се отдръпнаха спокойно.

Лѣвата колона на полковникъ Недѣлковъ (безъ 6-й Търновски полкъ) настѫпила въ 8 ч. сутриньта. Противникътъ съ около една бригада и три батареи заемалъ окопана позиция на линията в. 172 (юго-западно отъ с. Каранлжкъ) в. 196 (Калячи). Вч. 10 ч. пр. пл. полковникъ Недѣлковъ донесълъ, че противникътъ стои срѣщу фронта му по горѣпоменатия гребенъ, но се забѣлѣзвало, че негови части се движатъ въ юго-източна посока, за което молилъ да се заповѣда на II Софийска бригада да настѫпи и да ангажира тия неприятелски части, та и бригадата му да настѫпи и да ги атакува. Къмъ 12 ч. по пл. I-й Софийски полкъ, съ силенъ натискъ,

изблъскалъ противника и заелъ сѣверния склонъ на в. 200 (сѣверо-западно отъ Теке кьой), а 41-й полкъ сжщо тъй успѣшно атакувалъ по платото юго-западно отъ Карнилжа. Противникътъ не издържалъ удариτѣ и бързо отстжпилъ и заелъ позиция на слѣдующия гребенъ. На тая именно линия полковникъ Недѣлковъ е получилъ заповѣдьта отъ генералъ Драгановъ: *„Поради създаденото положение при 16-й Ловчански полкъ спрете по-нататъшното напрѣдване."* (Бригадата Боде сжщо се спрѣла западно отъ с. Демирча).

Донесението за произлѣзлото спиране на тая бригада бѣ получено въ щаба на армията къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл., т. е., тъкмо въ това врѣме, когато руситѣ и сърбитѣ, врѣзали се въ интервала между двѣтѣ дивизии, заплашваха сериозно съ пробивъ фронта на армията. Неприятелскитѣ части, дѣйствующи въ района Кечедереси — Текедереси — Хардалий можаха да прѣтиснатъ I Софийска дивизия къмъ Дунава или да отхвърлятъ на югъ IV Прѣславска дивизия. Его защо спирането на лѣвата колона отъ генералъ Драганова не можеше вече да се отмѣни, още повече, че повторното напрѣдване на тая колона (съ бригадата Боде), слѣдъ 3—4 часово бездѣйствие, вече се явяваше закъснело и нѣмаше да прояви нужното влияние върху успѣха на неприятелскитѣ части врѣзали се въ интервала между двѣтѣ дивизии. На щабътъ на III армия не оставаше друго, освѣнъ да погледне на направеното отъ генералъ Драганова, като на срѣдство за да може послѣдния да притегли повече сили къмъ заплашения му дѣсенъ флангъ. Его защо Командующи армията, въ допълнение телеграмитѣ №№ 4637 и 4644 *) подаде нова № 4650 и заповѣда: *Противникътъ е насочилъ сили къмъ Хардалий и Теке Дереси; вземете мѣрки да си притеглятъ незабавно още части къмъ дѣсния ви флангъ и войскитѣ му при с. с. Теке Дереси и Хардалий да се атакуватъ стремително въ флангъ".*

Прѣзъ това врѣме, Командующи армията и цѣлия му щабъ стояха на телефонитѣ и всѣка минута счакваха извѣстието за появяването на 6-й Търновски полкъ въ флангъ на противника, а сжщо и на допълнително насоченитѣ подкрѣпи отъ 1 Софийска дивизия. Това тѣхно появяване трѣбваше да стане едноврѣменно съ изпълнението на заповѣдьта до началницитѣ на IV Прѣславска и IV Бдинска дивизия: *да прѣсѣдватъ съ пълна енергия противника въ сѣверна посока* (на IV Прѣславска дивизия — съ дѣсната колона) и можеше да донесе пълна катастрофа за неприятеля. Обаче тия очаквания не се оправдаха. Началникътъ на I Софийска дивизия съ № 6507 (радиотелеграма, получена вечерьта въ щаба на армията), съобщи, че, поради ангажиране въ бой при Теке Дереси, 6-й Търновски полкъ вечерьта ще остане при това село.

*) Съ които го подканяше да съдѣйствува на 4 Прѣславска дивизия

а слѣдъ малко се узна, че дѣсната Прѣславска колона и положитѣ на VI Бдинска дивизия, поради настжпването на нощьта, не успѣли да достигнатъ даденитѣ имъ обективи за отрѣзване на врѣзалитѣ се неприятелски части. Нощьта побъркa и противникътъ се изкопчи отъ клѣщитѣ, които му се приготвиха, особено за ония сръбски и руски части, врѣзали се въ участъка Теке Дереси — Хардалий.

Така се свърши тоя двудневенъ упоритъ бой, въ който армията отъ нападающа, почти че не се обърна въ отбраняваща се, и то само за туй, че, при марша си отъ грамадния фронтъ, тя не можа да стѣсни походния си фронтъ до толкова, за да се яви прѣдъ неприятелската позиция съ колони въ тѣсна връзка. При заповѣданото, въпрѣки директивата на Фелдмаршала и точно изпълненото движение въ сѣверно източна посока отъ VI Бдинска дивизия и Добричскитѣ войски, все пакъ бѣ останалъ грамаденъ интервалъ между I Софийска и VI Бдинска дивизия, за запълването на който не стигна даже цѣлата IV Прѣславска дивизия.

По тоя начинъ, нашиятъ планъ за боя на 14 септември не можа да се изпълни. Искаше се, съ едно силно напрѣдване на фланговитѣ крила (I Софийска бригада и Добричскитѣ войски), да се отвлѣкатъ неприятелскитѣ сили въ тая посока, а съ IV Прѣславска и VI Бдинска дивизии и съ усилената II Софийска бригада да се нанесе централенъ ударъ. Противникътъ самъ прѣмина въ настжпване и то въ сжщата посока. Армията съ извънмѣрни напрѣжения, съ отбиване на контра-атаки и съ произвеждане на атаки, можа най послѣ да съкруши неприятелското упорство, да разстрои силно противника и да го постави въ положение да бѣга на сѣверъ, за което се употреби цѣлия 14 септември. Неприятеля, разбитъ при Деведжикьой отъ III Прѣславска бригада, атакуванъ и отхвърленъ отъ VI Бдинска дивизия и Добричскитѣ войски и силно заплашенъ отъ напрѣдването на Прѣславци и Бдинци къмъ с. Пасека, бѣ рѣшилъ да напусне още прѣзъ нощьта бойното поле.

Его, за тоя именно бой генералъ Лудендорфъ, се произнася: *Германското отдѣление на полковникъ Боде, разположено на лѣвия флангъ, съ голѣмъ устремъ нанесе неприятелската позиция и напрѣдна надолу по Дунава; българитѣ се забавиха; наистина и тѣ атакуваха, но неприятелятъ се оттегли на 15 септември; българската армия изгуби единъ голѣмъ успѣхъ."* Това съвсѣмъ не бѣ тъй. Напрѣдъ ще кажемъ, че германското отдѣление на полковникъ Боде на 14 септември бѣше спрѣно отъ генералъ Драганова и нощува на в. 173 (юго-западно отъ с. Демирча), на една линия съ I Софийска бригада, която нощува на линията сѣверно отъ в. 200 (Калаичи). Така че, това германско отдѣление на полковникъ Боде, съ никакъвъ силенъ устремъ не

е пробивало неприятелската позиция и съвсѣмъ не е напрѣдвало на долу по Дунава, а си е останало на мѣстото, гдѣто го е сварила заповѣдьта отъ началника на I Софийска дивизия, Що се отнася до твърдѣнието, че българитѣ били закъснѣли, — ще кажемъ, че всичко това е само една проста антитеза, за да се изтъкне още по-силно въображаемото напрѣдване на германско отдѣление. Защото българитѣ не само че не закъснѣха, но цѣли два дена водиха атаки, отбиваха контръ-атаки и пакъ атакуваха, докато най-послѣ успѣха да накарать противника да напусне позицията си и нощемъ да отстжпи на сѣверъ.

Ний признаваме, че успѣха дѣйствително можеше да бжде още по-рѣшителенъ, обаче само при условието: ако ли III армия имаше достатъчно сили, па като обгърнеше неприятелския фронтъ, да можеше да насочи една силна колона за дѣйствие на свободния неприятелски флангъ къмъ Кара Омеръ, или за пробиване на фронта въ центъра или къмъ Дунава . . . Ний казахме по-рано, че III армия, тръгнала отъ грададния фронтъ Добричъ-Силистра, не можа за единъ прѣходъ да стѣсни походния си фронтъ до толкова, за да излѣзе съсрѣдоточено прѣдъ неприятелската армия. Противника, имащъ равни сили, използува положението и самъ прѣмина въ настжпване. Той атакува най-напрѣдъ Добричкитѣ войски, послѣ дѣсната колона на VI Бдинска дивизия, и слѣдъ малко и лѣвата й колона; той повали лѣвия флангъ на I Софийска дивизия, атакува и лѣвата колона на IV Прѣславска дивизия; той дѣйствува и двата дена съ контръ-атаки по фронта и съ обхватъ на вжтрѣшнитѣ флангове на I и IV Дивизии. Необходимо бѣ той да се отбие, а слѣдъ това и да се атакува,—нѣщо, което, отне почти цѣлия 14 септември, III българска армия, атакувана отъ противника, сама прѣмина въ атака на разни пунктове и привечерь разнебити неговитѣ колони. Мръкна се и успѣхътъ не можа да бжде довършенъ; обаче не сж виновни българскитѣ началници, че нѣмаха властьта на Исуса Навина надъ слънцето, за да му заповѣдатъ да спре пжтя си, докато уничтожатъ окончателно неприятеля.

Тъй.че, III армия не само не изтърва единъ голѣмъ успѣхъ, но при положението, въ което бѣ попаднала, успѣ да нанесе рѣшителна побѣда надъ противника, който имаше венчитѣ шансове да бие тоя день българитѣ, — побѣда, която накара цѣлата неприятелска армия, прѣзъ нощьта да се спасява отъ разгрома на сутриньта. Дѣйствително българитѣ не забѣлѣзаха това бѣгане въ гъмнината, обаче обикновено всѣкога така става въ боевете; не ги настигнаха на сутриньта, защото този който бѣга нощемъ, мжчно се стига на другия день. Противникътъ бѣ вече опрѣлъ мжжки и още къмъ обѣдъ на другия день бѣ почналъ да се съсрѣдоточва на Кубадинската позиция.

На другия день, на 15 септември, дивизиитѣ тръгнаха още въ зори да атакуватъ противника, но се указа, че той е оти-

стилъ цѣлия фронтъ, поради което I Софийска дивизия се насочи къмъ линията Кузгунъ — Добримиръ; IV Прѣславска дивизия — къмъ линията Сараджа — Калаичи; Добричкитѣ войски — къмъ линията Калаичи — Хайранкьой; и Конната дивизия — на дѣсния флангъ на армията, по посока на сѣверо-изтокъ.

При настжпването, си частитѣ намѣриха по полето хиляди хвърлени пушки, прѣдмети отъ войнишко снаряжение и облекло, сандъци съ патрони, гранати, телефони, шанкови инструменти и пр. Полето на сраженията е било покрито съ трупове. Противникътъ, въ бързането, оставилъ и раненитѣ си. Едни отъ тѣхъ лежали, други били настигани и прибрани отъ нашитѣ. По пжтищата се виждали слѣдитѣ на безпорядъчното отстжпление: обърнати коли, счупени зарядни ракли, неприбранъ телефоненъ кабелъ, изхвърленъ багажъ, барабани, музикантски инструменти и пр. 41-й полкъ взелъ трофеи: 6 оржлия, десетина ракли и кола и плѣнилъ 3 офицера и 112 ромжнски войници. Другитѣ части сжщо плѣнили нѣколко стотинъ войници.

Убити офицери прѣзъ тия триднѣвни боеве бѣха: отъ I Софийски полкъ подпоручикъ Горановъ Ив., и подпоручикъ Митковъ Г.; отъ 6-и Търновски полкъ офиц. кандидатъ Цвѣтковъ Ник.; отъ 16-и Ловченски полкъ поручицитѣ Георгиевъ Тод. и Ганчевъ Г., подпоручикъ Поповъ Б. и офиц. кандидатъ Киряковъ Борисъ (героя); отъ 25-и Драгомански полкъ подполковникъ Кожухаровъ Д. и поручикъ Желѣзаровъ Ив.; отъ 41-и полкъ поручикъ Желѣзаровъ и подпоручицитѣ Щеренбергъ, Драгановъ и Доневъ И.; отъ 35-и Врачански полкъ поручикъ Лозаровъ; 36-и Козлодуйски полкъ подпоручикъ Гетовъ А.; отъ 19-и Шуменски полкъ подполковникъ Дяковъ и офиц. кандидитъ Поповъ С.; отъ 47-и полкъ капитанъ Тасевъ Ст., поручицитѣ Станчевъ М., Ставревъ Б., Терзиевъ Б., Шоповъ Б. и Куртбунарски и отъ Лейбъ-гвардейски полкъ ротмистръ Сиромаховъ Вл. и санитар. капитанъ отъ 3-и коненъ полкъ Д-ръ Ковачевъ.

Прѣслѣдването на противника и излизането прѣдъ неприятелската укрѣпена позиция на линията Расово — Кубадинъ — Тузла.

На 15 септември колонитѣ виждайки, че противникътъ е отстжпилъ, сгънали въ походенъ редъ и продължили движението по-нататъкъ. Командующи армията, щомъ получи донесението за неприятелското отстжпване, тутакси заповѣда да се продължи енергически прѣслѣдването по петитѣ. Едноврѣменно съ това щаба на III армия получи слѣдната директива отъ щаба на Мекензенъ: „I Софийска дивизия и бригадата Боде, чрѣзъ своето настжпване, трѣбва да по-

пръчатъ на разбития противникъ да се оттегли и заеме приготвената укрѣпена позиция на линията Меджидие — Черна вода (?), за което тѣ не трѣбва да се задържатъ на личната Добромиръ — Кузгунъ, а да настжпятъ енергично задъ тая линия. На лѣвия флангъ на настжпването да се остави едно флангово прикритие въ устжпенъ редъ за разузнаване до Меджидие — Черна вода (?) На дѣсния флангъ на армията да се избѣгва притискането между нашитѣ части; на Добричскитѣ войски да се даде повече едно сѣверо — източно направление за успоредно прѣслѣдване. На I Конна дивизия прѣдстои задачата да настжли въ тилъ на противника, да скжса съобщенията между Кюстенджа, Меджидие и Черна вода и, чрѣзъ разузнаване, да има грижата да прѣпятствува на едно приждане на нови неприятелски сили".

Терминологичното и опрѣдѣлително обърквание въ тая директива не попрѣчиха да се разбере кѣйната сжщность. *„Да се остави на лѣвия флангъ едно странично прикритие въ устжпенъ редъ за разузнаване до Меджидие — Черна вода"* — се разбира: да се изпрати едно отдѣление на фланга за разузнаване напрѣдъ. Изразътъ: *Да се попрѣчи на противникатъ да се оттегли и да заеме укрѣпената си позиция на линията Черна вода — Меджидие"* — се взе като грѣшка при писането, понеже щаба на групата Макензенъ не можеше да не знае, че непріятелътъ се намира поблизо, на заблаговрѣменно укрѣпената си позиция по линията Расово — Кубадинъ — Тузла. Задачата на конната дивизия: *да настжли въ тилъ на противника, да скжса съобщенията между Кюстенджа, Меджидие и Черна вода, и чрѣзъ разузнаване да има грижата да прѣпятствува на едно приждане на нови неприятелски части"* — се разбра: да се насочи източно отъ желѣзно-пжтната линия Добричъ — Меджидие за да удари въ тилъ на отстжпващия противникъ, прѣди той да е заелъ укрѣпената си позиция, а съ самостоятелни разѣзди, да се помжчи да скжса желѣзнопжтнитѣ съобщения Черна вода — Кюстенджа и да разузнава и да донася своеврѣменно въ щаба на армията за усилването на противника. — Иначе, при намирането на противника на укрѣпената позиция Расово — Кубадинъ — Тузла, Конната дивизия не би могла да изпълни възложената й отъ тая директива задача. Що се отнася до искането *I Софийска дивизия и бригадата Боде да не се задържатъ на линията Кузгунъ — Добромиръ*, счете се — че това напомняване е вече безпрѣдметно и се отнася до оперативната заповѣдь № 26, която уреждаще боя за 15 септември и бѣ вече измѣнена съ заповѣдьта № 27 за прѣслѣдването на противника по петитѣ. Съ послѣднята заповѣдь, I Софийска дивизия и бригадата Боде бѣха вече насочени въ обща посока Сутулай гьолъ Бяску — Арабаджи — Кокарджа (дѣсния флангъ на неприятелската позиция).

Относно изпращането напрѣдъ, край Дунава, на едно отдѣление за разузнаване къмъ Черна вода — Меджидие, Командующи армията не се съгласи, понеже се знаеше, че тая посока е абсолютно затворена съ укрѣпената непріятелска позиция въ участъка Дунава — Кокарджа и подобно изолирано отдѣление можеше да бжде бито (както това стана на 16-ий съ бригадата, Боде при общото настжпване на армията), па и колкото да би то бързало, нѣмаше да изпрѣвари армията, която вече цѣла се приближаваше до непріятелската укрѣпена линия Дунава — Кубадинъ — Тузла (а не както казваше директивата: по линията, Меджидие Черна вода).

Въобще на цѣлата тая директива се погледна, като на съставена безъ да се взема въ внимание непріятелското разположение отъ Дунава прѣзъ Кубадинъ до морето. Подходящо се намѣри само указаното движение съ по-широкъ фронтъ, което движение щаба на армията бѣ вече уреждалъ съ заповѣдь № 27 за 15 септември, която гласеше:

I Софийска дивизия да се насочи къмъ линията Арабаджи — Кокарджа; IV Прѣславска дивизия — къмъ линията Кокарджа до в. 147 (западно отъ с. Качамакъ); VI Бдинска дивизия — къмъ линията в. 147 до Кубадинъ включително; Добричскитѣ войски въ двѣ колони въ устжпъ за с. Кавакларъ; I конна дивизия — източно отъ желѣзно-пжтната линия въ обща посока Меджедие, за охранение дѣсния флангъ на армията и да удари въ тилъ на отстжпающия противникъ и скжса желѣзно-пжтната линия Кюстенджа — Черна вода.

На 16 Септември Конната дивизия, стигнала вече прѣдъ Кубадинската позиция, се подаде още напрѣдъ и вдѣсно, и зае гара Аджемлеръ и с. Енгецъ. Добричскитѣ войски достигнаха съ лѣвата си колона с. Кавакларъ и съ дѣсната си — с. Гювенлия. 6-а Бдинска дивизия се бѣ насочила къмъ с. Арабака (южно отъ Кубадинъ) и авангарда й слѣдъ пладнѣ бѣ посрѣщнатъ съ артилерийски огънь отъ Кубадинскитѣ височини, а дѣсното й странично прикритие зае в. Кавагаджи (130). IV Прѣславска дивизия, подъ артилерийски обстрѣлъ отъ къмъ с. Кокарджа, завладѣ височинитѣ Кюселеръ (156) Сувать югъ (158).

При I Софийска дивизия, прѣзъ врѣме на марша, къмъ 8 ч. 30 м. сутриньта, 8 ромжнски дружини съ 2 — 3 полски батареи неочаквано се нахвърлиха върху бригадата Боде, слѣдваща на крайния лѣви флангъ, край Дунава, и я отхвърлиха бързо, при което нѣкои отъ тежкитѣ германски батареи едва не бѣха плѣнени. Ромжнитѣ заеха височинитѣ около с. Попучи и заплашиха сериозно и лѣвия флангъ на I Софийска дивизия. Въ това врѣме командира на съсѣдния 41-й полкъ (вървящъ се вече по височината между с. с. Талишманъ и Арабаджи) получи заповѣдь да атакува въ фланъ увлѣклитѣ се напрѣдъ ромжни и да възстанови положението на бригадата Боде, и тутакси той изпрати дружината на майоръ

Михаиловъ въ помощь, която бързо се разгъна и, подъ прикровителството на тритѣ батареи отъ фланга, се хвърли върху ромжнскитѣ части. Послѣдва живъ скоротеченъ бой и ромжнитѣ избѣгаха по пжтя край Дунавъ, а дружината, слѣдъ като отне обратно изгубената височина, окончателно затвърди положението при бригадата Боде и остана да нощува при нея.

Къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. нови ромжнски части се спуснаха да втакуватъ 41-й полкъ, който, като ги подпуска близо, хвърли се на ножъ и ги прѣслѣдва стремително. Трофеи: 3 орждия и 2 ракли и плѣнници 3 офицери и 103 войника.

Вече слѣдъ пладнѣ, на 16 септември, цѣлата III армия се намираше прѣдъ непріятелската укрѣпена позиция Дунава — Кубадинъ — Черно море и заемаше линията Алиманъ — Енижеа — в. Кюселеръ — в. Суватъ — южно отъ Карабака — южно отъ Софуларъ — сѣверо-източно отъ Гюневилия. (Глѣдай скица № 5).

На мѣстото на ранения генералъ Кантарджиевъ бѣ назначенъ за началникъ на Добричскитѣ войски генералъ-майоръ Тепаловъ; пристигна тоя день при армията и щабътъ на 25-а турска дивизия и се установи въ с. Пчеларово, гдѣто трѣбваще да се съсрѣдоточатъ и очакванитѣ отъ Добрича турски войски и да останатъ въ разпореждането на Командующи армията.

Понеже фронта на непріятелската позиция бѣ много голѣмъ, а тъкъ отъ турския корпусъ бѣха пристигнали само 3 дружини и 2 батареи, Командующи армията помоли Шефа на Макензенъ да побърза съ изпращането на турския корпусъ, та да могатъ да се образуватъ войски отъ II линия.

Отбранителната линия Расово—Кубадинъ—Тузла

Отъ имеющитѣ се отъ по-рано свѣдения, отъ разпитите на плѣнницитѣ и отъ авіаторскитѣ наблюдения, се знаеше слѣдното:

1. Че главната отбранителна линия върви отъ Дунава по гребена на височинитѣ: Сапата Баща (158), в. 159, в. 164, в. 151, по височинитѣ около с. Кокарджа, в. 147 (Коджа югъ), с. Качамакъ, с. Кубадинъ, в. 123 и по възвишенията около с. с. Османча, Узунларъ, Топра Хисаръ, Тузла. Линията била силно укрѣпена и се раздѣляла на три главни групи.

2. Участъкътъ на дѣсната група започвалъ отъ Дунава и се свършвалъ у в. 141 (сѣверо-западно отъ Кокарджа), съ силни прѣдни пунктове при с. с. Сатулуй Гьолъ Баску, Арабаджи, Мулчьова и по пжтя Мулчьова-Кокарджа. Окопи имало въ нѣколко линий и се свързвали съ ходови съобщения и били обградени съ телени мрѣжи. Отбранителната сила на този участъкъ, въ дѣсната му половина, се увеличавала отъ нато-

вишитѣ се отзадъ гребени на Караманджа и Аймарлж баиръ и съ прѣднитѣ позиции на Черно-водската прѣдностна крѣпость. При все това, тоя участъкъ, поради възвишената прѣдлежаща мѣстность и издаденото си положение, прѣдставлявалъ изгоди за една атака, особено срѣщу лѣвата половина (в. 151 — с. Кокарджа), която при това била и по-слабо укрѣпена. Мѣстността, изпълнена съ долища въ рѣзни посоки, позволявала движение по подстжпи, а, като ограничена на западъ съ гребена при с. Енидже — Талишманъ — Алиманъ, не прѣдставлявала сгодни позиции за артилерията на настжпающия. Послѣдния гребенъ се отдѣлялъ отъ гребена на непріятелската позиция съ грамаденъ долъ, въ който се намиратъ с. с. Сатулуй Гьолъ Баску, Арабаджи и Мулчьова и ведномъ той заетъ, можело да се прѣхвърлятъ части къмъ западъ и изтокъ.

3. Участъкътъ на централната групп започвалъ отъ с. Кайарджа, прѣзъ в. 147 (Коджа югъ) — Качамакъ — Кубадинъ до в. 121, съ силно укрѣпени прѣдни пунктове: прѣдъ с. Кокарджа, чифликъ Сосусъ Али бей и в. 138—в. 137— западно отъ Чобакъ Иса) и с. Чобанъ Иса. Най-силно е билъ укрѣпенъ участъкътъ прѣдъ Кубадинъ. Отбранителната сила на тая група се увеличавала отъ командното положение на гребена по линията с. с. Кокарджа — Качамакъ — Кубадинъ, които прѣдставлявалъ улобство за скрито маневриране на войскитѣ. Веднажъ тоя гребенъ заетъ, противникътъ се поставялъ въ невъзможность да подкрѣпя участъцитѣ и главно, заплашвало се цѣлото негово разположение.

4. Участъкътъ на лѣвата група започвалъ отъ с. Узунларъ и прѣзъ с. Топра Хисаръ продължавалъ чакъ до морето съ укрѣпени прѣдни позиции при с. с. Османча и Едилкьой, в. Балабанларъ тепе, — с. Муритано и в. Балдарюкъ. Отбранителната сила на тоя участъкъ се увеличавала съ заднитѣ групи при с. с. Мулчьова — Абдулахъ и Ебекьой.

5. Обстрѣлътъ прѣдъ цѣлата отбранителна линия билъ отличенъ, особено прѣдъ Кубадинъ, а най вече прѣдъ Топраисарската група, гдѣто, макаръ и да имало успоредни долове и падини, но неудобствата били отстранени съ фланкиращо обстрѣлване отъ съсѣднитѣ пунктове. Мѣстността не позволявала на артилерията на настжпающия да става на по-близки позиции. и

6. Въ цѣлата отбранителна линия, Кубадинъ заемалъ централно и командно положение и билъ възелъ на много пжтища, които водили радиално въ разни посоки. Падането на тоя пунктъ изведнажъ би заставило противникътъ, поради мѣстността да не бждатъ крилата му притиснати къмъ Дунава и морето, да чисти цѣлата отбранителна линия.

Силитѣ и разположението на неприятелската армия и съставътъ на нашитѣ войски.

Слѣдъ разбиването си на 14 септември, руско-ромжнската армия бѣ се цѣла съсрѣдоточили на укрѣпената позиция Расово-Кубадинъ-Тузла. Рускитѣ части бѣха сжщитѣ онія, съ които III армия вече два пжти бѣ влизала въ бой. Тѣхнитѣ подкрѣпления не бѣха още пристигнали. Имаше само едно значително увеличение на ромжнскитѣ части. Отъ разпита на плѣнницитѣ се бѣ узнало: че отъ Дунава до Кокарджа се намиратъ 2-а и 12-а ромжнски дивизии и 1 сборна ромжнска бригада; около Кокарджа — 1 сръбско-хърватска дивизия; около Качамакъ — 65-а руска дивизия; около Кубадинъ — 19-а ромжнска дивизия; при Топра Хисаръ — 5-а ромжнска дивизия; отъ Топра- Хисаръ до морето — руската конница съ ромжнската каларашка бригада; и въ резервъ при с. Идрисъ Кукуш — 1 сборна ромжнска бригада.

Срѣщу тия неприятелски сили, III българска армия разполагаше: съ 19 дружини на I Софийска дивизия (42-й полкъ бѣ оставенъ за гарнизонъ въ Силистра); съ 16 дружини отъ IV Прѣславска дивизия (безъ 8-й приморски и 48-й полкове, прѣдадени къмъ Добричскитѣ войски); съ 12 дружини отъ VI Бдинска дивизия, съ 8 български и 3 турски дружини отъ Добричскитѣ войски; съ 4 германски дружини отъ бригадата Боде, и три германски ескадрона и съ 24 ескадрона на Конницата ни дивизия; а всичко съ 55 български дружини, 4 германски дружини, 3 турски дружини и 24 български и 3 германски ескадрона. Въ очакване бѣха още 3—4 дружини отъ 25-а турска дивизия.

Споредъ тая смѣтка излизаше, че 70 неприятелски дружини щѣха да се противопоставятъ срѣщу 62 наши, тъй че противникътъ даже ни прѣвъзходваше съ нѣколко дружини, обаче ние се считахме значително по-силни въ артилерията.

Съображения за начина на атаката на Кубадинската позиция.

Безпорядъчното отстжпване на противника прѣзъ нощьта на 14 септември и достигането му, тъй да се каже, на единъ дъкъ до укрѣпената му позиция, безъ да остави ариергардни части за задържането на нашитѣ колони, свидѣтелствуваше за голѣмото му разнебитване и за силно падналия духъ у войскитѣ му. Бити и принуждавани да бѣгатъ вече два пжти, тия войски се считаха неспособни, даже и като се намиратъ на укрѣпена позиция, да издържатъ напора на българскитѣ части. Дѣйствително нашитѣ дивизии бѣха изморени, обаче не по-малко бѣха изморени и непріятелскитѣ части. Слѣдо-

вателно, не трѣбваще да се дава врѣме на противника да се опомни и устрои, а главно да се усили съ подкрѣпления. За бързането особено наблѣгаха Щабътъ на Макензенъ и Щабътъ на българската дѣйствующа армия, поради което Командующи армията рѣши, атаката да се произведе още на 17 септември, за което бѣ издадена слѣдната оперативна заповѣдь № 29:

1. I Софийска дивизия съ бригадата Боде, съ 2-й тежки артилерийски полкъ и минохвъргачния баталионъ утрѣ, 17 септември, въ 8 ч. пр. пл., слѣдъ достаточна артилерийска подготовка, да прѣмине въ рѣшителна атака и да отблъсне противника, като достигне: в. 158 (Свпата Баца) и в. в. 150 и 151, източно отъ с. Мулчова, гдѣто и да се утвърди. Главниятъ ударъ да се произведе по посока на с. Кокарджа, въ флангъ на противника, който заема укрѣпената позиция при Кубадинъ, съ цѣлъ да се облекчи атаката на IV Прѣславска и VI Бдинска дивизии.

2. IV Прѣславска дивизия (съ 1-й тежки артилерийски полкъ), още прѣзъ нощьта да изнесе тежкитѣ си батареи и утрѣ сутринъта да започне подготовка на атаката на непріятелсиата позиция. Началникътъ на IV Прѣславска дивизия да остави силенъ резервъ къмъ дѣсния си флангъ, съ цѣль да поддържа тоя си флангъ и да съдѣйствува на VI Бдинска дивизия. Слѣдъ подготовката на атаката, дивизиията да се насочи на фронта в. 147 (Коджа югъ)— и западно отъ Качамакъ до пжтя Карабака — Кубадинъ.

3. VI Бдинска дивизия, усилена съ двѣ 10, 5 см. батареи, слѣдъ достатъчна артилерийска подготовка, едноврѣменно съ IV Прѣславска дивизия, да атакува по фронта: отъ пжтя Карабака за Кубадинъ до в. 137 (западно отъ Чобанъ хиса). Дивизията да държи силенъ резервъ къмъ дѣсния си флангъ и не влѣзе въ тѣсна връзка съ войскитѣ на генералъ Топалова, чиято колона на който се намира при с. Кавакларъ. Понеже VI Бдинска дивизия не разполага съ достатъчно артилерия, то IV Прѣславска дивизия да разположи часть отъ тежкитѣ си батареи повече къмъ дѣсния си флангъ, съ цѣль да поддържа съ огънь VI дивизия.

4. Добричскитѣ войски да продължатъ настжпването си, като лѣвата колона достигне височинитѣ между Софуларъ и Нашин, а дѣсната — височинитѣ 4 клм. сѣвероизточно отъ с. Германлия. *Колонитѣ да бждатъ готови или да подкрѣпятъ VI дивизия или да отбиятъ всѣки опитъ на противника да обходи дѣсния флангъ на армията.* Началникътъ на Добричскитѣ войски да разпореди да се прѣдадатъ още тая нощь на VI Бдинска дивизия двѣ 10, 5 см. батареи; и

5. I Конна дивизия да охранява дѣсния флангъ на армията отъ желѣзно-пжтната линия до морето, като съдѣйствува на атаката на Кубадинската позиция и удари въ флангъ и тилъ на противника; въ случай на настжпване на непріятеля отъ

сѣверо-източна посока, да го задържа до пристигане на подкрѣпления.

И пр. и пр.

Така бѣ разпоредено, обаче атаката на 17-й не се състоя. Тежката артилерия и при двѣтѣ дивизии не успѣ да се настани на позиция прѣзъ нощьта и трѣбваше да й се даде врѣме за инсталиране. Атаката се отложи за другия день, 18 септември, за което, съ оперативна заповѣдъ № 30, като се потвърдиха даденитѣ разпоредби съ заповѣдьта № 29, направиха се и слѣднитѣ допълнения:

Началникътъ на Добричскитѣ войски да разпореди: а) отъ дружината, завладѣла вече Мангалия, да се остави за гарнизонъ тамъ една рота и половинъ ескадронъ, а другитѣ 3 роти, батареята и полуескадрона да тръгнатъ незабавно за с. Новларъ и влѣзатъ въ подчинение на началника на Конната дивизия; 2-й тежки артилерийски полкъ и минохвъргачния германски баталионъ да станатъ на позиция при II-а Софийска бригада; в) германската 10, 5 см. батарея отъ Добричскитѣ войски да заеме такава позиция, за да може да подържа атаката на VI Бдинска дивизия и да отбива възможнитѣ контрататачи на противника отъ сѣверо-източната посока; г) до 3 ч. пр. пл. на 18, донесенията да се изпращатъ въ щаба на армията, а слѣдъ тоя часъ - на наблюдателния й пунктъ на височината 138 южно отъ с. Карабака и е) наредено е за утре въздушно наблюдение съ аероплани; резултатитѣ отъ тия наблюдения авиаторитѣ ще пущатъ въ кутии съ германски флагъ, (като прѣдварително даватъ сигнали съ червени или зелени ракети), върху наблюдателнитѣ пунктове на началницитѣ на дивизиитѣ: за Конната дивизия аеропланитѣ наблюдения ще се пускатъ въ с. Енгесъ.

Прѣзъ деня на 17 септември, въ положението на частитѣ отъ армията произлѣзоха слѣднитѣ промѣни:

1-ва Конна дивизия се съсрѣдоточи източно отъ желѣзопѫтната линия и разузнаваше въ района до морето. Разузнавателнитѣ й ескадрони бѣха въ непосрѣдственъ контактъ съ противника на линията: с. с. Аджемлеръ — Османча — Еникьой—Муритано. Неприятеля се опита да отнеме с. с. Аджемлеръ и Османча, но бѣ отхвърленъ. Дивизията бѣ събрала слѣднитѣ свѣдения за противника: а) че участъка при Топра — Хисаръ е заетъ съ около 1 ромжнски полкъ съ 3 батареи; б) че при с. Тузла се намиратъ 9-й и 10-й Кавалерашки полкове; в) че противникътъ заема съ пѣхотни части в. 137 (1 клм. източно отъ Кубадинъ), в. 123 — Тарла бунар и в. 101 (западно отъ с. Узунларъ).

Добричскитѣ войски, съ лѣвата си колона (Приморскиятъ полкъ, 1 картечна рота и 2 батареи) заеха височината между с. с. Софуларъ и Казичи, а съ дѣсната си колона (47-й полтавски полкъ, 1 батарея и 1 картечна рота) — височината Чаталъ Югъ (сѣверо-източно отъ с. Гюченлий).

VI. Бдинска дивизия зае височинитѣ сѣверо-източно отъ с. Карабака и в. 137 (западно отъ с. Чобанъ Иса).

IV. Прѣславска дивизия се утвърди окончателно на позициятa си при в. в. Кюселеръ — Севатъ югъ.

При I Софийска дивизия, 45-й германски полкъ успѣшно отблъсна атаката на една ромжнска бригада и зае височинитѣ южно отъ селото Сатулуй Гьолъ Баску; трофеи 5 оржия и 4 картечници.

Атаката на Кубадинската позиция на 18 септември.

Прѣзъ нощьта срѣщу 18 произлѣзе нощенъ бой при I Софийска дивизия, който указа голѣмо влияние върху боя на другия день. Понеже II тежки артилерийски полкъ бѣ натоваренъ да подготви атаката на II Софийска бригада срѣщу участъка западно отъ с. Кокарджа, командира му, полковникъ Ангеловъ, избирайки позиция за батареитѣ (на 17 августъ), намѣрилъ за необходимо наблюдателнитѣ пунктове на батареитѣ да се уредятъ възможно по-напрѣдъ, поради което пускалъ и първоначалнитѣ пѣхотни позиции на бригадата да се изнесатъ сжщо напрѣдъ . . . Командира на бригадата полковникъ Цонковъ първоначално отказалъ, а привечерь се съгласилъ съ полковникъ Ангеловъ, като зае линия на новата пѣхотна позиция, поради особеното сливане на мѣстностьта, е била погрѣшно опрѣдѣлена оная западно отъ в. 142 (западно отъ с. Кокарджа), т. е. въ самото непріятелско разположение . . . Издадения връхъ 142 изглеждалъ много близко и неговото заемане се счело необходимо (за осигуряване дѣсния флангъ на новата позиция) . . . По мѣстность съвсѣмъ непозната и изпълнена съ дълбоки долове, частитѣ на бригадата тръгнали въ 8½ ч. вечерьта и криво лѣво успѣли да се доближатъ до тая линия едва къмъ 10½ ч. . . . Командира на 16-й Ловчански полкъ полковникъ Ивановъ искалъ вече да спрѣ полка си, обаче открития огънь увлѣкълъ дружинитѣ му и тѣ съ викъ ура се понесли по-нататъкъ къмъ с. Кокарджа. Противника почналъ да стрѣля отъ вѣрната си позиция и 25-й Драгомански полкъ се спрѣлъ, обаче увлѣчените Ловчанци въ тъмотата съвсѣмъ се обърнали, и вече контръ-атакувани, почнали да се отдръпватъ назадъ на старата си позиция (прѣдъ с. Енижея), подъ прикритието на II дружина отъ 41-й полкъ. Така поне се разправя въ реляцията за тоя нощенъ бой, обаче изхождайки отъ установеното за нощитѣ дѣйствия (по добрѣ изучена мѣстность, на кратки разстояния, безъ стрѣлби и викове, и главно съ малки части), може смѣло да се каже, че той удариъ, противенъ съ такава голѣма часть, каквато е бригадата, на съвсѣмъ непозната и силно прѣсѣчена мѣстность, при

едно отдалечаване на около 4 километра, не е можалъ
донесе друго, освѣнъ едно обърквane още въ началото, сл
пръскане и пълно изтърване на частитѣ отъ ржка, и слав
Богу, че тѣ не сж се пръстрѣляли едни други въ тъмнината.
25-й Драгомански полкъ се отдръпналъ по заповѣдь и почти не
пострадалъ, обаче увлѣклитѣ се Ловчанци били силно разстро
ени и за уреждането имъ на другия день, дивизията е трѣбвала
да почне атаката не по-рано отъ 11 ч. пр. пл. Тоя полкъ
скиталъ се цѣла нощь, силно изморенъ и угнѣтенъ много
поради неуспѣха, сутринята трѣбваше отново да води бои
по сжщата мѣстность . . .

На 18 сутринята, щомъ завѣсата отъ утринната мъгл
бѣ разкъсана и се очерта непріятелското разположение, з
почна се артилерийската подготовка на атаката отъ 2-и тежк
артилерийски полкъ при I Софийска дивизия и отъ едно от
дѣление отъ 1 тежки артилерийски полкъ при IV Пръславск
дивизия, спомогнати отъ гаубичнитѣ отдѣления при тия ди
визии и отъ три германски дълги батареи; а слѣдъ тѣхъ с
заобаждаха и всичкитѣ полски батареи въ участъка отъ Ду
нава до желѣзния пжть Добричъ—Меджидие. Противника пър
воначално отговаряше само съ гаубицитѣ и съ нѣкои отъ пол
скитѣ си батареи, но къмъ 11 ч., когато пѣхотата ни тръгн
въ рѣшителна атака, то и останалитѣ му батареи, бързо на
сочиха огъня си върху веригитѣ и ги обсипваха съ олово
на шрапнелитѣ си яти. Подъ тоя шрапнеленъ дъждъ, бой
ния редъ, слѣдвайки по гънкитѣ и падинитѣ на мѣстността,
продължаваше безспирно къмъ укрѣпената линия, и успѣш
но падналитѣ въ окопитѣ наши гаубични снаряди и безрасс
ето, което тѣ причиняваха тамъ, се спровождаха съ ура и
съ весели викове и увеличаваха импулситѣ за напрѣдване.
Но ето веригитѣ достигнаха на 1200 — 1500 крачки и мълн
щитѣ непріятелски окопи тутакси се увенчаха съ хилядитѣ
глави на стрѣлцитѣ и пушкитѣ запукаха често и картеч
цитѣ почнаха да косятъ. Нашитѣ залѣгнаха и сжщо открив
огънь, и по непріятелскитѣ окопи забръмчаха хиляди кур
шуми, инервирующи вражескитѣ стрѣлци. Нашитѣ батарей
бързо използувала момента на хубави цѣли и заобливаха по
зициитѣ съ куршумения дъждъ на шрапнелитѣ си ураганн, и
подъ тоя мощенъ огънь залѣгналитѣ вериги отново ско
чиха и съ тичъ се заприближаваха къмъ бълващата олов
позиция. Непріятелскитѣ батареи, развили огъня си до ма
симумъ, се мжчаха да спратъ напора, но напразно. Съ при
бѣгване, съ скокове, а на мѣста и съ пръцѣждания, нашитѣ
все повече напрѣдваха и отиваха за ужасна разправа, на
удара съ ножъ. Тѣ бѣха вече близо, и противникътъ, запла
шенъ отъ ножоветѣ, трѣбваше да чисти. Той почна да
бѣга и да се натъкмява въ слѣдующия редъ окопи, но пр
слѣдванъ отъ ураганитѣ, не можа и тамъ да се задържи.

I Софийска бригада почна настжпването си въ 11 ч. пр.
пл., безъ да дочака бригадата Боде, която, поради вчерашната контръ-атака, трѣбваше да се урежда. Частитѣ на бригадата продължиха движението си напрѣдъ и, когато почнаха да се спускатъ въ дола около с. Мулчьова, противникътъ ги обсипа съ накрѫстенъ ураганенъ огънь. 1-а и 3-а Софийски дружини, използувайки закрититѣ подстжпи, прѣминаха бързо дола, изкачиха стръмнината и слѣдъ като изтласкаха противника отъ окопитѣ, заеха височинитѣ прѣдъ това село; но 2-а дружина, поради силно, изложения склонъ, трѣбваше да се крие въ гънкитѣ на мѣстността и да се прѣцѣжда, и, едва къмъ 3 ч. сл. пл., успѣ да заеме западната половина на с. Мулчьова. Противникътъ, забѣлѣзалъ издаденото положение на 1-й Софийски полкъ, се хвърли въ контръ-атака, обаче, артилерийскиятъ огънь, пушкитѣ и картечницитѣ, и силниятъ викъ ура на Софийци, го накараха да се разбѣга и да побърне назадъ.

6-й Търновски полкъ, изложенъ подъ силенъ артилерийски обстрѣлъ, настжпваше бавно, особено лѣвиятъ му флангъ, който, до 3 ч. сл. пл., съвсѣмъ малко бѣ напрѣдналъ. Германската бригада закъснѣ съ настжпването си и флангътъ на полка се биеше силно отъ западнитѣ височини (обекта на бригадата Боде). Противникътъ, съ неангажиранитѣ си части отъ дѣсния флангъ, прѣмина въ контръ-атака и полкътъ бѣ принуденъ да спре и да срѣщне тоя ударъ. За поправяне на положението спомогна своеврѣменното прѣнасяне на огъня отъ 2-то артилерийско отдѣление и контръ-атаката бѣ отбита; обаче все пакъ Търновци бѣха задържани, и едва къмъ 1 ч. сл. пл., дѣсниятъ имъ флангъ успѣ да достигне на 200 крачки до дола при с. Ярбаджи и да се окопае.

Командующиятъ армията узналъ за слабото напрѣдване, заповѣда на генералъ Драгановъ (въ 3 ч. 15 м. сл. пл.) дивизията да настжпва по-енергично, понеже IV Пръславска и VI Рилска дивизии значително сж вече напрѣднали. Обаче, и слѣдъ тая заповѣдь, дивизията не можа да усили настжпването си. 6-й Търновски полкъ, въпрѣки постояннитѣ настоявания отъ бригадния командиръ, едва къмъ вечерьта напрѣдна стотина крачки. „*Противникътъ, съ своя фланкирующъ огънь и съ обхватъчното си положение, правеше напрѣдването невъзможно*“,—така се донасяло отъ тоя полкъ прѣзъ всичкото врѣме. Това спиране на 6-и Търновски полкъ повлече слѣдъ себе си и спирането на издадения напрѣдъ 1-й Софийски полкъ. Чувствувало се силно отсжтствието на титулярния командиръ на 6-й полкъ полковникъ Черпенаковъ, раненъ при Тутраканъ.

II Софийска бригада, усилена съ 41-и полкъ, тръгна въ атака въ 11 ч. пр. пл.. Подъ най-силенъ обстрѣлъ частитѣ напрѣдваха непрѣкъснато и, къмъ 12 ч. 30 м. по пладнѣ, под-

крѣпени отъ съсѣдната прѣславска колона, успѣха да изтласкатъ противникътъ отъ окопитѣ му около с. Кокарджа и да се утвърдятъ: 16-й Ловчански полкъ на в. 141, а 25-й Драгомански полкъ — на в. 132. Къмъ 1 ч. 15 м. сл. пл., противникътъ съ значителни сили се спусна откъмъ с. Спапунаръ и стремително атакува частитѣ на бригадата, обаче, Драгоманци и Ловчанци не мръднаха и ромжнитѣ, слѣдъ като дадоха голѣми жертви, бѣха принудени да се пръснатъ и скрииятъ въ доловетѣ. Бригадата се опита да настжпи по-нататъкъ, но, срѣщнала твърдѣ силно съпротивление, бѣ принудена да се спре. Слѣдъ като отби още нѣколко контръ-атаки, тя, къмъ 5 ч. сл. пл., окончателно отблъсна противника и зае гребена южно отъ с. Спапунаръ.

Бригадата Боде настжпи едва въ 3 ч. сл. пл., обаче контръ-атакувана привечерь отъ значителни нелриятелски сили, бѣ прикудена отново да се отдръпне назадъ. Изпратенитѣ 2 роти отъ софийскитѣ поддръжки съ ударъ въ фланга, поправиха положението и отхвърлиха бързо противника.

Указа се, че участъка срѣщу I Софийска дивизия е силно заетъ (съ около 2 и половина ромжнски дивизии и 1 сръбски полкъ) и много добрѣ приспособенъ за отбрана. Началникътъ на I Софийска дивизия вечерьта донесе, *че за по-нататъшно напрѣдване на I Софийска бригада необходими му сж поддръжки и полковникъ Боде заявилъ, че, ако бжде още веднажъ контръ-атакуванъ презъ нощьта, ще бжде принуденъ да отстжпи на височинитѣ при с. Талишманъ.* Понеже Командующи армията нѣ разполагаше съ повече войски, щабътъ на армията разпореди да се изпратятъ въ подкрѣпа 2 турски дружини, които се очакваха да пристигнатъ при с. Пчеларово (20 клм. сѣверно отъ Добричъ).

IV Прѣславска дивизия, слѣдъ ефикасна артилерийска подготовка, настжпи въ 10 ч. пр. пл., — I бригада (7-и Прѣславски и 31-и Варненски полкове) се насочи къмъ участъка отъ с. Кокарджа до чифлика Сусусъ Али бей; а III бригада — въ участъка чифликъ Сусусъ Али бей — в. 138 и склоноветѣ източно отъ тая кота. Въ маневрени войски на дивизията бѣ оставенъ 47-й полкъ, а общото командуване на артилерията бѣ възложено на командира на IV артилерийска бригада полковникъ Мановъ. Подъ могжществения артилерийски огънь, настжпването продължаваше безспирно. Противникътъ, заелъ задъ силно укрѣпенн пунктове, усилени съ телени мрѣжи, прояви сериозна съпротива, обаче, слѣдъ жаркъ бой, I бригада атакува и завладѣ групитѣ окопи между Кокарджа и чифликъ Сусусъ Али бей и противникътъ масово и въ пълно безредие отстжпи въ сѣверна посока. Прѣслѣдванъ по петитѣ, той вечерьта се изгуби по посока на с. Спапунаръ. Едноврѣменно съ тоя успѣхъ, III Прѣславска бригада, съ силенъ напоръ, изтласка противника отъ групата окопи при чифлика

Сусусъ Али бей и го застави сжщо да отстжпи съ бѣгство и въ безредие къмъ в. 147 (Коджа югъ).

По тоя начинъ противникътъ бѣ изблъсканъ прѣдъ IV Прѣславска дивизия и прѣдъ II Софийска бригада, и фронтътъ му бѣ вече пробитъ. Споредъ заповѣдьта по дивизията, III Прѣславска бригада трѣбваше да заеме тоя день и в. 147 (Коджа югъ), но тоя командующъ пунктъ се указалъ силно укрѣпенъ и за завладѣването му била необходима силна артилерийска подготовка, а понеже било вече късно да се вадятъ тежкитѣ батареи, то атаката се изоставила за слѣдующия день.

Частитѣ на VI Бдинска дивизия, съ почването на артилерийската подготовка, настжпика къмъ обектиитѣ си: 35-й Вратчански полкъ къмъ възвишението 137 (прѣдъ Кубадинъ има двѣ възвишения 137 и трѣбва да се разбира по южното; 53-й полкъ къмъ в. 135 и 36-й Козлодуйски полкъ въ маневрени войски на дивизията. Указало се, че позицията на противника, поради сливането на мѣстностьта, е малко уязвима отъ нашия артилерийски огънь, а непрятелскитѣ батареи, добрѣ укрити, обстрѣлвали на кръстъ платото, и отъ окопитѣ, едвамъ забѣлѣжими се сипелъ точенъ пушеченъ и картеченъ огънь. Веригитѣ се прѣцѣждали, пълзяли, спирали се често по низинитѣ и отново продължавали да се приближаватъ къмъ непрятелскитѣ окопи. Къмъ 1 ч. сл. пл., Командующи армията, виждайки слабото напрѣдване на Бдинци, заповѣда да се прѣмине стремително въ атака и непрѣменно още вечерьта да бжде взетъ Кубадинъ. Генералъ Поповъ издалъ нужната заповѣдь и накаралъ батареитѣ да развиятъ огъня си до максимумъ. Веригитѣ продължили да се прѣцѣждатъ и да пълзятъ, а задъ тѣхъ по сжщия начинъ слѣдвали и веригитѣ на подръжкитѣ. Къмъ 3 ч. сл. пл., дѣсния флангъ на 35-й Вратчански полкъ се приближилъ на около 400—500 крачки до теленитѣ мрѣжи на в. 137, (сѣверния), 53-й полкъ на около 800 крачки до теленитѣ мрѣжи на 135, и 36-й Козлодуйски полкъ се съсрѣдоточилъ задъ дѣсния флангъ на 35-й Вратчански полкъ. Отъ това мѣсто нататъкъ, поради твърдѣ силния огънь и съвършенно откритата мѣстность, полковетѣ не можели повече да напрѣднатъ и почнали да се окопаватъ. По тоя начинъ VI Бдинска дивизия (както I Софийска бригада), не успѣ да заеме тоя день обектива си и занощува по линията на в. в. 135 и 137; тя само прикова прѣдъ себе си противника и съ това имала извѣстно влияние на успѣха на IV Прѣславска дивизия и на II Софийска бригада.

Добричскитѣ войски, съ дѣсната си колона, достигнаха с. Аджиларъ и заеха позиция съ фронтъ на сѣверо-изтокъ (за прикриване фланга на армията), а съ лѣвата си колона застанаха прѣдъ с. Софуларъ. Къмъ 4 ч. сл. пл. Командующи армията заповѣда на генералъ Топалова да изнесе 15 см. гаубична и 10, 5 см. дълга батареи на позиция при в. 130 (сѣ-

веро-западно отъ с. Софуларъ, които да подържатъ настъпването на VI Бдинска дивизия. Привечерь Добричскитѣ войски достигнаха линията Аджемларъ — Османча — Еднлкьой.

Конната дивизия се прѣмѣсти източно, около с. Амузача, и прѣднитѣ ѝ ескадрони (9-й коненъ полкъ) водиха пѣши бой съ противника при с. с. Узунларъ — Топрá хисаръ — Тузла (единъ видъ усилена рекогнисцировка).

Назначеното въздушно разузнаване тоя день не дало ефикасни резултати. Получено бѣ всичко едно аеропланно донесение и то само за успѣшната артилерийска стрѣлба на IV Прѣславска дивизия.

Благоприятният развой на боя при IV Прѣславска дивизия и II Софийска бригада, който се слѣдѣше добрѣ отъ наблюдателния пунктъ на Командующи армията, прѣдполагайки че VI Бдинска дивизия ще успѣе до вечерьта да заеме Кубадинъ, даваше голѣма надежда, че противникътъ непрѣменно ще бѫде отхвърленъ отъ отбранителната линия, поради което бѣ изпратена слѣдната заповѣдь до началника на конната дивизия: „I-а дивизия е завладѣла в. 142 западно отъ Кокарджа и настъпва къмъ в. 151 и с. Спапунарь; IV дивизия е заела Кокарджа — чифликъ Сосусъ Али бей и прѣслѣдва отстъпающия противникъ. Тоя успѣхъ може да се отрази върху цѣлата непріятелска линия, поради което да се усили разузнаването и щомъ се забѣлѣжи, че и лѣвиятъ непріятелски флангъ почва да отстъпва, да се атакува енергично и унищожи".

Така успѣшно се бѣ развилъ боятъ за насъ на 18-й септември. Непріятелскиятъ фронтъ бѣ пробитъ и противникътъ въ тоя участъкъ бѣ отстъпилъ съ бѣгство. Оставаше само да се изпратятъ за подкрѣпа достатъчно части отзадъ, обаче армията не разполагаше съ повече войски (току бѣха пристигнали само 2 дружини отъ 75-й турски полкъ при с. Пчелирово), но се намираха далечъ на югъ отъ бойния фронтъ), и необходимо бѣ, по какъвто и да е начинъ, още на сутриньта, да се доразвие и използува тоя пробивъ. Малкитѣ жертви, дадени тоя день отъ частитѣ, вдъхваха вѣрата, че е възможно съ една комбинирана атака, при взаимното съдѣйствие на колонитѣ, да се разшири пробивътъ и да се бие окончателно неиздържливия противникъ. Ето защо, слѣдъ дълго обмисляне, бѣ рѣшено: *I Софийска бригада и бригадата Боде да останатъ като ось на врѣщане по мѣстата си; II Софийска бригада (усилена съ 41-й полкъ), IV Прѣславска и VI Бдинска дивизии подпомогнати отъ лѣвата колона на Добричскитѣ войски (около 7 дружини), да ударятъ едноврѣменно съ 46 дружини на участъка Спапунарь — Качанакъ — Кубадинъ; 74-й турски полкъ да остане като заслонъ въ северо-източна посока къмъ с. Османча; а усиленатa Конна дивизия, като охранява крайния дѣсенъ флангъ, да съдѣйствува на атаката, съ единъ пробивъ къмъ с. Османъ Факя.* Възъ основа на това рѣшение бѣ издадена слѣдната оперативна заповѣдь № 31:

1. Противникътъ слѣдъ днешния бой е отхвърленъ отъ прѣднитѣ си позиции (южно отъ Кубадинъ и сѣверно отъ Кокарджа); всичкитѣ негови контръ-атаки срѣщу I Софийска дивизия сж отбитѣ съ голѣми загуби.

2. I Софийска дивизия завладѣ с. Мулчова и се изнесе сѣверо-източно отъ това село и сѣверо-западно отъ Кокарджа. IV Прѣславска дивизия се е изнесла сѣверно отъ в. 147) *)

3. Утрѣ, 19 того, армията да продължи атаката на Кубадинската позиция, като лѣвиятъ ѝ флангъ остане на мѣсто, а удариятъ се нанесе съ дѣсния флангъ, за което:

а) I Софийска бригада и бригадата Боде да се затвърдятъ и задържатъ на всѣка цѣна заеманата си позиция, *а II бригада (11 дружини) първоначално да остане на мѣстото си и да слѣдва атаката на IV Прѣславска дивизия.*

б) IV Прѣславска дивизия да продължи атаката на непріятелската позиция въ дадения ѝ участъкъ.

в) VI Бдинска дивизия да продължи атаката въ дадения ѝ участъкъ.

г) Добричскитѣ войски, като оставятъ въ сѣвероизточенъ заслонъ къмъ с. Османча, 47-й турски полкъ и 2 турски батареи, *съ останалитѣ войска да атакуватъ Кубадинската позиция отъ югоизтокъ, съвмѣстно съ VI Бдинска дивизия.* Още утрѣ да притеглятъ втората германска гаубична батарея, която слѣдва отъ Кара-Омеръ.

д) Подготовката за атака да се почне отъ 7 ч. пр. пл., слѣдъ което да започне самата атака.

е) Конната дивизия да продължава да охранява дѣсния флангъ на армията и да съдѣйствува на атаката на Кубадинската позиция, като се промъкне къмъ Османъ-Факъ и дѣйствува въ флангъ и тилъ на противника.

— Съ горѣизложеното, пълното пробиване на непріятелската позиция се считаше вече за положително, обаче съвсѣмъ не така излѣзе. Явиха се случайности, които, още въ началото на боя, дадоха други обратъ на дѣйствията, като: едно недочакване съсѣдитѣ, едно закъснѣване да се тръгне тутакси съ съсѣдната колона, едно недоглеждане за сигурността на фланга, едно пропускане да се изнесе напрѣдъ тежката артилерия, едно увличане въ друга посока и пр.

Бойниятъ редъ на IV Прѣславска дивизия, останалъ вечерьта съ устъпъ (I Прѣславска бригада сѣвероизточно отъ Кокарджа, а III Прѣславска бригада назадъ около чифликъ Сосусъ Али-Бей), не е билъ поправенъ и прѣзъ нощьта. Началникътъ на IV Прѣславска дивизия узналъ за това късно, (отъ пратѣрката на началникъ щаба подполковникъ Нойковъ), заповѣдалъ на III бригада да тръгне на 19-й въ 7 ч. сутриньта

*) Това положение на 4 Прѣславска дивизия се указа невѣрно, понеже Щаба на тая дивизия, погрѣшно бѣ донесалъ, че върха 147 е билъ вече зетъ.

и да завладѣе в. 147., та по тоя начинъ да се изравни бойнятъ фронтъ на дивизията. До като III Пръславска бригада се готвѣла сутринята да настжпи и заеме в. 147 (Коджа-Югъ), противникътъ използувалъ устжпното положение на дивизията и се нахвърлилъ срѣщу дѣсния флангъ на I Пръславска бригада, а едноврѣменно съ това и срѣщу 19-й Шуменски полкъ. Тая контра-атака, макаръ и да бѣ отбита, повлия твърдѣ много върху дѣйствията тоя день.

Кризата на 19 септември.

(Гледай скица № 6-а)

Настжпи 19 септември, при пълно оптимистично настроение у всички. Защото удара, който трѣбваше да се нанесе тоя день съ комбинираната атака отъ 46 дружини върху участъка: в 151 — Кокарджа — Качамакъ — Кубадинъ, даваше самоувѣреността, че противника непрѣменно ще бжде битъ и гоненъ като вчера. Особено голѣма надежда се възлагаше на едноврѣмената атака на самия Кубадинъ, която трѣбваше да се произведе съ 12-тѣ дружини на VI Бдинска дивизия, подпомогнати на дѣсния си флангъ съ 7-тѣ дружини отъ лѣвата колона на Добричкитѣ войски . . . Боя се разви така:

II Софийска бригада, поддържана отъ огъня на 2-й тежки артилерийски полкъ, почна боя въ 6 ч. сутринята. Прѣди тръгването си напрѣдъ, тя трѣбваше да отбие силната непиятелска контръ-атака срѣщу лѣвия й флангъ, къмъ който противникътъ бързо се спусналъ отъ в. 151 и наблѣгналъ въ интервала между 25-й Драгомански и 1-й Софийски полкове. Посрѣщнатъ отъ съсрѣдоточения огънь на Драгомънци и ударенъ отъ поддръжкитѣ на I Софийска бригада, той твърдѣ скоро бѣ отхвърленъ. Къмъ 7 ч. сутринята, противникътъ насочи нови части откъмъ с. Спапунаръ и атакува цѣлия фронтъ на бригадата, обаче слѣдъ скоротеченъ горещъ бой и тая контръ-атака бѣ отбита. Къмъ 9 ч. 30 м. сутринята, полковникъ Цонковъ забѣлѣзалъ, че настжпилиятъ къмъ с. Спапунаръ лѣвъ флангъ на I Пръславска бригада отстжпя бързо подъ силния напискъ на гжсти непиятелски вериги, тутакси разпореди да се изпратятъ 1-а дружина отъ 41-й полкъ и 1 с. с. батирея, за да ударятъ прѣзъ с. Кокарджа въ флангъ и тилъ противника. Едноврѣменно съ това, за по-ефикасна подкрѣпа на IV Пръславска дивизия, той заповѣда на цѣлата бригада да тръгне напрѣдъ. Обаче противника изпрѣвари й съ значителни сили самъ се насочи въ атака срѣщу дѣсния флангъ на бригадата. Нѣколко непиятелски батареи усилено обстрѣляха позицията на Ловчанския полкъ (по в. 142) и гжсти негови вериги захванаха да се приближаватъ къмъ окопитѣ. Дѣйствително веригитѣ бѣха скоро отбити, но артилерийскиятъ огънь още повече се усили и разколебанитѣ Ловчанци почнаха да се отдръпватъ въ безредие, обаче въ тѣкна подкрѣпа тутакси се намѣси дружината на майоръ Михаиловъ отъ 41-й полкъ, която успѣ да въдвори редъть и полка отново зае позицията си. Понеже нашитѣ батареи трѣбвало вече да пестятъ снарядитѣ си, а противникътъ продължаваше да напира, то по-нататъшното задържане на настжпващитѣ вериги трѣбвало да става повече съ картечници и пушки, а на мѣста и съ ножове.

Къмъ 3 ч. 30 м. непиятелскиятъ артилерийски огънь отново достигна максимално развитие и позицията на 16-й Ловчански полкъ пакъ бѣ засипана съ снаряди, поради което Ловчанци почнаха да се колебаятъ, и, слѣдъ малко, напуснаха мѣстата си и бързо отстжпиха назадъ. Командирътъ на полка полковникъ Ивановъ трѣбваше да излѣзи напрѣдъ и, съ единствената останала, въ негово разпореждане полурота, можа скоро да спре отстжпващитѣ. Ловчанци отново заеха позицията си и останаха до вечерята на нея, отбивайки нѣколко подъ редъ послѣдователни контръ-атаки. Привечерь непиятельтъ, понесълъ вече значителни загуби и силно разколебанъ, бѣ принуденъ да се отдръпне по посока на с. Спапунаръ.

По тоя начинъ II Софийска бригада, слѣдъ като нѣколко пжти попада въ критическо положение, успѣ най-послѣ да отхвърли численно прѣвъзходния противникъ и да задържи завладѣната позиция. 25-й Драгомански полкъ цѣлия день остана непоколебимъ на заетия теренъ, а Ловчанци, макаръ и разколебани два пжти, бързо се връщаха на мѣстата си и поправяха положението. Бригадата по-нататъкъ не можа да напрѣдне. 16-й Ловчански полкъ, пострадалъ по-рано при Теке Дереси и при нощната атака на 17 вечерьта, бѣ останалъ на 19 вечерьта въ съставъ само на една дружина. Когато противникътъ, разбитъ и силно разнебитенъ, вече се отдръпваше на сѣверъ, бригадъта сама не бѣ въ състояние да развие по-нататъкъ успѣха си.

При I Софийска бригада, която бѣ нощувала на позициитѣ около с. Мулчьова и Арабаджи, боя се бѣ почналъ още въ зори. Непиятелската артилерия съ непрѣкъснатъ огънь засипваше окопитѣ на частитѣ и батареитѣ, които, поради изложената мѣстность, не бѣха достатъчно закрити; даже по едно врѣме отдѣлението на майоръ Стояновичъ бѣ принудено да замълчи. Въ 8 ч. 45 м. пр. пл., командирътъ на бригадата, за да облегчи настжпването на бригадата Боде, й бѣ изпратилъ въ подкрѣпа 1 рота и 1 полска батарея. Слѣдъ малко той прати други 6 роти съ 4 картечници и 1 батарея, подъ началството на майора отъ генералния щабъ Бакърджиевъ, срѣщу противника, насочилъ се въ интервала между 1-й Софийски и 25-й Драгомански полкове, поради което 1-а Софийска бригада остана по фронта само съ 5 дружини. Къмъ 3

ч. 30 м. сл. пл., една ромжнска бригада се разгъна и насочи въ контръ-атака срѣщу 1-й Софийски полкъ, заемашъ издадено положение (съверо-източно отъ с. Мулѣова). Полкътъ не йрѣдна и, като подпусна бойния редъ близо до позицията, откри най-силенъ огънь. Урагнитѣ на батареитѣ довършиха работата, и ромжнитѣ, понесли чувствителни загуби, повърнаха назадъ, гледайки по-скоро да стигнатъ до ходоветѣ за съобщения. Тогава 1-а рота отъ 1-й Софийски полкъ, заедно съ два-три съсѣдни взвода, на чело съ командира си поручикъ Куртевъ, се хвърли да прѣслѣдва и, слѣдъ като пръсна две неприятелски роти, продължи по петитѣ на бѣгащитѣ. Увлѣченитѣ взводове настигаха послѣдователно групитѣ, унищожаваха ги и, съ пушечна стрѣлба и съ ура, летѣха по-нататъкъ и най-послѣ се изкачиха на главната неприятелска позиция на в. 161, гдѣто вече, посрѣщнати съ силенъ артилерийски огънь и отъ сгжстени неприятелски части, бѣха принудени да се върнатъ на позицията. Това бѣ извършено тъй бързо, че командирътъ на 1-й Софийски полкъ не бѣ успѣлъ да се намѣси и да подкрѣпи тия увлѣкли се напрѣдъ взводове. При това, положението, въ което се намирала бригадата, не допускало подобно увличане на полка, който и такъ бѣ издаденъ напрѣдъ и, съ по-нататъшно напрѣдване, можеше да изложи фланга си и да компрометира дѣйствията на цѣлата бригада. На всѣки слушай, тоя вихрѣръ отъ тия 6—7 взвода бѣ нанесалъ достатъчни загуби на ромжнитѣ, а главно, че имъ внуши страхъть да не се навиратъ тъй много.

Току слѣдъ отбиването на атаката при 1-й Софийски полкъ, противникътъ се насочи въ флангъ на 6-й Търновски полкъ, но слѣдъ жаркъ бой, ромжнскитѣ части и тамъ бѣха отблъснати. При това положение бригадата занощува вечерьта.

Бригадата Боде бѣ контръ-атакувана въ 6 ч. сутриньта, и прѣднитѣ й части се върнаха на снощната си позиция. Въ 7 ч. 25 м. пр. пл. полковникъ Боде поискалъ подкрѣпления и командирътъ на бригадата разпоредилъ да му се изпратятъ 1 рота и 1 полска с. с. батарея, които бързо спомогнали за отхвърлюването на противника.

Въ 3 ч. 20 м. сл. пл., генералъ Драгановъ донесе въ щаба на армията слѣдното: *„Отъ цяя сутринь дивизията води бой съ пръвъзходенъ противникъ, който насочва главнитѣ си усилия срѣщу II бригада, съ голѣми колебания за удържане сегашното положение, дивизията изобщо държи позициитѣ; нито азъ, нито бригаднитѣ командири имаме подръжки, снарядитѣ сж изчерпани, положението го крытимъ съ послѣдни усилия"*.

Мислимъ, че тукъ му е мѣстото да пояснимъ какви бѣха тия постоянни ромжнски контръ-атаки срѣщу германската бригада Боде. Прѣди всичко ще кажемъ, че повърхностно погледнато на тѣхъ, тѣ се прѣдставлявать смѣшни и глупави. Защото всички бивахъ бързо отразявани съ голѣми загуби, и ромжнитѣ, днесъ отбити, утрѣ пакъ се

приготовяха за да бждатъ отново отбити. Нашитѣ се смѣяха и казваха: „Ако ли пъкъ германцитѣ не имъ дадатъ малко колбаси (намекъ за германската колбасница въ с. Талишманъ), та да потаксатъ сиромаситѣ ромжни". Така бѣ, обаче тия контръ-атаки имаха голѣмъ смисълъ и значение: тѣ парализираха за известно врѣме и всѣкой день, действията на крайното ни лѣво крило, и то не само на германската бригада Боде, но и на цѣлата I Софийска бригада. Така ромжнитѣ правѣха възможне на марша къмъ Кубадинската позиция, така правѣха и въ врѣме на самата атака, както и по-послѣ при предвижването на армията отбрана, макаръ и постоянно да даваха голѣми загуби. Германците отдѣление, съ голѣмо име бригада, но съ много малъкъ съставъ, не можеше изведнажъ да се противопостави срѣщу напиращитѣ прѣдъ нея, въ тъмни зори или привечеръ, значителни ромжнски части и трѣбваше врѣменно да се отдръпва назадъ, докато се явятъ на фланга нападателитѣ български подкрѣпления. Тая бригада се състоеше само отъ 4 дружини, всѣка дружина отъ 3 роти, всѣка рота отъ 120—130 човѣка, а ротите съ наличность малко повече отъ 1 и половина наша дружина. При това тя бѣ претоварена съ балластъть отъ 3 тежки батареи, и колкото, струва ни се, нѣмашѣ,—тъй че липсваха й достатъчни срѣдства да разстрои прѣдварително противника, който всѣкога внасяше въ действие 3, 4, 5, полски батареи. Щаба на Макензенъ много скжпеше съ самостоятелното действие на тая бригада и командира й глезеше по всѣкой начинъ да се държи по-настрани отъ българскитѣ части, поради което всѣкога се явяваше достатъченъ интервалъ между тия и послѣднитѣ, и ромжнитѣ използуваха това и тамъ именно напираха и добиваха тактически успѣхи.

Трѣбва да бждемъ справедливи и да признаемъ факта, че и при тия нашитѣ неуспѣхи, които бѣха донесли боевете при Тутракань, Добричъ, Сарсеналъръ, Куртъобунаръ, Каралик и пр., ромжнското командуване все още продължаваше да бжде настойчиво и да се нажчи на нѣкои пункове тактически успѣхи на бойното поле. Прѣдприетитѣ десни контръ-атаки отъ 15 до 21 септември срѣщу лѣвия флангъ на армията, вика на 19 сжщи срѣщу II Софийска бригада и лѣвия флангъ на I Прѣславска бригада, както и послѣдующитѣ нѣколко деня срѣщу цѣлата дивизия, показваха, че това командуване не бѣ се още отчаяло и нѣмаше да тласка частитѣ си напрѣдъ, даже при надъжъ шансъ за успѣхъ и при очевидностьта на голѣми жертви. При подобни условия, войската то всѣки съ по-високъ моралъ, можеше въ много случаи да дава благоприятни резултати; обаче частитѣ му не издържаха силния огънь, а особено контръ-ударитѣ, поради което всичкитѣ му комбинации и усилия отиваха напразно.

Боя при IV Прѣславска дивизия произлѣзе така:

Споредъ заповѣдьта тоя день, III Прѣславска бригада трѣбваше да тръгне въ 7 ч. сутриньта и да атакува и завземе в. 147 (Коджа югъ), слѣдъ което, да остави 1 дружина и 1 батарея въ заслонъ къмъ с. Качамакъ и да продължи настжпването си къмъ линията в. 127 и гориката западно отъ нея. I Прѣславска бригада трѣбваше да настжпи по съверо-източна посока къмъ линията: горьпомѣнатата гориста—с. Мамутъ Куюсу, като държи връзка съ III Прѣславска бригада и на лѣвия си флангъ съ II Софийска бригада. За поддържка на атаката, полската артилерия още прѣзъ нощьта трѣбвало да се изнесе по-близо до пѣхотата, а тежката артилерия да заеме позиция въ участъка на III бригада.

Въ изпълнение на горното, I Прѣславска бригада, на която да дочака изравняването си съ III Прѣславска бригада,

започна настжпването си въ 9 ч. сутринъта и тутакси бѣ контръ-атакувана отъ значителни неприятелски си ди. Неприятельтъ, съсрѣдоточилъ най-силенъ огънь върху 31-й Варненский полкъ, намиращъ се на дѣсния флангъ на бригадата, бѣ използувалъ дола прѣдъ него и неочаквано се появилъ на крайния дѣсенъ флагъ, за наблюдението на който командира на полка пропусналъ да вземе ефикасни мѣрки. Бригадниятъ командиръ полковникъ Добревъ, виждайки за страшеното положение, заповѣдалъ на подполковникъ Хар занова да задържи на всѣка цѣна позицията си, а на коман дира на 4-а прѣславска дружина майоръ Куцаровъ (отъ бри гадната подръжка)—да излѣзе бързо къмъ дѣсния флангъ и да посрѣщне съ огънь неприятелскитѣ части. Той заповѣ далъ сжщо и на артилерията да обстрѣля дола, по кои неприятелскитѣ части постоянно приижда обаче, по лип на удобни наблюдателни пунктове, послѣднята не можл ефикасно да ги поражава. Противника безнаказано все повече се засилвалъ и, къмъ 9 ч. пр. пл., негови части вече напълно обхванали фланга на Варненци; а сил негова група се появила даже при крайната гаубична батарея. Дѣснофланговата варненска дружина, стрѣснато отъ това, скоро се разколебала и почнала да отстжпва въ бе редие, а слѣдъ нея повърналъ и цѣлиятъ боенъ редъ на полка. Полковникъ Добревъ се помжчилъ да спре отстжпв щитѣ, но не успѣлъ; той падналъ раненъ и билъ заминатъ отъ частитѣ. Противникътъ проникналъ до гаубичнитѣ батареи, а слѣдъ малко и до 2 тѣ полски батареи и ги плѣнилъ. На станала грозна паника между артилерийската прислуга, и предницитѣ и раклитѣ, ударили вече назадъ, още повече увеличили безредието въ тилътъ. Дружината отъ 7-й Пр славски полкъ на майоръ Куцарова едвамъ успѣла съ огъня отъ фланга да позадържи извѣстно врѣме бързото напр ване на противника, който почналъ да обръща плѣнени орждия за стрѣлба върху отстжпающитѣ.

Ето какво се говори за тоя инцидентъ, въ реляцинтѣ на 15-й артилерийски и 5 й гаубиченъ полкове:

Сутринъта бѣ забѣлѣзано, че неприятелски части се на сочватъ въ дѣсно къмъ интервала между I и III Прѣславска бригади, обаче, прѣнесениятъ върху имъ артилерийски огънь бързо ги разпръсна и се помисли, че противникътъ е окон чателно отбитъ. Слѣдъ нѣколко минути видѣхме, че нашитѣ вериги почнаха да отстжпватъ. Бригадниятъ командиръ пол ковникъ Добревъ заповѣда на командира на 31-й Варненски полкъ, да спре частитѣ и да задържи противникътъ; сжщ той заповѣда и на батареитѣ да съсрѣдоточатъ най-силенъ огънь. Обаче веригитѣ на 31-й Варненски полкъ вече по чаха да заминаватъ бригадния наблюдателенъ пунктъ и без спирно да отиватъ назадъ. Полковникъ Добревъ и подпо

ковникъ Джумалиевъ, съ адютантитѣ си и съ чиноветѣ отъ щабоветѣ, излѣзоха напрѣдъ и почнаха да заповѣдатъ, да рѣждаватъ, даже да стрѣлятъ върху отстжпающитѣ, но ни кой не искаше да слуша. Подполковникъ Джумалиевъ по коли полковникъ Добрева да се отдръпнатъ до шосето и там да се помжчатъ да възстановятъ редътъ, обаче Добревъ остана непрѣклоненъ и продължаваще да вика и да запо вѣда: „момчета, спрете се! ето и азъ съмъ тука! спрете се! противникътъ е слабъ!"—Подполковникъ Джумалиевъ отишелъ къмъ батареитѣ и по пжтя се помжчилъ да спре отстжпаю щитѣ, и да ги накара да стрѣлятъ. На шосето той събралъ група войници и успѣлъ да открие огънь. Отишелъ по на ляво и намѣрилъ само 1-а батарея, и разбралъ че другитѣ сж плѣнени.

Въ реляцитѣ на 5-й гаубиченъ полкъ се казва слѣд ното: „Къмъ 9 ч. сутринъта отдѣлни хора отъ дѣснофланго вата дружина на 31-й Варненски полкъ, а слѣдъ това и цѣли групи, почнаха да бѣгатъ край наблюдателния пунктъ, слѣдъ които се появи цѣла бѣгаща линия, която замина батареитѣ и слѣдъ малко се появи и друга такава линия, която сжщо отиде по-нататъкъ. Батарейнитѣ офицери се опитаха да спратъ отстжпающитѣ, но не успѣха. Полковникъ Добревъ и азъ, сжщо се опитахме, обаче тѣ ни заминаха и ние останахме на 400 крачки отъ противника. Прѣзъ това врѣме, виждаме не пристигнаха прѣдницитѣ на полскитѣ батареи за да зака чатъ, но не успѣха и бързо отстжпиха назадъ; дойдоха и прѣдницитѣ на гаубичнитѣ батареи, но успѣха да закачатъ само едно гаубично орждие и другитѣ бързо избѣгаха на задъ, понеже противникътъ бѣ много близо, а главно, че се показваше вече отъ фланга и тила".

Отъ горѣизложеното се вижда, че положението на 31-и Варненски полкъ е било много лоше. Дѣсниятъ флангъ на Прѣславския полкъ, останалъ вече оголенъ, по едно време и той се разколебалъ. Ранения бригаденъ командиръ билъ заставенъ и катастрофата била вече неминуема, но именно въ тоя критически моментъ, 47-и полкъ, намиращъ се въ ди визионна подръжка (при чифликъ Соусъ и Али бей) се при ближалъ на помощь. Юначниятъ му командиръ полковникъ Аврамовъ, забѣлѣзалъ отстжплението на Варненци, вдигналъ полка си и подъ звуковетѣ „Шуми Марица" и, съ продължи телно ура отъ всички войници, повѣлъ го стрѣмително на прѣдъ. Въ врѣме на движението, той е билъ настигнатъ отъ офицера за връзка при щаба на дивизията поручикъ Мацан ковъ, който му носялъ заповѣдьта отъ генералъ Киселева да подкрѣпи първата линия. Когато единъ артилерийски фелд фебель му доложилъ, че батареитѣ сж плѣнени отъ против ника, полковникъ Аврамовъ заповѣдалъ на частитѣ да уси лятъ крачката, да викатъ още по-силно ура и полкътъ поч

налъ почти да тича. Устрема на тоя полкъ бързо увлѣкълъ всички отстѫпающи и послѣдвалъ грозенъ ударъ, който обърналъ въ бѣгство противника и не му далъ врѣме да отвлѣче плѣненитѣ батареи. 2-а дружина се насочила въ сѣверо-източна посока и, гонейки противника, прѣминала шосето Каварджа — Качамакъ и се спрѣла на позиция на гребена сѣверно отъ това шосе. Вмъкналитѣ се въ интервала непри-телски части били почти всички уничтожени съ помощьта на повърналитѣ се и силно озлобени Варненци, които искали да поправятъ грѣшката си. Другитѣ двѣ роти, съ останалитѣ роти отъ Варненския полкъ, се увлѣкли още по-напрѣдъ и, прѣслѣдвайки бѣгащия противникъ, достигнали сѣверно отъ кантона на шосето, гдѣто вече посрѣщнати отъ силенъ огънь отъ в. 147 (Коджа Югъ), се окопали и отбили три нови контра-атаки. Бригадниятъ командиръ полковникъ Добревъ билъ спасенъ и отнесенъ на прѣвързочния пунктъ; плѣненитѣ батареи били отнети обратно, Противника понесалъ значителни загуби.

Почти едноврѣменно съ контръ-атаката срѣщу 31-й Варненски полкъ, сръбски и ромжнски части атакували и лѣвия фланъ на 7-й Прѣславски полкъ, който настѫпвалъ къмъ с. Спапунаръ. II Софийска бригада, намѣсто да слѣдва съ IV Прѣславска дивизия, както това бѣ заповѣдано, изостанала назадъ и противникътъ стремително ударилъ на оголения прѣславски флангъ. Той скоро ловалилъ тоя флангъ и насмалко щѣлъ да плѣни и двѣтѣ тамъ батареи, обаче благодарение на своеврѣменото пристигане на подържкитѣ и на пратената подкрѣпа отъ II Софийска бригада, противникътъ е билъ скоро отхвърленъ съ голѣми загуби. Дружината на капитанъ Цанковъ излѣзла напрѣдъ и въ встрани и, съ пѣхотенъ и картеченъ огънь, обстрѣляла врѣзалитѣ се непиятелски вериги, а дружината отъ 41-й полкъ и батареята, изпратени отъ полковникъ Цонковъ, ги ударили въ флангъ и тилъ и дословно ги унищожили. Отъ тѣхъ се спасили само единични хора.

III Прѣславска бригада, на която бѣ заповедано да настѫпи въ 7 ч. пр. пл. отъ чифлика Сосусъ Али бей и да атакува и завладѣй в. 147 (Коджа югъ), изпратила въ 6 ч. 40 м. сутриньта прѣдни взводове, които достигнали на около 1000 крачки отъ непиятелскитѣ окопи. Подъ силенъ артилерийски огънь и подъ защитата на тия взводове, 19-й Шуменски полкъ, имащъ 2 дружини въ първа линия и 1 дружина въ подръжка, почналъ да се приближава къмъ в. 147, при което артилерийския огънь на противника не билъ точенъ, но затуй пъкъ пушечната и картечна стрѣлба отъ върха била извънредно силна. Къмъ 8 ч. 30 м., веригитѣ успѣли да достигнатъ на около 1500 крачки до непиятелскитѣ окопи, но по-нататъшното имъ напрѣдване изисквало артилерийска подкрѣпа, която именно липсвала. Противникътъ, изваждайки

въ бойната линия още нѣколко батареи, задавилъ напълно артилерия, и пѣхотата била оставена да се бори сама. Въ 9 ч. 40 м. пр. пл. противникътъ прѣдприелъ силна контръ-атака по цѣлия фронтъ на 19-й Шуменски полкъ (едноврѣменно съ контръ-атаката срѣщу 31-й Варненски полкъ), обаче Шуменци не мръднали, дочакали спокойно противника и го посипали съ магазинень и картечень огънь. Послѣдния понесълъ чувствителни загуби, билъ принуденъ да залегне, обаче влѣво отъ дола, около кантона, 3-4 негови роти удариле въ флангъ на 3-а дружина и я заставили да завие назадъ съ лѣвофланговитѣ си роти. Послѣдвала втора контръ-атака и противника, успѣлъ вече да достигне на 200 — 300 крачки, билъ срѣщнатъ отъ приспигналитѣ подръжки и слѣдъ като оставилъ много убити и ранени, отръпналъ се е въ голѣмо безредие. Въ сѫщото врѣме 1-а дружина, която се приближила вече на 300 крачки до непиятелскитѣ окопи, сѫщо била контръ-атакувана, но безуспѣшно. Понататъшното настѫпване на полка продължило съ огнева борба и подъ найсиленъ артилерийски обстрѣлъ. Командирътъ на полка подполковникъ Милановъ донесълъ на бригадния командиръ: *„Ако да може лѣвиятъ ми флангъ да атакува в. 147 е необходима силна артилерийска подкрѣпа, а пъкъ такава липсва съвършенно, защото орждията на 3-а артилерийско отдѣление (прѣправени сръбски орждия) сж вече негодни и съвсѣмъ прѣкратиха стрѣлбата; противникътъ свободно ни обстрѣлва съ артилерията си; отъ полковата подръжка ми остават само двѣ роти; бойната часть на полка се намира на южния склонъ на в. 147; моля да ми се изпратятъ гаубични батареи"*. Въ отговоръ на това, полковникъ Кметовъ му заповѣдалъ да атакува и завладѣй съ ножъ в. 147, и му изпратилъ 6-а и 7-а роти и 4 картечници отъ бригадната подръжка.

Прѣдстояло на полка, безъ артилерийска подкрѣпа, да атакува командующъ пунктъ, съ заблаговрѣменно приготвени окопи, обградени съ телена мрѣжа, съединени съ ходове за съобщения и построени върху склонъ полегатъ и съвършенно открить, обаче заповѣдьта била категорична и трѣбвало непремѣнно да се вземе в. 147. И ето почнало се постепенно приближаване, едно пъпляне по склона и, слѣдъ половинъ часъ, дружинитѣ били вече на стотина крачки отъ окопитѣ. Тукъ лѣвофланговата дружина почнала да страда много отъ фланговия огънь, сипящъ се отъ двата реда ходове за съобщения, заети отъ противникътъ. 3-а и 10-а роти, които командата на офицерския кандидатъ Христовъ (ротният командиръ на 10 рота поручикъ Стояновъ билъ раненъ), първо се насочили въ атака и, като изтласкали противника, заели окопитѣ западно отъ в. 147. Другитѣ двѣ роти се насочили срѣщу горѣпомѣнатитѣ ходове и съ ножъ изтласкали противника, който избѣгалъ въ безрѣдие. Дружинитѣ вече

успѣли да се намѣстятъ на платото около в. 147, когато отъ дола, срѣщу кантона, отново се показали сгжстени неприятелски части, които прѣдшествувани отъ гжсти вериги, ударили въ флангъ на лѣвата 3-а дружина, поради което тя била принудена отново да отстжпи назадъ. Оттеглюването е било подържано отъ огъня на картечния взводъ на подпоручикъ Кабранджиевъ и отъ картечната рота на 19-и Шуменски полкъ, както и отъ оная на 47-и полкъ, поради което дружината могла да се спре и залѣгне на около 200 крачки отъ кантона. Едноврѣменно съ това, противникътъ отново се нахвърлилъ и върху 1-а дружина, обаче тя пакъ не мръднала и съ магазиненъ огънь и съ бой на ножъ, отблъснала нападението. Оттеглянето на трета дружина съвсѣмъ не повлияло на тая юначна дружина и тя, съ роти разгънати въ една линия и увеличана отъ личния примѣръ на началницитѣ, продължила напрѣдването си и успѣла да заеме часть отъ неприятелскитѣ окопи юго-източно отъ в. 147. Тамъ отблъсквайки редица контра-атаки, тя останала и прѣзъ нощьта срѣщу силенъ противникъ, отстоящъ на нѣколко крачки отъ фланга ѝ. Ротнитѣ останали безъ офицери, обаче и това не ѝ попрѣчило да се задържи на завладения теренъ. Противникътъ не можалъ повече да наддѣлѣе и дружината останала господарка на позицията. Командира ѝ капитанъ Казанаклиевъ донесълъ слѣдното:

„Подъ ужасенъ уразанъ настжпихъ и заехъ неприятелскитѣ окопи въ дъсно отъ в. 147; дружината ми е съ по-малъкъ отъ половинния си съставъ; 3-а дружина се отегли напредъ и лѣвия ми флангъ е открить; ротата, която щѣше да ме подкрѣпи, още я нѣма. Чакамъ подкрѣпление, чакамъ патрони".

— По поводъ на това донесение, подполковникъ Миланово заповѣдалъ на командира на 2-а дружина, който проявилъ въ случая слаба инициатива, съ колкото роти разполага, щомъ се мръкне, веднага да се яви на командира на 1-а дружина капитанъ Казанаклиевъ и да остане въ негово разпореждане.

Съ настжпването на тъмнината, неприятелскитѣ части започнали отново да се приближаватъ къмъ двата фланга на бойния редъ на полка. Ракетитѣ, които тѣ пускали, започнали да падатъ въ самитѣ окопи. Противникътъ все повече се усилвалъ и се готвилъ за нова контръ-атака, обаче Шуменци стояли непоколебимо и съ частички атаки се мжчели да парализиратъ прѣдприемчивостьта на неприятеля. На стрѣлбата отговаряли съ стрѣлба, на бомбата съ бомба и на щика съ ножъ. Борили се по фасоветѣ, въ рововетѣ и прѣдокопитѣ. Ту напрѣдвали, ту бивали отхвърляни; вкопчвали се пакъ, и отъ ново спечелвали изгубения теренъ. Тъмнината прѣдавала фантастиченъ образъ на двубоя, въ който искали да ги катурятъ отъ платото, но юнацитѣ не се давали и поваляли хвърлилитѣ се върху тѣхъ руси. Въ продължение на

2—3 часа, височината четири пжти минавала ту въ едни, ту въ други ржцѣ и най-послѣ Шуменци запазили положението. Въ 9 ч. 30 м. вечерьта, 14-а и 15-а роти се явили на линията на 1-а дружина и продължили фланга, и съ това положението укрѣпнало още повече. Опититѣ на противника да изблъска нашитѣ части отъ в. 147 окончателно пропаднали.

Срѣщу 7-й Прѣславски полкъ противникътъ не се задоволилъ съ контръ-атаката, произведена сутриньта на лѣвия флангъ; прѣзъ деньтъ, той нѣколко пжти контръ-атакувалъ цѣлата позиция. По нѣкога неприятелскитѣ вериги достигали до десетина крачки, обаче Прѣславци стояли твърдо и съ контръ-атаки ги повръщали назадъ. Дружинитѣ дѣйствували почти самостойно; артилерийска подкрѣпа нѣмало; особено привечеръ, неприятелскитѣ контръ-атаки били отбивани само съ ножове. При отбиването на една контръ-атака, изчезналъ послѣдно юнакътъ командиръ на 3-а дружина майоръ Ванковъ и нѣколко десетки войници. Казватъ, че увлѣченъ въ преслѣдването, майоръ Ванковъ, като късогледъ, попадналъ на една сръбска засада и всички били изклани. 7 й Прѣславски полкъ удържалъ положението, което много пжти е било повече отъ критическо. Подържкитѣ били изразходвани, частитѣ били разтегнати и много разредени; свръзката между дружинитѣ и полка липсвала; изпращанитѣ ординарци недостигали мѣстоназначението си; свръзка съ съсѣдно дѣйствующитѣ части сжщо нѣмало. Прѣзъ нощьта положението станало още поопасно. Трѣбвало твърдѣ много да се внимава и непрестанно постоянно да бждатъ готови срѣщу изненадитѣ. Къмъ 10 ч. сл. пл. полкътъ получилъ заповѣдь да се оттегли на старитѣ си позиции, обаче можли да прѣдадатъ тая заповѣдь само на 1-а дружина; другитѣ дружини продължявали да се държатъ на позицията си до 4 ч. и чакъ на разсъмване почнали да се отдрѣпватъ.

Прѣзъ тоя день IV Прѣславска дивизия бѣ водила борба съ цѣли пжти по силенъ противникъ, — борба, която, ако и съпроѣдната първомъ съ едно безредно отстжпване на фланговетѣ и съ оставянето на батареитѣ, съставлява честь и гордость на дивизията. Тя остана господарка на платото при в. 147. Но както всѣко физическо и морално напрѣжение си има граници, задъ които вече значатъ само числата, тъй и юнацитѣ Прѣславци, слѣдъ като разбиха противника, който, силно поколебанъ и изнемощелъ, е билъ вече готовъ да отстжпи, самитѣ тѣ, силно изтощени и разрѣдени, не можаха повече нищо да прѣдприематъ. Численния съставъ на дивизията, започнала още при Тутраканъ и Антаатъ, бѣ спадналь, въ тия кървавени кубадински боеве, на около 6000 бойци.

Началникътъ на дивизията генералъ-майоръ Киселовъ донесе редовно въ щаба на армията за положението на нѣщата. Въ 10 ч. 10 м. пр. пл., той съобщи, че противни-

къмъ настжлва съ голѣми колони и съ силна артилерия срѣщу фланга на дивизията, който почналъ да се отдръпва; слѣдъ малко — че противникътъ контръ-атакувалъ дѣсния му флангъ и плѣнилъ батареитѣ, като добавяше, че и положението на II Софийска бригада било сжщо лоше. Той молеше разрѣшение за отстжпване, като единствено срѣдство за поправяне положението. Командующи армията, поради важностьта на тия донесения, и познавайки добрѣ настойчивата упоритость на генерала и знаейки, че той ще отстжпи, само въ крайенъ случай, му отговори по телефона, *че ако положението е толкова сериозно, да действува споредъ обстановката, като предупреди за това I и VI дивизии.* Слѣдъ малко, когато генералъ Киселовъ донесе, че противника е отбитъ и батареитѣ сж отнети обратно, Командующи армията допълни горната си заповѣдь така: *„Никакво отстжпване; вие имате още достатъчно срѣдства за да се задържите на линията, на която се държатъ съсѣдните I и VI дивизии; възложеният подкрѣпления ще ви се изпратятъ още тая нощь или утрѣ рано; въ случай, че едно отстжпване се наложи призъ нощьта помалко, ще пропуснете моето разрѣшение“.* Едновременно съ това, Командующи армията, за всѣка евентуалность, заповѣда 8-й Приморски полкъ, съ една германска 10, 5 см. и една полска батарея да излѣзатъ отъ състава на Добричскитѣ войски и привечерь да заминатъ за усилване на IV Преславска дивизия.

Къмъ 1 ч. сл. пл., генералъ Киселовъ донесе подробно въ щаба на армията, какъ се бѣ развилъ боятъ, че вече сж били изразходвани всичкитѣ подръжки и че наличното състояние на пѣхотнитѣ части и на артилерията силно намалѣло, като добавяше, че възъ основа на послѣдната заповѣдь на Командующи армията, той заповѣдалъ частитѣ да се задържатъ на достигнатата линия до послѣдна крайность. Къмъ 7 ч. вечерьта, Командующи армията, за да се ориентира още по-подробно за положението на IV Преславска дивизия, въ свръзка съ това, която вече се знаеше за другитѣ дивизии, извика отново по телефона генералъ Киселова, който му доложи най-подробно за развоя на боя и заключи съ думитѣ: *„Ще изпълнимъ заповѣдьта ви; ще умремъ на позициите; обаче длъжность ми е да заявя, че частитѣ пръснѣватъ кръвь и още 2—3 контръ-атаки отъ противника, всичко може да се свърши“.*

Прѣзъ врѣме на тия донесения, борбата при I и III Преславски бригади продължаваше съ най-голѣмо ожесточение. Тя продължи и до късно вечерьта. Сжщо такава борба вървеше и при II Софийска бригада. Само при VI Бдинска дивизия тя бѣ вече свършена, поради станалото слѣдъ плашъ отдръпване на частитѣ й на изходнитѣ имъ позиции.

IV Преславска дивизия загуби тоя день: убити 5 офицери, 5 кандидатъ-офицери, 116 подофицери и 592 войници и

ранени: 21 офицери, 15 кандидатъ-офицери, 290 подофицери и 1517 войници, а всичко излѣзли отъ строя 2568 военни чинове. Повредени бѣха по развала отъ стрѣлбата: 2-о отдѣление отъ 1-й тежки артилерийски полкъ и 3-о отдѣление отъ 5-й артилерийски полкъ; повредени при плѣняването имъ отъ неприятеля: артилерийското отдѣление отъ 3-й гаубиченъ полкъ и 2 батареи отъ 15-й Артилерийски полкъ, — всичко 43 оржия. Въ боя тоя день не взе участие I-то отдѣление отъ 1-ий тежки артилерийски полкъ, което, поради неточно разбиране на заповѣдьта и като запрѣгнато съ волове, не можло да се настани своевременно на позиция, и съ това VI Бдинска дивизия бѣ лишена отъ помощьта, която трѣбваше да й укаже тежката артилерия за по-ефикасна подготовка на атаката върху Кубадинъ . . .

Всичкитѣ тия нѣща, въ свръзка съ грѣшкитѣ произлѣзли въ врѣме на дѣйствията, доведоха работата до тамъ, че вечерьта IV Преславска дивизия не бѣ въ състояние да продължава успѣшно нападателната борба. Ако ли I Преславска бригада би дочакала заемането на в. 147 (Чаталъ Югъ) отъ III Преславска бригада и тогава вече тръгнеше напрѣдъ, тя не би се изложила на контръ атаката на противника срѣщу дѣснофланговия Варненски полкъ. Ако ли командира на 31-и Варненски полкъ не би пропусналъ да устрои наблюдение на дѣсния си флангъ, неочакваното появяване на противника въ флангъ и тилъ нѣмаше да стане или да достигне до изненада, която предизвика паническо отстжпване на цѣлия полкъ. Ако ли II Софийска бригада послѣдваше сутринята настжпването на I Преславска бригада, както това бѣ заповѣдано, успѣшната контръ-атака на противника срѣщу лѣвия флангъ на послѣднята нѣмаше да се състои и бойния редъ на двѣтѣ бригади щѣше да успѣе да завладѣй новъ теренъ по посока на с. Спапунаръ и Мамутъ Куюсу. Иначе казано, безъ тия грѣшки, неприятелския фронтъ отъ с. Спапунаръ до Качамакъ щеше да бжде ударенъ едновременно съ 28 дружини и успѣха въ тоя участъкъ можеше да бжде пъленъ и нѣмаше да се дадатъ толкова лишни жертви, каквито се дадоха при неедновременнитѣ удари . . .

VI Бдинска дивизия, за ефикасно подготвяне атаката, бѣ понесла прѣзъ нощьта полскитѣ си батареи напрѣдъ, обаче германскитѣ 10, 5 см., поради малкото имъ снаряди, оставила да дострѣлятъ на вчерашнитѣ имъ позиции. Отрядъ на 4 полски и 2 дълги батареи е билъ съсрѣдоточенъ върху в. 137 (близкия до Кубадинъ) и на 2 полски батареи върху в. 135 (юго-източно отъ Кубадинъ). Първото възнищение трѣбвало да бжде атакувано отъ 35-и Врачански полкъ, а второто — отъ 53-и полкъ. Въ 1 ч. 15 м. пр. пл., Врачанци почнали да се приближаватъ прѣдпазливо, съ прибѣгване, прѣдвждане и

окопаване на всѣко достигнато мѣсто. Четвъртата дружина, попадиала подъ силенъ фланкирующъ огънь отъ лѣво, останала по-назадъ въ устжпъ. При приближаването къмъ непріятелската позиция, пушечнитѣ и картечния огънь се усилилъ и се обърналъ въ непрѣкжсната трѣскотия. Непріятелскитѣ окопи били тъй добрѣ приспособени, че обстрѣлвали накръстно подстжпитѣ и се указали почти невредни отъ артилерийската подготовка. Положението на 53-и полкъ сжщо не било добро, понеже подстжпитѣ къмъ възвишението 135 се обстрѣлвали най-силно откъмъ с. Качамакъ и по-нататъшното напрѣдване било твърдѣ рисковано, поради голѣмия интервалъ между тоя полкъ и III-та Прѣславска бригада. Очакваната артилерийска подкрѣпа отъ тежкитѣ батареи на IV Прѣславска дивизия не станала (както казахме и по-рано, тия батареи не взеха участие въ боя.) Къмъ 10 ч. 30 м. пр. пл., противникътъ контръатакувалъ III Прѣславска бригада и командирътъ на дружината майоръ Иванчевъ трѣбвало да съдѣйствува за отбиването й. Къмъ пладнѣ началникътъ на VI-та Бдинска дивизия, щомъ получилъ долълнителната заповѣдь отъ Командующи армията за незабавно почване на атаката, тутакси заповѣдалъ бойната часть да се усили съ бригадната поддръжка, маневренитѣ войски (36-й Козлудуйски полкъ) да излѣзатъ на фланга на 35-и Вратчански полкъ и да се почне най стрѣмително атаката на Кубадинъ.

35-и Вратчански полкъ тръгналъ, безъ да дочака усилването си съ подръжкитѣ, а 53 и полкъ, понеже лѣвиятъ му флангъ билъ открить и трѣбвало да се движи подъ фланговъ обстрѣлъ отъ Кубадинъ и Качамакъ, останалъ прикованъ на мѣстото си. 35-и Вратчански полкъ, още съ тръгването си, билъ посрѣщнатъ отъ най-силенъ огънь и трѣбвало да пълзи и да се прѣдѣжда, обаче при все това той успѣлъ да изтласка противника и да заеме първата линия окопи. Тукъ вече изложенъ на гаубиченъ и накръстенъ картеченъ огънь, вжтрѣ въ нѣколко минути той загубилъ около 150 войници и дружинитѣ му се разколебали; раненитѣ увлѣкли здравитѣ и всички почнали бързо да се отдръпватъ назадъ. 36 и Козлодуйски полкъ (маневренитѣ войски), който отивалъ за да излѣзе на дѣсния флангъ на вратчанци, билъ принуденъ сжщо да се оттегли. 53-й полкъ останалъ на мѣстото си. По тоя начинъ VI Бдинска дивизия, не само не можа да завладѣе Кубадинъ, но бѣ принудена по пладнѣ да се отдръпне на исходнитѣ си позиции и да спре по-нататъшнитѣ опити за атака.

Причината за тоя неуспѣхъ се дължеше главно на слабата артилерийска подготовка и на недочакването на бригаднитѣ подръжки и на маневренитѣ войски да усилятъ бойната линия и да излѣзатъ на фланга. Германскитѣ дълги батареи изразходвали снарядитѣ си още на 18, останали на заднитѣ позиции. Липсата на гаубични батареи сжщо бѣ повлияла твърдѣ много, понеже противникътъ, скритъ дълбоко въ окопитѣ, не можалъ да бжде разколебанъ само съ огъня на полскитѣ батарей. Послѣднитѣ батареи били само 6, срѣщу единъ фронтъ за биене около 6 клм. Поради слабото въздушно наблюдаване и особеното сливане на мѣстностьта, ефектътъ на огъня не е могълъ да бжде наблюдаванъ. Очевидци разправятъ, че огъньтъ на една отъ дългитѣ батареи е билъ насоченъ на 13-й къмъ водния резервоаръ на гара Микъ Люлюлъ, отстояща нѣколко клм. назадъ, който е билъ взетъ за камбанарията въ с. Кубадинъ, на която ужъ се виждали и картечници. Нашиятъ артилерийски огънь се сипѣлъ повече по крайнината на селото, а непріятелскитѣ окопи, замаскирани добрѣ, оставали незасѣгнати. Заповѣданата подкрѣпа отъ тежкитѣ батареи на Прѣславската дивизия не се проявила. — Така се говори въ реляциитѣ на дивизията, обаче трѣбва да се признае, че главната причина за неуспѣха тоя день се заключава въ обстоятелството, че атаката на Бдинци не бѣ подържана отъ лѣвата колона на Добричкитѣ войски, на която бѣ заповѣдано да настжпи за съдѣйствие на дивизията и едноврѣменно да атакува отъ юго-източна посока Кубадинската позиция. Добричкитѣ войски се бѣха увлѣкли въ сѣверо-източна посока, и, вмѣсто да атакуватъ Кубадинъ, влѣзли въ бой съ противника къмъ с. Османча.

Тъй или иначе, ранното отдръпване на VI Бдинска дивизия на исходнитѣ й позиции, безъ тя да бжде контръ-атакувана отъ противника и то, когато IV Прѣславска дивизия и II Софийска бригада водѣха най-упорита борба и се задържаха на завладения теренъ, повлия твърдѣ много за общия неуспѣхъ тоя день. Командующъ армията, узналъ за това къмъ 3 ч. сл пл., не можеше вече да тласне тая дивизия въ нова атака, още повече, че Добричкитѣ войски, увлѣчени къмъ Османча, не можаха да й съдѣйствуватъ. Единствената надежда за успѣха оставаше само върху IV Прѣславка дивизия и II Софийска бригада. Тая надежда се увеличи, щомъ се узна, че III Прѣславска бригада е заела в. 147 (Коджа югъ).

Началникътъ на VI Бдинска дивизия, като донасяше за това отдръпване, добавяше, че *снарядитѣ били вече изстрѣляни и само въ нѣкой батареи имало по 20 снаряда.*

Дѣйствията при Добричкитѣ войски се развиха така: лѣвата имъ колона, на която бѣше заповѣдано да съдѣйствува на атаката на VI Бдинска дивизия, се бѣ увлѣкла по посока на с. Османча, срѣщу противникъ, появилъ се отъ сѣверо-изтокъ. Понеже генералъ Топаловъ бѣ донесълъ сутринята, че при с. Узуларъ се появила непріятелска артилерия, която обстрѣлвала колонитѣ му и че насочването на лѣвата му колона за атака

на Кубадинъ било опасно, бѣ му телеграфирано: *да изпълни цѣлия боенъ редъ сляво къмъ Аджемларъ за по тѣсна връзка съ VI Бдинска дивизия, да изнесе тежката си артилерия по близо до оная на VI Бдинска дивизия, и, като остави за заслонъ въ сѣверо-източна посока 75-й турски полкъ съ 2 батареи, съ останалитѣ сили да атакува Кубадинъ.* Обаче нито първата, нито втората заповѣдь бѣха изпълнени. Частитѣ, увлѣчени къмъ Османча не могли вече да се повърнатъ къмъ Кубадинъ. Дѣсната колона е водила бой съ окопания при с. Узунларъ противникъ и частитѣ ѝ достигнали до 200 крачки до неприятелскитѣ окопи, а лѣвата колона се заангажирала сѣверо-източно отъ Османча. Тамъ противникътъ прѣдприелъ контръ-атака, обаче билъ отблъснатъ. Слѣдъ пладнѣ неприятеля получилъ подкрѣпление 3 дружини и 1 батарея, а на гара Микъ-Бюбюлъ се стоварили нови подкрѣпления. Къмъ 4 ч. сл. пл., поради тежкото положение при IV Прѣславска дивизия, Командующи армията виждайки, че отъ Добричскитѣ войски повече не може да се очаква помощь на VI Бдинска дивизия, заповѣда на генералъ Топалова да спре атаката къмъ с. с. Узунларъ и Османча и да изпрати 8-й Приморски полкъ съ една германска и 1 полска батареи при IV Прѣславска дивизия, а съ останалитѣ си войски да се затвърди на позиция, като заслонъ въ сѣвероизточна посока. И досега не може да се установи точно причината, по която лѣвата колона, вмѣсто да се насочи къмъ Кубадинъ, е отишла къмъ Османча. Въ всѣки случай едно е положително, че ако ли 7 тѣхъ дружини на тая колона се явяха на фланга на VI Бдинска дивизия, то атаката на Кубадинъ съ цѣли 19 дружини щѣше да донесе сигуренъ успѣхъ. Ето защо тая случайность или просто грѣшка стана главна причина за общия неуспѣхъ тоя день.

Конната дивизия прѣзъ цѣлия день бѣ водила бой за съдѣйствие на атаката и за обезпечаване дѣсния флангъ на армията. Генералъ Колевъ насочилъ II конна бригада къмъ с. Узунларъ. Спѣшенитѣ ескадрони отъ бригадата на полковникъ Марколева успѣли да достигнатъ близо до неприятелскитѣ окопи, но понесли чувствителни загуби, трѣбвало да се спратъ. Генералъ Колевъ, като донасяше за това, молеше бригадата да бѫде извадена отъ боя и да се смѣни отъ пѣхотни части. На лѣвия флангъ на конната бригада се намѣсилъ по-късно въ боя и 74-й турски полкъ. Останалитѣ части отъ Конната дивизия маневрирали въ коненъ строй срѣщу руската конна дивизия, която била групирала източно отъ с. Узунларъ. Прѣдадѣнитѣ къмъ конницата 1 дружина отъ 16-й ловченски полкъ и 1 пограничка дружина, насочени къмъ с. Топра Хисаръ, успѣли да стигнатъ до теленитѣ мрѣжи, но повече не могли да напрѣдиатъ. На I-ва конна бригада било заповѣдано да обхване противника отъ изтокъ, при с. Топра Хисаръ, обаче се указало, че неприятелскитѣ части заематъ позиция по цѣ-

ната линия до морето. 9-й коненъ полкъ, въ спѣшенъ строй, успѣлъ да отхвърли 2 неприятелски роти, които се насочвали да заематъ в. 70 (сѣверно отъ с. Первелия); забѣлѣзало се, че неприятелски части се движатъ отъ Топра Хисаръ къмъ в. Узунларъ.

Положението на дѣсния флангъ станало още по-трудно, когато сѣверно отъ с. Узунларъ, се показала цѣлата неприятелска конница, построена въ три линии. Това явяване на руската конна дивизия, за която вече отъ една седмица нищо не се чуваше, накарало генералъ Колева да постави въ линията повече картечници и да усили своята пѣхота, а за да гарантира по сериозно фланга на армията, той групиралъ моното ядро къмъ в. 90, готово да срѣщне руската конница. Боятъ продължилъ до късно вечерьта съ пълна интензивность. Противникъ вкарвалъ въ бойната линия все повече артилерия и картечници. Всѣко подаване напрѣдъ било посрѣщано съ силенъ огънь отъ три страни. Напрѣдване между Топра Хисаръ и морето било невъзможно; пробивъ на неприятелската линия къмъ с. Османъ Факъ сжщо не могло да стане.

Конната дивизия бѣ загубила прѣзъ тия дни: убити 2 офицери и 20 войници, ранени 10 офицери и 208 войника; убититѣ офицери били: ротмистръ Чунчевъ и майоръ отъ пограничната дружина Иванчевъ; раненитѣ: ротмистъръ отъ 3-й коненъ полкъ Калчевъ; отъ пограничната дружина поручицитѣ Кумановъ и Стоевъ, поручицитѣ отъ 4-и коненъ полкъ Прокановъ и Гждевъ и подпоручикъ Динковъ; ротмистъръ отъ 2-и коненъ полкъ Сирмановъ; поручикъ отъ 3-и коненъ полкъ Поповъ и подпоручикътъ отъ 1-й коненъ полкъ Ивановъ. Въ останалитѣ части отъ армията падиаха убити: отъ 1 Софийски полкъ—поручицитѣ Ковачевъ И., Ивановъ В. и Титковъ И.; отъ 6-и Търновски полкъ: поручикъ Наумовъ П.; офицер. кандидатъ Поповъ И.; отъ 16-и Ловчански полкъ Майоръ Петковъ Х., офицер. кандидатъ Стояновъ Д.; отъ 25-и Драгомански полкъ подпоручици Кръстевъ В. и Аневъ Д.; отъ 4-и артилер. полкъ капитанъ Данчевъ Ст. отъ 14-и артилерийски полкъ поручицитѣ Чепишевъ и Георгиевъ; отъ 35-и Вратчански полкъ Димитровъ и Курешански; отъ 36-и Козлодуйски полкъ подпоручикъ Сиджаковъ; отъ 7-и прѣславски полкъ майоръ Ванковъ; подпоручицитѣ Ефтимовъ, Гатевъ и Спировъ; отъ 8-и приморски полкъ поручикъ Ивановъ; отъ 19-и шуменски полкъ оф. кандидатъ Христовъ К.; отъ 31-и Варненски полкъ подпоручикъ Славовъ; отъ 5-и артилерийски полкъ поручикъ Сивковъ*)

*) Тия загуби въ убити заедно съ раненитѣ се явяватъ голѣми, понеже половината отъ офицерския съставъ бѣ изваденъ отъ строя въ боевете при Тутракавъ и срѣщу укрѣпената линия Кулгунъ—Кара Омеръ и не бѣ още попълненъ.

Отъ всичко горѣизложено се вижда добрѣ, че частитѣ отъ армията на 19 вечерьта бѣха попаднали въ много трудно положение. Силно разнебитени и потърпѣли сериозни загуби, IV Преславска дивизия и II Софийска бригада се явяваха разтѣгнати на единъ фронтъ около 18 километра, безъ да имать вече подържки.—Тѣхната артилерия, поради развала отъ дългата стрѣлба и отъ приведенитѣ въ негодность, при падането врѣменно въ неприятелски ржцѣ, батареи, бѣ силно намаляла. Снарядитѣ въ I Софийска и VI Бдинска дивизия бѣха почти изразходвани. Преславци и Софийци, макаръ и колебливо, все още се задържаха на завладѣния теренъ, обаче VI Бдинска дивизия още на пладнѣ бѣ прѣустановила атаката и отстжлила на изходнитѣ си позиции, отъ което дѣсния флангъ на IV дивизия се явяваше силно изложенъ отъ къмъ Кубадинъ. Добричскитѣ войски, увлѣчени къмъ с. Османча, бѣха спрѣни и отъ тѣхъ бѣха отнети и изпратени за усилване на IV дивизия 8-й Приморски полкъ и 2-а батарея. Конната дивизия, намирацща се къмъ крайния дѣсенъ флангъ на армията, не успѣ да пробие неприятелския фронтъ.—Противника, заемащъ фронтъ отъ Дунава до морето, постоянно получаваше подкрѣпления. Бойния фронтъ на армията бѣ се вече прострѣлъ значително на изтокъ и не прѣдставляваше отъ себе си яка линия за произвеждане на по-нататъшни удари; напротивъ, при единъ силенъ неприятелски контръ-ударъ въ извѣстенъ пунктъ, той можеше лесно да бжде пробитъ Не се знаеше какво можеше да донесе слѣдния день за армията и на нея й оставаше само едно: *да спре атаката и частитѣ й да се отдръпнатъ заблаговрѣменно на изходнитѣ си позиции.* Командующи армията привечеръ се видѣ принуденъ да взема бързи и крайни мѣрки, за да извади частитѣ отъ трудното положение, та да могатъ да се борятъ при по-изгодни условия и да дочакатъ по-благоприятенъ моментъ за по-нататъшни настжпателни дѣйствия. Врѣме за бавяне нѣмаше, а още повече да се иска разрѣшение отъ фелдмаршалъ Макензенъ отъ Търново или отъ Щаба на дѣйствующата армия отъ Кюстендилъ.—Узналъ подробно за критическото положение и за оная нова обстановка, създадена прѣдъ армията поради пристигането на неприятелски подкрѣпления, той рѣши да поеме тутакси отговорността и да спре по-нататъшното настжпване, като още сжщата нощь отдръпне армията на позицинтѣ, отъ които тя бѣ тръгнала въ атака на 18 сутринята. Това свое рѣшение, той основа върху слѣдните съображения:

1. Че контръ-атакитѣ на противника, прѣдприемани прѣзъ цѣлия день на 19 и до късно вечерьта срѣщу IV Преславска дивизия и II Софийска бригада, ако и отбити, бѣха успѣли силно да разстроятъ и разрѣдятъ частитѣ и, ако бждѣха повторени и на 20-й, можаха да донесатъ единъ успѣхъ за про-

тивника и да наложатъ отдръпването на армията денемъ, съ прѣслѣдване по петитѣ.

2. Че маневрътъ съ лѣвата колона на Добричскитѣ войски за да удари въху Кубадинъ заедно съ VI Бдинска дивизия, бѣ окончателно пропадналъ.

3. Че неуспѣхътъ на VI Бдинска дивизия да завладѣе Кубадинската позиция, а най-вече нейното отдръпване прѣзъ деня на изходнитѣ си позиций, не позволяваше да се използува пробивътъ, направенъ отъ IV Преславска дивизия и II Софийска бригада.

4. Че IV Преславска дивизия, останала въ състава на около 6000 бойци, а 16-й Ловчански полкъ до 1 дружина, не прѣдставляваха вече сила, която би могла да продължи понататъшния успѣхъ за пробиването на неприятелския фродъ.

5. Че развалата на орждията въ едно артилерийско отдѣление отъ 1-й тежки артилерийски полкъ и на 8 орждия отъ 2-й тежки артилерийски полкъ и на едно полско артилерийско отдѣление отъ 5-й артилерийски полкъ, а сжщо и поврѣдата на плѣненитѣ отъ противника 2 полски и 5 гаубични батареи, значително бѣха намалили численото ни прѣвъзходство въ артилерията.

6. Че цѣлата армия, поради голѣмия неприятелски фронтъ, се намираше въ една линия, а очакванитѣ 59-й и 75-й турски полкове току пристигнаха, и армията нѣмаше готови войски за втора линия.

7. Че противникътъ постоянно получава подкрѣпления и се засилва, когато на армията бѣха потрѣбни най-малко 10 дни за окончателното съсрѣдоточване на турския корпусъ.

8. Че артилерийскитѣ снаряди прѣзъ двудневнитѣ боеве въ I и VI дивизии бѣха изразходвани, а, поради далечността на артилерийскитѣ складове и неуреденото още желѣзно-пжтно съобщение, не можеха да се попълнятъ скоро (едвамъ успѣваше да се привезе съ кола най-ограничено количество).

9. Че при подобни условия, ако се прсдължеше атаката, даже и да излязеше сполучлива, частитѣ още повече щѣха да се разстроятъ и разрѣдятъ и не ще бждатъ въ състояние, не само да доразвиятъ по-нататъшния успѣхъ (особенно поради Черноводската крѣпость и новата отбранителна линия Меджидие-Кюстенджа), но и да отговорятъ на единъ контръ-ударъ отъ противника, който получава и ще получи други още подкрѣпления (това се потвърди още на другия день съ стоварването въ Кюстенджа на една нова руска дивизия). и

10. Че прѣдъ видъ на риска, армията да бжде отхвърлена и прѣслѣдвана денемъ, наложително се явява, частитѣ да излѣзатъ незабѣлѣзано отъ сферата на артилерийския обстрѣлъ и да се спратъ на една позиция, за да се устроятъ, да починатъ и да дочакатъ подкрѣпления, — т. е. да заематъ силно

укрѣпенъ теренъ, гдѣто армията да издържи извѣстно врѣме и най-мощнитѣ удари на два-три пѫти по-силенъ противникъ.

Възъ основа на горното, щабътъ на армията издаде оперативната заповѣдь № 32, която налагаше на дивизиитѣ да се отдръпнатъ незабѣлѣзано още прѣзъ нощьта на позициитѣ, които заемаха на 18 септември, при началото на атаката (около 4 клм. отъ позицията на противника).

Разбира се, че фелдмаршалъ Макензенъ който винаги обича само „напрѣдъ", остана недоволенъ отъ заповѣданото отдръпване, още повече, че не бѣ питанъ. Прѣзъ нощьта, неговата телеграма гласѣше: „*частитѣ да се задържатъ на завладѣния теренъ*". Но тая заповѣдь бѣ получена слѣдъ отдръпването на армията, па даже и да бѣ получена на време, тя нѣмаше да измѣни взетото рѣшение. Дѣйствително щабъ на Макензенъ твърдѣ много скѫпѣше за успѣхитѣ, но въ сѫщото врѣме той не особенно би се разтревожилъ, ако армията бѫдеше принудена да се отдръпне назадъ, даже чакъ къмъ Шуменъ. Къмъ това той би се отнесалъ, като къмъ обикновенно явление въ войната, което е поправимо, стига само да пристигнатъ достатъчно подкрѣпления и отново да се прѣмине къмъ офансива. Обаче щабътъ на III армия съвсѣмъ иначе гледаше на тоя въпросъ; той трелереше да не би да дойде работата до едно отхвърлюване на армията, което сигуръ щѣше да донесе изгубването на Добруджа, а даже и опожаряването и оплячкосването на сѣверна България. Ето защо Командующи армията, въ тоя критически моментъ, счете се длъженъ да прѣдотврати това и да заеме положение за успѣшна борба срѣщу настѫпването, което противникътъ неминуемо трѣбваше да прѣдприеме.

Нашата главна квартира сѫщо не бѣ доволна. Поради лошия обратъ на дѣйствията по Македонския фронтъ, тя очакваще само бързи и рѣшителни успѣхи отъ Добруджанската армия. Н. Ц. Височество Прѣстолонаслѣдникътъ и самъ фелдмаршалъ Макензенъ, които слѣдъ нѣколко дена пристигнаха за да анкетиратъ станалото, намѣриха, че само благодарение на своеврѣменното отдръпване е било избѣгнато разбиването на армията и тя е могла да стане на укрѣпена позиция, у която силниятъ вече противникъ бѣ принуденъ послѣ, цѣлъ мѣсецъ, да си разбива главата.

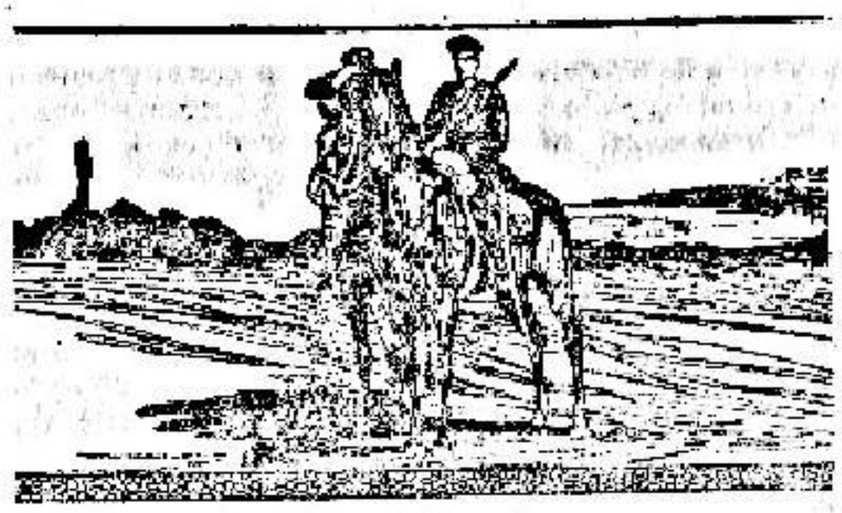
Командующи армията, като донесе за отдръпването, моли отново щаба на Макензенъ да се изпратятъ исканитѣ, още прѣди атаката, подкрѣпления, а особено, повече артилерия; а сѫщо да се попълнятъ възможно по-скоро загубитѣ въ частитѣ, понеже до това врѣме никакво попълване не бѣ направено.

Въ заключение на горѣизложеното, необходимо е да се каже, че най главната причина за неуспѣха на атаката, независимо отъ произлѣзлитѣ грѣшки и изникналитѣ случайности въ врѣме на самия бой, се заключаваше главно въ прѣкъсното произвеждане на тая атака съ армия въ подобенъ малъкъ съставъ, съ части изморени и съ некопълнени редове, и то срѣщу по-силенъ противникъ, заѣднялъ на прѣдварително укрѣпена позиция. Бързаше фелдмаршалъ Макензенъ, бързаше нашата главна квартира, бързаше и щабътъ на III армия, за да не се даде врѣме на противника да се засили съ подкрѣпления. Обаче страхътъ да не се закъснѣе излѣзе неоснователенъ, защото послѣ, когато непріятельтъ се бѣ вече значително усилилъ, отпочиналата III армия, подкрѣпена съ нови части, успѣ пакъ да бие и отхвърли числено по-силната му армия. Кубадинската позиция имаше голѣма дълбочина и за атаката ѝ бѣха необходими повече войски, а пъкъ срѣщу нейнитѣ укрѣпления трѣбваше да дѣйствува мощна и числено по-силна артилерия. Ето защо Командующи армията, за противопостави на заповѣдьта на фелдмаршала *за повторната атака на Кубадинската позиция слѣдъ 10 дена*, т. е. почти при сѫщитѣ условия, въ които се намираше армията при първата атака, и заяви, че ще изпълни заповѣдьта само ако му се дадатъ исканитѣ подкрѣпления. Ето защо, сѫщия, слѣдъ окончателното съсрѣдоточване на турския корпусъ и на Мармарската бригада отъ 12-а дивизия и щомъ узна за скорото пристигане на 217-а германска дивизия и на германската тежка артилерия, веднага разпореди да се почне подготвителната работа за втората атака на Кубадинъ. Опитътъ накара щаба на 3-а армия да обмисля повече, да стѫпва по-здраво и въобще да избѣгва увлѣченията, до като армията се засили числено и се снабди съ достатъчно срѣдства за борба.

Но тъй или иначе, рискътъ въ военно врѣме всѣкога ще остане на първи планъ. Безъ тоя рискъ едва ли бихме имали щастието да запишемъ въ аналитѣ на историята разгромяващото на Тутраканската крѣпость и оний отъ голѣмо значение побѣдоносни боеве при Добричъ, Сарсанларъ и Аптаатъ. Въпрѣки високитѣ качества на нашия войникъ бѣ голѣма и победата се смѣташе за повече отъ сигурна. Атаката на Кубадинъ не успѣ, обаче тя послужи за още по-силно каливане на българскитѣ части и за добиване на още по-голѣма увѣреность у началницитѣ въ силната издържливость и жилава непоколебимость на борцитѣ, прѣзъ врѣме на най-опаснитѣ перипетии на боя. Показаха се чудеса отъ храбрость и самопожертвуване. Офицеритѣ и войницитѣ изпълниха достойно дълга си. Тѣ не четѣха числата, не гледаха на искуственитѣ прѣпятствия и, подъ накръсния огънь, артилерийски, пушеченъ и картеченъ, прѣвземаха окопитѣ, заливаха се за спечелення терень, отбиваха десетки контръ-атаки и, сами умалоощени,

умаломощаваха противника до степенъ да не може повече нищо да противопостави на ужасното имъ упорство. Ефектътъ отъ тоя напоръ, отъ тая крайна съпротива и хвърлянѣ въ контръ-атака прѣзъ най-отчаянитѣ моменти, бѣ тъй голѣмъ, че на 19-и вечерьта вече е имало голѣма паника въ неприятелския тиль и жителитѣ отъ Черна вода и Меджидие си събрали багажитѣ, и часть отъ тѣхъ избѣгала въ Румъния.

ЗАБѢЛѢЖКА. Отдръпването на частитѣ бѣ само за бойната линия; а всички други подраздѣления отъ спомагателнитѣ служби си останаха на сжщитѣ мѣста, които заемяха прѣди атаката. Само при I Софийска дивизия бѣ произлѣзло извѣстно безредие въ тиловѣ. II тежки артилерийски полкъ не разбралъ заповѣдьта за отдръпването и почналъ да отегля батареитѣ си назадъ, и нѣкои отъ болницитѣ видѣли това, почнали сжщо да се изтѣглятъ назадъ.

II-ий ПЕРИОДЪ.

(Отъ 20 септември до връщането на армията отъ марша й къмъ Бабадагъ, 3 ноември)

Отбранителни дѣйствия.

На 20 септември на разсъмване всички части бѣха вече застанали на позицията въ пъленъ редъ, готови да посрѣщнатъ настжпването на противника. Интересно бѣ, че това отдръпване на 3—4 клм. назадъ, не повлия за падането на духоветѣ. Офицеритѣ и войницитѣ, макаръ и силно изморени отъ силнитѣ напрѣжения прѣзъ вчерашния непрѣкъснатъ бой, не се чувствуваха побѣдени, и на пръщането си на старитѣ позиции гледаха само като на една врѣменна мѣрка. Рѣшението — да не се отстжпва повече ни крачка назадъ бѣ общо и всички се стѣгаха за борба на животъ и смъртъ по тая линия, съзнавайки, че ако противникътъ успѣе да я прѣодолѣе, вече гибельта на армията и навлизането въ отечественитѣ прѣдѣли сж неминуеми. Защото и пюстъта, разширяюща се все повече на югъ, не позволяваше спиране за отбрана на друга линия, поради което вниманието се на армията на всѣка цѣна, да се одържи до пристигането на подкрѣпления . . . Въ сжщата смисълъ говорѣше и телеграмата отъ Командующи армията, отправена сжщия день до началницитѣ на дивизиитѣ: „Отъ положителни свѣдѣния се установява, че противникътъ въ вчерашнитѣ боеве е билъ разбитъ и е правилъ послѣдни усилия да прикрие отстжпването си. Още единъ нашъ замахъ

и той щѣше да бжде окончателно поваленъ. Армията прѣустанови атакитѣ си, за да се устрои и попълни бойнитѣ си припаси за нови дѣйствия. Да се обясни това на всички офицери и войници, като се добави, че, съ тѣхнитѣ подвизи и самопожертвование, противникътъ е вече сломенъ, но ни прѣдстоятъ още усилия, за да бжде той окончателно унищоженъ. На сегашнитѣ позиции частитѣ да се затвърдятъ здраво, да си приготвятъ отбранителни линии съ ходове за съобщения, и да се внуши на всички, че на тая позиция ще се държимъ но всѣка цѣна, слѣдъ което въ скоро врѣме ще се мине въ настжпване. Нито крачка назадъ. Самоотверженитѣ дѣла на частитѣ отъ III армия ще се увѣнчаятъ съ още по-славенъ край. Апелирамъ къмъ Васъ да внушите горното на подчиненитѣ си и да удвоите енергията и бодростьта имъ прѣзъ тия нѣколко дена на затишие. И пр. и пр.".

Дивизиитѣ, както се каза, незабѣлѣзано се оттеглиха и заеха по-раншнитѣ си позиции: I Софийска дивизия, полковникъ Недѣлковъ (генералъ Драгановъ бѣ назначенъ на друга длъжность) и бригадата на Боде заеха участъка отъ с. Алиманъ до с. Ениджеа; IV Прѣславска дивизия, генералъ-майоръ Киселовъ (добавена съ 8-и приморски полкъ) — участъка отъ с. Ениджеа до в. 156 (Кюселеръ) и в. 158 (Совать Югъ); VI Бдинска дивизия, генералъ-майоръ Поповъ — участъка прѣдъ с. Карабака до с. Мердевенли бунаръ; Добричскитѣ войски, генералъ-майоръ Топаловъ, участъка отъ пжтя Кавакларъ—Софуларъ прѣзъ в. 134 (Чаталъ Югъ) по пжтя Гювенлий—Енгецъ; коната дивизия — между желѣзния пжть и морето.

Противникътъ не бѣ забѣлѣзалъ отдръпването и, едва къмъ 8 ч. сутриньта, неговитѣ патрули почнаха нерѣшително да се подаватъ напрѣдъ. Къмъ пладнѣ прѣдъ I Софийска дивизия се появиха отдѣлни роти и дружини, но бѣха разпръснати съ артилерийски огънь. Конната дивизия зае слѣдното разположение: авангардътъ й V конна бригада, полковникъ Марковъ, — на линията с. с. Амузача—Первелия—Каракьой, а конното ядро при с. Азапларъ. Противникътъ привечеръ настжпи къмъ с. Амузача и се спрѣ на височинитѣ сѣверно отъ селото. Прѣзъ деня противникътъ постоянно усилваше частитѣ си срѣщу дѣсния флангъ на армията. Къмъ 2 ч. сл. пл. той извади нови 2 — 3 дружини съ 2 батареи срѣщу дѣсния флангъ на Добричскитѣ войски. Неприятелскитѣ разѣзди настжпиха отъ с. Османча къмъ с. Енгецъ. На станция Микъ Бюлбюлъ продължаваха да се спиварватъ войски.

Въ 6 ч. 15 м. сутриньта, пристигна въ Кюстенджа една руска ескадра съ около 20 голѣми единици, придружени отъ миноносци. Началникътъ на флотата, полковникъ Кирковъ, отъ Варна, донесе, *че тая ескадра е прикривала десанта на*

една руска дивизия. Сжщото се съобщи и отъ щаба на Мекензенъ. Това потвърди напълно основателностьта на станалото отдръпване на армията на изходнитѣ й позиции, и стана очевидно за всички на какъвъ голѣмъ рискъ би се тя изложила, ако продължеше и тоя день, 20-и септември, атакитѣ си.

Настжпването на неприятелската армия.

(Гледай скица № 7.)

На 21 септември противника почна офансивнитѣ си дѣйствия, които се изразиха въ 17-дневни атаки върху дѣсното крило на армията, позицията на което не бѣ още добрѣ организирана и се заемаше съ слаби части (Добричскитѣ войски и Конната дивизия). Повалянето на това крило отъ засиления вече противникъ би компрометирало сериозно тилътъ на армията и застрашенитѣ I Софийска, IV Прѣславска и IV Бдинска дивизии трѣбваше тутакси да се отдръпватъ на югъ, при постоянната евентуалность да бждатъ ударени колонитѣ имъ въ флангъ, а пъкъ отстжпване, при подобни условия, бива всѣкога катастрофално. Необходимо бѣ, по всѣки начинъ, да се отстрани тая опасность съ засилването на това крило и съ вземане бързи мѣрки за солидно затвърдяване на фронта му. Ето защо щаба на III армия, на 20 вечерьта, заповѣда на началника на 25-а турска дивизия, съ пристигналитѣ дружини отъ 59-и и 75 низамски полкове, да замине незабавно за дѣсния флангъ и да почне укрѣпяването на позицията при с. с. Ереблеръ и Азапларъ и по в. 120 (източно отъ послѣдното село) и да бжде готовъ да се намѣси въ боя на тоя флангъ срѣщу настжпването на противника въ участъка между Добричскитѣ войски и Конната дивизия. Сжщо се заповѣда и на частитѣ отъ 15-а турска дивизия, които щѣха да се прѣвозватъ по желѣзницата за станция Кара Омеръ, да се съсрѣдоточатъ и тѣ задъ дѣсното крило, въ разпореждането на началника на 25-а турска дивизия.

Сутриньта сжщия день, три неприятелски полка настжпиха срѣщу лѣвия флангъ на Добричскитѣ войски, по посока на с. Енгецъ, гдѣто се намираше 74-и турски полкъ, но посрѣщнати съ силенъ артилерийски огънь бѣха принудени да се спратъ и окопаятъ. Понеже Командующъ армията, забѣлѣзалъ тая атака, бѣ заповѣдалъ на началницитѣ на VI Бдинска, на 25-а турска и на I конна дивизии да подкрѣпятъ Добричскитѣ войски, то привечеръ пристигнаха на фланговетѣ изпратенитѣ отъ тѣхъ подкрѣпления и заедно съ Добричскитѣ войски прѣминаха въ контръ-атака и отхвърлиха противника, който прѣслѣдванъ отъ урагана на батаренитѣ, отстжпи съ бѣгство. — Срѣщу Добричскитѣ войски дѣйствуваха тоя день

6 сборна ромънска бригада (по 1 дружина отъ 11-и, 12-и, 40-и, 52-и и 74-и ромжнски полкове) и 5 сборна ромжнска бригада (по една дружина отъ 33-и, 34-и, 39-и, 51-и и 73-и ромжнски полкове).

Боятъ при Конната дивизия тоя день произлѣзалъ така: Въ 9 ч. 40 м. пр. пл., 1 ромжнски полкъ съ артилерия се насочилъ къмъ с. Амузача, и въ 11 ч. пр. пл. заелъ с. Амузача, а задъ веригитѣ му се виждала друга колона, на която силитѣ и рода, поради далечината, не можли да се опрѣдѣлятъ. Авангарда отъ 9-и конненъ полкъ при котитѣ 74 и 80, почналъ да се отдръпва къмъ в. 90 (Ташлж югъ) гдѣто се намирали главнитѣ сили на тоя полкъ, но понеже единъ неприятелски конненъ полкъ се явилъ въ флангъ на тая кота, полка се отеглилъ още назадъ. Къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. противникътъ засилилъ своя огънь срѣщу 9-и конненъ полкъ, който, въ изпълнение на получената заповѣдь, почналъ да се отдръпва къмъ с. Азапларъ и къмъ 6 ч. вечерьта се съсрѣдоточилъ въ долината юго-източно отъ селото. Противника продължилъ фронталното си настжпление къмъ с. с. Мустафа Ачи и Азапларъ, а една негова колона се насочила къмъ с. Енгецъ въ флангъ на Добричскитѣ войски, обаче генералъ Колевъ не можалъ да укаже съдѣйствие на послѣднитѣ, понеже Конната дивизия била вече сама ангажирана въ бой съ противника, настжпващъ съ фронтъ по двѣтѣ страни на шосето Амузача — Мустафа Ачи), а пъкъ часть отъ колоната му, насочена къмъ с. Енгецъ, се вече разгънала и настжпила къмъ с. Мустафа Ачи, въ флангъ на Конната дивизия. Въ сжщото това врѣме ромжнската Каларашка бригада се появила на дѣсния флангъ на дивизията, по посока на с. Азапларъ. — 6-и конненъ полкъ изпратенъ по-рано да заеме станция Казичи, билъ принуденъ да остане тамъ, за да прикрива дѣсния флангъ на Добричскитѣ войски*)

Къмъ 3 ч. сл. пл. когато боя при конната дивизия билъ вече въ пъленъ разгаръ, се получила заповѣдь отъ Командующи армията: Конната дивизия да удари въ флангъ на противника, дѣйствуващъ срѣщу Добричскитѣ войски, но понеже въ това врѣме настжпили отъ с. Каракьой нови неприятелски части, въ обхватъ къмъ с. Азанларъ, генералъ Колевъ рѣшилъ, докато не отблъсне противника прѣдъ себе си, да не прѣдприема нищо къмъ Добричскитѣ войски. Противникътъ продължавалъ да настжпва въ права посока отъ с. Каракьой, старайки се да обгърне и двата фланга на Кон

*) При отдржването на армията на старитѣ й позиции, желѣзопжтната гара Казичи бѣ останала вънъ отъ позицията, а пъкъ тя бѣ единствената гара, снабдена съ водна помпа по желѣзно-пжтната линия Варна—Добричъ—Кара Омеръ. Тя трѣбваше непрѣменно да се запази. Обстрѣлванъ съ неприятелски артилерийски огънь, безстрашния началникъ на движението капитанъ Трояновъ отиваше съ локомотива и подъ огъня взимаше вода.

ната дивизия (къмъ с. Мустафа Ачи и къмъ с. Азапларъ). Посрѣщнатъ съ силенъ огънь, той билъ принуденъ да спре устрема си по фронта и къмъ с. Мустафа Ачи, но къмъ дѣсния флангъ (срѣщу с. Азапларъ), гдѣто мѣстността давала закрити подстжпи, веригитѣ му твърдѣ много приближили до селото, заето съ една пѣхотна рота и 3 спѣшени, 2 картечни ескадрона и отъ 9-и конненъ полкъ въ конненъ строй (източно отъ селото за охранение на крайния дѣсенъ флангъ) Започналъ се силенъ бой, особенно когато неприятелскитѣ части били подкрѣпени съ още нѣколко роти. Близкия неприятелски огънь почналъ силно да фланкира позицията, а подкрѣпената съ пѣхота Каларашка бригада заставила 9-и конненъ полкъ, да се отдръпне и прикрие задъ южната селска окрайна, поради което фланга на бойното разположение билъ сериозно заплашенъ. Генералъ Колевъ тутакси разпоредилъ за изпращанието на 1 конненъ полкъ на застрешения пунктъ и полковникъ Марковъ засилилъ отбраната на селото съ пристигналитѣ ескадрони, които бързо се спѣшили и успѣли да отвърлятъ противника, готвящъ се вече да се хвърли въ атака. Съ това дѣсния флангъ е билъ вече окончателно усигуренъ за тоя день.

Едновръменно съ боя при с. Азапларъ, отивалъ и боятъ при Мустафа Ачи, който станалъ особено ожесточенъ къмъ 5 ч. сл. пл. Прѣвъзходнията артилерийски огънь на противника сипѣлъ батарейнитѣ си редове върху слабо изработенитѣ окопи. Срѣщу 4-тѣхъ неприятелски батареи се борила единствената батарея на капитанъ Векилски, която по едно врѣме даже успѣла да извади отъ строя една неприятелска батарея. Неприятелскитѣ вериги заплашвали вече сериозно фланга, а липсата на телени мрѣжи по окопитѣ и нѣмането на ржчни бомби, правяло положението много тежко. Колоѣздачната рота и съсѣдниятъ й картеченъ ескадронъ останали безъ патрони и чакали противника съ ножове и къмъ 5 ч. 30 м. сл. пл., развѣзката на боя били вече близко. Пѣхотната подкрѣпка, една полурота, била изразходвана, конната батарея минала вече на картечно дѣйствие и противникътъ, стигналъ на десятки крачки, се готвилъ да се хвърли за ударъ съ ножове. Пристигналия при генералъ Колева ординарецъ му доложилъ, че батареята се намира въ опасность и вече това било достатъчно, за да се изпълни взетото рѣшение — да се тласне въ послѣдния моментъ конното ядро. Той заповѣдалъ на двата конни полка да се хвърлятъ въ атака. Вече се здрачавало и било полутъмно, когато конетѣ се яхнали и ескадронитѣ се втурнали върху противника. Лейбъ-гвардейския полкъ се хвърлилъ въ дръжъ на шосето, 3-й конненъ полкъ — източно, а 4-й конненъ полкъ — останалъ отзадъ въ втора линия. Прѣднитѣ ескадрони моментално изчезнали въ дрезгавината, а задъ тѣхъ съ сжщия

устремъ се понесли и зеднитѣ, и грозно ура процѣпкла въ
духа. Противникътъ, изплашенъ, бързо избѣгалъ; нѣкой не
гови групи били застигнати и изсѣчени отъ 3-и коненъ полкъ
Бѣгающитѣ ромжни, подъ защитата на настжпилата тъмнина
сѫ спасили въ с. Каракьой, а ескадронитѣ, не виждайки вече
ницо въ мрачината, трѣбвало да прѣкратятъ прѣслѣдването
и да се откажатъ отъ събиране на трофеитѣ. Узнало се, че
дѣйствующата срѣщу Конната дивизия 19 ромжнска бригада с
3—4 батареи и Каларашката конна бригада, имала заповѣдь
да повали дѣсния флангъ на армията, да заеме гара Кара
Омеръ и да компрометира сериозно нашия тилъ. — По тоя
начинъ първия сериозенъ отпоръ на армията срѣщу на
стжпващия върху дѣсното крило противникъ, бѣ завършенъ
вечерьта съ пъленъ успѣхъ и това повлия силно върху хара
ването на рѣшителностьта за отстояването, на позицията
— Противника бѣ наказанъ и разбра, че срѣщу си има войски,
готови да посрѣщатъ ударитѣ непоколебимо.

Тъй като поради настжпването на тъмнината, Конната
дивизия, при атаката на 21, не бѣ прѣслѣдвала далечъ, за
повѣда се на генералъ Колевъ да направи това на 22 сутрин
и той, слѣдъ като отблъсналъ противника при с. Каракьой,
настжпилъ и прѣслѣдвалъ сѣверно отъ с. Амузача, гдѣто пече
силния артилерийски огънь заставилъ конницата да се спре

Понеже на 21 вечерьта генералъ Колевъ бѣ донесалъ,
че при конната атака противника билъ оставилъ голѣми тро
феи, и настжлването на нощьта побъркало на събирането имъ,
той бѣ запитанъ на другия день: какво е станало съ тѣхъ и
за количеството и видътъ имъ, на което отговори, че про
тивника прѣзъ нощьта и на сутрикьта на 22-й, успѣлъ да ги
прибере. Обаче, вижда се, че донесението за трофеитѣ трѣбва
да е било много прибързано, току подъ горещото впечатлѣние
отъ атаката и при пълната самоувѣреность за единъ много
голѣмъ успѣхъ. Нѣкаква картечна рота като че е била
прѣгазена и плѣнена отъ единъ ескадронъ и много пушки са
били взети още вечерьта, обаче батареи не сж били настиг
гани, отъ което може да се заключи, че трофеитѣ не сж били
много.*)

Сжщия тоя день, 21 септември, тамъ край Дунава, ро
мжнитѣ бѣха направили опитъ да отхвърлятъ лѣвия фланг
на армията. 3—4 ромжнски роти, засилени слѣдъ малко с
цѣлъ ромжнски полкъ, настжпили сутриньта неочаквано за

*) Интересно е, че напослѣдъкъ се писа въ единъ отъ софий
скитѣ ежедневници, че ужъ конната атака при Мустафа Ачи била пр
изведена само отъ единъ ескадронъ отъ Лейбъ-гвардейския полкъ
Вѣрно ли е това твърдение, може добрѣ да се види отъ рапортитѣ на
ескадронитѣ отъ Лейбъ-гвардейския и на 3 конни полкове; послѣдния
полкъ е далъ загуби въ тая атака: 40 войници убити и ранени и 4
коня.

Влахьой и съ стремителна атака отхвърлиха прѣдните части
на бригадата Боде. Застрашенъ да изгуби главната си позиция
полковникъ Боде бѣ поискалъ едноврѣменно помощь отъ
началника на I Софийска дивизия и направо отъ щаба на ар
мията (чрѣзъ офицера за свръзка майоръ Хенингъ), обаче до
като щаба се разпореди, полковникъ Недѣлковъ бѣ му вече
изпратилъ въ подкрѣпление 1 българска дружина и 2 батареи,
които нападнали ромжнитѣ въ флангъ и ги обърналъ въ бѣг
ство и съ това положението при бригадата Боде било вече
затвърдено. — Плѣнникъ разказалъ, че ромжнската колона
се състояла отъ 66-и полкъ, който заедно съ 3-и, 19-и и 41-и
п. полкове, 19-и артилерийски полкъ и 3 каларашки ескадрона съставлявали 12-а ромжнска дивизия, пристигнала нѣколко дена прѣди атаката на Кубадинъ.

Сжщия тоя день щаба на Макензенъ, между другото, бѣ
намѣрилъ за нужно да поиска отъ щаба на армията за да се прѣ
махне устжпния редъ на дѣсното крило, въведенъ при на
стжпването на армията, и частитѣ да се изтеглятъ въ една ли
ния, обаче това напомняване се бѣ явило много късно, по
неже, както видѣхме по-горѣ, единъ день по рано бѣ вече
разпоредено да се организира непрѣкъснатъ боенъ фронтъ
до морето и за цѣльта бѣха изпратени тамъ частитѣ отъ 25-а
турска дивизия и бѣ заповѣдано да се съсрѣдоточатъ и оста
налитѣ пристигащи части отъ турския корпусъ. (За тия раз
поряждания бѣ своеврѣменно донесено въ щаба на Макензенъ
и бѣ необяснимо защо се правеше това напомняване).

Понеже противника постоянно засилваше частитѣ си
срѣщу дѣсното крило на армията и възможно бѣ, съ извежда
нето въ бойната линия на новопристигналата въ Кюстенджа
руска дивизия, да развие срѣщу дѣсното крило най рѣши
телни дѣйствия, бѣ заповѣдано на началницитѣ на Конната
и 25-а турска дивизии, съ съвмѣстни дѣйствия, да осуетятъ
по всѣки начинъ опититѣ на противника да пробие фланга;
сжщо бѣ разпоредено и пристигащитѣ части отъ Маршевата
бригада да бждатъ стоварени на гара Гювенлий (току задъ
центра на бойния фронтъ на армията) и да останатъ въ раз
поряждане на Командующи армията. Обаче въпрѣки очаква
нията, противника на 23 прояви слаба активность. Сблъсквания
станаха само между конницитѣ и срѣщу 25-а турска ди
визия. Руската конница, която заемаше съ авангарда си с. Ге
ренликъ, а съ ядрото си с. Первелия, бѣ нападната отъ
авангарда на нашата Конна дивизия, (2 бригади на полковни
ка Марколева), и слѣдъ упоритъ бой, ескадронитѣ отъ 3-й
руски коненъ полкъ бѣха изтласкани отъ Геренликъ и село
то бѣ взето отъ нашитѣ. 25-а турска дивизия води бой съ
около 3 неприятелски дружини, 2 батареи и 4 ескадрона,
югозападно отъ с. Амузача и, съ съдѣйствието на батареитѣ

отъ Добричскитѣ войски, тя настжпи стремително напрѣдъ и отхвърли противника въ сѣверна посока.

Поради слабата активность на противника, щабътъ на армията рѣши: позицията на дѣсното крило на армията да се изнесе на 24 й още по-сѣверно, гдѣто мѣстностьта даваше по-голѣми изгоди за отбрана и се осигуряваще гара Казичи и съобщенията въ тила на позицията. За такава линия бѣ избрана: с. Енгецъ—с. Амузача—в. 90—с. Первелия, за което бѣ заповѣдано: *25 турска дивизия да завладѣе с. Амузача. Добричскитѣ войски да спомогнатъ, като подадатъ дѣсния си флангъ напрѣдъ, а Конната дивизия да настжпи и заеме с. Первелия.*

На 24 септември, въ 5 ч. сутриньта, противникътъ съ спѣшена конница и съ пѣхотни части атакува Конната дивизия при с. Геренжикъ, но бѣ отблъснатъ кърваво. Въ 6 часа сутриньта, часть отъ ядрото на Конната дивизия, отивайки за сждѣйствие на 25-а турска дивизия, се срѣщнала съ една непріятелска конна колона и слѣдъ отхвърлюването ѝ въ сѣверна посока, продължила движението си за с. Енгецъ, при което Конната батарея съ огъня си подържала настжпването на 25-а турска дивизия. Къмъ това врѣме друга една непріятелска конна бригада, съ артилерия и пѣхота, се появила въ интервала между с. Первелия и с. Акчиларъ, но посрѣщната отъ дѣсното странично прикритие на дивизията (2 ловчански роти, спѣшенитѣ картечни ескадрони и 2 орждия) била принудена да отстжпи на сѣверъ.

25-а турска дивизия, подпомогната отъ изпратената ѝ конна бригада, настжпи къмъ 7 часа сутриньта къмъ с. Амузача — в. 104 и, като изблъска непріятелскитѣ части (40 рожжнски полкъ, 3 батареи и 4 ескадрона), зае с. Амузача и се спрѣ на позиция 2 клм. сѣверно отъ това село.

Добричскитѣ войски настжпиха първомъ съ дѣсния си флангъ, а слѣдъ това тръгнаха всички стремително напрѣдъ и заеха линията: височината южно отъ с Софуларъ и 1 клм. сѣверно отъ с с. Казичи и Енгецъ и почнаха да се окопаватъ. Тукъ 3-а дружина на 74-й низамски полкъ (отъ Добричскитѣ войски), по погрѣшка на дружинния си командиръ, вмѣсто да се спре и почне да се окопава, продължила движението си къмъ с. Аджемлеръ и, попаднала подъ кръстосанъ ураганенъ огънь, дала значителни загуби (между убититѣ билъ и дружинния командиръ).

Къмъ 9 ч. пр. пл. противникътъ, засиленъ вече значително, прѣмина рѣшително въ настжпване срѣщу Добричскитѣ войски и, макаръ обсилванъ съ силни урагани, успѣ да се приближи на около 500 кр. до позицията, гдѣто се спрѣ и почна да се окопава. Командующи армията забѣлѣзалъ, че непріятелски части постоянно се прѣхвърлятъ отъ Кубадинъ въ юго източна посока, заповѣда на току пристигналия пр

в. Гюзелний 6-й маршеви полкъ да изпрати 1 дружина, а слѣдъ малко още 1 дружина, въ подкрѣпа на Добричскитѣ войски. Сжщо той заповѣда на началника на VI Бдинска дивизия да укаже енергическо сждѣйствие на генералъ Топалова, или като атакува отпрѣдъ стоящитѣ на дивизията в. 121 и 130 (Кавгаджи) или като насочи части къмъ дѣсния си флангъ, за да ударятъ на противника, настжпващъ отъ Кубадинъ срѣщу Добричскитѣ войски . . . Привечерь противникътъ засиленъ, отново прѣмина въ стремителна атака, обаче допуснатъ близо, бѣ контръ-атакуванъ и отстжпи безъ да дочака удара. Отъ плѣнници се узна, че срѣщу Добричскитѣ войски тоя день е дѣйствувала II бригада отъ 61-а руска дивизия, а влѣво други ромжнски части. Противникътъ оставилъ само прѣдъ позицията около 150 трупа; нашитѣ загуби били: убити 61 войници и 340 ранени.

Понеже измѣстването на едната бригада отъ 61-а руска дивизия, отъ Кубадинъ къмъ Аджемлеръ, показваше, че противникътъ сериозно се подава на изтокъ и е възможна една нова силна атака върху дѣсното крило на армията, заповѣда се на частитѣ да усилятъ работитѣ по окопаването и да свържатъ позициитѣ си въ една непрѣкъсната линия, като ги снабдятъ съ ходове за съобщения, блиндажи, телени мрѣжи и пр. На началника на Конната дивизия, Командующи армията заповѣда да изгони всички непріятески части край морето и да се затвърди силно върху участъка: с. Первелия — в. 90 (Пашлж югъ).

На 25 сутриньта Конната дивизия успѣ, съ силенъ натискъ, да отхвърли противника още по-сѣверно и авангарда ѝ зае участъка: с. Первелия — 90, а ядрото ѝ се разположи въ с. Геренджикъ.

Узнато бѣ отъ плѣнници, че новопристигналата руска 115-а дивизия е вече извадена на бойната линия.

Затишие прѣдъ фронта на армията.

Като за щастие, отъ 25 септември до 1 октомври, настжпи тишина по цѣлия фронтъ. Армията можа да използува това врѣме за по-солидно укрѣпяване на позициитѣ и за подготвяне на частитѣ къмъ настжпателна акция. Противникътъ, силно наказанъ при опититѣ си да пробие фронта на армията, вижда се бѣ разбралъ, че безъ значителни подкрѣпления, а особено безъ силна артилерия, това е невъзможно. Ние сжщо не прѣдприемахме нищо, понеже очаквахме съсрѣдоточването на цѣлата Маршева бригада и на 15-а турска дивизия, а сжщо и прѣвозката на ешалонитѣ отъ 217-а германска дивизия и тежката артилерия, която, слѣдъ нѣколко дена трѣбваше да се почне.

Това врѣменно затишие даде възможность и за по-добро уреждане на тилътъ, а особено за устрояването на по-близки артилерийски депа и за редовното подвозване на огнестрѣлни припаси по желѣзницата до гара Кара Омеръ, заемаща централно положение относно бойния фронтъ. Тъй сжщо бѣ уредена по-добрѣ и санитарната часть въ армията, въ която санитарнитѣ подраздѣления, слѣдъ атаката на Кубадинската позиция, се указаха недостатъчно добрѣ уредени и имъ липсваха удобства за евакуиране на раненитѣ . . . При това, прѣкъсстоящето засилване на армията, станало скоро извѣстно на всички, подѣйствува твърдѣ много за още по-силно подигане на духътъ у офицеритѣ и войницитѣ, и всички се радваха, че скоро ще се тури точка на тая отвратителна отбрана, тъй несвойствена на българския темпераментъ, при която човѣкъ неволно се намира на щрекъ, за да не би противника да има успѣхъ на нѣкой пунктъ . . .

А въ това врѣме и противника постоянно се засилваше. Знаеше се, че 115-а и 3-а стрѣлкова руски дивизии бѣха вече пристигнали на бойния фронтъ и че неприятелската артилерия бѣ значително увеличена. Обаче, при все това, голѣмото желание: *„напрѣдъ и да се бие на всѣка цѣна противника"*, стоеше по-горѣ отъ всѣкаква смѣтка. Така бива всѣкога въ бой, гдѣто морала постоянно се колебае, като вѣзни, и, само тоя, който може по-продължително да задържи наклона имъ къмъ себе си, той бива побѣдитель. Защото на бойното поле, едноврѣменно съ плисъка на оловния и чугуненъ дъждъ и съ проявитѣ на крайнитѣ физически усилия за прѣодолѣване прѣпятствията или за спиране напоритѣ, постоянно прѣлива и отлива съзнанието на духовното надмощие, което силно увеличава или намалява непоколебимостьта и крайната рѣшителность у сражающитѣ се . . . Тамъ при Кубадинъ, Кокарджа и Топра Хисаръ вѣзнитѣ на самоувѣреността бѣха почнали да се надигатъ и силно да се наклоняватъ къмъ нашитѣ позиции, и вече въ неуспѣха на противника никой не се съмнѣваше . . . и, щомъ приготовленията се свършаха, всичко щѣше да литне отново на пристжпъ . . .

Въ щаба на III армия закипя усилена работа по прѣдстоящата атака. Бѣха произведени нѣколко рекогнисцировки за опрѣдѣляне пункта на главния ударъ, при които бѣ намѣренъ, за най-подходящъ и най-рѣшителенъ по резултатитѣ си, централния пунктъ при с. Кубадинъ (въ участъка: Качамакъ — Кубадинъ и източно отъ това село). Възъ основа на доклада, направенъ отъ началникъ щаба полковникъ Поповъ, Командующи армията се установи окончателно върху плана за прѣдстоящата атака, и вече бѣха направени разпореждания за прѣгрупирането на тежката артилерия срѣщу Кубадинъ, когато щабътъ на групата Макензенъ, като съобщаваше, че пристигането на 217-а германска дивизия и на тежката артилерия ще закъснѣе, запита: *„пристигнали ли сж частитѣ отъ маршевата бригада и отъ турския корпусъ, и дали III армия, само съ тѣхната подкрѣпа, е готова да прѣдприеме атака на неприятелската позиция, при непрѣменното условие: тя да се произведе източно отъ желѣзнопжлната линия."* Това бѣ изненада.

Командующи армията отговори, че окончателното пристигане на останалитѣ два полка отъ 15-а турска дивизия и на артилерията на Маршевата бригада зависи отъ маршрутитѣ, които имъ е далъ щабътъ на групата Макензенъ; а относно атаката, той добави, че, по, тоя отъ капиталното значение, въпросъ ще прѣдстави обстоенъ докладъ. Тоя докладъ бѣ изпратенъ и гласѣше: *„Атаката да се произведе едноврѣменно по цѣлия фронтъ, като главнияТъ ударъ се нанесе централно, по посока на с. Кубадинъ, отъ Бдинската дивизия, Добричкитѣ войски и маршевата бригада, усилени съ 31-й Варненски полкъ, т. е. всичко съ 28 дружини. Атаката да се подкрѣпи отъ всичката тежка артилерия, поставена срѣщу Кубадинъ (на позицията, която бѣ вече избрана отъ командира на 2-й тежки артилерийски полкъ полковникъ Ангеловъ и германскитѣ артилерийски полковникъ Хабикъ). 217-а германска дивизия да остане въ втора линия, задъ центъра"*, и пр. и пр.

Основанията за произвеждане тоя централенъ ударъ срѣщу Кубадинъ бѣха: а) че мѣстностьта прѣдъ тоя участъкъ прѣдставлява удобства за настжпването на пѣхотата; б) че съ тоя централенъ ударъ се пробива въ срѣдата неприятелската отбранителна линия и се заплашватъ, съ притискане къмъ морето и Дунава, двѣтѣ неприятелски крила; в) че тамъ се намиратъ удобни позиции за близко настаняване на тежката артилерия и г) че съсрѣдоточаването на войскитѣ за тая атака нѣма да повлече почти никакво размѣстване, освѣнъ на тежката артилерия.

Въ горѣпоменатия докладъ се изтъкна още, че армията, въ настоящия си съставъ (безъ 217-а германска дивизия и тежката артилерия), не може да очаква успѣхъ въ тая атака, за доказателство на което се привеждаха цифрови данни за състава на двѣтѣ армии и за наличното състояние на българскитѣ части, а именно:

а) III-а армия числи 62 български дружини, 48 батареи и 26 ескадрона; 4 германски дружини, 3 ескадрона; 6 батареи и 1 австрийска батарея; 12 турски дружини и 4 батареи; а всичко 79 дружини, 62 батареи и 29 ескадрона.

б) Че неприятелската армия се състои отъ около 94 дружини, 63 батареи и 38 ескадрона.

в) Че при подобно числено прѣвъзходство на противника, което може би да не е точно опрѣдѣлено, но съ дебаркиралата вече въ Кюстенджа руска дивизия, това прѣвъзходство става вече положително, то необходимо е III българска армия, прѣди

атаката, да се доведе до численость поне равна на неприятелската.

г) Че прѣзъ врѣме на боеветѣ, поради развала, сж излѣзли отъ строя около 27 полски и 24 тежки орждия, въ замѣна на които сж притеглени отъ Тутраканъ 8 тежки не с. ф. орждия и 4 австрийски гаубични орждия. Двѣтѣ батареи отъ 12-а дивизия не сж още пристигнали, а отъ турската сж пристигнали само 4 батареи. Тежката артилерия, която заедно съ австрийскитѣ и германски орждия, възлиза всичко на 39 орждия, не е достатъчна за прѣдстоящата атака.

д) Че въ боеветѣ при Тутраканъ, по линията Кузгунъ — Кара Омеръ и при атаката на Кубадинската позиция и въобще досега, частитѣ отъ армията имать загуби: убити, ранени и заболѣли 528 офицери и 22877 войници, а за попълване сж получени само 3755 войници, така че III армия, въ сравнение съ числения си съставъ при обявяването на войната, има недостигъ отъ 19122 човѣка (разбира се, тоя недостигъ ще може послѣ да се попълни донѣкждѣ слѣдъ завръщането на оздравелитѣ ранени и болни офицери и войници). Въ замѣна на това къмъ армията сж пристигнали и ще пристигнатъ: 6-и и 11-й маршеви полкове и 18 турски дружини и

е) Отъ въздушното разузнаване и по разпити се указва, че неприятелската отбранителна линия има голѣма дълбочина и се състои отъ три отбранителни линии, което налага едно по-голѣмо засилване на войскитѣ на атакующия, още повече, че на фланговетѣ на послѣдната линия се намира Черноводската прѣдмостна крѣпость и укрѣпената Кюстенджанска група.

Кой знай защо, щабътъ на Макензенъ нищо не отговори на тоя докладъ. Разбира се само (по думитѣ на майоръ Хенингъ), че фелдмаршалътъ е останалъ на рѣшението си — *да се произведе главния ударъ изтокъ отъ желѣзопѫтната линия и та безъ да се чака пристигането на 217-а германска дивизия и тежката артилерия.*

На 27 и 28 септември пристигнака и останалитѣ части отъ 6 турски корпусъ и отъ Маршевата бригада.

На 28 се получи аеропланно донесение, *че въ Ромжния било забѣлѣзано голѣмо движение западно отъ гр Олтеница (срѣщу Тутраканъ), а сжщо и нѣколко колони, отиващи отъ разни направления къмъ Дунава, както и натрупване на колко сж мостовъ материалъ при с. Пуени.* Макаръ тия свѣдѣния да бѣха съобщени отъ авиаторитѣ направо въ щаба на Макензенъ, обаче щабътъ на армията счете за нужно и той да ги съобщи. На началника на Дунавската отбрана генералъ-майоръ Назлъмовъ бѣ телеграфирано да провѣри тия свѣдѣния и да влѣзе въ свръзка съ началника на Русенския укрѣпенъ пунктъ полковникъ Енчевъ.

Отказътъ на Командующъ армията за произвеждане на втора атака върху Кубадинската позиция.

На 29 септември, федмаршалъ Макензенъ пристигна врѣменно въ Добричъ. На приема направенъ въ вагона му, той заповѣда на Командующи армията да атакува неприятелската позиция не по-късно отъ 2—3 дена, безъ да чака 217-а германска дивизия и тежката артилерия. Генералъ Тошевъ изложи съображенията си, които налагаха тая атака непрѣменно да се отложи още съ 10 дена.

Федмаршалътъ, ненавикналъ да му се противопоставятъ, повтори заповѣдьта си, но Командующи армията пакъ отказа. Произлѣзе споръ въ който и двамата подържаха своето, и по едно врѣме фелдмаршала даже повиши тона си, обаче Командующия отново настоя върху отказа си. *Ако намирате, че силитѣ ви сж малко, вземете гарнизонитѣ оставени въ Тутраканъ и Силистра и вече ще имате още 7 дружини* — добави той. Тогава Командующи армията заповѣда на началникъ щаба да изложи донесенията отъ авиаторитѣ за забѣлѣзаното движение въ Ромжния, слѣдъ което изтъкна, че е опасно да се опразватъ тия двѣ крѣпости, особено Тутраканъ, който е станалъ вече български Иерусалимъ и падането му въ ромжнски ржцѣ би се отразило злѣ върху духа въ III армия. Федмаршалътъ, който въобще не обича да се бои отъ случайноститѣ, махна прѣзрително съ жезъла си и каза: „Въ Тутраканъ стига само единъ ескадронъ, защото ромжнитѣ сж се объркали съвсѣмъ и сега мислятъ само за своя Букурещъ".

На тоя приемъ присѫтствува и Н. Ц. Височество Прѣстолонаслѣдника и, благодарение Нему, можа да се дойде до едно удовлетворително рѣшение по въпроса. Той прѣдложи, вмѣсто частитѣ, които ще бждатъ взети отъ Тутраканъ и Силистра, да се изпратятъ тамъ други отъ Русенския укрѣпенъ пунктъ. (Тоя укрѣпенъ пунктъ се намираше въ подчинение на германското командване), Федмаршалътъ въприе това и Командующи армията тутакси се подчини на заповѣдьта за атаката (при условие, че ще се изпрати още артилерия и ще се попълнятъ снарядитѣ). Щабътъ на III армия незабавно направи слѣднитѣ разпореждания:

„а) 42-и полкъ и 1 дружина отъ 48-и полкъ и 2 дружини отъ 5-й маршеви полкъ, съставляющи Силистренския и Тутрабански гарнизони, да тръгнатъ и да се присъединатъ къмъ армията;

б) Отъ русенския гарнизонъ да се изпратятъ 1 опълченска и 1 маршева дружини за Тутраканъ;

в) Двѣтѣ роти отъ 8-и Приморски полкъ и 1 дружина отъ 4-и маршеви полкъ, останали въ Варненския гарнизонъ, да тръгнатъ и се присъединатъ къмъ армията, като се замѣнятъ съ 2 допълняющи дружини отъ Шуменъ; и

г) 2-и опълченски полкъ, който бѣ назначенъ въ състава на армията, да тръгне отъ Бургазския укрѣпенъ пунктъ и да се прѣвезе по желѣзницата до Шуменъ, отъ гдѣто по-сухъ пѫть да се насочи за Силистра.

Произлѣзлото слѣдъ два дена потвърди напълно основателнитѣ доводи на Командующия армията и прѣдвидливостьта му за опасностьта отъ ромжнски десантъ около Тутраканъ.

6-дневни упорити боеве прѣдъ центъра и лѣвото крило на армията.

(Гледай скица № 8).

Слѣдъ 5-дневна почивка, противника, засиленъ достатъчно, особено съ гаубични и дълги батареи, отново почна дѣйствията си, които продължиха непрѣкъснато отъ 1 октомври до 7 сжщи, срѣщу цѣлото дѣсно крило на армията, на единъ фронтъ около 25 клм. Генералъ Заинчиковский, виждаше се, искаше на всѣка цѣна да повали това крило, за което бѣ усилилъ частитѣ срѣщу него, съ измѣстването на 61-а руска дивизия влѣво и съ прѣхвърляне на Сръбско-харватската дивизия отъ дѣсното къмъ лѣвото крило на армията си. Той разчиташе съ силния устремъ на рускитѣ части срѣщу центра или: да произведе единъ рѣшителенъ пробивъ или да съдѣйствува на останалитѣ части отъ армията си, които трѣбваше да атакуватъ фронта: Амузача — кота 90—с. Первелия (срѣщу турския корпусъ и Конната ни дивизия). Въ изпълнение на това си рѣшение, той поведе 7 дневни атаки по цѣлия фронтъ срѣщу центрра и дѣсното крило на III армия, — атаки при най-силенъ напоръ отъ рускитѣ части откъмъ Кубадинъ, Аджемлеръ и Едилкьой. Настжпващи по падинитѣ и силно поражавани отъ нащата артилерия, разположена по комаднитѣ пуктове прѣдъ с. с. Казълъ Мурадъ, Кавакларъ и в. 142 (Четалъ юкъ), руситѣ, ако и носейки твърдѣ голѣми загуби прѣзъ тия седемь дена, повтаряха постоянно опититѣ си да завладѣятъ позицията. Отъ върховетѣ при Казълъ Мурадъ се виждаше много добрѣ тѣхното стрѣмително настжпване, придружено съ извънредни усилия да устоятъ на бомбитѣ и шрапнелитѣ, пратени имъ флангово и фронтално; тѣхното ту залѣгание по равнинитѣ, ту крияние по гънкитѣ и доловетѣ, ту отновото скачане и прибѣгване напрѣдъ . . . Тоя устремъ, слѣдъ като тѣ биваха всѣкой день съсипвани отъ артилерийския огънь и отъ оня на нашата пѣхота, бѣ дѣйствително изумителенъ. Тѣ просто минаваха прѣзъ сжщински адъ, за да стигнатъ, при сетня сила, до позициитѣ и тамъ вече да бждатъ посрѣщнати съ контръ-ударъ . . . И така се то повтаряше непрѣкъснато отъ 1 до 7 октомври, по слѣдния редъ:

На разсъмване на 1 октомври, неприятелската армия атакува едноврѣменно дѣсното крило и центъра на позицията. Срѣщу Конната дивизия ромжнитѣ бѣха насочили нѣколко колони отъ с. Мулчьова (около Топра Хисаръ), които слѣдъ като прѣминаха линията на с с. Муритано и Карлжкьой, продължиха да напрѣдватъ къмъ в. 74 (сѣверно отъ с. Первелия), гдѣто се намираха прѣднитѣ части на Конната дивизия. Генералъ Колевъ се обърналъ къмъ началника на 25-а турска дивизия да му изпрати една дружина да заеме в. 90 (сѣверо-източно отъ с. Амузача) и да осигури лѣвия флангъ на позицията му, заета така: а) около в. 90 три роти отъ 16-й Ловчански полкъ, 1 спѣшенъ и 1 картеченъ ескадрони отъ Лейбъ-гвардейския полкъ, 4 пѣши картечни ескадрона, 1 конноѣздачна рота и 4 конни орждия и б) при с. Первелия — 9-й и 2-й конни полкове, 1 рота отъ 16-й Ловчански полкъ, 1 рота отъ Мангалския гарнизонъ, 1 пѣши и 1 коненъ картечни ескадрони и 2 конни орждия.

Къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл., ромжнитѣ, като извадили нови батареи, почнали да обсипватъ съ снаряди в. в. 90 и 74 (послѣдния върхъ се звемалъ съ прѣдни части). Слѣдъ малко въ разгара на артилерийския и пѣши бой, се появила нова неприятелска колона отъ около 18 ескадрона, идяща отъ с. Мулчьова за с Топра-Хисаръ. Това усложнявало положението и понеже поисканата турска дружина не била още пристигнала на в. 90 и лѣвия флангъ на Конната дивизия се явявалъ несигуренъ, заповѣдало се на обозитѣ да напуснатъ с. Геренджикъ. Подъ силенъ неприятелски натискъ, прѣднитѣ части (9-и коненъ полкъ) отъ в. 74 били принудени да се отдръпнатъ къмъ с. Первелия и ромжнитѣ, слѣдъ заемането на тая височина, се насочили къмъ послѣднето село. Едноврѣменно съ това, ромжнскитѣ вериги, настжпващи къмъ в. 90 (лѣвия флангъ), въ обхватъ на позицията, били засилени съ нови части, поради което, за по-сериозно заемане на тоя участъкъ, билъ изпратенъ още 1 ескадронъ отъ 4-й коненъ полкъ.

Слѣдъ пладнѣ ромжнскитѣ вериги се приближили твърдѣ много до лѣвия флангъ, при в. 90, и вече се очаквало хвърляне на ножъ, а веднажъ падналъ тоя връхъ, то цѣлата позиция трѣбвало да се напуска. Нѣкои отъ войницитѣ отъ спѣшенитѣ ескадрони свършили патронитѣ си и, нѣмайки ножове, захванали да се отдръпватъ, а това е можало да увлече и другитѣ. Тогава генералъ Колевъ, рѣшилъ да отстрани опасността съ конна атака и заповѣдалъ на 1-й коненъ полкъ да удари върху противника. Полкътъ поведенъ отъ командира си полковникъ Кметовъ, тръгналъ по дивизионно: въ първа линия—подполковникъ Войниковъ съ 1-й и 2-й ескадрони и въ втора линия—майора отъ генералния щабъ Николаевъ съ 3-й и 4-й ескадрони. Въ строй „линия отъ колони" и подъ силенъ артилерийски обстрѣлъ, ескадронитѣ бързо излѣзли

напрѣдъ, разрѣдили се и съ тръсъ и галопъ се втурнали върху непріятелскитѣ части, стоящи срѣщу лѣвия флангъ. Указало се, че трѣбва да се скача около 800 кр. по равнище и по орани мокри ниви, обаче, негледайки на това, 1-я дивизионъ полетѣлъ въ карiеръ и почналъ силно да се затруднява отъ затъването на конетѣ; 2-я дивизионъ, насоченъ влѣво, сжщо прѣминалъ въ карiеръ по калната и разорана почва. Противникътъ изненаданъ, почналъ да бѣга отъ фланга, но частитѣ му, намиращи по вдѣсно, продължавали да стрѣлятъ усилено и да прикриватъ бѣгащитѣ. Конетѣ силно се изморили и не оставало вече друго, освѣнъ полкътъ да повърне на лѣво и съ врѣме да се скрие отъ магазинния огънь и отъ урагана на батареитѣ. Атаката, отъ тръгването до завръщането на ескадронитѣ, траяла около 25 минути и имала за резултатъ тактическия успѣхъ — *отклоняването на ромжнскитѣ части отъ фланга, и произвела мораленъ ефектъ върху противника,* който до вечерьта не се опитвалъ повече да обхваща.

Въ това врѣме, положението прѣдъ участъка между в. 90 и с. Первелия станало сжщо опасно. Командирътъ на V конна бригада полковникъ Марковъ билъ вече принуденъ да усили бойния редъ съ цѣлия 9-й коненъ полкъ. Къмъ 3 ч. сл. пл. противникътъ, приближилъ вече до позицията, се готвилъ за ударъ съ ножове, обаче въ това врѣме пристигналитѣ на помощь на в. 90—2-а низамска дружина отъ 65-й турски полкъ и 1 с. с. батарея отъ Мвршевата бригада заплашили фланга на противника, който обстрѣлянъ силно, бързо се отдръпналъ назадъ и почналъ да се окопава. Съ това, положението при Конната дивизия било вече затвърдено.

За да не се позволи на противника да се окопае на достигнатата линия, Командующи армията заповѣда на генералъ Колева да атакува прѣзъ нощьта и да отхвърли близкитѣ части. Полковникъ Мачевъ направилъ нужнитѣ разпорежданія за тая атака и частитѣ вече тръгнали, но поради дъжда и мъглата и по липса на сигнални патроми, ракети и глухи фенерчета, се изгубили въ тъмнината и едвамъ на разсъмване се прибрали на позицията. Само бомбоносачитѣ хвърлили нѣколко бомби въ ромжнскитѣ окопи. Тоя день усилената конна дивизия загубила: убити 45 войници и 75 коня, ранени 118 войници и 102 коня.

Срѣщу 25-а турска дивизия, заемаща участъка прѣдъ с. Амузача:—в. 104 (на около 3 клм. източно отъ с. Енгецъ)—1 клм. източно отъ с. Амузача, противникътъ насочилъ още сутринята нѣколко колони и успѣлъ да се прибижи наколко 1 клм. до позицитѣ; други негови части се появили въ интервала между Добричскитѣ войски и лѣвофланговия турски 56-и полкъ. Вървежътъ на тоя бой се слѣдѣше добрѣ отъ Командующи армията и щомъ бѣ забѣлѣзано, че непріятелскитѣ части сж насочени въ участъка между турскитѣ и Добричскитѣ войски, тутакси той заповѣда на 1 дружина отъ 35-и Пратчански полкъ (намиращъ се въ негово разпореждане) да тръгне за в. 116 (югоизточно отъ с. Енгецъ), а когато, къмъ 4 ч. сл. пл. стана явно, че противникътъ се е вече врѣзалъ въ тоя интервалъ, допълнително бѣ заповѣдано на дружината да земе празнината.

Понеже частитѣ отъ турската дивизия не бѣха още изпитани въ сериозенъ бой, а противника насочваше удара си върху тая дивизия, Командующи армията рѣши да я засили съ български части и заповѣда на 6-и маршеви полкъ да замине за с. Мустафа Ачи и да влѣзе въ разпореждането на Командира на турския корпусъ (пристигналъ сжщата вечерь).

Едноврѣменно съ настжпването срѣщу турската и конната дивизии, непріятелътъ атакува съ значителни сили и Добричскитѣ войски. Къмъ 8 ч. сутринята, единъ непріятелски полкъ съ 2 батареи, насоченъ къмъ турската дивизия, отдѣлилъ една дружина по посока с. Енгецъ; къмъ 2 ч. сл. пл. една непріятелска дружина се появила къмъ с. Кючукъ-Енгецъ, и други 3 дружини къмъ с. Казичи. Къмъ 3 ч. сл. пл. други нѣколко дружини тръгнали отъ с. Аджемларъ за с. Софуларъ, а други 4—5 дружини се спускали отъ с. Кубадинъ къмъ в. 137. Командующи армията, забѣлѣзалъ това, незабавно разпореди 11-й маршеви полкъ, да се изкесе на всѣки случай по-близо до бойната линия и да застане на в. 142 (Чаталъ югъ).

Къмъ 4 ч. 45 м. сл. пл., противника атакува лѣвия участъкъ на Добричскитѣ войски, но обсипанъ съ силенъ артилерийски и пушеченъ огънь, бѣ разколебанъ и отстжпи въ безредие. Той прѣтърпѣ голѣми загуби, особенно отъ авиацията гаубична и германскитѣ дълги батареи, които обстрѣлваха флангово бойния му редъ. Къмъ 5 ч. вечерьта, генералъ Кантарджиевъ (оздравѣлъ и встжпилъ вече въ командуването) заповѣда обща контръ-атака и частитѣ тръгнаха стремително напрѣдъ, обаче противникътъ не дочака и се отдръпна на линията в. 147 — Чобанъ Иса — Османча—Едилъ-ваклий. На тоя бой присжтствува и Н. Ц. Височество Прѣстолонаслѣдникътъ.

При VI Бдинска дивизия противникътъ настжпи къмъ лѣвия й участъкъ, но посрѣщнатъ съ силенъ огънь, не издържа и повърна назадъ. Само единъ, стигналъ на 800 крачки, руски полкъ успѣ да се задържи и да се окопае, и това цѣлъ вечерь, съ контръ-атака, бѣ отхвърленъ къмъ с. Софуларъ. Срѣщу дивизията тоя день дѣйствували части отъ новопристигналата 115-а руска дивизия.

По тоя начинъ, макаръ че противника да бѣ засиленъ вече съ цѣла руска дивизия, напора да се повали дѣсното крило на ар-

мията не успѣ и Руситѣ, понесли сериозни загуби, бѣха отхвърлени по фронта на цѣлото това крило. — Очакваше се, че на другия день тѣ ще повторятъ нападенията си съ още по-голѣмъ устремъ и ще се помжчатъ на всѣка цѣна да разбиятъ III армия, поради което нашитѣ части усилено се окопаваха и приготвяха за прѣдстоящия бой.

Прѣдъ фронта на I Софийска и IV Прѣславска дивизии, привечерь, непріятелскитѣ вериги поискаха да се доближатъ до позициитѣ, но бѣха спрѣни отъ ураганитѣ на батареитѣ.

Къмъ 5 ч. сл. пл. противника ако и вече окончателно отбитъ, обаче на нѣкои мѣста частитѣ му останаха за нощуване близо до позицията, отгдѣто можаха лѣсно да прѣдприематъ нощни атаки, поради което щаба на армията изпрати слѣднята заповѣдъ до началницитѣ на дивизиитѣ и командира на турския корпусъ: „Тая вечерь, противника не трѣбва да се оставя да занощува близо до позицията, а съ енергически контръ-атаки да се отхвърли на старитѣ му позиции. Командующия армията държи отговоренъ всѣки началникъ, който би оставилъ прѣдъ себе си неотхвърленъ противникъ."

Понеже слѣдъ пладнѣ бѣ получено съобщение, че ромжнитѣ сж произвели десантъ прѣзъ Дунава около с. Рѣхово (западно отъ Тутраканъ), Командующий армията, за да вземе мѣрки срѣщу станалото, замина къмъ 5 ч. сл. пл. отъ бойното поле за гр. Добричъ. Узнало се, че десанта е билъ извършенъ съ значителни сили и трѣбвало да се бърза за групиране на части, до като още той не е успѣлъ да се доразвие, поради което Командующий армията остана и прѣзъ нощьта въ Добричъ. Той подаде до началникъ щаба полковникъ Поповъ слѣднята телеграма: „До моето завръщане утрѣ, оставате да ме замѣствате. Генералъ Кантарджиевъ остава като началникъ на Сборната дивизия и да влѣзе въ свръзка съ войскитѣ оставени въ мое разпореждане (11 маршеви полкъ) и да поддържа постоянно свръзка съ IV дивизия и турския корпусъ. Вземете мѣрки противъ непріятелскитѣ изненади прѣзъ нощьта" — Едноврѣменно той телеграфира и на началника на Сборната дивизия слѣдното: „Началникъ щаба до моето връщане остава мой замѣстникъ по цѣлия фронтъ, а Вие оставате като началникъ на Сборната дивизия; обаче ако не сте приели участъка отъ генералъ Поповъ, нека и утрѣ той остане като началникъ на тоя участъкъ. Въ случай, че противникътъ проникне тая нощь въ участъка ви, давамъ Ви право да използувате дружинитѣ отъ 35-й Вратчански полкъ, а въ случай на нѣщо по-сериозно, да употрѣбите и часть отъ 11-й маршевъ полкъ, находящъ се на в. 142 (Чаталъ Юкъ). Обърнете особено внимание на лѣвия флангъ, гдѣто се свършва вашиятъ и се почва дѣсниятъ флангъ на VI Бдинска дивизия."

За да бѫдемъ послѣдователни въ изложението на събитията, длъжни сме тукъ да прѣкъснемъ врѣменно обзора на дѣйствията прѣдъ фронта на III армия и да разгледаме онова, което произлѣзе тия дни въ тила ѝ, тамъ негдѣ между Русе и Тутраканъ.

Ромжнскиятъ десантъ при с. Рѣхово (западно отъ Тутраканъ).

Било сѫдено опасенията на щаба на III армия за ромжнски десантъ да се оправдаятъ току 3 дена слѣдъ срѣщата между Фелдмаршалъ Макензенъ и Командующъ III армия, (за която споменахме по-горѣ), а като пъкъ за щастие се случи, че пѫтующитѣ за Тутраканъ двѣ дружини отъ Русенския укрѣпенъ пунктъ (изпратени по прѣдложението на Н. Ц. Височество Прѣстолонаслѣдника за заемание на Тутраканъ), първи да влѣзатъ въ бой съ прѣминалитѣ вече Дунава ромжни.

Макаръ Командующъ III армия да не носѣше отговорностьта за отбиването на десанта, но прѣдъ видъ на лошето впечатление, което той щѣше да укаже върху морала на армията и възможнитѣ лоши послѣдствия за Добруджанската операция, той направи слѣднитѣ бързи разпореждания: „42-й полкъ, дружината отъ 48-й полкъ, 2-тѣ маршеви дружини съ батареитѣ, (които се прибираха къмъ армията), незабавно да се върнатъ назадъ и да се съсрѣдоточатъ при Тутраканъ; тежкитѣ батареи и 1 полска батарея отъ Силистра да заминатъ незабавно за Тутраканъ; пристигналиятъ въ Добричъ 1-й баталионъ отъ 217-а германска дивизия незабавно да тръгне съ камиони за Силистра; 2-й опълченски полкъ идящъ при армията отъ Бургазъ да се стовари при Разградъ и отъ тамъ да се насочи за Тутраканъ; началникътъ на Дунавската отбрана въ сектора на армията генералъ-майоръ Назлъмовъ незабавно да замине за Тутраканъ и да организира отбраната му." За горнитѣ разпореждания той донесе въ щаба на Макензенъ, за да си иматъ прѣдъ видъ при по-кататъшнитѣ разпореждания. Понеже прѣдъ фронта на армията се водѣха сериозни боеве, повече отъ тия мѣроприятия, Командующия не можеше да вземе и отбиването на десанта оставаше вече работа на германското командуване, носящо отговорностьта за осигуряване тила на армията.

Десанта произлѣзълъ така: Командирътъ на 17-а погранична дружина, на 1 септември въ 4 ч. 30 м. сутриньта, донесълъ на началника на Русенския укрѣпенъ пунктъ полковникъ Енчева, че ромжнитѣ, съ силенъ артилерийски огънь, обстрѣлвали отъ другия брѣгъ с. с. Рѣхово, Бабово и Бръшленъ, и въ 4 ч. 45 м. — че ромжнитѣ съ много лодки се насочили къмъ с. Рѣхово и източно отъ него, и даже имало вече слѣзли

войски на нашия брѣгъ. Полковникъ Енчевъ разпоредилъ подвижния резервъ на Русенския укрѣпенъ пунктъ (2 роти 1 батарея) да се насочи незабавно отъ с. Гагаля къмъ с. Борисово; подполковникъ Влаховъ да поеме общото командуване на тия части и на всички, които се намиратъ около с. Рѣхово, и да отхвърли излѣзлия на брѣга противникъ; стигналитѣ въ с. Враново 1 дружина отъ 5 й опълченски полкъ и 1 дружина отъ 5 маршеви полкъ (слѣдващитѣ за Тутраканъ) да се насочатъ: опълченската дружина отъ с. Старо село по пѫтя с. Кютеклий—Бръшленъ — Бабово — Рѣхово, а маршевата дружина — по пѫтя за с. с. Бабово и Рѣхово и да атакуватъ срѣщнатия по пѫтя непріятель, като влѣзатъ въ свръзка съ войскитѣ на подполковникъ Влаховъ

Подполковникъ Влаховъ усиленъ съ 2 роти и 1 батарея отъ Русенския укрѣпенъ пунктъ, сварилъ, въ 11 ч. пр. пл. при с. Кая махле, слѣднето: а) с. с. Сливо поле и Кая махле заети отъ по една наша рота, а с. Борисово съ 2 погранични роти; б) непріятелтъ заемалъ изходно положение: срѣщу с. Сиво поле съ 1 дружина и срѣщу с. с. Кая махле и Борисово съ 2 полка. Пристигналитѣ отъ Русе 1 взводъ отъ 15 см. германска батарея, 1 австрийска батарея и 1 австрийски артилерийски полски 12 см. взводъ заели позиция юго-западно отъ с. Кая махле и открили огънь.

Къмъ 2 ч. сл. пл., ромжнитѣ съ значителни сили настѫпили къмъ с с. Сливо поле и Кая махле и нашитѣ роти отстѫпили западно отъ с. Кая махле; сѫщо и ротитѣ отъ Борисово отстѫпили къмъ с. Просена. Подполковникъ Влаховъ, не намирайки другъ начинъ за борба, рѣшилъ: къмъ 11 ч. прѣзъ нощьта да произведе нощна атака и да изтласка противника отъ с. с. Сливо поле и Кая махле. Тая нощна атака сполучила и ромжнитѣ бързо напуснали горѣломѣнатитѣ села и нашитѣ отново ги заели. Тая българска дързость изненадала ромжнитѣ, тѣ счели, че сѫ атакувани отъ голѣми сили.

На 2 октомври, при подполковникъ Влахова пристигнали 1 германски ескадронъ и половинъ германска гаубична батарея, които този часъ се намѣсили въ боя. Ромжнската дивизия отново настѫпила съ широкъ фронтъ срѣщу с. с. Сливо поле и Кая махле и почнала вече да обхожда двата фланга на ротитѣ обаче частитѣ ѝ достигнали на около 200 крачки до позицията, трѣбвало да се спратъ и да отдръпнатъ фланга си, понеже е билъ заплашенъ отъ майоръ Фудуловъ, който се появилъ съ 2 роти отъ къмъ с. Просена за с. Борисово. Къмъ 4 ч. сл. пл., нашитѣ роти отново заплашени съ обхватъ, трѣбвало пакъ да се отдръпнатъ на позиция юго-западно отъ с. Кая махле. Къмъ 9 ч. вечерьта на подполковникъ Влаховъ пристигнали подкрѣпления 1 опълченска дружина отъ Русе и двѣтѣ дружини, пѫтуващи за усилване на тутраканския гарнизонъ. Тия двѣ дружини, слѣдъ цѣлъ денъ бой съ противника при с. Голѣмо Враново, тръгнали

за присъединяване къмъ отряда на подполковникъ Влахова и пѫтувайки цѣла нощь, успѣли сутринята на 2 октомври да заематъ позиция сѣверно отъ с. Просина и да прѣградятъ и отъ тая страна пѫтя на противника, а° вечерьта — и да се присъединятъ къмъ отряда на подполковникъ Влахова. Сиганитѣ ромжни повече не прѣдприели атака. Цѣла нощь тѣ били обезпокоявани съ огънь, особено отъ австрийскитѣ монитори, и не могли да се окопаватъ спокойно.

Сутринята на 3 октомврий, подполковникъ Влаховъ, като забѣлязалъ, че с. с. Борисово, Кая махле, Паре махле и Сливо поле се заематъ слабо отъ ромжнитѣ, настѫпилъ съ отряда си и заелъ тия села. Къмъ 10 ч. пр. пл. голѣма ромжнска маса се появила южно отъ с. Рахово и подполковникъ Влаховъ, въ изпълнение на получената заповѣдь отъ полковникъ Енчева, атакувалъ ромжнитѣ, които се измѣстили и групирали между с. с. Рѣхово и Бабово. Тоя день пристигнали при отряда: 1 дружина отъ 2-й опълченски полкъ (отъ Бургазъ), 1 дружина отъ 48-й полкъ, 2 германски роти и 4 картечници, и се задали по шосето отъ Тутраканъ и изпратенитѣ на помощь отъ генералъ Назлъмовъ български дружини. Нощьта турила край на боя. Изглеждало вече, че ромжнитѣ сѫ се отказали отъ развиването на десанта и като че се готвяли да отстѫпятъ.

Трѣбва да се отбѣлѣжи, че въ боя на 2 и 3 октомври сѫ взели живо участие австрийскитѣ монитори, които съ артилерията си обстрѣлвали непріятелскитѣ войски и разрушили почнатия да се строи ромжнски мостъ, и съ това спомогнали най-ефикасно за отбиването на десанта. На сутринята на 4-й се указало, че ромжнитѣ вече успѣли, съ лодки и шлепове, да се прѣхвърлятъ обратно. Въ наши ржцѣ паднали само около 100 души плѣнници. Имало ранени повече отъ 2000 души, обаче тѣ били отвѣзвани постепенно, прѣзъ тритѣ дена, оттатъкъ Дунава. Виждали се много гробове на наскоро убити, числото на които се прѣсмѣтало на 600—700 души.

Прѣзъ първитѣ два дена, когато прѣхвърлената ромжнска дивизия е водила бой на отсамния брѣгъ, на другия се намирала още една дивизия, чакаща да се построи мостъ и тогава да мине. Това е билъ цѣль ромжнски корпусъ, който, слѣдъ събарянето на моста и поради пристигащитѣ български подкрѣпления, трѣбвало да се откаже отъ по-нататъшни дѣйствия и да си отиде.

Така се свърши десанта, които произведе на първо врѣме голѣма тревога въ страната и създаде извънредни грижи на щаба на Макензенъ и на щаба на III армия. Опасното скоро стана смѣшно. Знаейки, че българскитѣ войски водятъ сериозни боеве при Кубадинъ и че нѣма кой да имъ се противопостави, ромжнитѣ бѣха прѣминали Дунава, обаче посрѣ-

щатъ ги съ огънь, слѣдъ малко се насочватъ срѣщу нѣ 2-3 роти; пристига една нова дружина; привечерь пристигатъ други двѣ дружини и картечници и кой знае колко могатъ още да пристигнатъ! Българитѣ атакуватъ нощемъ и сигуръ трѣбва да сж станали силни! Отъ югъ дохождатъ нѣкакви други дружини, отъ Тутраканъ се насочватъ други; пристига и нѣкакъвъ ескадронъ. . . По всѣка вѣроятность трѣбва да идатъ голѣми български сили. Надеждата оставала само на моста, но и той вече билъ разрушенъ. . . Тогава хайдѣ да си ходимъ докато е още врѣме!

А пъкъ на всичко отгорѣ, дѣ се е намѣрилъ старинъ отъ 5-й опълч. полкъ, който, попадналъ въ плѣнъ сутриньта на 3 октомврий, билъ тутакси заведенъ при ромжнския генералъ. . . Спрѣлъ го при единъ орѣхъ, гдѣто били събрани на чай по-висшитѣ офицери отъ ромжнската дивизия; дали му да сѣдне и, слѣдъ като го напоили съ чай, генерала го разпиталъ отъ кой полкъ е и какви части има въ Русе. Бай Ганю далъ точни свѣдѣния за русенския гарнизонъ и съ това спечелилъ ромжнското довѣрие. Генерала, слѣдъ като заповѣдалъ да му дадътъ и бисквити, разпиталъ го: дали не знае ако идатъ нѣкои други войски срѣщу тѣхъ? Хитрия старикъ посмънкалъ, съ което още повече възбудилъ любопитството. Почнали да го убѣждаватъ да каже, но той се озърталъ по странитѣ и продължавалъ да мълчи. Ромжнския генералъ, за да го разположи, потупалъ го по рамото и заповѣдалъ на конвойнитѣ да го оставятъ и да си отидатъ. Подали му двѣ, три чаши хубавъ конякъ, придружени съ нови увѣщания да каже всичко. „А бе нали знаете — клѣтва съмъ давалъ! . . . ама какво да правя, като сте добри хора вашъ да е грѣха . . . ще кажа. Сноши ротния ни събра и ни говори да се държимъ юнашки, защото помощь голѣма ни идяла; дивизията на германския Царь се стоварвала вече въ Разградъ и една наша дивизия вчера тръгнала отъ Добруджа". . . Ефекта билъ поразителенъ. Офицеритѣ се размърдали, скочили, донесли карти, почнали да мѣрятъ съ цирку ли, а войницитѣ набързо събрали закускитѣ и си отишли с кошницитѣ. Понеже генерала се отдалечилъ на страна, не ходчивия българинъ отишелъ и се обтѣгналъ подъ орѣха . . и, гледайки прѣзъ пръсти, видѣлъ, че всички офицери бързо заминали за селото. Въ смущението, забравили го и той бързо се намърдалъ въ кукурузитѣ, гдѣто слѣдъ два дена гладенъ и жаденъ, дочакалъ пристигането на нашитѣ. Той достовѣренъ случай е станалъ още тогава извѣстенъ на офицеритѣ отъ 5-й опълченски полкъ и жалко е, че днесъ не помнятъ името на тоя българинъ. . . Че ромжнитѣ сж били изплашени отъ нѣкакви значителни насочени срѣщу тѣхъ сили, се потвърждава и отъ заловената заповѣдь на ромжнския генералъ Войтияно, въ която отдръпването се мотивирало съ насочването на силенъ противникъ.

Въ всѣки случай, едно е положително вѣрно, че нѣкакви 3—4 наши опълченски и маршеви дружини се противопоставиха на ромжнския десантъ и не допуснаха на една дивизия да спечели плацдармъ за по-нататъшни дѣйствия.

Плѣнницитѣ разправяли, че офицеритѣ увѣрявали войницитѣ, че нѣма да срѣщнатъ на нашия брѣгъ ни единъ български войникъ, обаче пушкитѣ запукали тоя часъ и продължили три дневни сблъсквания и контръ-атаки. Разбира се, че, при подобни условия, желанието и куража да се навлѣзи въ България сж били скоро застжпени отъ колебанията и страхътъ прѣдъ неизвѣстността, а особенно да не би да се повтори Тутраканската работа.

Добрѣ, че така се случи, а то иначе, ако ли ромжнитѣ успѣха да прѣхвърлятъ по значителни части и да завзематъ Тутраканъ или Русе, много лошо щѣше да стане . . . Кои ли войски щѣха да имъ се противопоставятъ? . . . Ами неминуемото оплячкосване и опожаряване на часть отъ сѣверна България? . . .

Извѣстието за отбиването на десанта се посрѣщна съ голѣма радость отъ всички българи, а особенно отъ чиноветѣ на III армия, отъ които по-голѣмата часть, като родомъ отъ русенско, разградско и шуменско, можаха твърдѣ много да пострадатъ отъ нашествието. Прѣславцитѣ, що, прѣзъ тия опасни дни стояха срѣщу врага на Добруджанския фронтъ, а мислено всецѣло бѣха прѣнесени къмъ роднитѣ си огнища, изведнажъ вдигнаха глави и весело се прѣдадоха на бойната си работа . . .

Чудно е, много чудно е, че генералъ Лудендорфъ (въ немоаритѣ си) не иска да разбере съ каква цѣль е билъ произведенъ тоя ромжнски десантъ, който въ никой случай не можалъ да повлияе върху операцитѣ въ Седмоградско!! Какъ той не се досѣща, че тоя десантъ сигуръ трѣбва да е билъ въ тѣсна свръзка съ рускитѣ атаки и съ прѣдполагаемия пробивъ на дѣсното крило на III българска армия, и че успѣха му можеше да се отрази твърдѣ злѣ върху операцитѣ въ Добруджа, па даже и на южния театръ! . . Мислимъ, че не е особено приятно и крайно не безопасно е, когато се биешъ по фронта да чуешъ, че противникътъ се е явилъ въ тилътъ! Ако ромжнитѣ сполучаха да разширятъ плацдарма си и да прѣхвърлятъ още части отсамъ Дунава, то тогава всички щѣхме да се видимъ на тѣсно, даже и самия Лудендорфъ.

Но точка по това; нека се обърнемъ пакъ къмъ Добруджанския фронтъ, гдѣто прѣзъ тия дни отиваха най-ожесточени боеве.

Продължение на 6-дневнитѣ упорити боеве срѣщу центъра и дѣсното крило на армията.

(Гледай скица № 8-а)

Прѣди всичко трѣбва да се каже, че щаба на Макензенъ, поради станалия десантъ, побърза да отмѣни заповѣдьта си за атаката на Кубадинската позиция и Командующия армията трѣбваше два пати да донася, че нѣма да прѣдприеми такава. Защото съвсѣмъ не бѣ врѣме за атака, а всичкитѣ усилия на армията трѣбваше да се насочватъ за парирането на рускитѣ удари, и на всѣка цѣна, да се запази отъ пробивъ отбранителната линия.

На 2 октомври боя се почна отъ тъмни зори. Противника поднови настѫпването си съ нова енергия, като насочи главния си напоръ срѣщу Конната дивизия. Извадилъ още по-силна артилерия, той започна да обсипва позицията съ снаряди, особено по в. 90. Веригитѣ на една ромжнска бригада, възползувани отъ мъглата, се доближиха на около 700 крачки и, тукъ вече забѣлѣзани, бѣха посрѣщнати съ силенъ пушеченъ и картеченъ огънь. Тѣ залѣгнаха и влѣзоха въ огнева борба, а слѣдъ малко, почнаха, съ пълзене, отново да се приближаватъ къмъ окопитѣ.

Ловченскитѣ двѣ роти, колоѣздачитѣ и спѣшенитѣ ескадрони почнали силно да страдатъ отъ огъня, но все пакъ останали по мѣстата си, готови да посрѣщнатъ удара. Противника се приближилъ до толкова, че вече се слушали ясно командитѣ и виковетѣ му, и още малко и той щѣлъ вече да се хвърли за ударъ съ ножове. Но въ тоя критически моментъ пристигнала изпратената на помощь турска дружина, която съ фланговъ огънь почнала да поразява ромжнскитѣ части и тѣ били принудени бързо да се отдръпнатъ назадъ. Въ това врѣме, къмъ с. Первелия настѫпвали други непріятелски части, обаче и тѣ скоро били повърнати съ артилерийски огънь.

Понеже генералъ Колевъ бѣ донесалъ, че, задъ атакуващата ромжнска бригада, се движала цѣла ромжнска дивизия и тъй като отъ наблюдателния пунктъ на щаба на армията бѣ забѣлѣзано, че противникътъ прѣхвърля войски отъ западъ на истокъ, заповѣда се на началницитѣ на I, IV и VI дивизии да изпратятъ силни рекогнисцировачни отряди по фронта, за да приковатъ прѣдъ себе си противника; а на началника на 25-а турска дивизия да изпрати находящия се въ негово разпорежданѣ 6-и маршевъ полкъ при Конната дивизия, а въ случай на силенъ напоръ, да подкрѣпи послѣднята, още съ една турска дружина.

Слѣдъ отбиването на тая атака, ромжнитѣ извадили още 3 батареи и почнали съ най-силенъ огънь да обстрѣлватъ цѣлото разположение на Конната дивизия, поради което Командующия армията тутакси разпореди да ѝ се изпрати на помощь още една полска батарея. Къмъ 2 ч. сл. пл. ромжнитѣ отново достигнали на около 500—1000 крачки до окопитѣ на в. 90 и около 2000 крачки до с. Первелия, а къмъ това врѣме пламналъ силенъ бой и при 25-а турска дивизия. 6 непріятелски ескадрона се врѣзали въ интервала между Конната и Турската дивизии, обаче посрѣщнати съ кръстосанъ артилерийски огънь, били принудени да се скриятъ въ доловетѣ. Тоя день, Конната дивизия, подкрѣпена своеврѣменно съ пѣхота и артилерия, можа да осуети опититѣ на противника за компроментиране дѣсния флангъ на армията. Добрѣ, че на тоя флангъ нѣмаше руска пѣхота.

Прѣдъ фронта на 25-а турска дивизия противникътъ бѣ осъмналъ съ около 10 дружини, нощували на 800—2000 крачки отъ позицията. Въ изпълнения на заповѣдьта отъ Командующи армията: *да се атакува непріятельтъ и да не се остави да нощува близо до позициитѣ*,—въ 1 ч. прѣзъ нощьта, на 2-и срѣщу 3-и септември, цѣлата дивизия прѣминала въ контръатака и, слѣдъ като взела плѣнници 2 офицера 100 войника, върнала се на позициитѣ, безъ да отхвърли противника отъ цѣлата линия, поради което непріятелъть останалъ окопанъ прѣдъ нѣкой участъци. Боятъ продължавалъ цѣлиятъ день и къмъ 4 ч. сл. пл., въпрѣки силния огънь, 4—5 руски дружини успѣли да се приближатъ до окопитѣ на около 200—1000 крачки. При подобно застрашително положение, командирътъ на турския корпусъ, узналъ отъ плѣнници за прѣдстояща нощна атака, помоли да му се изпратятъ въ подкрѣпление български части, поради което Командующи армията тутакси заповѣда на сборната дружина на майоръ Рандевъ (състояща се отъ 7 роти отъ 4-и маршевъ и 8-и Примърски полкове), току пристигнала отъ Варна, да замине за Кара-кьой и да влѣзе въ подчинение на командира на турския корпусъ, а на генералъ Кантарджиева—да изпрати една отъ батареитѣ на маршевата бригада, находящи се на в. 142 (Чаталъ югъ), при с. Каракьой, въ подкрѣпа на 25-а турска дивизия. Заповѣда се сѫщо и на генералъ Колева да върне една отъ турскитѣ дружини, изпратени му въ подръжка на дивизията. По тоя начинъ турскитѣ войски бѣха вече достатъчно засилени, макаръ, че това прѣдизвика едно смѣсено разположение на турци и българи.

Прѣдъ Добричскитѣ войски руситѣ настѫпиха къмъ помощь срѣщу с. Енгецъ, обаче дѣйствията имъ едва на разсъмване на 3-ий се изразиха по-сериозно. Въ ранни зори цѣла непріятелска дивизия се бѣ узовала срѣщу позициитѣ при с. с. Софуларъ, Казичи и Енгецъ и напираше силно. Нашитѣ се държаха твърдо и, слѣдъ като разстроиха достатъчно настѫпващитѣ части, сами прѣминаха съ дѣсния си флангъ въ контръ-атака и ги обърнаха въ бѣгство. Само ония руски

части достигнали до с Суфларъ, се задържаха по-дълго, на обстрѣлвани продължително съ артилерийски фланговъ огънь, и тѣ най-послѣ не издържаваха и отстжлиха въ безредие къмъ с. Едилкьой и Узунларъ. Изпратенитѣ отъ генералъ Кантарджиевъ рекогнисцировачни отряди за да прогонятъ неприятелскитѣ части още по-сѣверно отъ Софуларъ, бѣха принудени да се върнатъ обратно, понеже позицията на противника се указала силно околана. Узнало се отъ плѣнници, че срѣщу Добричскитѣ войски е дѣйствувала 1 бригада отъ 61-а руска дивизия и други ромжнски части и че при Кубадинъ, прѣди 2—3 дена, пристигнала 115-а руска дивизия, която вече дѣйствува срѣщу VI Бдинска дивизия.

Рекогнисцировачния отрядъ на VI Бдинска дивизя, успѣлъ да заеме прѣзъ нощьта прѣдния пунктъ на противника (в. 130), сутриньта бѣ отхърленъ къмъ с. Бешуалъ. Прѣзъ деня дивизията изпрати други два рекогнисцировачни отряди, които съ бой констатираха, че противникътъ въ първата линия има 2 пѣхотни полка и 3 батареи. Въ тоя бой падналъ убитъ началникътъ на отряда майора отъ 36-и Козлудуйски полкъ Атанасовъ.

Рекогнисцировачнитѣ отряди на IV Прѣславска дивизия изблъскаха противника и заеха прѣднитѣ му пунктове на фронта: в. 121 — 138 — чифлика Сусусъ Али бей. Констатирано бѣ, че противникътъ заема слабо прѣднитѣ си позиции, обаче, главната си позиция държи твърдѣ силно.

Рекогнисцировачнитѣ отряди на I Софийска дивизия заеха гребена западно и сѣверозападно отъ в. 142 и гребенитѣ сѣвероизточно отъ с. Мулчьова и с. Арабаджи; констатирано било, че противника слабо заема прѣднитѣ си пунктове и въ тоя участъкъ дѣйствуватъ около 6 полски батареи.

Понеже противникътъ бѣ занощувалъ близо прѣдъ фронта на турската и конна дивизии и постоянно получаваше подкрѣпления, отъ което една изненада прѣзъ нощьта бѣ повече отъ вѣроятна, прѣдупрѣдиха се началницитѣ на дивизинитѣ да пазятъ най-голѣма бдителность, особено на разсъмване; при това бѣ разрѣшено на началника на Добричскитѣ войски да използува часть отъ армейския резервъ въ случай, че противникътъ прѣзъ нощьта успѣе да проникне въ участъка му. За Турския корпусъ Командующи армията бѣ вече спокоенъ, защото както се каза по-горѣ, той бѣ вече усиленъ съ 1 дружина отъ 4-и маршеви полкъ, съ 2 приморски роти, съ 1 дружина и 1 картечна рота отъ 6-и маршеви полкъ и съ 1 полска батарея.

Тоя денъ отъ щаба на групата Макензенъ се получи прѣдупрѣждение, *че въ скоро врѣме армията трѣбва да очаква нови неприятелски атаки*. Това съобщение, дошло, слѣдъ като бѣ вече констатирано излизането на руската 115-а дивизия на бойната линия, още повече постави на щрекъ частитѣ и

щакаре щаба на армията да вземе сериозни мѣрки за посрѣщането на удара.

Кризата на 3 октомври.

Очакваната неприятелска нощна атака срѣщу 3-и не се състоя, но затова пъкъ, бойния редъ на противника още въ ранни зори настжпи срѣщу цѣлото дѣсно крило на армията. Посрѣщнати отъ силенъ артилерийски огънь, веригитѣ му, ту се повръщаха назадъ, ту бѣгаха групово въ страни отъ падналитѣ снаряди, ту се скриваха и залѣгаха по мѣстнитѣ гънки, гдѣто оставаха до новъ скокъ. За тласканието имъ напрѣдъ, прижждаха нови и нови вериги, които сжщо биваха принудени да се пръскатъ, да се крият и прѣщеждатъ, и постепено да се подаватъ напрѣдъ. Отъ позицията се виждаха много добрѣ опустошенията, произвеждани отъ нашитѣ батареи и ония извънмѣрни усилия за напрѣдване, извършвано съ упорита настойчивость и подгрѣвано отъ личния примѣръ на офицеритѣ. Имаше моменти, когато се смѣташе, че атаката е вече съвсѣмъ отбита, а гледашъ, слѣдъ малко, най-напрѣдъ по единично и съ малки групички, послѣ по отдѣления и току изведнажъ цѣла верига скочила и литнала напрѣдъ, до ново спиране. Виждаше се добрѣ, че подобна упоритость е пакъ работа на руски части.

Прѣдъ видъ на това стремително настжпване, за да не се позволи на неприятеля да мѣсти части отъ дѣсното къмъ лѣвото си крило, заповѣда се на I, IV и VI дивизии да изпратятъ и тоя день рекогнисцировачни отряди, които да приковатъ противника прѣдъ себе си. И именно на тия рекогнисцировачни отряди се дължи обстоятелството, че противникътъ не успѣ да прѣхвърли войски отъ центъра, за да доразвие пробива си, произведенъ тоя день на дѣсното крило на армията.

Конната дивизия успѣ да осуети всичкитѣ опити на противника да повали фланга. Прѣдъ турскиятъ корпусъ боятъ се бѣ почналъ сутриньта съ барабаненъ артилерийски огънь отъ противника. Началникътъ на 25-а турска дивизия донесе, че неприятеля се намиралъ на около 800-1000 крачки и вече отивалъ силенъ бой по цѣлия фронтъ на дивизията. Въ 11 ч. пр. пл. командиръ̀тъ на турския корпусъ съобщи, че за да се поправи станалото размѣстване на турски части съ български, той помолилъ генералъ Колева да му повърне взетитѣ 2 турски дружини, вмѣсто които щѣлъ да му изпрати български дружини. Отговори му се, че Командующи армията е съгласенъ, но това трѣбва да се извърши незабѣлѣзано отъ противника. Ще се види по-нататъкъ, че това размѣсване на турци и българи, станало по силата на екстре-

ната необходимость въ боя, се указа твърдѣ щастливо, особено за тоя день.

Къмъ 11 ч. пр. пл. бѣ донесено отъ началника на 25-а турска дивизия, че всички опити на противника да напрѣдне били осуетени, а къмъ 6 ч. сл. пл., командира на турския корпусъ донесе друго: че неприятеля се приближилъ до лѣвия флангъ на дивизията на 200—500 крачки, за което началника на тая дивизия възнамѣрявалъ да прѣдприеме контръ-атака.

Боя при VI Бдинска дивизия се бѣ почналъ отъ изпратенитѣ рекогнисцировачни отряди за ново земане на в. в. 130 и 131. Къмъ 1 ч. сл. пл., когато тѣ се приближили до обектитѣ си, срѣщу имъ се спуснали отъ Кубадинъ два руски полка и бързо ги отхвърлили. Тия руски части, построени въ нѣколко реда вериги, бѣгомъ прѣминали платото и се насочили къмъ долътъ, срѣщу центъра и дѣсния участъкъ на дивизията. Тутатски върху имъ билъ съсрѣдоточенъ ураганния огънь на всичкитѣ батереи, обаче, при все това, тѣ продължили да настѫпватъ и, къмъ 6 часа вечерьта, се съсрѣдоточили въ мъртвото пространство срѣщу дѣсния флангъ на позицията и, въ вечерната дрезгавина, се хвърлили върху окопитѣ и достигнали до теленитѣ мрѣжи. Тукъ, макаръ и попаднали подъ ужасната косидба на картечницитѣ и на магазинния огънь, и понесли вече голѣми загуби, тѣ все още продължавали своя устремъ. Падали стотици, но заднитѣ тласкали прѣднитѣ и искали на всѣка цѣна да завладѣятъ окопитѣ. Нашитѣ останали твърдо на мѣстата си и дали врѣме на изпратенитѣ отъ Добричкитѣ войски подкрѣпления да пристигнатъ и да ударятъ на фланга. Руситѣ бѣха отхвърлени и отстѫпиха въ голѣмо безредие. Тая отчаяна атака бѣ произведена отъ частитѣ на 115-а руска дивизия.

Вече бѣ се мръкнало и отъ полученитѣ донесения се знаеше, че противника навсѣкждѣ е вече отбитъ и че боятъ е свършенъ тоя день въ наша полза. Командующи армията се готвеше да отпѫтува заедно съ Н. Ц. Височество Прѣстолонаслѣдника за Добричъ (за узнаване допълнителни подробности по ромжнския десантъ) и щѣха вече да сѣдатъ въ автомобилитѣ, когато се получи слѣдната кратка телеграма отъ офицера за свръзка при турския корпусъ поручикъ Геновъ: „*25-а турска дивизия е въ пълно отстѫпване*". Това бѣ грозна изненада (още повече, че току бѣ донесено за прѣдстоящата контъ-атака отъ тая дивизия), и веднага бѣха изпратени на мѣстото началникътъ на оперативното отдѣление майора отъ генералния щабъ Василевъ, турскиятъ офицеръ за свръзка капитанъ Сабри и поручикътъ отъ полицейския ескадронъ Маджаровъ, а Н. Ц. Височество изпрати адютанта си майоръ Кал-

фовъ. Началникъ щаба полковникъ Поповъ започна по телефона да търси свързка съ командира на турския корпусъ, обаче това бѣ невъзможно, понеже, телефонитѣ бѣха вдигнати и персонала имъ избѣгалъ. Срѣщу настѫпилата неочаквана криза прѣзъ нощьта и при произлѣзлата бъркотия, мжчно можеше да се стори нѣщо. Главно, че не се знаеха размѣритѣ на станалото.

Завърналия се на скоро поручикъ Маджаровъ доложи, че дѣйствително турскитѣ войски отстѫпватъ въ пълно безредие. По шосето слѣдвали цѣли тълпи; с. Мустава Ачи било прѣпълнено съ отстѫпили турски войници; артилерия, кола, коне, хора, всичко бързало назадъ; никой никого не искалъ да слуша. Майоръ Василевъ и турския офицеръ Сабри заплашвали, викали, удряли. По едно врѣме майоръ Василевъ се сѣтилъ и накаралъ да запалятъ голѣми огньове край селото, и тутакси отньоветѣ били обградени отъ бѣгълцитѣ. Свѣтлината помогнала да се види кой сж началници и кои подчинени и, криво лѣво, започнало се едно уреждане. Указало се че отстѫпающитѣ низами увлѣкли съ себе си и българската дружина отъ 6-й маршеви полкъ и една гаубична батарея, намиращи се въ резервъ на корпуса, които, макаръ и въ редъ, продължавали да се движатъ назадъ. Майоръ Василевъ прѣди всичко повърналъ тая дружина и батарея, а, щомъ тѣ тръгнали, започнали да се уреждатъ и турцитѣ.

За да се прѣсѣче пжтьтъ на отстѫпающитѣ къмъ тила, Командующи армията заповѣда на командира на нестроевия ескадронъ отъ 2-й конни полкъ ротмистъръ Арнаудовъ да събере хората си, да постави кордонъ отъ двѣтѣ страни на шосето и да залавя бѣгълцитѣ и ги връща назадъ. Той отстрани отъ длъжность командира на 6-й маршеви полкъ, поради отстѫпването на дружината отъ полка му, а на мѣстото му назначи горѣпоменатия майоръ Василевъ, по собствено желание на послѣдния.

По тоя начинъ безредието и паниката около с. Мустафа Ачи бѣха до нѣкждѣ прѣмахнати, обаче опасността все още съществуваше. Нищо положително не се знаеше, освѣнъ за отстѫпването на 59-й и 75-й турски полкове, а за останалитѣ турски части, както и за участьта на нашитѣ батареи, прѣдадени къмъ 25-а турска дивизия, липсваха всѣкакви свѣдѣния. Едвамъ къмъ 10 ч. вечерьта се обади командирътъ на турския корпусъ отъ с. Караачи, и, безъ да опрѣдѣли положението (което не знаеше), той искаше по скоро изпращане на български подкрѣпления. Това бѣ вече по-рано удовлетворено, още щомъ бѣ получена горѣпоменатата телеграма на поручикъ Генова. Командующи армията бѣ вече заповѣдалъ: а) генералъ Колевъ да влѣзе въ тѣсна връзка съ 25-а турска дивизия и да й укаже ефикасно съдѣйствие, като употрѣби енергически усилия, за да не се открие фланга на армията;

б) 11-й маршеви полкъ (намиращъ се въ разпореждане на Командующи армията) да изпрати 2 дружини и картечната рота за с. Мустафа Ачи въ разпореждане на командира на турския корпусъ; в) началникътъ на Добричскитѣ войски да изпрати незабавно батареята отъ в. Чаталъ югъ за с. Мустафа Ачи въ разпореждане на командира на сѫщия корпусъ; г) началникътъ на IV Преславска дивизия да изпрати 2 роти отъ 8-й Приморски полкъ и 1 полска с. с. батарея за с. Мустафа Ачи въ разпореждане на сѫщия командиръ и д) двѣтѣ германски дълги батареи, пристигнали въ Кара Омеръ, да тръгнатъ за сѫщата цѣль за с. Мустафа Ачи.

На командира на турския корпусъ Командующи армията отговори съ слѣдната бърза телефонограма: „Неочакваното безредно отстѫпване на 59-й и 75-й турски полкове поставя армията въ критическо положение. Незабавно разпоредете да се спратъ бѣгълцитѣ, да се приведатъ въ редъ и гледайте на всѣка цѣна да заемате първоначалното си положение. Иначе предупреждавамъ ви, че ви държа отговоренъ за станалото и за страшнитѣ послѣдствия отъ него. Изпращамъ ви отъ с. Гювенлий 2 дружини съ картечната рота отъ 11-й маршеви полкъ, двѣ приморски роти, двѣ български полски и двѣ 10,5 см. германски батареи. Изпратете хора да ги посрѣщнатъ и да ги отведатъ на опрѣдѣленото мѣсто".

Съ получаването на заповѣдьта, генералъ Колевъ бързо изпратилъ Лейбъ-гвардейския полкъ, който застаналъ западно отъ в. 90 (Ташлж Югъ) и потърсилъ връзка съ турската дивизия. Указало се, че на позицията се намирала само 3-а дружина отъ 38-й низамски полкъ, а останалитѣ сѫ отстѫпили. Изпратенитѣ подкрѣпления отъ Командующи армията се насочили своевременно за с. Мустафа Ачи. По тоя начинъ бѣ направено всичко да се струпатъ повече части къмъ запашения пунктъ и да се помогне на командира на турския корпусъ да затвърди положението.

Паниката въ 25-а турска дивизия се е създала така: останалитѣ прѣдъ турскитѣ позиции неприятелски части, щомъ се мръкнало, се хвърлили на щикъ, влѣзли въ позицията и почнали да се разпространяватъ встрани, като една часть отъ защитницитѣ била избита, а другата, по-голѣмата, плѣнена. Съсѣднитѣ турски части, изплашени, почнали да бѣгатъ. 2 турски батареи, напуснати отъ прислугата, били плѣнени и моментално отвлѣчени назадъ; останалитѣ батареи успѣли да избѣгатъ. Паниката бързо се разпространила по цѣлата позиция и всички турски части почнали въ безредие да се отдръпватъ, освѣнъ крайната дружина (III) отъ 38-й низамски полкъ, която останала на мѣстото си. Въ това врѣме тритѣ роти отъ 4-й маршеви полкъ, подъ началството на капитанъ Недѣлковъ, отивайки при Конната дивизия за смѣна на турската дружина, получили заповѣдь да свърнатъ къмъ с. Ачи и да се опитатъ да спратъ напрѣдването на противника въ напуснатия отъ турцитѣ районъ. Въпрѣки пълната неизвѣстность за положението и голѣмото безредие, причинявано отъ бѣгащитѣ край тѣхъ турци, ротитѣ продължили движението си къмъ селото и като се разгънали, атакували окрайната му, на която противникътъ вече се натъкмявалъ. Послѣдвала кратка схватка съ ножове и щикове, една гонидба по улицитѣ и дворищата, едно прѣслѣдване противника по петитѣ, докато най-послѣ ротитѣ достигнали сѣвернata окрайна на селото и, слѣдъ единъ новъ ударъ, като изтласкали новопристигналитѣ тамъ неприятелски части, заели напуснатата турска позиция. Противникътъ, изненаданъ отъ тоя вихренъ ударъ и не можайки въ тъмнината да опрѣдѣли силата на атакующитѣ, обърналъ въ бѣгство, което накарало и съсѣднитѣ неприятелски части да се отдръпнатъ бързо. По тоя начинъ юначнитѣ роти на капитанъ Недѣлкова скоро очистили заетия отъ противника участъкъ и, като залѣгнали въ окопитѣ, турили началото на фронта срѣщу противника. Слѣдъ 4—5 часа почнали да се връщатъ и турскитѣ части и да пристигатъ изпратенитѣ български подкрѣпления, и положението донѣгдѣ било закрѣпено. Противникътъ взелъ трофей: 2 турски батареи и 2557 плѣнници низами (това число е точно споредъ свѣдението, прѣдставено въ щаба на армията отъ командира на турския корпусъ).

Горния печаленъ инцидентъ прѣдизвика голѣмо недовѣрие въ частитѣ къмъ турскитѣ войски. Щабътъ на армията бѣ по-рано прѣдупрѣденъ отъ щаба на Макензенъ (телеграма № 15), че турскитѣ войски сѫ добри, но само за отбранителни дѣйствия, обаче, излѣзе, че тѣхъ не ги бива и за отбрана. Справедливостьта го изисква да кажемъ, че това се отнася само до 25-а турска дивизия, коплектувана отъ сирийци, незнающи турски езикъ, поради което командуването и управлението имъ бѣ много трудно. Турскитѣ офицери много мъчно се разбираха съ тѣхъ. При това цѣлиятъ турски корпусъ бѣ инициранъ слабо; липсваха му много нѣща; не бѣше снабденъ съ достатъчно артилерия; снарядитѣ, които отпускаше германското командуване бѣха въ твърдѣ ограничено количество. Липсата на возимъ шанцовъ инструментъ не позволяваше окопитѣ да се изработятъ до нужнитѣ размѣри, и, както ще видимъ по-нататъкъ, не добрѣ закрититѣ турци, щомъ попадняха подъ губичевъ огънь, често пѫти се разбѣгваха или се оттегляха на по-задни позиции. Турската позиция при Ямузача, гдѣто произлѣзе паниката, се указа слабо усилена и окопитѣ ѝ не могли да защитятъ войницитѣ отъ губичния огънь, поради което злѣ обученитѣ и съ слабъ духъ сирийци бързо се разколебали и масово напуснали позицията. 15-а дивизия, комплектувана само отъ турци, стоеше много по-високо; на нея можеше да се вѣрва, че тя

мѣма да мръдне отъ мѣстото си и можаха да й се възлагатъ и по-сериозни задачи.

Трѣбва да се признае едно, че въобще турскитѣ войници бѣха послушни и износливи. Съвсѣмъ слабо стъкмени, даже една часть безъ шинели, съ обуща изпокъсани, само съ една ризка и тя на гърба, и твърдѣ слабо хранени, тѣ цапаха калята, сѣдяха подъ дъжда и зъзнѣха въ мразоветѣ. Гладуваше кой-кой, но сигуръ турцитѣ, защото интенданството имъ не бѣ уредено и, макаръ нашето тилово управление да отпускаше нужното, обаче липсваха подготвени органи за своевременно получаване и разпращане по частитѣ. Нѣмаха обози и ний ги снабдявахме съ такива до колкото бѣ възможно. Едно само не можа да се оправи; то бѣ телефонната служба на корпуса. Поради липсата на подготвени телефонисти, свръзката съ щаба на армията почти всѣкога липсваше. Дълго врѣме се дръпкаше и когато най-послѣ се обадѣше нѣкой, то се започваха най-смѣшни и чудни запитвания, които караха старателния Сабри ефенди (турския офицеръ за връзка при армията) да се пука отъ ядъ.

Отъ върховна на борбата тоя день, непрѣменно трѣбваше да се очаква още по-рѣшителна руска атака на 4 септември. Това стана повече отъ вѣроятно съ прѣхванатата руска радиотелеграма, подадена отъ командира на 47-й руски корпусъ до началника на руския кавалерийски корпусъ генералъ Павлова, която гласѣше: *„На 4 септември армията да продължи възложената й задача. Групата на генералъ Хартелъ достигна съ лѣвия си флангъ в. Кара Юклеръ (северно отъ Первелия). Срѣщу лѣвия флангъ на групата на генералъ Хартелъ дѣйствува българската кавалерийска дивизия. Утрѣ рано генералъ Павловъ* (командиръ на руския кавалерийски корпусъ) *да мине участъка Тузла и, като настжпи въ сектора Первелия — Герендженкъ, да разбие българската кавалерия и да удари противника въ тилъ, по направление Гювенлия—Кара Омеръ“.*

За посрѣщането на тоя рѣшителенъ ударъ, на щаба на III армия прѣдстояха двѣ рѣшения: или *да се предприеме енергична атака съ лѣвото крило на армията* (I и IV дивизии) или *да се засили дѣсното крило съ подкрѣпления, взети отъ лѣвото крило.* Понеже неприятелската позиция срѣщу лѣвото крило на армията бѣ силно укрѣпена и имаше голѣма дълбочина, и поради липсата на достатъчно тежка артилерия и резерви, атаката тамъ трѣбваше да бѫде съпроводена съ голѣми жертви и не можеше да донесе бързъ успѣхъ, който да повлияе на хода на боя срѣщу дѣсното крило, то Командующи армията се установи на второто рѣшение и тутакси заповѣда: *I Софийска дивизия да изпрати 2 дружини отъ 16 Ловчански полкъ* (подъ началството на полковникъ Иванова) *и 1 с. с. батарея при с. Мустафа Ачи за подкрѣпа на IV*

ския корпусъ; а за засилване на Конната дивизия да се придадатъ къмъ нея 1 пръславска и 1 драгоманска дружини, а сжщо и 1 портова рота отъ Балчикъ и 2000 добруджански доброволци, пристигнали отъ Добричъ.

На 4 септември значителни неприятелски части настжпиха по цѣлия фронтъ срѣщу Конната дивизия, Турскиятъ корпусъ и Добричскитѣ войски. Въ 10 ч. пр. пл. 2 неприятелски дружини се насочиха къмъ интервала между в. 90 (Ташлжкъ) и с. Первелия, а слѣдъ тѣхъ, други 4 дружини съ 1 батарея и 1 конна бригада настжпиха отъ в. 74, въ обхватъ на крайния дѣсенъ флангъ на Конната дивизия (източно отъ с. Первелия), гдѣто се намираха: 6-й коненъ полкъ, 5 картечни взвода и 1 взводъ артилерия. Веригитѣ на противника, настжпващи по фронта, достигнаха на 300—400 крачки до окопитѣ, а срѣщу дѣсния флангъ — 1000—1500 крачки. Къмъ 2 ч. сл. пл. противникътъ, съ по-дълбоко обхващане, поведе атака срѣщу дѣсния флангъ, но обстрѣлянъ силно, бѣ принуденъ да спре. Слѣдъ плашъ боятъ продължи съ още по-голѣмо ожесточение: противника се засилваше постоянно и опасността да се повали дѣсния флангъ на дивизията все повече растеше. Къмъ 2 ч. сл. пл. генералъ Колевъ донесе въ щаба на армията, че Конната дивизия мжчно ще може да се удържи, понеже задъ бойния редъ на противника се забѣлязвали 2 дружини, настжпващи отъ Муритано, а още по влѣво една колона около бригада; че друга конна бригада се движила отъ Топра Хисаръ къмъ с. Муритано и четвъртa колона, почти въ сжща голѣмина, настжпвала отъ с. Муритано, край брѣга, за с. Маре Таталджа Аку. Той добавяше, че дивизията, ако и ангажирала полковетѣ си въ боя, ще гледа, съ останалитѣ конни части и 4-тѣ конни орждия, до колкото е възможно, да се противопостави на обхода. Въ отговоръ на горното, Командующи армията му съобщи, че вече му сж изпратени подкрѣпления и трѣбва непрѣменно да отхвърли противника.

Боятъ прѣдъ Конната дивизия продължаваше да върви съ пълна интензивность на единъ фронтъ отъ 15 клм. Задните неприятелски части все повече се приближаваха и напорътъ на фланга все повече се усилваше, поради което генералъ Колевъ изпрати въ I-а линия Лейбъ-гвардейския полкъ и 2 ескадрона отъ 2-й коненъ полкъ, които, движейки се подъ силенъ обстрѣлъ, успѣха да излѣзатъ на позицията и да затвърдятъ участъка. Сжщо тъй непоколебимо стояха пѣхотинцитѣ и спѣшенитѣ ескадрони въ участъка отъ с. Первелия до в. 90. Ромжнитѣ, принудени да се спратъ, слѣдъ малко отново тръгнаха напрѣдъ и се приближиха съвсѣмъ близо до позициитѣ, но нашитѣ пакъ не мръднаха и продължаваха да стрѣлятъ. Така то отиваше чакъ до мръкване. Привечеръ, въ тъмнината, ромжнитѣ се хвърлиха въ

атака къмъ с. Первелия, но и тамъ, слѣдъ като понесоха голѣми загуби, бѣха принудени да отдръпнатъ. Навсѣки случай, генералъ Колевъ изпратилъ, за подкрѣпа на тоя флангъ, цѣлия 1-й коненъ полкъ.

Макаръ че всичкитѣ дневни атаки да бѣха отбити, обаче опасността не бѣ още минала. Нощното нападение можало да се повтори, потрети, а Конната дивизия имала вече изподръжка само 3-й и 4-й конни полкове, безъ картечници. Офицеритѣ се държали доблестно и съ примѣра си насърчавали войницитѣ. Спѣшената конница, безъ ножове на пушкитѣ и безъ бомби, чакала готова да отрази съ сабитѣ си непрятелския ударъ и само тая крайна рѣшителность е била гаранцията, че окопитѣ, нѣмащи прѣдъ себе си телена мрѣжа и не свързани въ обща линия, ще могатъ да се задържатъ при единъ ударъ. Противникътъ въ тъмнината е можалъ да се промъкне въ нѣкой интервалъ и да нападне на защитницитѣ ненадейно и необходимо било да се бди, при пълна бойна готовность, цѣлата нощь. И хвала имъ! Въ пѣши бой, тъй несвойственъ на конницата, тѣ задържаха положението прѣзъ деня, задържаха го и прѣзъ нощьта. Загубитѣ на Конната дивизия бѣха: 23 убити и 111 ранени, между които и поручикътъ отъ 6-й коненъ полкъ Порковъ.

Положението при Турския корпусъ прѣзъ нощьта срѣщу 4-й било слѣдното: 3-тѣ роти отъ 4-й маршеви полкъ, слѣдъ като бѣха отхвърлили противника при с. Амузача и заели позиция прѣдъ селото, образували бойния фронтъ на 25-а турска дивизия, а до тѣхъ, на разсъмване, заели позиция и върналитѣ се 75-й и 59-й низамски полкове. Прѣзъ деня дивизията, подкрѣпена съ дружинитѣ отъ 6-й маршеви полкъ, окончателно заела позицията. Макаръ прѣзъ изтеклата нощь противникътъ не бѣ се рѣшилъ повече да атакува, но пушкитѣ и картечницитѣ не млъкнали всичкото врѣме, и ротитѣ на капитанъ Недѣлковъ често пѫти трѣбвало да подематъ викъ ура и да плашатъ близкитѣ му вериги. На разсъмване непрятелскитѣ части значително вече усилени, стоели готови за още пожестокъ бой. 25-а турска дивизия, подкрѣпена достатъчно и желающа да изправи вчерашната си грѣшка, атакувала противника прѣдъ себе си и го отхвърлила на сѣверъ, при което 59-й низамски полкъ се увлекалъ въ прѣслѣдването и, за да не бѫде контръ-атакуванъ, билъ е върнатъ назадъ отъ командира на корпуса.

Съ тая контръ-атака положението на Турския корпусъ можеше да се счита вече напълно осигурено. Н. Ц. Височество, Който бѣ ходилъ да провѣри държането на турскитѣ полкове, се върна оптимистично настроенъ и казваше: „Турцитѣ днесъ сж добрѣ" — „Нека да се мръкне и тогава ще видимъ"! — казваше Командующи армията. И дѣйствително,

привечеръ дружинитѣ отъ сѫщитѣ 75-й и 59-й низамски полкове, обстрѣляни съ силенъ артилерийски огънь, отново се бѣха разколебали и почнали да се оттеглятъ на втората си позиция. Изпратенитѣ 2 български роти не могли да ги подкрепятъ и неприятеля вече пристигалъ до окопитѣ. Тогава дружинитѣ отъ 6-й маршеви полкъ на майоръ Василевъ се хвърлили напрѣдъ и съ ура ударили въ атака. Това насърдчило турцитѣ, които бързо заели отново позицията си. Противникътъ, приближилъ вече на 150—300 крачки, се отдръпналъ въ голѣмо безредие.

Въ разположението на Добричскитѣ войски генералъ Кантарджиевъ не направилъ прѣзъ нощьта нѣкои особени измѣнения, освѣнъ вкарването на 3-а дружина отъ 11-и маршеви полкъ въ бойната линия, отъ което послѣдвало разсѣване на български и турски роти. На разсъмване 243-и руски полкъ се насочилъ отъ с. Едилькьой за с. Енгецъ, а 242-и руски полкъ тръгналъ срѣщу дѣсния участъкъ на позицията (между шосето Енгецъ и пѫтя Казичи — Османча), обаче посрѣщнати съ ураганенъ огънь, тѣ били принудени да се спратъ и, слѣдъ голѣми загуби, отстѫпили къмъ с. Едилькьой. Къмъ 7 ч. пр. пл. противникътъ прѣминалъ въ атака по посока на с. Казичи. Той извадилъ около 4—5 полски и 1 планинска батареи и почналъ силно да обстрѣля участъка на 74-и турски полкъ, който не издържалъ и напусналъ позицията. Изпратенитѣ отъ генералъ Кантарджиевъ 2 роти отъ 11 Маршеви полкъ се хвърлили напрѣдъ и отблъснали руситѣ, които оставили около 160 убити и ранени, 60 плѣници и 2 картечници. Турцитѣ се върнали на позицията, но къмъ 10 ч. засиления противникъ отново се хвърлилъ въ атака и тѣ почнали повторно да напускатъ мѣстата си, поради което бързо били изпратени други 2 роти отъ 11 Маршеви полкъ, които отново отблъснали руситѣ. Къмъ 3 ч. сл. пл. противника значително усиленъ, се готвилъ да атакува лѣвия флангъ на позицията, обаче пристигнали, изпратенитѣ по заповѣдь отъ Командующи армията, 2 дружини отъ VI Бдинска дивизия и противника не посмѣлъ да атакува.

Въ реляцинтѣ на Добричскитѣ войски за отстѫпването на 74-й турски полкъ се говори така: „Въ 7 ч. 30 м. сутринята 2 роти отъ 74-й низамски полкъ не издържаха силния артилерийски огънь и напуснаха позициитѣ си, прѣди още противникътъ да се бѣ приближилъ на дѣйствителенъ пѣхотенъ огънь. Това се прѣдаде и на другитѣ роти, които сѫщо напуснаха позицията, безъ да обадятъ на съсѣдната 12-а рота отъ 6-й маршеви полкъ, и противникътъ се яви въ флангъ и тилъ. Послѣдва борба съ ножъ и щикъ и цѣлата рота можеше да загине, ако не ѝ се бѣха притекли на помощь 9 и 11 роти отъ маршевия полкъ и тя можа да се спаси съ изгубване на ⅓ отъ състава си. Командира на 1-а рота отъ

48 п. и турскитѣ офицери, почнаха съ револвери да спиратъ бѣгълцитѣ, но напразно, — отстжпването продължаваше. За заемане на опразнения участъкъ бѣха изпратени горѣпомѣнатитѣ 2 роти отъ 11 й маршеви полкъ, които затвърдиха положението и спасиха отъ плѣняване батареитѣ на Аганския, Красновски и Ерке и заловиха 1 картечница. Бѣглецитѣ турци достигнаха чакъ до наблюдателния пунктъ на генералъ Кантарджиева. Тѣ замикаха германскитѣ батареи, и майоръ Щипенхаустъ поиска разрѣшение да стрѣля по тѣхъ. Батареята на поручикъ Красновски два пжти пада въ неприятелски ржцѣ и бѣ взимана обратно отъ ротитѣ на 11-й маршеви полкъ. Генералъ Кантарджиевъ за повръщане на бѣглецитѣ изпрати 2 български роти и изпрати заповѣдь на турскитѣ офицери да спратъ частитѣ си и да заематъ втората отбранителна линия при с. Казичи, а на ескадронътъ на ротмистръ Акрабовъ —да постави кордонъ отзадъ и да сѣче бѣглецитѣ. Най-послѣ командирътъ на 74-й низамски полкъ и турскитѣ офицери успѣха да събератъ бѣглецитѣ, но се указа, че повечето сж си хвърлили пушкитѣ. Турскиятъ полкъ даде плѣнници 1 офицеръ и 158 низами, доброволно прѣдали се на противника (6-а рота отъ тоя полкъ).

При VI Бдинска дивизия неприятелскитѣ части, останали прѣзъ нощьта на позиция сѣверно отъ дола при Карабека и по в. 130, бѣха нападнати сутринята на 4 септември отъ рекогносцировачнитѣ отряди на дивизията, поради което къмъ тоя пунктъ се спустнали нови неприятелски части и дѣсният рекогносцировачен отрядъ на подполковникъ Петрова (2 и половина дружини) изведнажъ се видѣлъ нападнатъ отъ 5 неприятелски дружини и трѣбвало, бързо да се оттегли на главната позиция. Това руско нападение било и тоя пжть много енергично. Неприятелскитѣ вериги, построени въ нѣколко реда, бѣгомъ се спуснали въ дола, покатерили се по склона и достигнали около 150 крачки до околитѣ на главната позиция. Слѣдъ жаркъ бой и достатъчно жертви, тѣ се добили жили до теленитѣ мрѣжки, но къмъ 4 ч. сл. пл., пострадали силно отъ огъня, били принудени да се отдръпнатъ на позицията си. Това нападение е било извършено отъ 457-й, 458-й и 456-й полкове отъ 115-а руска дивизия.

Срѣщу фронта на IV Прѣславска дивизия, противникътъ настжпилъ съ отдѣлни роти и дружини, но билъ отхвърленъ съ артилерийски огънь Дивизията изпратила една дружина отъ 7-й Прѣславски полкъ за подкрѣпа на Конната дивизия.

Срѣщу I Софийска дивизия нѣколко ромжнски дружини атакували дѣсния флангъ и центъра на позицията, гдѣто, подпуснати близо, били покосени отъ накръстния огънь и отхвърлили въ голѣмо безредие.

Прѣзъ нощьта срѣщу 5 октомври, ромжнитѣ се бѣли опитали нѣколко пжти да атакуватъ позицията на Конната диви-

зия, но, посрѣщани съ близъкъ магазиненъ огънь и съ викъ ура, бивали принуждавани да се връщатъ назадъ. Къмъ 8 ч. сутринята, боятъ пламналъ съ още по-голѣма сила по цѣлия фронтъ на дивизията. Извадили нови батареи, ромжнитѣ почнали съ силенъ огънь да обсипватъ позицията и, подъ тоя огънь, веригитѣ имъ постепенно се приближили къмъ с. Первелия, а нѣкои тѣхни части се насочили въ обходъ на селото отъ изтокъ и стигнали на 800 крачки; една тѣхна рота даже заела прохода между морето и езерото, а друга, съ двѣ казашки сотни, се спуснала още надолу, по посока на г. Мангалия. Понеже, срѣщу крайния дѣсенъ флангъ, противника заелъ гребена непосрѣдствено до шосето Кюстенджа—Мангалия, то частитѣ на полковникъ Табаковъ (при Таталджа Яку) атакували стремително тоя гребенъ и го отнели обратно Противника, насочилъ се къмъ Мангалия, е билъ спрѣнъ отъ една рота, настжпила отъ послѣдния градъ. Констатирано било, че срѣщу Конната дивизия дѣйствува една ромжнска дивизия и една руска конна бригада.

Най-силенъ и продължителенъ е билъ боя тоя день пакъ при село Первелия. По цѣлото село постоянно валяла градушка куршуми, пръскали се шрапнели и често бликали взривоветѣ на фугаснитѣ гранати. Ромжнитѣ, съ обхватающето си положение, фланкирали окрайната на селото и абсолютно нигдѣ нѣмало мъртво пространство. Подъ тоя силенъ огънь, войницитѣ напрѣгали послѣдни усилия да спратъ продължителния напоръ, а особено онния отъ спѣшенитѣ ескадрони на 6-и коненъ полкъ. Изолирани и не до тамъ добрѣ окопани, тѣ по едно врѣме се разколебали и почнали да отстжпватъ, поради което настанало смущение, и още малко и отбраната на селото щѣла да бжде компрометирана, а съ това и цѣлиятъ флангъ на дивизията трѣбвало вече да се отдръпва. Обаче юнакътъ Векилски, схваналь тежкото положение, бързо прѣнесалъ огъня си къмъ застрашения пунктъ, а сжщо присигнали и двѣтѣ роти отъ 35-й Врачански полкъ, които бѣгомъ излѣзнали на фланга и съ огъня си принудили противника да спрѣ по-кататъшното напрѣдване.

Докато боятъ на дѣсния флангъ вървѣлъ и не се знаялъ още изхода му, започнала се усилена стрѣлба по в. 90. Тамъ противникътъ, засиленъ съ 3 дружини, прѣминалъ отново въ настжпление и веригитѣ му, макаръ и бавно, но постепенно почнали да се приближаватъ къмъ позицията. За усилване на тоя участъкъ е била изпратена II конна бригада на полковникъ Мархолева, която, заедно съ картечната рота отъ 6-й маршевъ полкъ, бързо излѣзла на бойната линия. Противникътъ продължавалъ да напира; но нашитѣ се държали добрѣ и отговаряли съ огъня си сполучливо. Скоро срѣщу неприятелскитѣ части билъ прѣнесенъ и фланговия огънь на българскитѣ батареи отъ турския фронтъ, поради което гот-

вящитѣ се да атакуватъ ромжни се спрѣли и почнали да се
ровятъ въ земята. Къмъ 4 часа сл. пл. нови неприятелски
вериги се задали отъ къмъ село Топра Хикаръ; това сж били
подръжкитѣ, които идѣли да подтикнатъ първата линия; обаче
огънътъ на нашитѣ батареи и бомбитѣ, които 2 наши аеро-
плани пуснали сполучливо върху тия вериги, ги накарало да
се разбѣгатъ и скриятъ въ долината. По тоя начинъ неприятел-
ската атака срѣщу лѣвия флангъ на дивизията сжщо е била
осуетена. Загубитѣ на усилената конница прѣзъ тоя день били
убити 39 души и 26 коня, ранени 165 души и 75 коня. Ранен
билъ и полковникъ Бановъ, командиръ на Лейбъ-гвардей-
ския полкъ.

Вечерьта Командующи армията благодари на генералъ
Колева за показаната твърдость и безстрашие отъ чиноветѣ
на Конната дивизия и на онія отъ придаденитѣ къмъ нея
части, и му съобщи, че частитѣ отъ 217-а германска дивизия
вече почватъ да пристигатъ.

Прѣдъ Турския корпусъ противникътъ на нѣколко пжти
прѣзъ деня се опитва да атакува, даже по едно врѣме той
се хвърли за ударъ съ щикъ, отъ което нѣкои турски части
лакъ повърнаха назадъ, но довтасаха на врѣме подръжкитѣ
и, турцитѣ, заедно съ тѣхъ, се хвърлиха напрѣдъ и успѣха да
отблъснатъ противника. Понеже началникътъ на 25-а турска
дивизия бѣ донесалъ, че срѣщу него настжпва силенъ про-
тивникъ, Командующи армията телеграфира на командира на
16-й Ловчански полкъ въ село Амузача (полка отиваше при
Конната дивизия) да спре въ това село и да узнае за не-
тинското положение при турската дивизия; обаче вечерьта
щомъ допълнително бѣ узнато за настжпване на значителни
неприятелски сили и че е възможно ново разколебание у тур-
цитѣ, той телеграфира допълнително на полковникъ Иванова
да подкрѣпи турския корпусъ и въ случай, че срѣщне отстжп-
ващи турски части, да ги повърща назадъ. Сжщеврѣменно
той подаде слѣдната телефонограма до началника на 25-а
турска дивизия: „Имате на разположение 16 дружини (турски
и български) и вижда се, че сте ги поставили въ една линия;
поне 4 трѣбваше да оставите въ подръжка, за да посрѣщате
изненадитѣ; па и сега, когато частитѣ ви сж въ една линия,
трѣбва да прѣквърляте отъ незастрашения флангъ и отъ цен-
търа. Съ вашитѣ дѣйствия измъкнахте всичкитѣ ми резерви.
За подобенъ начинъ на дѣйствие държа ви отговоренъ, въ
случай, че частитѣ ви и тази вечерь се отдрѣпнатъ назадъ.
Подръжки не мога да ви дамъ, освѣнъ въ краенъ случай, за
което трѣбва да държите смѣтка. Частитѣ ви трѣбва да умрятъ
на позициитѣ". — Вижда се, че тая строга заповѣдь бѣ не-
влияла, понеже Шукри бей не поискалъ подръжки отъ пол-
ковникъ Иванова, а само го прѣдупрѣдилъ, че ако стане ну-
жда, тогава ще иска.

За да не се види чудно, че, прѣзъ тия два дена, не се
споменава нищо за командира на турския корпусъ, ще ка-
жемъ, че нему бѣ разрѣшено да се яви въ щаба на Макен-
зенъ за уреждане на нѣкои служебни въпроси а особенно
по снабдяването на корпуса съ бойни припаси и материали
и за попълване на числения съставъ, отъ Цариградъ.

Прѣдъ Сборната дивизия противникътъ се бѣ ограничилъ
тоя день само съ артилерийски огънь. Отъ заловенитѣ руски
плѣнници се бѣ узнало, че вчера руситѣ имали заповѣдь:
на всяка цена да завладѣятъ позицията при село Суфуларъ.
Прапорщикъ Швецъ разправилъ, че Командующи руската ар-
мия билъ генералъ Заьончиковски; началникъ на 115-а руска
дивизия — генералъ Фрейманъ; че 115-а руска дивизия зае-
мала фронта отъ Кубадинъ до Качамакъ, а 61-а руска дивизия
била разположена източно.—Вечерьта, когато хората отъ срѣд-
ния участъкъ на Сборната дивизия се хранили, около наблю-
дателния пунктъ на 74-й турски полкъ неочаквано се почнала
силна картечна и пушечна стрѣлба, и войницитѣ отъ съсѣд-
нитѣ части сграбили пушкитѣ и бързо се спуснали по посока
на стрѣлбата. Указало се, че нѣколко руски взвода сж успѣ-
ли привечерь да се промъкнатъ едва ли не въ тилъ на пози-
цията. Послѣдвала кратка разправа и една часть отъ тѣхъ
била избита, а друга плѣнена (50 плѣнници). За да осуети
подобни изненади, генералъ Кантарджиевъ заповѣдалъ да се
атакуватъ прѣзъ нощьта прѣднитѣ неприятелски окопи. За
начало на атаката трѣбвало да служи пускането на двѣ бѣли
ракети при 74-й турски полкъ. Н. Ц. Височество Прѣстоло-
наслѣдникътъ чакалъ дълго врѣме, за да види тая нощна
атака и генералъ Кантарджиевъ нѣколко пжти повтарялъ за-
повѣдьта си до началника на участъка подполковникъ Геор-
гиевъ за по-скорото ѝ почване. Най-послѣ въ 10 ч. 10 м. ра-
кетитѣ били пуснати и частитѣ тръгнали напрѣдъ, обаче, не
изминали 400—500 крачки, били посрѣщнати отъ ураганенъ
артилерийски и силенъ пѣхотенъ и картеченъ огънь и
трѣбвало да се върнатъ на позицията.

Тоя день се получи въ щаба на армията писменото мнѣние на
генералъ Кантарджиева: „да се дѣйствува настжпателно съ
лѣвото крило на армията, срѣщу което се намиратъ
ромжнски войски, и съ това да се облегчи положе-
нието на дѣсното крило." Той казваше: „противникътъ се дър-
жи пасивно срѣщу лѣвото ни крило и развива ежедневно твърдѣ го-
лѣма дѣйность срѣщу дѣсното крило; той е взелъ инициативата и е
спечелилъ командующи точки: в. 121 и в. 130 (прѣдъ VI Единска диви-
зия) и наблюдателниятъ пунктъ около с. Енгеджъ; 25-а турска дивизия
не веднажъ бѣ поставена въ критическо положение и отъ 2 дена про-
тивника прави голѣми усилия срѣщу Конната дивизия. Трѣбвало би I и
V дивизии, състоящи се отъ първокачественни войски, да прѣдприе-
мать рѣшителни дѣйствия срѣщу второкачественитѣ войски на про-
тивника; тѣхнитѣ несъмненъ успѣхъ, ако не доведе до рѣшителенъ
резултатъ, поне ще застави противника да прѣхвърли часть отъ доб-
рокачественитѣ си войски срѣщу тия дивизии, което силно ще облегчи

застрашеното положение на дѣсното крило, състоящо се повече от
второочаствени войски (наршѣви, турски и конни). „— Това изказва
нѣние от генералъ Кантардиева не сюрпризира щабъ на армията
понеже върпосътъ за прѣминаване въ настжпване съ лѣвото крило бѣ
обсѫждавъ вече нѣколцо пжти. Генералъ Кантардиевъ, завърналъ се
наскоро от болницата, не бѣ точно ориентиранъ въ общото поло
жение и че въпросътъ съсѣмъ не се касаеше да се облегчава поло
жението на дѣсното крило съ настжпателни дѣйствия от лѣвото кри
ло, а трѣбваше да се посрѣщатъ ударитѣ на силния
вече противникъ, посрѣдствомъ засилване на това
дѣсно крило съ подкрѣпления, взети от лѣвото кри
ло. Защото успѣхътъ на атаката съ лѣвото крило би билъ гарантиранъ
само ако ли това крило би могло да се направи достатъчно силно, а
това бѣ вече невъзможно, понеже развоя на дѣйствията бѣ вече по
ложилъ изваждане на части от него, за усилване на дѣсното крило.
Яко ли веднѣжъ лѣвото крило мини въ настжпване, то вече става не
възможно изпращането на подкрѣпления на дѣсното крило, а пъкъ до
като успѣхътъ на атаката на това лѣво крило успѣе да се развие до
степенъ да повлияе върху ходътъ на общитѣ дѣйствия, противникътъ
можеше вече да повали дѣсното крило. 31-й Варненски полкъ от IV
Прѣславска дивизия бѣ вече прѣхвърленъ къмъ бившата VI Бдинска
дивизия; 35-и Вратчански полкъ бѣ взетъ от послѣднята и изпратенъ
къмъ Добричскитѣ войски; 1 Прѣславска и 1 Приморска дружини от
IV Прѣславска дивизия бѣха вече прѣдадени на Конната дивизия; 2
Ловчански дружини от I Софийска дивизия бѣха вече присъединени
къмъ дѣсното крило на армията; а сѫщо тѣмъ бѣха изпратени и 6-й и
11-й маршевы полкове. Промѣна въ разположението на противника не
нашѣ. Най-добритѣ му войски, руситѣ, се намираха срѣщу IV Прѣслав
ска и VI Бдинска дивизии. Срѣщу Софийската дивизия дѣйствуваха два
и половина ромжнски дивизии; и само срѣщу Добричскитѣ войски се
бѣ прѣместила 61-а руска дивизия, а срѣща Турския корпусъ и Конни
та дивизия продължаваха да дѣйствуватъ сѫщитѣ ромжнски части и
руско-ромжнскиятъ кавалерийски корпусъ. При това, силитѣ на армия
та едва бѣха достатъчни за обгръщане на цѣлия фронтъ и за нанасяне
настжпателни дѣйствия не можеше да става дума. Трѣбваше да се сти
па здраво и да се парират ударитѣ, безъ да се даватъ излишни жерт
ви, които щѣха още повече да разстроятъ армията, прѣди настъпване
то на момента за рѣшителни дѣйствия съ по-голѣми сили. Най-много,
което можаха да направятъ I, IV и VI дивизии, бѣ да изпращатъ силни ре
монтисировачни отряди, които да прикоявватъ противника къмъ по
зицията му (което тѣ от нѣколко дена вече вършиха), и да бждатъ
всѣкога готови да изпращатъ поддръжки на дѣсното крило.

Командующи армията не възприе мнѣнието на генералъ Канта
джиева, като не отговоряще на обстановката, която не допускаше ни
какви рискованы опити. Той вѣраше въ успѣшното парирание на не
приятелскитѣ удари и остана на рѣшението си: да дочака окон
чателното съсрѣдоточвения на пристигащитѣ под
крѣпления и тогава вече да дѣйствува рѣшително и
съ пъленъ замахъ.

На 6 октомври дѣйствията срѣщу Конната дивизия
почнаха още на разсѫмване. Особенъ силенъ артиле
рийски огънь е билъ насоченъ пакъ срѣщу в. 90 и с. Пер
велия. Очаквало се вече нова атака, обаче пристигналитѣ на
заповѣдь от Командующия армията подкрѣпления: 1 дружина
от 6-й маршевы полкъ, 1 дружина от 16-й Ловчански полкъ,
1 дружина от 7-й Прѣславски полкъ и 1 полска с. с. батарея,
дали възможность на генералъ Колева да си образува ма

статъченъ резервъ. Къмъ 10 ч. 30 м. пр. пл. артилерийскиятъ
обстрѣлъ по в. 90 се развилъ до барабаненъ огънь и всѣка
ково движение, даже и на отдѣлни хора, къмъ тоя пунктъ било
вече невъзможно. Телефоннитѣ жици били скжсани и упра
влението на боя силно се затруднило. Слѣдъ малко гжсти ро
мжнски вериги, въ нѣколко линии, се насочили срѣщу цѣлия
фронтъ на Конната дивизия и къмъ пладнѣ стигнали на 700
крачки до в. 90, а при с. Первелия на 150—200 крачки. Само
срѣщу крайния дѣсенъ участъкъ на полковникъ Табаковъ раз
колебания противникъ не проявилъ повече никакви опити.

При подобно сериозно положение, генералъ Колевъ по
лучилъ слѣдната заповѣдь от Командующи армията; „Напо
рътъ на противника срѣщу Турския корпусъ е силенъ; съдѣй
ствувайте на турцитѣ за отбиване на противника, като имате
всѣкога връзка съ тоя корпусъ, а сѫщо и съ гарнизона на
Мангалия". Генералъ Колевъ изпратилъ разѣзди къмъ Ман
галия и влѣзалъ въ телефонна връзка съ гарнизона му, а за
положението на Турския корпусъ поискалъ свѣдения от бъл
гарския офицеръ за свръзка поручикъ Геновъ, от когото по
лучилъ съобщение, че противникътъ се намиралъ от 1000
до 1500 крачки от позицията на 25-а турска дивизия, а прѣдъ
лѣвия и флангъ на 400—500 крачки и че опититѣ му да на
стжпи срѣщу лѣвия флангъ не успѣвали. Сѫщото се потвър
дило и от полковникъ Шукри (началникъ на 25-а турска
дивизия). Това показвало, че турската дивизия не се нуждаела
още от подкрѣпа и генералъ Колевъ се звелъ да уреди по
добрѣ своитѣ участъци. Понеже Добруджанската доброволче
ска дружина имала само 3 офицери, генералъ Колевъ разпо
редилъ да се отдѣлятъ от нея хора за щатното число на 2
роти, а останалитѣ да се прѣдадатъ за попълване на 16-й Лов
чански полкъ.

Въ това врѣме боятъ продължавалъ да върви усилено.
Къмъ 5 ч. сл. пл. се появилъ новъ неприятелски полкъ, който
съ гжсти вериги се насочилъ къмъ бойната линия, съ което
неприятелскитѣ сили достигнали до 5 пѣхотни полка, 2 конни
полка и 1 артилерийски полкъ, безъ да се смѣта подръжката,
която се указвала на противника от батареитѣ му при Топра
Хисаръ. Нашитѣ батареи, макаръ и задавени от неприятел
ската артилерия, продължавали да стрѣлятъ рѣдко и, щомъ за
бѣлѣзвали движение, изведнажъ прѣминавали къмъ ураганенъ
огънь. Новопоявилиятъ се неприятелски полкъ билъ скоро
наказанъ; разпръснатъ, той трѣбвало да се скрие въ доли
щата. Всичкитѣ опити на ромжнитѣ до вечерьта да напрѣд
натъ били осуетени. Конната дивизия и тоя день запази по
ложението.

По позицията на 25-а турска дивизия противникътъ цѣлъ
день продължи най-силна артилерийска стрѣлба. Сутриньта
въ тъмно, той се приближи къмъ лѣвия флангъ и се хвърли

въ атака, но посрѣщнатъ съ силенъ огънь, бѣ отбитъ. На съмване, той отново бѣ успѣлъ да се приближи на 500 крачки до окопитѣ на 56 й низимски полкъ и почналъ да се окопава. Това близко окопаване безпокоеше щаба на армията, поради което бѣ телеграфирано на началника на Конната дивизия да й съдѣйствува. Обаче тоя пжть турцитѣ стояха здраво и отблъснаха всички опити на противника съ рѣшителни контръ-атаки.

Понеже противникътъ прѣдъ Добричкитѣ войски бѣ останалъ, прѣзъ нощьто на 5 октомври, твърдѣ близо до дѣсния флангъ, командирътъ на 35-и Вратчански полкъ подполковникъ Таслаковъ, по своя инициатива, прѣдприелъ нощна атака, която излѣзла много сполучлива; издебнатия противникъ билъ ударенъ съ ножове и, слѣдъ като оставилъ много жертви въ окопитѣ и 60 плѣнници, съ бѣгство напусналъ позицията. Узнало се, че противникътъ на 5 октомври е дѣйствувалъ срѣщу Добричкитѣ войски съ 241-й и 242-й руски полкове и 7-й стрѣлковъ ромжнски баталионъ, който, току що пристигналъ отъ Галацъ, билъ изкаранъ на бойната линия. Прѣзъ деня неприятельтъ се опита да настжпи къмъ с. Енгецъ, но бѣ пръснатъ съ артилерийски огънь.

Срѣщу участъка на бившата VI Бдинска дивизия, противникътъ настжпилъ сутриньта стремително по цѣлия фронтъ, особено къмъ дѣсния флангъ, като единъ неговъ полкъ се появилъ между с. с. Мердевенли бунаръ и Софуларъ и 2—3 дружини — между с. с. Бешеулъ и Карабака. Силнитѣ огънь отъ нашитѣ батареи не можалъ да спре устрема на неприятелскитѣ части: тѣ продължавали да настжпватъ и когато се приближили, почнали да се прѣцѣждатъ. Къмъ 11 ч. пр. пл., непріятелскитѣ вериги срѣщу лѣвия участъкъ на дивизията били контръ-атакувани и отхвърлени назадъ; обаче срѣщу дѣсния флангъ, противника, слѣдващъ въ нѣколко линии, ту съ залѣгане, ту съ неочаквани скокове, все повече се приближавалъ и най-послѣ пакъ успѣлъ да се спусне въ долата прѣдъ позицията. Това сж били 2 руски полка, който, слѣдъ като се устроили въ мъртвото пространство, три пжти се опитвали да атакуватъ крайния дѣсенъ флангъ на дивизията. Къмъ 4 ч. сл. пл., единъ новъ непріятелски полкъ по сжщия начинъ се спусналъ отъ Кубадинъ къмъ в. 137 (южния) въ подкрѣпа на бойната часть. Дивизията успѣла да запази позицията си, макаръ че срѣщу нея да дѣйствувала цѣлата 115-а руска дивизия.

Виждайки стремителността на тая руска атака, Командующи армията, за да спомогне за отбиването ѝ, заповѣда на началника на IV Прѣславска дивизия да изпрати една с. с. батарея на VI Бдинска дивизия и да насочи въ флангъ подрѣжкитѣ си, а на генералъ Кантарджиева — да съдѣйствува съ лѣвия си флангъ. При всичко че противника не бѣ успѣлъ

прѣзъ деня, обаче останалъ да нощува близо до позицията, можеше прѣзъ нощьта да повтори атаката. Н. Ц. Високочество Прѣстолонаслѣдникътъ, който прѣзъ цѣлия день бѣ останалъ на наблюдателния пунктъ на дивизията, изказваше сжщото мнѣние. Командующи армията, за да не допусне това, заповѣда нощна атака, а на генералитѣ Киселовъ и Кантарджиева, — да укажатъ силно съдѣйствие. Въ отговора на това, генералъ Кантарджиевъ донесе, че разпоредилъ лѣвофланговитѣ му батареи да съдѣйствуватъ съ ефикасенъ огънь, а войскитѣ отъ лѣвия му флангъ да настжпятъ и ударятъ флангово противника; а генералъ Киселовъ — че е изпратилъ 2 роти и 1 с. с. батарея. — Обаче заповѣданата нощна атака не се състоя, защото се намѣрило, че спускането нощемъ на частитѣ въ долътъ може да прѣдизвика голѣмо безредие, което противникътъ би могълъ да използува.

И ето, тъкмо по полунощь, руситѣ, построени въ нѣколко редици, дебнишкомъ и пълзейки по стръмнината, почнали да се приближаватъ до окопитѣ на дѣсния флангъ. Мълкомъ и съ пълна самоувѣреность въ успѣха, тѣ вече стигнали до теленитѣ мрѣжи и почнали да ги сѣкатъ и прѣминаватъ; но изведнажъ пламнали окопитѣ и се надалъ викъ ура, и върху устремената маса се излѣлъ силенъ оловенъ дъждъ. Изненадитѣ руси се разколебали и като оставили много жертви, избѣгали въ долината. — Наказани много злѣ, тѣ не се опитали повече да атакуватъ прѣзъ нощьта.

IV Прѣславска дивизия, за да прикове противника прѣдъ себе си, открила сутриньта усиленъ артилерийски огънь и изпратила вериги къмъ непріятелската позиция. Противникътъ билъ принуденъ да очисти прѣднитѣ си окопи, но къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл., подъ защитата на мощната си артилерия, 2 непріятелски дружини се спуснали стрѣмително отъ височинитѣ и заставили ротитѣ да се върнатъ обратно. Противникътъ се насочилъ къмъ лѣвия участъкъ на дивизията, обаче привечерь е билъ окончателно отбитъ. Констатирано било, че срѣщу дѣсния участъкъ на дивизията дѣйствуватъ руски войски, а срѣщу лѣвия — ромжнски.

I Софийска дивизия сжщо тъй изпратила рекогносцировачни роти (безъ онія на германската бригада Боде, настжпили по-късно), които, слѣдъ слабо съпротивление заели гребена 1 клм. прѣдъ главната позиция и височинитѣ източно и източно-източно отъ с. Мулчьова. Къмъ 10 ч. пр. пл. тѣ били усилени съ още 2 дружини, които сжщо били принудени да се спратъ и да залегнатъ. Срѣщу II бригада единъ непріятелски полкъ се спустналъ стрѣмително отъ къмъ с. Спапунаръ, но, обстрѣлянъ успѣшно, бързо повърналъ назадъ. Рекогносцировачнитѣ роти занощували на заетитѣ отъ тѣхъ мѣста и сутриньта се завърнали на позицията.

Приготовлания за атаката на неприятелската позиция.

Противникътъ понесълъ вече чувствителни загуби," разколебанъ сериозно отъ съпротивата, която срѣщна по единъ постепенно израстналъ фронтъ, прѣграждащъ му лѫтя чакъ до морето, и измореиъ силно отъ нѣколкодневнитѣ напрѣжения да повали дѣсния флангъ на армията, бѣ вече принуденъ да спре своята офанзива. Въ потвърждение на това, на 6 октомври вечерьта, бѣ получено слѣдното съобщение: „Отъ скгуренъ източнокъ се знае, че командующи 47-й корпусъ генералъ Заьончиковский прѣдписалъ на командира на Кавалерийския руски корпусъ да се затвърди въ по-раншното си положение и да го задържи на всѣка цѣна, ако не успѣе да сломи неприятелското съпротивление". Слѣдъ малко бѣ получено друго съобщение: „Генералъ Павловъ (командиръ на руския кавалерийски корпусъ) има нужда отъ ромънски патрони, които да му се изпратятъ въ с. Тузла; той донася, че частитѣ му не могатъ да настѫпватъ, понеже българитѣ въ участъка Первелия — Татладжа Аку получили подкрѣпления и по цѣлия фронтъ царувалъ силенъ артилерийски огънь; споредъ донесението на III руска конна дивизия, положението не било промѣнено и българитѣ проявявали упорито съпротивление".

Сѫщата вечерь бѣ заловена и заповѣдьта на генералъ Заьончиковский отъ 6 октомври, съ слѣдното съдържание:

1. Заповѣдвамъ, щото всичкитѣ части, до утрѣ, 7 ч. пр. пл., да построятъ окопи въ пъленъ профилъ съ ходове за съобщения;

2. Началницитѣ на дивизиитѣ и групитѣ още сега да образуватъ силни участъкови резерви;

3. Началницитѣ на дивизиитѣ и групитѣ да имать прѣдъ видъ, че утрѣ въ 7 ч. пр. пл., часть отъ дивизиитѣ ще влѣзатъ въ състава на моитѣ подръжки;

4. Утрѣ въ 5 ч. пр. пл. да ми се изпратятъ точни донесения за положението на позициитѣ и за разпрѣдѣлението на войскитѣ.

И пр. и пр.

Отъ горѣцитираиитѣ документи вече ясно се виждаше, че противникътъ счита себе си сломенъ; че кризата за III българска армия бѣ вече минала; че ний бѣхме нанесли сериозна побѣда върху значително по-силния противникъ, особено срѣщу извѣстнитѣ, по своя устрѣмъ и настойчивость, руски войски.

По тоя начинъ III армия, безъ да рискува съ настѫпление съ крилата си, успѣ, при малки загуби, да одържи положението и да дочака момента за прѣминаване въ общо настѫпление.

. Отъ 7 октомври вечерьта до 19 сѫщи, т. е. до деня, въ който се почна атаката на неприятелската позиция, никакви дѣйствия повече нѣмаше.

За свѣдение на частитѣ, Командующи армията отправи слѣдната телеграма: „Слѣдъ 7-дневни непрѣкъснати боеве и нощни атаки срѣщу дѣсния флангъ и центъра на армията, противникътъ е вече окончателно разколебанъ и е прѣтърпѣлъ голѣми загуби. По цѣлия фронтъ той е прѣминалъ къмъ отбрана. Армията въ скоро врѣме ще прѣдприеме настѫпване".

И дѣйствително голѣмата опасность: *да се пробие фронта и да се отхвърли III армия на югъ*, което отхвърлюване не можеше да не бѫде катастрофално и щѣше най-малко да донесе прѣнасянето театра на военнитѣ дѣйствия въ прѣдѣлитѣ на Царството, бѣ вече окончателно прѣминала. Отблъсканията противникъ сега самъ трѣбваше да очаква нашитѣ удари, а на насъ прѣдстоеше благодатната задача — да го атакуваме и отхвърлимъ на сѣверъ. Кризата бѣ вече прѣмахната и освобождението на Добруджа бѣ повече отъ осигурено.

Съставътъ, силитѣ и разположението на двѣтѣ армии.

Прѣди да изложимъ плана на дѣйствията по прѣдстоящата атака на укрѣпената линия Расово—Кубадинъ—Черно море, необходимо е да хвърлимъ бѣгълъ поглѣдъ върху положението и силитѣ на двѣтѣ армии. Въ щаба на III армия се имаха слѣднитѣ свѣдѣния за противника:

1. Численъ съставъ на противника:

а) Руски части: 61-а и 115-а дивизии и III стрѣлкова дивизия	48 дружини;
б) Сборната сръбско-хърватска дивизия .	13 дружини;
в) Ромжнски части: 2-а, 5-а, 9-а, 12-а и 19-а дивизии	71 дружини;
Всичко	132 дружини.
г) 3-а руска конна дивизия съ Черноморския полкъ	32 ескадр.;
д) Ромжнската Каларашка бригада . . .	8 ескадр.;
Всичко	40 ескадр.

А всичко 132 дружини и 40 ескадрона.

За артилерията липсваха точни свѣдения.

2. Разположението на противника:

а) Въ участъка отъ Дунава—Чифликъ Сосусъ Али бей—2 ромжнски дивизии;

б) Въ участъка отъ Чифликъ Сосусъ Али бей до Кубадинъ включително—115-а руска дивизия;

в) Отъ Кубадинъ до с. Софуларъ—3-а руска стрѣлкова дивизия;

г) Въ участъка отъ с. Софуларъ до с. Едилкьой — 61-а руска дивизия:

д) Въ участъка отъ с. Едилкьой по височинитѣ на Балабанаръ тепе—сборната Сръбско-хърватска дивизия;

е) Въ участъка отъ височинитѣ южно отъ с. Муритàно до морето—19-а и 9-а ромжнски дивизии съ 1 Каларашка бригада; и

ж) Въ резервъ при с. Мулчьова 5-а ромжнска дивизия. Руската конна дивизия съсредоточена въ втора линия при с. Мурфатларъ.

2) Съставътъ и численностьта на III армия:

а) I Софийска дивизия: 1-и Софийски, 6-и Търновски, 16-и Ловчански, 25-и Драгомански, 41-и и 42-и пѣхотни полкове	22 дружини;
б) IV Преславска дивизия: 7-и Преславски, 8-и Приморски, 19-и Шуменски, 31-и Варненски, 47-и и 48-и пѣхотни полкове	22 дружини;
в) Сборната дивизия: 35-и Вратчански, 36-и Козлодуйски, 53-и пѣхотенъ, 4 и, 6-и и 11-и маршеви полкове	21 дружини;
г) Турскиятъ корпусъ: 74-и, 75-и, 59-и, 45-и, 52-и и 38-и низамски полкове	18 дружини;
д) Бригадита Боде: 45-и полкъ и 1 опълченска дружина	4 дружини;
Всичко:	87 дружини
е) Конната дивизия: 7 конни полка	28 ескадр.

А всичко 87 дружини и 28 ескадрона.

Въ очакване: 217-а германска дивизия (22-и опълченски 9-и резервенъ и 42-и пѣх. полкове) 9 дружини;

ЗАБѢЛѢЖКА. Плѣнницитѣ казаха послѣ, че 3-а руска стрѣлкова дивизия била оттеглена въ надвечерието на атаката, въ Ромжния.

Неприятелската укрѣпена линия: Расово — Кубадинъ — Тузла.

Неприятелската укрѣпена линия отъ Дунава до морето бѣ почти сжлдата, както и при първата ни атака на 18 и 19 септември, само че сега тя бѣ още по-силно укрѣпена съ допълнителни линии. Построени били групи окопи въ дълбочина, увеличени били размѣритѣ имъ и засилени значително съ изкуствени прѣпятствия. Окопитѣ били снабдени съ ходове за съобщения и съ леки блиндажи. Теленитѣ мрѣжи, съ рѣдки прѣкъсвания, обграждали почти цѣлото простран-

ство прѣдъ позицията. Групитѣ батареи осигурявали накръстното обстрѣлване на закрититѣ подстжпи и падини. — Прѣдъ фронта на III армия стоеше командующъ мѣстностьта гребенъ, увѣнчанъ съ непрѣкъснати окопни линии, съединени помежду си съ подобнитѣ на къртични ровини зигзази на ходоветѣ. Стърчащитѣ прѣдъ окопитѣ колове на телекитѣ мрѣжи се виждали по цѣлия фронтъ и давали на мѣстностьта видъ на дългнести зеленчукови градини, изпълнени съ подпоркитѣ на влѣкущитѣ злакове . . . Тая позиция вече имаше внушителенъ видъ и говореше твърдѣ много за прѣдстоящитѣ усилия при атаката и за жертвитѣ, които трѣбваше да се дадатъ за завладѣването ѝ.

Атаката върху дѣсния флангъ и центъра на неприятелското разположение, поради близкитѣ артилерийски позиции на настжпающия, прѣдставляваше по голѣма вѣроятность за успѣхъ, когато оная при Топра-хисарската група, т. е. източно отъ желѣзно-пжтната линия, се явяваше въ много отношения значително по-трудна. И тамъ, понеже морето спирало маневрирането на фланга, успѣхътъ можеше да се достигне само чрѣзъ пробивъ; обаче настжпающиятъ, пробилъ се въ тоя участъкъ, не можеше тъй бързо да застраши цѣлата неприятелска позиция, още повече, че задъ Топра Хисаръ се намираха тилни позиции, отъ които лесно можеше да се спре развиването на по-нататъшния успѣхъ. Единъ пробивъ къмъ Кубадинъ би билъ най-рѣшителенъ, понеже изведнажъ заплашваше двѣтѣ крила на неприятелската армия, и щѣше да ги накара заблаговрѣменно да се отдръпнатъ, прѣдъ страха да не бждатъ отрѣзани. При това подстжпитѣ къмъ позицията при Кубадинъ, прѣдставляваха по-голѣми удобства за настжпването на пѣхотата. Дѣйствително около Топра Хисаръ се намиратъ нѣколко паралелни долове, обаче приспособяването на неприятелскитѣ батареи позволявало тѣхното обстрѣлване. Съ това именно се обяснява неуспѣха на 217-а германска дивизия срѣщу Топра Хисаръ, на 19, 20 и 21 октомври.

Плана за атаката на неприятелската позиция.

Фелдмаршалъ Макензекъ не удобри проекта, прѣдставенъ отъ Щаба на III армия, прѣдвиждащъ нанасане на главния ударъ върху Кубадинъ, и поиска тоя ударъ да се произведе върху Топра Хисаръ, поради което той наложи нова групировка. Сборната дивизия, усилена съ 8-и Приморски полкъ, трѣбваше да се прѣмѣсти източно отъ желѣзно-пжтната линия и съсрѣдоточи юго-западно отъ Топра-Хисаръ. Конната дивизия, усилена съ 16-й Ловчански полкъ, 1 Преславска дружина и 6-и маршеви полкъ, трѣбваше да остане къмъ морето, въ посока на крайния неприятелски лѣвъ флангъ. 217-а:

германска дивизия и бригадата Боде трѣбваха да застанатъ първата право срѣщу Топра Хисаръ, а втората източно, между германската и Конната дивизии. Всичката тежка българска и германска артилерия трѣбваше да се съсрѣдоточи източно отъ желѣзно-пѫтната линия (задъ дѣсното крило на армията). IV Преславска дивизия щѣше да заеме участъка на бившата VI Бдинска дивизия и на Добричкитѣ войски, съ източна граница до желѣзния пѫть, а Турския корпусъ да се разположи въ нейния участъкъ, по височинитѣ Кюселеръ и Суватъ югъ . . .

Възъ основа нагорното, щаба на III армия изработи проекта за тая групировка, който, попълненъ съ графически таблици, бѣ прѣдставенъ въ щаба на Макензенъ за одобрение. Проектътъ бѣ одобренъ съ слѣднитѣ добавки: а) за района източно отъ желѣзно-пѫтната линия да се отдѣли още 1 български полкъ, който първоначално да застане западно отъ желѣзницата, за да бѫде послѣ притегленъ къмъ дѣсното крило, б) съсрѣдоточаването да се привърши не на 14 октомври, а на 12 сѫщия и в) за да се даде възможность на тежката артилерия да се настани на добри позиции, трѣбва да се заеме прѣдварително в. Балдаръ югъ (находящъ се сѣверно отъ с. Первелия). — Понеже смѣтката за прѣхвърляне на частитѣ, изложена въ графически таблички, показваше нагледно, че новата групировка не може да бѫде свършена по-рано отъ 14-й и че прѣдварителното заемание на в. Балдаръ югъ може да прѣдизвика бой до цѣлото дѣсно крило, което въ това врѣме нѣмаше да бѫди още уредено, Командующия се яви на докладъ и Фелдмаршала възприе доводитѣ му.

И започна се непрѣкъснато нѣколко-дневно движение на частитѣ отъ изтокъ на западъ и отъ западъ на истокъ, и то на нѣкакви 5—6 клм. прѣдъ неприятелската позиция. Бригадата Боде (отъ Дунава) се запжти и за два дена достигна до лѣвия флангъ на Конната дивизия, която трѣбваше да остане на стария си участъкъ (отъ в. 90 до морето). IV Преславска дивизия отъ участъка си: в. в. Кюселеръ и Суватъ югъ, се прѣмѣсти източно и зае участъка отъ с. Карабака до желѣзнопѫтната линия. Турския корпусъ напусна участъка си около с. Амузача и се прѣмѣсти на западъ, въ бившия участъкъ на IV Преславска дивизия (в. в. Кюселеръ и Суватъ югъ). Сборната дивизия се прѣмѣсти и зае участъка източно отъ желѣзния пѫть. 1-и и 2-и тежки полкове излѣзоха отъ състава на I и IV дивизии и се прѣмѣстиха източно отъ желѣзно-пѫтната линия. Германската дивизия и германската тежка артилерия трѣбваше да излѣзатъ напрѣдъ и заематъ участъка между Сборната дивизия и бригадата Боде, право срѣщу Топра Хисаръ . . .

Горното размѣстване, макаръ и извършено въ порядъкъ, бѣ съпроводено съ голѣмъ рискъ, ако неприятеля узнѣеше за това и почнѣеше да удари върху неустановения още фронтъ, когато едни части

не вдигаха отъ участъцитѣ, други пристигаха на тѣхъ, а трѣти още пжтуваха. Тия нѣколко дена бѣха най-сгоднитѣ моменти за едно нахвърляне върху III армия и, просто е необяснимо, какъ тъй рускитѣ пропуснаха да използуватъ това паралелно и близко на фронта движение, което само единъ малъкъ напоръ отъ тѣхна страна неминуемо щѣше да донесе голѣмо безредие. Чудно бѣ че противника прѣзъ тия дни не счете за нужно даже да безпокои армията съ артилерийски огънь, което, една по-силна негова канонада тукакси би прѣдизвикала тревога и спиране най-малко съ единъ день групировката на армията. Като че ли смѣлия фелдмаршалъ да бѣ наложилъ рѣшението си на противника и послѣдния, като подъ гипнозъ, проявяваше пълно бездѣйствие . . .

Тъй или иначе, на 14 октомври прѣгрупирването на армията бѣ свършено, обаче, поради непристигането на 217-а германска дивизия и германската тежка артилерия, атаката бѣ отложена за 19 сѫщи, а за да се въведе противника въ заблуждение, частитѣ трѣбваше да се окопаватъ. (глѣд. скица № 9).

Фелдмаршалътъ поиска прѣзъ врѣме на дѣйствията самъ да командува войскитѣ, а не както до тогава да дава само директиви, поради което разпрѣдѣли армията на двѣ групи: *Западната настжпателна група* подъ началството на Командующи армията генералъ-лейтенантъ Тошевъ и *Източна настжпателна група* подъ началството на началника на Сборната дивизия генералъ-майоръ Кантарджиевъ. Въ Източната група влѣзоха: Сборната дивизия, 217-а германска дивизия, бригадата Боде, Конната дивизия, 16-и Ловчански полкъ, 6-и маршевъ и 11-и маршевъ полкове и 1 Преславска дружина; къмъ тая група бѣха придадени и германската тежка артилерия и 1-и и 2-и български тежки артилерийски полкове. Въ Западната група останаха: I Софийска дивизия (безъ 16-и Ловчански полкъ), Турскиятъ корпусъ и IV Преславска дивизия (безъ 8-и Приморски и 31-и Варненски полкове и 1 дружина отъ 7-и Преславски полкъ).

Споредъ съставения планъ, главния ударъ трѣбваше да се произведе отъ Източната група по посока на Топра-Хисаръ и Западната група, съ настжпателнитѣ си дѣйствия, щѣше да спомага на тоя ударъ. Отъ източната група: Сборната дивизия, подържана отъ 1-и тежки артилерийски полкъ, трѣбваше да атакува фронта Османче — Едилкьой (западно отъ Топра-Хисаръ) — в. Балабанаръ тепе; 217-а германска дивизия заедно съ бригадата Боде, подържана отъ германскитѣ тежки батареи, трѣбваше да атакува Топра Хисаръ; а усилената Конна дивизия, подържана отъ 2-й тежки артилерийски полкъ, щѣше да се насочи срѣщу лѣвия неприятелски флангъ и, като се придвине къмъ Текиръ тьолъ, да заплаши фланга и тила на Топра-хисарската група. На Западната група фелдмаршалътъ възложи: I Софийска дивизия да заеме прѣдлѣжащитѣ височини и да ги задържи; Турскиятъ корпусъ и IV Преславска дивизия да се присъединятъ къмъ настжпването на I Софийска дивизия и, чрѣзъ напрѣдването си, да задържатъ проти-

ника, като всѣка спечелена почва отстояватъ упорито. Съ една дума, на Западната група бѣ възложено повече демонстративна роль, която ще видимъ какъ по-послѣ се измѣни въ чисто активна.

Между другитѣ разпореждания щаба на Макензень поисна да отнеме правото на щаба на армията: прѣзъ врѣмо на прѣдстоящитѣ дѣйствия да донася направо въ българската Главна квартира, тъй че въ послѣднята да се получаватъ само сѣдѣнията, които ще съобщава щаба на Макензенъ. — Понеже тая заповѣдъ противорѣчеше на задължението — да се донася ежедневно за всичко станало на българското главно командуване, и бѣ издадена безъ знанието на послѣдната инстанция, Командующи армията отговори чрѣзъ офицера за свръзка, че той нѣма да изпълни искането и ще продължава да донася, както е било до сега. Българското главно командуване удобри дадения отговоръ на щаба на Макензенъ и, прѣдъ днитѣ на атаката, щаба на армията донасяше направо въ Главната квартира за вървежа на боя.

Съ поемането върху си командуването на войскитѣ отъ III армия за прѣзъ врѣме на дѣйствията, федмаршалъ Макензенъ обходи една установена командна инстанция — Командующи III армия, главния отговорникъ за дѣйствията на тая армия прѣдъ българското главно командване, а съ това щабътъ на III армия се прѣвърна на оперативенъ щабъ на Западната настжпателна група, безъ да бжде освободенъ отъ дѣйностьта и грижитѣ си за тая армия. Командующи армията остана все пакъ да носи отговорностьта като такъвъ и да прави всичкитѣ разпореждания по съсрѣдоточването на групитѣ, по уреждането на тила имъ, санитарната служба, попълване на бойнитѣ и хранителни припаси, подържането на връзкитѣ и съобщенията, а сжщо и за духа, дисциплината и състоянието на частитѣ. И въ щаба му закипѣ усилена дѣйность, при пълно желание и заинтересованость, да се спомогне най-ефикасно на прѣдстоящата отъ голѣмо значение офансива. Сжщо тъй усилена дѣйность се развиваше и въ частитѣ за великия денъ — окончателното разбиване на противника. Очакваше се грандиозенъ успѣхъ, — побѣда, която трѣбваше да ни донесе добружанскиятъ бриляитъ — Кюстенджа и прочутитѣ търговски центрове Меджидие и Чернавода, а веднажъ вече тамъ, то — право къмъ Бабадагъ и Тулча! Всички искаха да видятъ историческия „Жигълъ", тая старинна люлка на българското племе, коравата българска область, що въпрѣки всички усилия и хитро скроени планове, цѣли 40 години не се подаде на ромжнизиране. Ранцовия запасъ се попълваше, гранатитѣ се нареждаха, пушкитѣ и амуницийтѣ се чистиха; всичко се струпваше около бойната линия, за едно бързо и стремително нахвърляне.

Макаръ и деньтъ на насжпването да не бѣ още извѣстенъ на по-долнитѣ, но всички вече знаеха, че скоро ще се атакува и нѣкакъ особено изпитателно поглеждаха къмъ противника, спотайлъ се, замлъкналъ вече и твърдѣ мнозина

бързящъ да се окопава. Това непріятелско мълчание и бързане, както лъхъ се донасяше до нашитѣ редове и шепнѣше за настжпилото голѣмо безсилие у непріятеля и още повече подкрапваше самоувѣреностьта въ побѣдата. Офицеритѣ постоянно бесѣдваха и разговаряха съ войницитѣ, и гледаха да повдигнатъ духа, който ако и да бѣ достатъчно високъ, все пакъ се нуждаеше отъ импулситѣ на началническата рѣчь, а най-вече по славното минало на Добруджа. Готвѣше се нѣщо страшно, стихийно!

Макаръ че противникъ имаше числено прѣвъзходство, обаче знаеше се, че той е много растроенъ отъ голѣмитѣ загуби и силно разколебанъ въ вѣрата за успѣха. Чуваше се, че нѣкои негови дружини едва броели до 600 души. Нашитѣ загуби бѣха само слабо попълнени съ добружански доброволци (бѣглеци отъ Ромжния, разпалени патриоти), и отъ оздравелитѣ ранени и болни, върнали се вече въ строя, войници. Офицерскитѣ загуби бѣха дотъкмени донѣкждѣ съ излѣзлитѣ отъ болницитѣ офицери и отъ пристигналитѣ кандидатъ-офицери „отъ школата за запасни подпоручици". Офицеритѣ и войницитѣ, участници въ толкова побѣдни боеве и издържали напора на 15-дневнитѣ руски атаки, силно се интересуваха за деня на настжпването, а особенно въ конницата, (която тъй дълго врѣме бѣ залостена край морето и бѣ водила непрѣкъснати денемъ и нощемъ пѣши боеве), съ трепетъ очакваха момента да яхнатъ пакъ конетѣ и маршъ-маршъ да литнатъ за нови побѣди. — Трѣбва да се признае, че самоувѣреностьта въ прѣдстоящата побѣда се увеличаваше още и отъ участието, което трѣбваше да взематъ въ атаката новопристигналата 217-а германска дивизия и тежката ѝ артилерия.

Заповѣдитѣ и разпорежданията за атаката.

На 16 октомври се получи отъ щаба на Макензенъ слѣдната заповѣдь за дѣйствията:

1. Атаката на непріятелската позиция ще се произведе на 19 того сутринята;

2. Артилерийската прѣстрѣлка отъ 6 ч. 30 м. до 8 ч. пр. пл. Стрѣлбата на поражение ще почне отъ 8 ч. нататъкъ;

3. Настжпването на пѣхотата ще стане, докато трае артилерийския огънь, като по възможность се приближи до толкова, че съ една прибѣжка да може да достигне непріятелската позиция. Прѣзъ врѣме на артилерийската стрѣлба на поражение, противникътъ ще гледа по възможность да се прикрива въ окопитѣ си и приближаването на нашата пѣхота, подъ защитата на силния артилерийски огънь и прѣдизвиканитѣ отъ това пушеци и облаци прахъ, ще костува по-малко жертви.

4. Въ опрѣдѣления часъ, по еднакво нагласени часовници, артилерията ще трѣбва да прѣнесе огъня си напрѣдъ, за да не допусне приближаването на неприятелскитѣ резерви, като сѫщеврѣменно нашата пѣхота, веднага, безъ да губи врѣме, се нахвърли въ неприятелскитѣ позиции, да ги прѣмине и да достигне до неприятелската артилерия.

5. Цѣлта на настѫплението прѣзъ първия день трѣбва да бѫде: за Западната група — заемането на неприятелскитѣ позиции, по лежащитѣ прѣдъ I-ва Софийска дивизия височини и отнемането на неприятелската артилерия по тѣхъ; за Източната група — завладѣването най-малко на главната позиция и на неприятелската артилерия.

6. Съ тая заповѣдь да се запознаятъ офицеритѣ и войницитѣ на I-ва Софийска дивизия и всички офицери и войници отъ цѣлата източна група, безъ да имъ се съобщава врѣмето на настѫплението. То трѣбва да се съобщи едва на 18 вечерьта.

7. Всичкитѣ заповѣди и разпореждания по подготовката на настѫплението и за самото настѫпване да се държатъ въ най голѣма тайна.

Въ изпълнение на горното бѣха издадени отъ началницитѣ на настѫпателнитѣ групи слѣднитѣ заповѣди:

По западната настѫпателна група: а) I-ва Софийска дивизия, полковникъ Недѣлковъ, 1-й, 6-й, 25-й, 41-й и 42-й полкове, заедно съ придадената й кавалерия, артилерия и миномѣтачень баталионъ, слѣдъ ефикасна артилерийска подготовка, да настѫпи въ 6 часа сутринята и завладѣе неприятелската позиция на в. Салата Баца (159), в. 161 и в. 151, гдѣто веднага да се укрѣпи; б) 6-й турски корпусъ, съ придадените му български части (1 дружина отъ 48-й полкъ и 3 батареи), подъ началството на генералъ Хилми Паша, да подържа ефикасно дѣйствията на I-ва Софийска дивизия, като, съ настѫпването на тая дивизия, настѫпи и той постепенно съ лѣвия си флангъ напрѣдъ, на фронта Кокорджа—чифликъ Сосусъ Ливбей; в) IV-а Прѣславска дивизия, 7-й Прѣславски полкъ (1 дружини), 19-й Шуменски, 4-й Маршевъ и 48-й полкове, подъ началството на генералъ-майоръ Киселовъ, на 19 октомври, слѣдъ достатъчна артилерийска подготовка, опирайки се здраво на укрѣпената си позиция, да настѫпи демонстративно съ цѣль да прикове противника на позициитѣ му и да не му позволи да прѣхвърля резервитѣ си къмъ източната група. Съобразявайки дѣйствието си съ настѫпването на източната група и при слабъ напоръ отъ противника, да заеме височинитѣ западно отъ село Аджемлеръ, в. 136 и височинитѣ сѣверно отъ село Карабака, гдѣто и да се затвърди; да отдѣли 31-й Орхенски полкъ въ разпореждането на фелдмаршалъ Манзенъ; г) Артилерийския огънь за прѣстрѣлка да се открие въ 6 часа и 30 минути сутринята, а самиятъ огънь за поражение отъ 8 до 10 часа пр. пл. Въ случай на мъгла врѣмето за откриване огъня ще се отложи, като се опрѣдѣли отъ щаба на армията; д) 47-й пѣхотенъ полкъ, безъ картечната рота, да се разположи при село Кюселеръ, гдѣто да остане въ разпореждането на началника на групата и пр. и пр.

По източната настѫпателна група: а) Усилената Конна дивизия, генералъ-майоръ Колевъ, да атакува противника по посока на село Тузла, като съ лѣвия си по-силенъ флангъ атакува противника по посока на село Чатмаларъ и да спомогне на бригадата Боде, като изпрати една конна часть сѣверно отъ Тузлу-гьолъ, съ задача да отсѣче пѫтя на отстѫпването на противника къмъ морето; б) 217-а германска дивизия, генералъ-майоръ Либескиндъ, да настѫпи въ зоната, ограничена отъ изтокъ съ линията в. 90 — Биюкъ Муритано — Мулчьова и на западъ съ линията Барти баиръ — западния край на Топра хисаръ — с. Абдула; бригадата Боде да настѫпи въ интервала мужду Германската и Конната дивизии, като едноврѣменно съ споменатитѣ дивизии атакува противника насрѣща си; в) При атаката на бригадата Боде, Конната дивизия да й укаже помощь съ пращане на конна часть на фланга й; г) Сборната дивизия, генералъ-майоръ Топаловъ, да съдѣйствува на атаката на 217-а германска дивизия, като атакува и завладѣе в. 93; да охранява дѣстния флангъ на 217-а германска дивизия и съгласява дѣйствията на лѣвия си флангъ съ дѣйствието на дѣсния флангъ на IV-а Прѣславска дивизия, и пр. пр.

Атаката на неприятелската позиция по линията Расово — Кубадинъ — Топра хисаръ — Тузла.

(Гледай снимка № 9).

19-й октомври.

Като по чудо, като никога, нощьта срѣщу 19 октомври прѣминa при пълно спокойствие, даже безъ обикновени нощни прѣстрѣлки, (осѣнъ при I-а Софийска дивизия). По българскитѣ позиции абсолютно никакъвъ звукъ, никаква свѣтлина; у противника само по нѣкога блѣсваха звѣздицитѣ на нѣкое фенерче или фаровитѣ очи на далеченъ автомобилъ. Всичко почива богатирски, осѣнъ стражата, а тамъ отзадъ и готвачитѣ, приготвяйки храната, за да я изпратятъ прѣди разсъмване на позициитѣ. Но ето, че зорницата трепти, едвамъ изгрѣва и вече всичко почва да се размърдва: сѣга се, храни се, приготвя се за прѣдстоящия бой. Легка утринна мъгла все още покрива падинитѣ и чукитѣ къмъ противника, но около батареитѣ вече отива бърза шетня, и още малко разведряване, и топоветѣ, насочени и готови, щѣха да почнатъ да се обаждатъ. И въ мигъ, лъхътъ на утринния вѣтрецъ разкъса мътливото було и настѫпи хубавъ ясенъ день,

началото на кървавия бой, и молитви се зашепнаха, гърдитѣ се заосѣняваха съ кръстния знакъ и борцитѣ съ горѣща вѣра се завръчваха на Божията закрила. И лежатъ тамъ вече въ окопитѣ хиляди и хиляди хора, при силенъ сърдеченъ тупотъ, съ уши напрѣгнати, съ очи вторачени, слѣдящи най-внимателно да не пропуснатъ нищо отъ началото на ужасната бомбардировка.

Бумъ, бумъ, бумъ! се заобаждаха отъ тукъ и отъ тамъ гръмливитѣ звукове на отдѣлнитѣ изстрѣли, а слѣдъ тѣхъ се заредиха, по нѣколко изведнажъ, и гръмоветѣ по цѣлия фронтъ. И забликаха тамъ далечъ високи земленн извори и се засъбаря всичко срѣщнато по пжтя на чугуннитѣ ядра. Къмъ 8 ч. 30 м. сутриньта, стрѣлбата достигна до пълно развитие и завилня тогава ужасна хала по неприятелскитѣ позиции, и цѣлия ширъ се задими отъ пушещитѣ на грамаденъ пожаръ. Тамъ задъ с. с. Мулчьова и Арабаджи и при с. с. Качамакъ, Кокарджа и Кубадинъ завалѣха тежко гаубичнитѣ бомби, издигайки високо фугаснитѣ си изригвания, и обикновенитѣ гранати често заудряха по каманацитѣ и почвата и, пръскайки се конически, запращаха съ писъкъ чугуненитѣ си късчета въ разни страни. Долу къмъ Топра Хисаръ ставаше нѣщо по-ужасно, неописуемо, сжщински адъ. Освѣнъ черния димъ отъ стотицитѣ пръскания, вдигаха се голѣми облаци прахъ отъ съборенитѣ стѣни и сгради. Хвърчаха покриви, срутваха се кжщя, горѣха грамадитѣ кладни сѣно и слама, и абсолютно бѣ затъмено цѣлото пространство до морето. Майсторски пратенитѣ полски снаряди, като че ли ржка човѣшка ги набиваше единъ до другъ по гребенитѣ на укрѣпленията, а гаубицитѣ, съ стръмната си траектория, попаднали въ рововетѣ, внасяха ужасъ въ неприятелскитѣ редове. По цѣлото пространство пищаха чугуннитѣ парчета и недаваха никому да мръдне, да си покаже главата. Смъртьта вилнѣеше всждѣ и човѣкъ би помислилъ, че тамъ вече не остана жива душа.

Но ето пѣхотата тръгна и неприятелскитѣ батареи тутакси откриха своитѣ урагани. Отъ шрапнелния, ту по редове ту по десятки изведнажъ, пукотъ, небосклона се покри съ червенитѣ колелца на пръсканията и градушка куршуми се заисипва отъ чугуненитѣ чаши върху настжпващитѣ вериги. Полскитѣ батареи, усилвайки огъня си, се мжчаха да покровителствуватъ пѣхотата и търсяха неприятелскитѣ жерла за да ги задавятъ, а въ сжщото врѣме слѣдяха момента, когато неприятелскитѣ окопи ще се увѣнчеятъ съ главитѣ на стрѣлцитѣ, за да ги облѣятъ отъ своя страна съ плисъка на своитѣ урагани.

Отъ наблюдателния пунктъ на щаба на III армия си виждаше много добрѣ вървежа на боя при Западната група, обаче вниманието неволно се прѣнасяше къмъ грандиозната картина, обрисуваще се долу къмъ Топра Хисаръ. При силното опустошение, произвеждано тамъ отъ германскитѣ тежки батареи, знаейки, че тамъ дѣйствува германската дивизия и че фелдмаршала лично ржководи боя, за положително се смѣташе, че вжтрѣ въ 3—4 часа, всичко ще бжде свършено. Всѣко издрънкване на телефона отъ щаба на Макензенъ се считаше, че носи вече радостното извѣстие за падането на Топра Хисаръ.

Боя при Западната група.

II Софийска бригада, полковникъ Цонковъ, 25-й Драгомански полкъ, 22 орждия и 8 картечници, настжпи въ 10 ч. пр. пл., а къмъ 11 ч. достигна на 600—700 крачки до теленитѣ мрѣжи на в. 132 (2 клм. сѣверо-западно отъ в. 142 — западно отъ с. Кокарджа) и срѣщнала вече значителни неприятелски части, почна да се окопава.

I Софийска бригада, полковникъ Червенаковъ, 1-й Софийски и 6-й Търновски полкове, 26 орждия, 16 картечници и 1 ескадронъ, настжпи въ 10 ч. 30 м. пр. пл. и достигна гребена източно и сѣверно отъ с. Мулчьова и Арабаджи, гдѣто, срѣщната сжщо отъ силенъ противникъ, бѣ принудена да се спре и окопае.

III Софийска бригада, полковникъ Гладичевъ, 4 и половина дружини отъ 41-й и 42-й полкове, 22 орждия, 8 картечници, 1 пионерна рота и 8 минохвъргачки, настжпи въ 10 ч. пр. пл. и, съ жаръкъ бой, зае окопитѣ сѣверно отъ Сатолуй Гьолъ Баску. Слѣдъ пладнѣ, тя успѣ да се доближи до теленитѣ мрѣжи на в. 134.

1 Софийски полкъ, съ упоритъ бой, успѣ да се изкачи по склоноветѣ на в. 161 и, подъ силенъ накръстенъ огънь, почна да рѣжи теленитѣ мрѣжи; 6-й полкъ, въ свръзка съ 1-й Софийски, зае съ дѣснофланговата си дружина гребена около с. Мулчьова, а съ лѣво-фланговата — сѣвернатa и източната окрайна на с. Арабаджи и окопитѣ сѣверно отъ това село. III Софийска бригада, поради силенъ фланговъ обстрѣлъ, бѣ принудена да спре напрѣдването си и даже да се оттегли прѣзъ нощьта на позицията при с. Арабаджи. Противникътъ, съ своитѣ 10—12 батареи, указваше особено силно съпротивление на дѣсния си флангъ, който се указа силно заетъ и най яко укрѣпенъ.

Прѣзъ нощьта, началникътъ на дивизията заповѣда: 25-й Драгомански полкъ непрѣменно да заеме в. 132, а останалитѣ части да се затвърдятъ на заетитѣ си пунктове и нѣкои отъ полскитѣ батареи да излѣзатъ напрѣдъ.

Турскиятъ корпусъ (заемащъ позиция вдѣсно отъ I Софийска дивизия и влѣво отъ IV Прѣславска дивизия и който трѣбваше да подържа напрѣдването на софийци), настжпи въ 8 ч. 40 м. сутриньта къмъ участъка Кокарджа — Чифликъ-

Сосусъ Али беи. Прѣзъ врѣме на тия дѣйствия, командирътъ на корпуса донесе, че 15-а турска дивизия успѣла да се доближи до прѣдните позиции при с. Кокарджа, а центърътъ и дѣсния флангъ напрѣдвали полека; а къмъ 12 ч, по пл. — че 15 турска дивизия се приближила до в. 132 (юго-източно отъ Кокарджа) и в. 142 (западно отъ сжщото село), а 25-а дивизия била напрѣднала съ лѣвия си флангъ на около 900 — 1000 метра, а съ дѣсния си само на 400—450 метра отъ старата си позиция. Къмъ 2 ч. сл. пл. сжщиятъ донесе, че 15-а дивизия напрѣднала по цѣлия фронтъ около 2 клм. и фланговетѣ ѝ се приближили твърдѣ много до неприятелскитѣ окопи, но лѣвиятъ ѝ флангъ (45 й низамски полкъ) слабо се движелъ напрѣдъ, понеже билъ доста надминалъ българскитѣ части отъ лѣво и чакалъ тѣхното напрѣдване (донесения №№ 130, 133, 134). Понеже горнитѣ донесения бѣха твърдѣ неопрѣдѣлени, а въ послѣдното нищо не се казваше за 25-а турска дивизия, а пъкъ отъ офицера за връзка подполковникъ Гиковъ бѣ узнато, че тая дивизия въобще слабо е напрѣднала съ дѣсния си флангъ, а пъкъ съ лѣвия си е мръднала само на 500 м. отъ старата си позиция, Генералъ Тошевъ замина лично да провѣри положението на турския корпусъ На наблюдателния пунктъ на 25-а турска дивизия той не намѣрилъ офицеръ, и войницитѣ му казали, че началникътъ на дивизията отишелъ въ боя, а други, че билъ още въ селото; едно само той видѣлъ, че дѣйствително дивизията лежала близо до старата си позиция. Ето защо, той изпрати слѣдната заповѣдь на корпусния командиръ: „15-а турска дивизия незабавно да атакува и заеме в. 142, с. Кокарджа и чифлика Сусусъ Али бей, а 25-а турска дивизия — в. 121 (Омеръ бей байръ)". Обаче и слѣдъ тая заповѣдь, частитѣ на корпуса една достигнаха вечерьта: лѣвия флангъ до теленитѣ мрѣжи на в. 142 и до височината 2 клм. юго-източно отъ с. Кокарджа, а дѣсния флангъ и центъра напрѣднаха на 500 — 1000 крачки отъ старитѣ си позиции, т. е. бѣха останали почти на сжщитѣ си мѣста. Понеже генералъ Тошевъ бѣ се увѣрилъ, че една отъ причинитѣ за ненапрѣдването на Турския корпусъ е слабата му артилерия и липсата на снаряди (понеже такива не се отпускаха достатъчно отъ германското командуване), той разпореди турскиятъ корпусъ да се усили съ още 2 български батареи.

Частитѣ на IV Прѣславска дивизия (11 дружини) изпратиха сутриньта гжсти вериги и къмъ 10 ч. пр. пл. заеха височинитѣ сѣверно отъ с. Карабака и в. 103 (при с. Бешаулъ) обаче дѣсниятъ флангъ на дивизията, поради силенъ фланговъ огънь, не можа да напрѣдне. Указа се, че 36 Козлудуйски полкъ отъ Сборната дивизия бѣ силно измѣстенъ на изтокъ и има незаетъ интервалъ между двѣтѣ дивизии, който противникътъ използувалъ за фланкиране на IV Прѣславска дивизия. Командующи Западната група бързо съобщи за това на началника на Източната група, а за да не се губи врѣме заповѣда на генералъ Киселова да се споразумѣе направо съ генералъ Топалова (началникъ на Сборната дивизия) за съвмѣстно незабавно настжпване съ фланговетѣ, тъй че до вечерьта непрѣменно да заеме даденитѣ му обективи: в. 130 — височинитѣ западно отъ с. Аджемларъ. Слѣдъ упоритъ бой, безъ да дочака напрѣдването на съсѣдния 36-й полкъ, дивизията къмъ 4 ч. сл. пл. успѣ да заеме дадената ѝ линия.

Привечерь, въ най-голѣмия разгаръ на боя, бѣ получено извънредно радостната вѣстъ за падането на Топра хасаръ. Германскиятъ офицеръ майоръ Хеннигъ съобщи, че му прѣдали по телефона отъ щаба на Макензенъ за влизането на 217-а германска дивизия въ Топра хисаръ. Това хубаво извѣстие бѣ посрѣщнато съ ура и бързо се прѣдаде по телефона на частитѣ отъ Западната група, съ прѣдупрѣждение, че скоро ще послѣдва заповѣдь за общо прѣслѣдване. Поздравителната телеграма до фелдмаршала се вече пишеше, когато на наблюдателния пунктъ пристигна Н. Ц. Височество Прѣстолонаслѣдника и съобщи, че новината е много прибързана. Той каза, че иде отъ мѣстото на боя и, че е възможно, тази нощь германцитѣ да влезатъ Топра хисаръ, но за сега още нищо нѣма. И дѣйствително, слѣдъ малко генералъ Кантарджиевъ извѣсти, че съобщението за Топра хисаръ било прибързано, но той разпоредилъ: прѣзъ нощьта 217-а германска дивизия да завладѣе непрѣменно селото.

Тъй че радостьта се указа напразна. При всичкитѣ крайни усилия, употрѣбени отъ частитѣ на Източната настжпателна група, тѣ не можаха и прѣзъ нощьта да заематъ даденитѣ имъ обективи, освѣнъ Конната дивизия.

Боя при Източната група.

Въ изпълнение на оперативната заповѣдь по Източната група, усилената Конна дивизия тръгнала въ 9 ч. пр. пл. и къмъ 9 ч. 30 м. успѣла да заеме прѣднитѣ неприятелски окопи и да се насочи къмъ в. 63. Тукъ колонитѣ ѝ посрѣщнати отъ гжсти неприятелски вериги, били принудени да залегнатъ и да открияТъ огънь Противникътъ проявявалъ най-силна съпротива и боятъ се силно затегналъ. Пратенитѣ нѣколко заповѣди, за по-нататъшно напрѣдване, не помогнали и генералъ Колевъ билъ принуденъ да излѣзе напрѣдъ и лично да провѣри причината на задръжката. Това повлияло и веригитѣ скочили, обаче направили десятки крачки и обстрѣляни силно, тѣ отново залѣгнали. Указало се, че германската бригада Боде, която трѣбвало да настжпва въ лѣво отъ Конната дивизия, била задържана, поради което лѣвото крило на дивизията се явявало силно изложено. Въ образувалия се голѣмъ

интервалъ противникътъ се опитвалъ да контръ-атакува, поради което генералъ Колевъ усилилъ лѣвата си колона съ 2 роти, а генералъ Кантарджиевъ му изпратилъ двѣ дружини отъ 11-й маршеви полкъ, които моментално били насочени да запълнятъ интервала и да съдѣйствуватъ за атаката на в. 74 и с. Чатмаларъ. Това дало тласъкъ на частитѣ, които бързо прѣминали въ настъпване. Къмъ 4 ч. сл. пл., 8 ескадрона съ 3 непріятелски роти се появили прѣдъ крайния дѣсенъ флангъ на дивизията, и, за тѣхното посрѣщане, е билъ изпратенъ 2-й коненъ полкъ, който заедно съ дѣсната колона на полковникъ Табаковъ успѣлъ бързо да ги отхвърли.

Частитѣ отъ центъра, къмъ 5 ч. сл. пл., слѣдъ упоритъ бой, заели гребена по в. д. 74 и 70, а слѣдъ малко, подпомогнати отъ Лейбъ-гвардейския, 2-й 6-й и 9-й конни полкове, завладѣли цѣлата линия—вдѣсно и влѣво отъ горѣпоменатитѣ височини. Щомъ е било получено горното донесение, началникътъ на Източната група заповѣдалъ на генералъ Колева: „а) да изпрати колкото свободни части има къмъ с. Карлжькьой, за да пробие още сжщата вечеръ непріятелската позиция и да се стигне до линията при Кюстенджа и б) да настъпи още сжщата вечеръ и да завладѣе с. Чатмаларъ и с. Тузла, слѣдъ което по-голѣмата часть отъ силитѣ си да прѣнесе къмъ Карлжькьой. Слѣдъ малко той допълнилъ заповѣдьта си: „генералъ Колевъ, съ лѣвата си колона, да атакува прѣзъ нощьта и да заеме с. Чатмаларъ, а 11-й маршевъ полкъ, като влѣзе въ свръзка съ бригадата Боде, да атакува прѣзъ нощьта и да заеме с. Карлжькьой. Послѣдната заповѣдь не можла да се изпълни, понеже боятъ се свършилъ много късно, частитѣ трѣбвало да се уреждатъ и мжчно било да се насочатъ за нощна атака, по непозната мѣстность. 11-й маршевъ полкъ сжщо не атакувалъ, понеже била получена слѣдната допълнителна заповѣдь на генералъ Кантарджиева: „Понеже 217-а германска дивизия, по уважителни причини, не ще атакува прѣзъ нощьта, нощната атака на 11-й маршевъ полкъ се отмѣнява".

217-а дивизия, вмѣсто да се насочи право на обектива си—с. Топра Хисаръ, е приела въ дѣсно (донесение отъ началника на Сборната дивизия). Бригадата Боде, къмъ 10 ч 20 м. пр. пл., напрѣднала едва на около 800 крачки отъ първоначалното си положение (понеже артилерийскиятъ огънь не й указалъ нужното съдѣйствие). 217-а германска дивизия се насочила стремително напрѣдъ, но, понесла чувствителни загуби отъ силния артилерийски огънь, почнала да се спира и въобще бавно продължавала движението. Въпрѣки силнитѣ настоявания, тя не е могла да усили настъпването и трѣбвало често пжти да залѣга. Нейнитѣ прѣдни части достигнали вече до първитѣ непріятелски окопи, били посрѣщнати съ ураганенъ и силенъ магазиненъ и картеченъ огънь, който ги заставилъ

да се отдръпнатъ. Казваха, че тѣ даже влѣзли въ непріятелската позиция, но контра-атакувани отъ значителни сили, били отхвърлени назадъ съ голѣми загуби. Въ всѣки случай, германската дивизия бѣ силно пострадала тоя день.

Къмъ 4 ч. сл. пл., генералъ Кантарджиевъ получилъ донесение, че 217-а германска дивизия почнала да настъпва бързо къмъ Топра хисаръ, а слѣдъ малко полковникъ Берендъ (началникъ на артилерията въ източната група) му доложилъ, че Топра хисаръ окончателно падналъ. Това се потвърдило и отъ други германски офицери, които почнали да му честитятъ успѣха. Генералъ Кантарджиевъ, все още невѣрвайки, не допусналъ да се съобщи тая новина на останалитѣ части, но когато капитанъ Бартенверфе дошелъ и, съ високъ гласъ прѣдъ всички, му доложилъ, че Топра хисаръ е вече взетъ, той извикалъ по телефона началника на дивизията генералъ-майоръ Либескиндъ, който му съобщилъ, че още въ 4 ч. сл. пл. селото е било взето отъ войскитѣ му. Тогава генералъ Кантарджиевъ донесълъ на федмаршалъ Макензена и съобщилъ на частитѣ радостната вѣсть. — Указало се слѣдъ малко, че донесенията били невѣрни и настъпило силно разочарование у всички, поради което генералъ Кантарджиевъ заповѣдалъ непрѣменно да се вземе селото още сжщата нощь.

Сборната дивизия настъпила въ 9 ч. пр. пл., съ дѣсния си флангъ напрѣдъ, и къмъ 9 ч. 30 м. заставила противника да отстъпи отъ прѣднитѣ си окопи къмъ в. 93 (Балабанаръ тепе); обаче 35-й и 36-й полкове (лѣвия флангъ), неподкрѣпени съ достатъчно артилерия, се движели много бавно. Въ 3 ч. сл. пл., 53-й полкъ достигналъ съ лѣвия си флангъ около южния край на с. Едилкьой и се изравнилъ съ дѣснофланговата дружина отъ 35-й Вратчански полкъ, обаче 36-й полкъ не можалъ да напрѣдне. Непріятелски роти и групи настъпили и заели нѣкой прѣдни пунктове срѣщу тоя полкъ и, при всичкитѣ подканвания отъ началницитѣ и отъ съсѣдитѣ, той продължавалъ да остава на мѣстото си. Генералъ Кантарджиевъ получилъ донесение отъ капитанъ Бартенверфе, че 8-й Приморски полкъ е тръгналъ бавно отъ изходното си положение, което причинило забавянето и на лѣвия флангъ на германската дивизия. Запитанъ началникътъ на Сборната дивизия, донесълъ тъкмо обратното, а именно: „217-а германска дивизия се е подала по на истокъ отъ дадената й насока и между нея и 8-й Приморски полкъ се образувала междина отъ която противникътъ развива силенъ артилерийски и картеченъ огънь и прѣчи на напрѣдването на полка". Понеже главния ударъ е трѣбвало да бжде нанесенъ отъ 217- германска дивизия, генералъ Кантарджиевъ заповѣдалъ на 8-й приморски полкъ да заеме, макаръ и слабо, тая междина и съ това да влѣзе въ свръзка съ германската дивизия.

Настжпването на 35-й и 36-й полкове продължавало да бжде неуспѣшно. Въ редяцитѣ на Източната група се казва така: „Прѣзъ тоя день, поради силния непріятелски огънь и опититѣ на противника на нѣкой мѣста да мине въ настжпване, напрѣдването на частитѣ отъ Източната група ставаше много трудно; не можа да се достигне желаѣния успѣхъ. Противникътъ бѣ отблъснатъ отъ прѣднитѣ си позиции и отстжпи въ бѣгство; нашитѣ части заеха тия прѣдни позиции, а противникътъ се настани на главната си позиция".

Частитѣ отъ Източната група заношували: Конната дивизия съ прѣднитѣ й части — в. в. 39, 70, и 74; 217-а германска дивизия — южно отъ с. Муритано Биюкъ и южно отъ Топра Хисаръ; Сборната дивизия на височинитѣ прѣдъ юго-западния край на Топра Хисаръ — южнитѣ склонове на в. 93 — височинитѣ южно отъ с. Едилкьой — височинитѣ 1 клм. сѣверно отъ Казичи.

Понеже прѣзъ тоя день непріятельтъ указалъ отчаяна съпротива, генералъ Кантарджиевъ рѣшилъ да атакува прѣзъ нощьта и далъ съотвѣтната заповѣдь, но понеже началникътъ на 217-а германска дивизия, поради понесенитѣ загуби, умората на хората и нуждата отъ попълване на бойнитѣ припаси, молилъ да се отмѣни нощната атака, тя не се състояла.

20 Октомври.

Боятъ при Западната група.

Прѣзъ нощьта срѣщу 20, само прѣдъ дѣсния флангъ на I Софийска дивизия произлѣзе сериозно сблъскване. Къмъ 2 ч. прѣзъ нощьта, нѣколко непріятелски дружини, построени въ 4 линии, пълзешкомъ се приближили до позицията на 41-й полкъ, съ намѣрение — да го издебнатъ спящь и да завладѣятъ позицията му. Първата линия вече достигнала до окопитѣ и щѣла да се хвърли на щикъ, обаче секретитѣ ги забѣлѣжили и успѣли да прѣдопрѣдятъ полка, който, като ги подпуснали близко, изведнажъ открилъ честъ огънь и надлалъ силенъ викъ ура. Противника, изненаданъ, бързо повърналъ назадъ и се скрилъ въ долътъ. Изглеждало, че това сж нѣкои нови части, защото дотогава противника никога не се е приближавалъ на повече отъ 1000 крачки. По труповетѣ се видѣло, че атакующитѣ били руси.

По останалия фронтъ на армията имаше цѣлата нощь постоянна прѣстрѣлка между патраулитѣ и прѣднитѣ части. Санитаритѣ дълго врѣме шетаха по бойното поле и прибираха раненитѣ; на прѣвързочнитѣ пунктове и въ дивизионнитѣ лазарети лѣкаритѣ продължаваха непрѣкжснато да работятъ до разсъмване. Подвозваха се патрони и припаси; пристигаха и отиваха постоянно ординарцитѣ, носящи заповѣди

и донесения. На сутриньта, мъглата спомогна на нашата пѣхота безъ жертви да се приближи повече до непріятелскитѣ окопи, но щомъ бѣ забѣлѣзана, тутакси я посрѣщнаха съ огънь, и борбата, отъ пунктъ на пунктъ, бързо се подзе по цѣлата линия. Земята пакъ се раздруса и небето отново ревна отъ думтежитѣ на топовната канонада.

Софийци, озлобени отъ проявеното вчера непріятелско упорство и рѣшени непрѣменно да изтласкатъ противника отъ укрѣпленията, се хвърлиха стремително напрѣдъ и, съ шопската си упоритость, като послаха съ трупове стръмнинитѣ, прѣгазиха теленитѣ мрѣжи и съ потресна ура, подобна на оная при Селиолу и Албасанъ, нахълтаха въ окопитѣ. Слѣдъ прѣвземането на едната линия, тѣ, по петитѣ на бѣгащитѣ, се втурнаха къмъ втората линия и, поваляйки настигнатитѣ съ ножоветѣ си, успѣха най-послѣ да завладѣятъ цѣлата непріятелска позиция. Противника бѣ битъ много злѣ.

Турцитѣ сжщо настжпиха сутринта и, къмъ 8 ч. пр. пл., 15-а дивизия, като завладѣ прѣднитѣ непріятелски позиции, продължи да прѣслѣдва по-нататъкъ. Прѣслѣдването можеше да бжде по-пълно, ако командиритѣ на корпуса не бѣ запо-вѣдалъ на частитѣ да се спратъ и да прѣслѣдватъ само съ артилерийски огънь, (по-нататъшното движение било опасно, понеже съсѣдитѣ не били заели още непріятелскитѣ позиции). Но нека бждемъ по подробни.

25-й Драгомански полкъ (отъ II Софийска бригада), който прѣзъ нощьта бѣ изрѣзалъ теленитѣ мрѣжи у в. 132, призори, съ бой на ножъ, зае тоя върхъ и се затвърди на него и противникътъ бѣ принуденъ да отстжпи съ бѣгство. 2-а дружина отъ полка, която прѣзъ нощьта два пжти се бѣ опитвала да рѣже теленитѣ мрѣжи и сутриньта бѣ контра-атакувана, получи заповѣдь отъ началника на дивизията да атакува отново най-енергично и да завладѣе в. 122. Поддържана отъ силенъ артилерийски огънь, дружината, въ 9 ч. 40 м. пр. пл., успѣ да изтласка съ ножъ противника и да завладѣй окопитѣ по тая височина. Едноврѣменно съ I Софийска бригада, Драгоманци продължиха настжпването си и къмъ 2 ч. сл. пл. успѣха окончателно да изтласкатъ противника и отъ в. 151.

Частитѣ на I-а Софийска бригада тръгнаха въ атака въ 8½ часа сутриньта и бѣха посрѣщнати съ прѣвъзходенъ накръстенъ артилерийски огънь. 1-й Софийски полкъ, който още прѣзъ нощьта бѣ изрѣзалъ теленитѣ мрѣжи по склона на в. 161, продължи стремително напрѣдъ къмъ самия връхъ, а 6-й Търновски полкъ, слѣдващъ вляво и на една линия, почна да изостава назадъ и бойния му редъ слѣдъ малко се яви въ устжпъ на 1-й полкъ. Началника на дивизията и командира на бригадата нѣколко пжти заповѣдаха на командира на 6-й Търновски полкъ да употрѣби всички усилия за напрѣдването на полка и най-послѣ за да подтикнатъ частитѣ напрѣдъ, раз-

поредиха да му се изпрати за съдѣйствие 4-а батарея, а останалитѣ батареи да открияТъ ураганенъ огънь. Къмъ 12 ч. и 15 м., противника вече силно разколебанъ почна да се отдръпва отъ окопитѣ при село Арабаджи. . . . Тогава командира на 2-а Търновска дружина капитанъ Константиновъ грабна 2—3 взвода отъ 7-а рота и се спусна слѣдъ отстжлающитѣ. Това увлече и останалитѣ търновски роти, които стремително се хвърлиха напрѣдъ и почнаха да гонятъ отстжпващия противникъ къмъ в. 159. Въ това врѣме 1-й Софийски полкъ бѣ вече близо до в. 161. Това отстжпване на противника подъ удара на Търновци и подъ ураганитѣ на цѣлата артилерия на бригадата, скоро се обърна въ паническо. То се прѣдаде по цѣлата линия и неприятелскитѣ батареи едва успѣха да закачатъ и въ кариеръ да отстжпятъ на другия гребенъ. Нѣкои неприятелски части се опитаха да се спратъ въ по-заднитѣ окопи; тѣ се гушиха тамъ извѣстно врѣме, обаче Софийци и Търновци наближаваха и тѣ отново скачаха да бѣгатъ. Обхождаха ги, кастигаха ги, и така, съ прѣслѣдване по петитѣ, лѣтяха шопитѣ напрѣдъ, докато не заеха главната отбранителна линия.

Къмъ 1 часа и 30 м., 1-й Софийски полкъ бѣ вече завладѣлъ в. 161 и се затвърди на него, а 6-й Търновски полкъ прѣслѣдваще по южния сѣфронъ на по-надалечния в. 159 и къмъ 3 ч. и 30 м. сл. пл. успѣ да завладѣе тоя върхъ.

III-а Софийска бригада, която прѣзъ нощьта бѣ атакувана отъ руситѣ, настжпи въ 8 ч. пр. пл. въ двѣ колони и къмъ 2 часа, дѣсната достигна на 300—400 крачки до неприятелската позиция, гдѣто усилена съ 1-а рота 41-й полкъ, се хвърли на ножъ и, къмъ 1 часа и 50 м. сл. пл., завладѣ в. 143, а лѣвата й колона по сжщия начинъ завладѣ в. 137. — Къмъ 4 ч. сл. пл., дѣсната колона продължи настжпването си и въ 5 ч. и 30 м. зае гребена спускащъ се сѣверо-западно къмъ с. Расово, а двѣтѣ роти на подполковникъ Георгиевъ (отъ 41-й полкъ) заеха самия върхъ 158.

По тоя начинъ 1-а Софийска дивизия успѣ да разбие противника и да заеме главната му отбранителна позиция по линията Дунава—Сапата Баца – в. 161 – в. 151 — в. 142 (западно отъ Кокарджа). Противникътъ бѣ отхвърленъ съ значителни загуби по цѣлата линия. Подкрѣпенъ отзадъ съ други части, той зае позиция на срѣщния гребенъ, мжчайки се непрѣменно да прикрие посоката къмъ Черна вода, за която тъй много скжлеше. Отъ разпита на плѣнници се установи, че срѣщу I-а и III-а бригади дѣйствуваха тоя день 3-й, 9 й, 66-й ромжнополкове, 241-й, 242-й руски полкове и 9-й и 14-й артилерийски полкове.

Турскиятъ корпусъ, настжпи призори и, къмъ 8 ч. и 30 м. сутринята, подъ покровителството на 9-тѣхъ си батареи (5 български), зае прѣднитѣ неприятелски окопи и руситѣ,

безъ особена съпротива, се одръпнаха къмъ с. Качамакъ, обаче командира на корпуса спрѣ дивизиитѣ си на линията Кокаржа — Чифликъ Сусусъ Али бей (за да дочака тамъ съсѣднитѣ български части). Командующи армията, слѣдещъ боя, като видѣ, че въ тоя участъкъ противникътъ е силно разколебанъ и има малко артилерия, заповѣда на командира на корпуса незабавно да продължи настжпването и да заеме линията в. 147 — с. Спапунаръ, за което той усили корпуса съ 1 българска дружина отъ 47-й полкъ. Сжщеврѣменно той заповѣда на командира на тоя полкъ (оставенъ въ негово разпореждане), съ останалитѣ си 2 дружини, да тръгне за височината Сувать югъ и да бжде готовъ за по-нататъшно настжпване.

Противникътъ продължаваше да отстжпва, виждаше се, че поради силния напоръ отъ I-а Софийска дивизия, той бѣ оголилъ фланга си при Кокарджа, поради което останалитѣ му тамъ части трѣбваше бързо да се оттеглятъ. Тогава генералъ Тошевъ допълнително заповѣда на командира на турския корпусъ, слѣдъ завладѣването на линията с. Спапунаръ — в. 147 (Коджа югъ), да продължи настжпването си по-нататъкъ, като атакува и с. Качамакъ. За още по-силна подкрѣпа на корпуса, той заповѣда на началника на I-а Софийска дивизия да го усили съ още 2 батареи.

IV-а Прѣславска дивизия настжпи въ 5 ч. 20 м. сутринята. Макаръ че частитѣ й се движеха въ районъ групово укрѣпенъ и обстрѣлванъ най-силно, все пакъ движението отиваше настойчиво и постепенно. Крайниятъ дѣсенъ флангъ на дивизията бѣ попадналь подъ силенъ фланговъ огънь и за извѣстно врѣме трѣбваше да дочака тръгването на съсѣда си (36 Козлудуйски полкъ), поради което генералъ Тошевъ телеграфира на генералъ Кантарджиева, а къмъ 8 ч. 35 м. заповѣда на генералъ Киселова незабавно да настжли съ цѣлия боенъ редъ, безъ да чака 36-й полкъ.

Дивизията, подържана отъ съсрѣдоточения огънь на батареитѣ, продължи успѣшно по-нататъшното настжпване и частитѣ й отъ центъра, слѣдъ упоритъ бой, завладѣха прѣдните неприятелски окопи и, прѣслѣдвайки противника, достигнаха сѣверно отъ пжтя Софуларъ — Бешаулъ, а лѣвия флангъ, къмъ 11 ч. 25 м., завладѣ окопитѣ на противника по линията в. 131 (сѣверно отъ с. Карабака) — в. 130 (Кавгадии). Отхвърления противникъ отстжпи съ бѣгство.

На генералъ Тошева, току завърналъ се отъ фронта на 9-а турска дивизия, началникъ щаба полковникъ Поповъ му доложи, че генералъ Киселовъ искалъ подкрѣпа и ако му се дадялъ, оставения въ разпореждането на фелдмаршала, 31-й Варненски полкъ, той щѣлъ да се опита да пробие до вечерьта Кубадинската позиция. Полковникъ Поповъ поискалъ вече тоя полкъ и фелдмаршала, поради силно затѣгналия се бой на дѣсното крило на армията, моментално се съгласилъ

да го изпрати. Тогава генералъ Тошевъ, като прѣцѣни създаденото положение отъ успѣха при турския корпусъ, отъ голѣмия пробивъ извършенъ отъ I Софийска дивизия и отъ постоянното напрѣдване на IV Прѣславска дивизия, рѣши, въпрѣки даденото второстепенно назначение на групата му, да прѣмине въ рѣшителна атака съ цѣлата Западна група и да разбие и отхвърли дѣсното неприятелско крило, за което донесе на фелдмаршала и съ № 841 получи съгласието му. Той заповѣда на генералъ Киселова да почне атаката срѣщу Кубадинъ, а за координиране на дѣйствията, щаба на армията подаде слѣднитѣ телефонограми:

а) Командиру турския корпусъ: на IV Прѣславска дивизия е заповѣдано да настжпи къмъ в. 137 и прѣслѣдвайки противника, да завладѣй Кубадинъ — Качамакъ; разпоредете 25-а турска дивизия веднага да настжпи и да атакува западната окрайна на с. Качамакъ"; и

б) Началнику Сборната дивизия: „лѣвия флангъ на IV Прѣславска дивизия успѣшно е достигналъ сѣверно по гребена Сарж югъ баиръ; центъра й се намира сѣверно отъ в. Кавгаджи (130) къмъ в. 137; дѣсния й флангъ обаче стои южно отъ с. Софуларъ, и, поради упоритото съпротивление на неприятелскитѣ групи прѣдъ нея, не може да настжпи по-нататъкъ; ако ли 36-й Козлодуйски полкъ настжпи на сѣверъ за да обхване неприятеля, то послѣдния ще бѫде плѣненъ и съ това ще се улесни общото настжпване на IV дивизия къмъ Кубадинъ. Разпоредете 36-й полкъ да настжпи енергично, като охранява дѣсния флангъ на IV дивизия".

Това бѣ къмъ 3 ч. сл. пл. и IV Прѣславска дивизия, слѣдъ половинъ часъ, безъ да дочака пристигането на 31 Варненски полкъ и настжпването на 36 Козлодуйски полкъ, прѣмина въ рѣшително настжпване. Напорътъ й бѣ тъй силенъ, че руситѣ на нѣкои мѣста не успѣха да отстжпятъ и цѣли роти бѣха плѣнени. Отъ тамъ, частитѣ се насочиха още сѣверно и, съ постепенно чистене на окопитѣ, а нѣкждѣ и съ бой на ножъ, успѣха да изтласкатъ неприятелскитѣ части още по-сѣверно. Къмъ 6 ч. вечерьта, тѣ дружно атакуваха линията в. 137 (южния отъ Кубадинъ)—с. Чобанъ Иса, и, като я заминаха, доближиха се съ фронтъ срѣщу в. 135 (югозападно отъ Кубадинъ) и в. 137 (близкия до Кубадинъ). — По тоя начинъ, IV Прѣславска дивизия успѣ да застане въ флангъ и тилъ на общото неприятелско разположение, особено на онова срѣщу Сборната дивизия при с. с. Османча и Елинкьой, поради което противника бѣ принуденъ да очисти позицинитѣ си при тия села. Това се потвърди отъ фактъ на другия день, 21 октомврий, че когато на разсъмване патрулитѣ на Сборната дивизия се приближили до тия окопи, намѣрили ги празни. Прѣзъ нощьта къмъ IV Прѣславска дивизия се присъедини и 31-й Варненски полкъ.

Дивизията взѣ въ плѣнъ 24 офицера и 2800 войници отъ 61-а и 115-а руска дивизии (242-й, 247-й, 458-й и 460-й полкове). Въ числото на плѣнницитѣ бѣ и полковникъ Лангъ.

Боятъ при Източната група.

Боятъ се развилъ така: Конната дивизия, която нощувала съ лѣвата си колона на в. 74, съ срѣдната колона на в. 70 и съ дѣсната южно отъ в. 39, настжпила сутринята срѣщу противника по линията с. Чатмаларъ—в. 51—с. Тузла. При утринната мъгла, частитѣ се приближили до окопитѣ на противника и къмъ 8 ч. сутринята боя вече пламтялъ по цѣлата позиция. Пѣхотата натискала тъй силно, че противника почналъ бързо да се отдръпва къмъ с. Урлукьой и въ 9 ч. 30 м. били вече завладѣни с. с. Тузла, Чатмаларъ и Карлжиой. На тая линия, поради огъня на всичкитѣ неприятелски батареи отъ главната позиция, настжпването било спрѣно. Генералъ Колевъ нѣколко пжти заповѣдалъ да се тръгне напрѣдъ, обаче това повлиявало частично. Напрѣгали се крайни усилия, но мжчно било да се прѣмине зоната на силния неприятелски ураганенъ огънь. Именно въ това врѣме генералъ Колевъ получилъ заповѣдь отъ Фелдмаршала: „Понеже голѣми неприятелски колони се отдръпвать по пътищата въ тила, то конницата, съ всичкитѣ й придадени части, да атакува противника прѣзъ Урлукьой къмъ Хаджи Дилюкъ".

Генералъ Колевъ отново заповѣдалъ на полковникъ Иванова (началникъ на лѣвата колона) да вдигне 16-й Ловченски полкъ и да атакува стремително. Полкътъ тръгналъ, но попадналь отново подъ силенъ обстрѣлъ, билъ принуденъ да спре; а въ това врѣме се показали нови неприятелски части, които се спущали отъ с. Мулчьова. Отстжпването на противника съ дълги колони въ тила, както това се съобщавало отъ щаба на Макензенъ, не се потвърдило, а имало само движение на отдѣлни кола, автомобили и пр. Генералъ Кантарджиевъ, потревоженъ отъ донесението, направено отъ единъ германски офицеръ, че Ловченския полкъ се отказалъ да настжпва, направилъ провѣрка и се указало, че спирането на полка било врѣменно, поради блатистата мѣстность и силния обстрѣлъ, и той вече успѣшно напрѣдвалъ. Това било окуражение за тоя полкъ, комуто най-много се дължи успѣхътъ на Източната настжпателна група тоя день.

Появилитѣ се нови неприятелски части затѣгнали боя. Прѣмето летяло и деньтъ билъ на привършване и, ако ли противникътъ би останалъ и прѣзъ нощьта на позицията, едва ли можало да се очакватъ повече успѣхи. Послѣдвали нови подканвания отъ генералъ Кантарджиева и отъ фел-

маршала, обаче при създадената обстановка, тѣ не могли да повлияятъ. Само когато се задали частитѣ отъ дѣсната колона на полковникъ Табакова, които слѣдъ заемането на с. Тузла, се насочили въ помощь на централната колона, тогава вече послѣдвалъ новъ натискъ и противникътъ билъ принуденъ да отстжпи съ бѣгъ по долищата къмъ с. Мулчьова. Това е било къмъ 5 ч. сл. пл. Тукъ особено се отличила една дружина отъ Ловченския полкъ, която атакувала и прѣвзела съ ножъ едно затворено укрѣплѐние.

По тоя начинъ усилената Конна дивизия, при най-упорита съпротива и подъ най-ефикасенъ огънь, успѣ да пробие и да заплаши фланга на непріятелската група при Топра Хисаръ и то, почти едноврѣменно съ IV Прѣславска дивизия отъ Западната група, която, въ 5 ч. сжщата вечерь, напрѣдна къмъ Кубадинъ и заплаши дѣсния флангъ на Топра-Хисарската група.

217-а германска дивизия, на която било заповѣдано за 20 септември: „да атакува противника при с. Муритано, да заеме с. Топра-Хисаръ и да прѣслѣдва противника сѣверно", е водила силенъ упоритъ бой за завладѣване на непріятелската позиция прѣдъ с. Топра Хисаръ, но, поради срѣщнатия силенъ отпоръ, напрѣдването ѝ отивало много бавно. Бригадата Боде сжщо настжпвала много трудно и, въ 6 ч. сл. пл., тя успѣла да достигне едва на 800 м. отъ първитѣ непріятелски окопи при с. Урлукьой. Генералъ Кантарджиевъ заповѣдалъ на тая бригада: „прѣзъ нощьта и на другия день, съ съдѣйствието на Конната дивизия, да си пробие пжть прѣзъ главната непріятелска позиция и да се яви въ тилъ на Топра Хисаръ и съ това да укаже помощь на 217-а германска дивизия". Обаче това по неизвѣстни причини не станало.

Сборната дивизия продължила бавното си настжпление подъ най-силенъ артилерийски обстрѣлъ. Особено мжчно настжпвалъ 35-й Вратчански полкъ, а почти че не напрѣдналъ 36-й Козлудуйски полкъ, (понеже слабата имъ артилерия не можла да задуши непріятелската и да облегчи настжпването имъ.) Едва къмъ 11 ч. пр. пл. се очертало едно по-бързо настжпване на дѣсния флангъ на тая дивизия (I бригада).

21 октомври.

Боятъ при Западната група.

На I Софийска дивизия, която бѣ заела вече главната непріятелска отбранителна линия отъ Дунава до в. 142 (западно отъ Кокарджа), прѣдстоеше, като остави заслонъ по в. в. 137, 135 и 159, съ останалитѣ си части да атакува противника на линията в. в. 149 (западно отъ с. Идрисъ) — в. 147 (Идрисъ Куюсу), гдѣто и да се затвърди. Командирътъ

на II бригада полковникъ Цонковъ, вмѣсто да настжпли право къмъ дадения му обектъ, рѣшилъ да остави 2 роти въ заслонъ на в. 151, а съ останалитѣ си сили (3 и половина дружини отъ 25-й Драгомански полкъ и батареитѣ), въ 5 ч. 30 м. сутринята, да се отдръпне назадъ и отъ тамъ, въ походенъ редъ, по шосето за Кокарджа, да се насочи за в. 147 (Идрисъ Куюсу). Тоя погрѣшенъ маршъ забави цѣлъ денъ бригадата и я откъсна много отъ фронта и едва къмъ 5 ч. вечерьта тя успѣ да заеме обекта си (в. 147). — Това закъсняване стана причина за слабото напрѣдване на цѣлата дивизия тоя день и можеше да донесе безредие при отпарянието ѝ мѣсто по фронта отъ 15 турска дивизия, на която тя се бѣ явила въ тилъ*).

1-й Софийски полкъ, слѣдъ като сбилъ прѣднитѣ непріятелски части, се насочилъ, прикрито задъ единъ ридъ, къмъ в. 151, а дѣснофланговата дружина отъ 6-й Търновски полкъ се спуснала безпрѣпятствено въ дола Керазлж Колакъ и се насочилъ по склона сѣверно отъ в. 151. Лѣвофланговата дружина отъ тоя полкъ, насочена сѣверо-източно отъ гребена Караманджа, срѣщнала силна съпротива и била принудена да се спрѣ. Противникътъ се опиталъ да атакува лѣвия флангъ на 6-й Търновски полкъ, но посрѣщнатъ съ силенъ пѣхотенъ и артилерийски огънь, билъ принуденъ да се отдръпне. Изобщо 6-й Търновски полкъ, силно обстрѣлванъ, слабо напрѣдна тоя день.

Къмъ 11 ч. 30 м. пр. пл. 1-й Софийски полкъ, завладѣлъ вече гребена сѣверо-източно и юго-западно отъ в. 151, тръгналъ къмъ слѣдующия гребенъ, отъ което, поради спирането на Търновци, се образувала голѣма междина, за попълването на която подполковникъ Лазаровъ изпратилъ една дружина, но понеже и това не помогнало, наложило се на Софийци да се спратъ и окопаятъ, като за спечелване повече теренъ, били изпратени напрѣдъ силни вериги, които къмъ 6 часа вечерьта завладѣли и гребена около в. 142. При настжпването на тоя день, липсването на II-а Софийска бригада отъ фронта (погрѣшния маршъ къмъ с. Кокарджа) бѣ наложило едно разтѣгание на I-й Софийски полкъ къмъ изтокъ и търсяние на връзка съ Турския корпусъ, поради което за да се запълни образувалия се голѣмъ интервалъ между двата полка, командирътъ на бригадата изпратилъ 2 роти подъ командата на капитанъ Миликиевъ, които къмъ 9 часа вечерьта заели мѣстото си. По тоя начинъ I-Софийска бригада бѣ успѣла да избѣгне противника и отъ втората му линия. III-а Софийска бригада бѣ заела контръ-форситѣ на в. в. 138, 161

*) Тоя маршъ е необяснимъ, още повече, че обектива—в. 147 (Идрисъ—Куюсъ) се е намиралъ отъ първоначалното положение на бригадата (сутринята) на нѣкакви си 7—8 клм.

и 159 и се затвърдила на тѣхъ. Неприятелскитѣ части, при 6 полски и 1 гаубична батареи, подпомогнати отъ артилерията на мониторитѣ, цѣлъ день обстрѣлвали разположението на тая бригада.

Турскиятъ корпусъ настжпилъ въ 7 часа сутриньта и генералъ Тошевъ забѣлѣзалъ, че напрѣдването отива бавно, а противникътъ се оттегля масово къмъ с. Качамакъ, заповѣдалъ на Хилми паша: „*дъснофланговата 25-а дивизия да настжпи стремително и да атакува село Качамакъ*". На извиненията, че бавното настжпване ставало поради изчакване да се изравни Прѣславската дивизия, генералъ Тошевъ отново му заповѣдалъ: „*25-а турска дивизия да не се съобразява съ IV-а Прѣславска дивизия, която е принудена постепенно да форсира силно заета и яко укрѣпена позиция, а сама незабавно да атакува село Качамакъ*". Въпрѣки това, настжпването всѣ пакъ отивало бавно. Тогава се намѣсили и двѣтѣ български батареи, пристигнали при 25-а турска дивизия и съ бързия си огънь скоро разколебали противника, и той скоро напусналъ и послѣднитѣ си окопи при село Качамакъ. Насърдчените турци настжпили и, къмъ 1 ч. 25. м., завладѣли селото.

Лѣвиятъ флангъ на 15-а турска дивизия не можа да напрѣдне, поради забавянето на II-а Софийска бригада, която, както се каза по-горѣ, вмѣсто да отиде право на обекта си, е била насочена прѣзъ село Кокарджа и, само къмъ 5 ч. сл. пл., когато II-а Софийска бригада се появила на бойния фронтъ, дивизията настжпила напрѣдъ, заела линията вдѣсно отъ в. 147 и се свързала съ 25-а турска дивизия. Корпуса взелъ много плѣнници и трофеи: пушки, муниции, материали и 3 картечници.

IV-а Прѣславска дивизия, поради утринната мъгла, бѣ принудена да забави настжпването си и, едва къмъ 5 ч. 30 м. сутринята, артилерията ѝ, поставена прѣзъ нощьта на близки позиции, откри точенъ и бързъ огънь и частитѣ тутатски тръгнали напрѣдъ. Поради силния обстрѣлъ, тѣ били принудени да се прѣцѣждатъ, да прибѣгватъ и постепенно да се приближаватъ къмъ неприятелскитѣ окопи, маскирани и оградени съ телени мрѣжи, прѣдъ които пѣхотния и картеченъ огънь метялъ пространството и падинитѣ по него. Юнацитѣ напирали, прѣминавали отъ възвишение къмъ възвишение, прѣскачали изкуственитѣ прѣпятствия и съ ножъ чистили по редъ окопитѣ. Значително засиления прѣзъ нощьта противника се мѫчилъ да даде послѣденъ отпоръ. Заелъ послѣднята си позиция, около близкия до село Кубадинъ в. 137, съ гжста двугообразна верига и извадилъ на линията всичкитѣ си подкжки, той развивалъ най-честъ пушеченъ и картеченъ огънь, а батареитѣ скрити задъ селото, изсипвали най-усилени урагани. Това е билъ оня моментъ, въ който боя виси на конецъ и когато мало малкото разколебаване у атакуюция, немину-

донася разбиването. Но нищо не помогнало; разяренитѣ прѣславци били вече близо и се хвърлили за послѣденъ ударъ. Противника на мѣста се разколебалъ, но по-голѣмата му часть, стрѣляйки да послѣдния мометъ, чакала въ окопитѣ си. . . И послѣдовалъ силенъ ударъ и руския фронтъ билъ повалент... Започнало се прѣслѣдване по петитѣ и противника билъ вече окончателно изтласканъ отъ селото.

Тоя бой е билъ единъ отъ най-упорититѣ по цѣлия фронтъ, — бой срѣщу руски части, които не тъй лесно можали да се изтласкатъ отъ позицититѣ. Напрѣдването на дивизията било съпрѣгнато съ много трудности и изисквало крайни усилия. — Атаката била почната въ 10 ч. пѣ. пл., а противникътъ билъ изтласканъ отъ Кубадинъ едвамъ въ 5 часа вечерьта, слѣдователно въ тия 7 часа прѣминати били съ бой само нѣкакви три — четири километра.

По тоя начинъ село Кубадинъ, тоя възелъ на 32 радиални пѫтища и четири шосета, окончателно вече бѣ завладѣно. Пѫтя за Меджидие, Черна вода и Кюстенджа бѣ вече открить и неприятелскитѣ крила бѣха сериозно заплашени съ отрѣзване. Противникъ не можеше нигдѣ повече да се одържи въ района на главната отбранителна линия и трѣбваше да чисти по цѣлия фронтъ, и да бѣга далечъ на сѣверъ.

Боятъ при Източната група

На Конната дивизия било заповѣдано: а) съ по-голѣмата часть отъ силитѣ си да настжпи и завладѣй височинитѣ сѣверно отъ пѫтя с. Текиръ гьолъ, в. 91 (Ени тепе) и с. Абдула; б) съ по-малката часть да съдѣйствува на 217-а германска дивизия и да разбие противника съвмѣстно съ бригадата Боде и в) да разузнава въ сѣверна и сѣверо-източна посока. Боятъ се развилъ така: 2-й тежки артилерийски полкъ прѣзъ нощьта е билъ изнесенъ на позиция напрѣдъ. Лѣвата колона се насочила къмъ с. Мулчьова, а дѣсната настжпила по провлака. Послѣдната срѣщнала силно съпротивление, особенно отъ картечния огънь отъ параходитѣ и била принудена да се отегли назадъ къмъ изхода на провлака. Лѣвата колона продължила настжпването си и артилерията ѝ бързо разколебала противника. Лѣвия флангъ на тая колона, още въ 7 ч. сутринята, безъ да дочака бригадата Боде, се насочилъ стремително къмъ с. Мулчьова, а слѣдъ него тръгналъ и центъра ѝ. Подъ тоя силенъ натискъ, противникътъ, находящъ се източно отъ с. Мулчьова, почналъ вече да отстжпва. 16-й Ловчански и 11-й маршевъ полкове (отъ тая колона) къмъ 10 ч. пр. пл. атакували стремително и заели в. 62 (източно отъ с. Мулчьова). Неприятелскитѣ части се отдръпнали къмъ в. 91. По тоя начинъ билъ вече отворенъ прозореца за конницата и генералъ Колевъ тутакси я насочилъ въ посока на Кюстенд-

жа. Полското артилерийско отдѣление на подполковникъ Данева бързо се изнесло на в. 82 и открило ураганенъ огънь по отстѫпающия непріятель. Генералъ Колевъ изпратилъ слѣдното донесение на началника на Източната група: „Дѣсниятъ флангъ на пѣхотата вече е заелъ гребена сѣверно отъ в. 82, а лѣвиятъ е южно отъ с. Мулчьова; сега се настѫпва къмъ в. 91; обаче бригадата Боде още е назадъ; моля да й се заповѣда да настѫпи, за да осигури фланга ми, та да мога да се прояви по-ефикасно маневрътъ на дивизията къмъ Топра Хисаръ; около Текиръ гьолъ се появиха силни непріятелски конни части; ядрото на Конната дивизия групирамъ юго-източно отъ в. 82, за да запазя дѣсния флангъ и да срѣщна тия части".

Къмъ 11 ч. 30 м. пр. пл., лѣвиятъ флангъ на пѣхотата се приближилъ вече до с. Мулчьова и непріятелскитѣ части, които до това врѣме се крили задъ селото, настѫпили неочаквано по фланговетѣ и открили силенъ картеченъ и пушченъ огънь. За подкрѣпа е било извикано пакъ полското отдѣление на подполковникъ Данева, което съ бързъ огънь почнало да фланкира непріятелската пѣхота и слѣдъ нѣколко урагани, противника отстѫпилъ съ бѣгство. Виждало се какъ казацитѣ съ камшици се мѫчили да повърнатъ бѣгащитѣ линии. Къмъ 12 ч. по пладнѣ, с. Мулчьова е било вече въ рѫцѣтѣ на нашата пѣхота и съ това окончателно е билъ изплашенъ флангътъ и тилътъ на войскитѣ при Топра Хисаръ. Въ това врѣме Конната дивизия успѣла да заеме с. Текиръ гьолъ и да се съедини съ отряда на полковникъ Табаковъ вече форсиралъ провлака.

Слѣдъ заемането на с. Мулчьова, генералъ Колевъ повѣдалъ общо настѫпление къмъ в. 92 (сѣверно отъ Мулчова); обаче конницата, срѣщнала прѣдъ себе си втората отбранителна линия, южно отъ с. Хаджи Дилюкъ, и била принудена да се спре. Противникътъ напусналъ с. Топра Хисаръ и заелъ позиция по височитѣ сѣверно отъ това село.

На 217-а германска дивизия било заповѣдано за тия дѣнь: „Ако разчита на сигуренъ успѣхъ, да продължи атаката и да завладѣй с. Топра Хисаръ; въ противенъ случай — да затъвърди здраво на заетата позиция, да приведе частитѣ си въ редъ и да чака втора заповѣдь". Дивизията могла да достигне до прѣднитѣ позиции при Топра Хисаръ, гдѣто отново била принудена да спре. Положението й било ужасно. Метла отъ куршуми и ураганни шрапнели вилнеяли по фронта й. Понеже бригадата Боде настѫпвала бавно и разтъгнато, генералъ Кантарджиевъ заповѣдалъ на тая бригада и на каквито части може 217-а германска дивизия да настѫпватъ източно отъ Топра Хисаръ, безъ да чакатъ падането на това село. Изпълнена ли е била тая заповѣдь не се виждало отъ релящитѣ на генералъ Кантарджиева, освѣнъ, че нощта пр-

тивникътъ, заплашенъ съ отрѣзване отъ усилената Конна дивизия, е напусналъ селото, тогава тая дивизия е влѣзла въ него. На германската дивизия и тоя день се бѣ падналъ тежкъ жребий. Указало се послѣ, че окопитѣ при Топра Хисаръ сж били съвсѣмъ слабо повредени отъ тежката германска артилерия . . . При това, за да не излагатъ частитѣ си подъ моралния потрѣсъ на артилерийския огънь, ромжнитѣ изваждали войскитѣ си денемъ вънъ отъ селото и въ страни и, само нощемъ или когато атакующия приближавалъ. тогава, по ходоветѣ за съобщения, ги изкарвали на бойната линия. — Ето защо германската пѣхота е била посрѣщана отъ ромжнски части, неразколебани и непострадали отъ огъня.

На Сборната дивизия е било заповѣдано: „да атакува противника прѣдъ себе си, като подържа тѣсна връзка съ IV Прѣславска дивизия, достигнала вече до с. Чобанъ Иса, и вдѣсно съ 217-а германска дивизия". Дѣйствията й се развили така: на дѣсния флангъ, 8-й Приморски полкъ съдѣйствувалъ прѣзъ нощьта на 217-а германска дивизия при усилията й да завладѣй прѣднитѣ непріятелски позиции. Къмъ полунощь патрулътъ отъ 36-й Козлодуйски полкъ достигналъ теленитѣ мрѣжи при с. Османча, прѣрѣзалъ ги и намѣрилъ окопитѣ праздни. Двѣтѣ изпратени роти отъ 53-й полкъ, въ 5 ч. сутринята, сжщо намѣрили непріятелската позиция при с. Едилкьой опразнена. Само прѣдъ 8-й Приморски полкъ противникътъ все още стоялъ въ силнитѣ си окопи. Генералъ Кантарджиевъ заповѣдалъ общо прѣслѣдване и, къмъ пладнѣ, 36-й Козлодуйски полкъ миналъ с. Аджемлеръ и настѫпилъ на сѣверъ; 35-й полкъ миналъ с. Османча и сжщо настѫпилъ на сѣверъ; 53-й полкъ сигналъ на 600 крачки до теленитѣ мрѣжи на непріятелската позиция при с. Узунларъ; само 8-й Приморски полкъ билъ задържанъ отъ непріятелската артилерия и картечници, разположени сѣверно.

Къмъ 2 ч. сл. пл., I бригада отъ Сборната дивизия завладѣла с. Узунларъ, а II бригада отблъсиала противника находящъ се сѣверно отъ с. Османча. Частитѣ отъ Източната група имали тия дни загуби: убити 5 офицери, 7 кандидатъ офинери и 374 войници; ранени: 32 офицери, 18 кандидатъ офицери и 3526 войници. Загубитѣ на 217-а германска дивизия и бригадата на Боде останали неизвѣстни.

И тъй на 21-и септември и Източата настѫпателна група успѣ да повали лѣвото непріятелско крило и противникътъ трѣбваше да бѣга отъ Топра Хисаръ и отъ цѣлия участъкъ край морето. Оставаше само да се бият непріятелскитѣ арнегарди и да се настигнатъ отстѫпающитѣ му колони, обаче настѫпването на нощьта турила край на дѣйствията . . .

По тоя начинъ, плана на щаба на Макензенъ: *да се пробие непріятелската отбранителна линия въ участъка източно отъ жельзно-пжтната линия*, бѣ изпълненъ успѣшно въ продъл-

женне на 3 дена. Неприятелската армия бѣ бита и отхвърлена на сѣверъ, обаче само толкова. Тя не даде масово плѣници, не остави плячка и трофеи. Топове, ракли, кола, обозъ, всичко бѣ своеврѣменно оттеглено назадъ. Началницитѣ, офицеритѣ и войницитѣ направиха всичко възможно за да повалятъ по-скоро противника, обаче районътъ на дѣйствията, осигуренъ на фланга съ морето и твърдѣ силно укрѣпенъ и силно заетъ, не позволи боеветѣ да се развиятъ скоротечно и да донесатъ катастрофални резултати. Дълбочината на неприятелската позиция позволи да се задържа дълго напора на настѫпающия, и противника, въ послѣдния моментъ, можа да отстѫпи безъ да се подложи на разгромъ. Защото пробива можеше да бѫде доразвитъ до катастрофа, само ако ли главния ударъ бѣше насоченъ нѣкѫдѣ по централно. къмъ Кубадинъ (както това се искаше отъ щаба на III армия), отдѣто можаха да се рѣжатъ неприятелскитѣ крила. Това можеше да се достигне или съ прѣдварително съсредоточване въ тая централна посока на значителни сили или съ скритото имъ прѣхвърлюване въ врѣме на самия бой. Успѣшнитѣ дѣйствия на IV Прѣславска дивизия къмъ Кубадинъ показаха, че единъ подобенъ централенъ пробивъ е билъ възможенъ и, най-малкото, би накаралъ противника, прѣдъ страха отъ отрѣзване, да очисти часъ по-скоро укрѣпената си позиция.

Въ всѣки случай, постигнатиятъ резултатъ бѣ грамаденъ: противникътъ бѣ разбитъ и отстѫпваше стремглаво на сѣверъ. Конната дивизия щѣше да прѣслѣдва край морето влѣво и задъ нея щѣха да се движатъ Сборната и 217 герм. дивизии. IV Прѣславска дивизия трѣбваше да смѣте прѣдъ себе си неприятелскитѣ ариергарди, които биха поискали да спратъ напрѣдването й къмъ Меджидие. На I Софийска дивизия прѣдстоеше съ бой да изтласка засиленитѣ неприятелски части прѣдъ Черноводската прѣдмостна крѣпость; а Турскиятъ корпусъ да й съдѣйствува.

Тая побѣда бѣ дошла тъкмо на врѣме, понеже руситѣ части на новопристигналитѣ 4 сибирски корпусъ и 3-а стрѣлкова дивизия вече се стоваряха въ Меджидие и можаха да донесатъ сериозенъ поврат въ дѣйствията.

Кюстенджа бѣ вече беззащитна и ний ставахме господари на това модерно и хубаво пристанище и затварящия най-правия и сигуренъ пѫть за подкрѣпленията, които се изпращаха отъ Русия. Ние туряхме ржка на богатитѣ петролни резервоари, съдържимостьта на които се изчисляваше на стотина милиона, и на ония грамадни запаси отъ храни и материали въ складоветѣ на Кюстенджанского пристанище. Обаче не богатата плячка радваше българскитѣ войници, а самото завладѣване на тоя многожеланъ български градъ и възвръщането му отново къмъ майка България. Незнаемъ, дали сърдцата на кръстоносцитѣ, изпълнени отъ възторгъ при вида

вия погледъ върху Иерусалимъ, сж били тъй радостно, както българскитѣ, при хубавия чаровенъ изгледъ на омайната Кюстенджа; дали гордостьта на нашитѣ дѣди, при завладѣването на Одринъ или подъ стѣнитѣ на Цариградъ, е била по-голѣма отъ тази на българскитѣ войници, при влизането имъ въ Кюстенджа. Това, което до скоро съставляваше неосѫществима мечта за българина, бѣ вече дѣйствителность, невѣроятна по бързото си реализиране и грандиозна по своя ефектъ и значение. Ето защо, приятната изненада за народа въ царството бѣ изразена въ шумни манифестации и тържества, въ които взеха участие всички ,безъ разлика на партии и политически убѣждения; а пъкъ великата радость на Добруджанци едва ли не бѣ достигнала до екстаза на едно възторжено ликуване, до единъ дѣтински прѣхласъ прѣдъ огрѣлата ги дългоочаквана свобода.

Въ Кюстенджа, войскитѣ ни намѣриха много български сѣмейства, отъ които нѣкои бѣха отъ родовититѣ фамилии, извѣстни по дѣйностьта си прѣзъ непрѣкѫснатата борба за духовна независимость въ турско и ромѫнско врѣме и за запазването на националностьта, черквата и училището*). Мѫжетѣ и синоветѣ на тия сѣмейства се указаха взети въ ромѫнската армия или отвлѣчени отъ властитѣ на сѣверъ и въ Ромѫния, и въ градъть бѣха остали само женитѣ, дѣцата, старцитѣ и болнитѣ мѫже . . . . . .

И днесъ спомняйки си бурнитѣ перипетии на тая тридневна борба при Кубадинъ и Топра Хисаръ и ония извънредни усилия, проявени отъ нашитѣ тамъ, както и редицата кървави и славни епизоди, отъ деня на обявяването на войната до окончателно изтласкане на руситѣ задъ долния Дунавъ, ний не можемъ да не се възмутимъ отъ дѫнъ душа, отъ направената въ Лудендорфовитѣ мемоари крайно несправедлива оцѣнка за дѣйствията на III армия. „*Оперативната и наладателната стойность у българитѣ не бѣ голѣма; българската III армия по нѣкога задаваше голѣми грижи на Германското командуване,*—казва тоя бившъ оберквартирмейстеръ на германската Главна квартира и, съ тия нѣколко думи, поставяйки се въ качеството на безпристрастенъ оцѣнщикъ, той съборя тая армия до положение на тежъкъ баластъ въ общата съюзническа акция. Ние не вѣрваме, че генералъ Лудендорфъ е билъ злѣ увѣдомяванъ за дѣйствията отъ щаба на Макензенъ и считаме, че просто той иска да ожили умразнитѣ му

*) Такива фамилии бѣха: Стоянъ х. Вълковъ (дѣдо Стоянъ) и Милошъ Милошевъ (едина дѣдо, другия бащя на тукашния житель Стоянъ Милошевъ,—и двамата щедри дарители на църквата и училищата), Васил Брояновъ, Никола Кямилевъ, Яни Пейчевъ, Димитръ Кънчевъ, Д. Куртовичъ, Д. Досевичъ, Стоянъ Станчевъ, Антонъ Диковъ, Христодоръ Черновъ, Д. Боевъ, Матей х. Петковъ, Стоянъ х. Койчевъ, П. Огняновъ (бащя и чичо на тукашнитѣ Огняновци) и пр. и пр.

българи, всичката вина на които бѣ, че съ бързитѣ си успѣхи допринесоха най-много за съюзническитѣ дѣйствия срѣщу Ромжния. (Това може да се види отъ спомѣнитѣ на фелдмаршала Хинденбургъ, който признава особенно голѣмата заслуга на българитѣ съ обявяването на войната срѣщу Ромжния и съ бързитѣ си побѣди.

Разбира се, че похвали отъ българомразци ние неможахме да очакваме, обаче да ни унижаватъ до такъва степенъ не можемъ да допуснемъ и сме длъжни да заявимъ, че, въ случая, генералъ Лудендорфъ не си служи съ истината.

— Защото слабата оперативна и нападателна стойность на българската армия разгроми Тутраканъ и то тъй бързо, че фелдмаршалъ Макензенъ, който не обича да пропуска моментитѣ, не успѣ да присѫствува на тая атака.

Защото на тая слаба оперативна и нападателна българска стойность се дължи плана за атаката само на Тутраканъ, а не едноврѣменно и на Силистра (както се искаше това отъ директивата на германското командуване) и, само благодарение на извънредния български устремъ, вжтрѣ въ два дена, съ откритъ щурмъ на крѣпостьта и съ вихровъ полски бой, се рѣши участьта и на двѣтѣ крѣпости: Тутраканъ и Силистра.

Защото тая армия съ слаба оперативна и нападателна стойность, за първи пжть въ бой съ освободителитѣ си руси и атакувана отъ прѣвъзходни неприятелски сили, безъ чужда помощь, въ тридневенъ бой и съ редица контро-атаки, разби и отхвърли противницитѣ при Добричъ.

Защото тая, съ слаба оперативна и нападателна стойность, армия, едноврѣменно съ Тутраканския разгромъ, безъ чужда помощь рѣши, още въ началото, прѣвѣса въ войната въ полза на съюза.

Защото сжщата тая българска армия, атакувана на 13 и 14 септември по фронта и по фланговетѣ, бързо поправи положението и, слѣдъ като отби успѣшно неприятелскитѣ удари, сама прѣмина въ атака и разби и отхвърли силния противникъ.

Защото тая, силно изморена и съ слабъ съставъ, армия, като бѣ тласната на 18 септември срѣщу Кубадинската позиция, слѣдъ двудневни упорити атаки противъ по-силенъ противникъ, застанала на силно укрѣпена линия, излѣзи съ честь отъ тежката криза, застана твърдо на отбранителна позиция и издържа достойно 15 дневнитѣ удари на числено прѣвъзходния противникъ.

Защото българскитѣ части отъ тая армия извършиха сами пробивътъ на неприятелската укрѣпена линия Расово—Кубадинъ—Тузла, на 19, 20 и 21 октомври, и най-много тѣмъ се дължи отхвърлянето неприятелската армия далечъ на сѣверъ.

Защото само на българскитѣ части отъ тая армия се падна честьта да съкрушатъ нѣколко дневнитѣ силни руски атаки на линията езеро Ташавлу — с. Бонасчикъ.

Защото само българскитѣ части отъ тая армия изнесоха всичкитѣ тяжества на боевете въ сѣверна Добруджа и тѣмъ само се дължи изтласкането на руситѣ оттатъкъ Дунава . . .

А маневрътъ на Конната дивизия къмъ Добричъ и появяването ѝ въ тилътъ на неприятелскитѣ войски ва вихровия нападъ и побѣдата при Сарсанларъ? а кървавитѣ перипетии по върха 147 (Коджа югъ) на 19 септември, що четири пжти прѣминава ту въ наши, ту въ руски ржцѣ? а ударитѣ на IV Прѣславска дивизия при Меджидие? а контръ-атакитѣ при двунедѣлната упорита отбрана на дѣсния флангъ на сжщата армия (21 септември до 7 октомври)? . . . И други още много кървави и славни епизоди, въ които частитѣ вървяха стремително, пробиваха се и гоняха значително по-силния противникъ, е ли всичко това послѣдствие отъ слабата оперативна и нападателна стойность на тая армия? . . .

Може би ще се каже, че тая лоша прицѣнка отъ генералъ Лудендорфъ се отнася не до частитѣ, но само за чиноветѣ отъ българското командуване. Но и въ туй отношение генералъ Лудендорфъ е неправъ. Защото всички скоротечни и рѣшителни дѣйствия, които донасяха побѣдата, се ржководиха само отъ българското началство, което въ много случаи даже отстжпваше отъ дадената директива и работеше по своя инициатива и то почти всѣкога успѣшно, като напримѣръ: атаката на Тутраканъ; маршъ-маневрътъ къмъ линията Кузгунъ-Кара Омеръ; марша на армията къмъ укрѣпената линия Расово-Кубадинъ-Топра Хисаръ; минаването къмъ отбрана на 20 септември; минаването въ рѣшителна атака съ Западната група на 20 октомври; заблаговрѣменното отдръпване на лѣвия авангардъ и на Конната дивизия на 9 ноември и пр. и пр. Фелдмаршала съ щаба си само веднажъ присѫствува и ржководи боя (на 19, 20 и 21 октомври), а въ всички останали боѐве дѣйствията се развиваха изключително подъ ржководството на българското командуване. III българска армия не бѣ разбита нито въ едно сражение, не прѣмина нито веднажъ въ отстжпване, не даде никога плѣнени части, а всичкото врѣме атакува, контръ-атакува и печели побѣди и то надъ значително по-силенъ противникъ. Кому се тѣ дължаха? . . . Разбира се че на нищо друго, освѣнъ на силния нападателенъ духъ на частитѣ и на умѣлото водене боя отъ страната на малкото и голѣмо българско началство!

Що се отнася до твърдението на сжщия, *че III българска армия била задавала по някога голѣма грижа на германското командуване*, ний ще кажемъ, че това сж просто думи на едно допълнително прѣдложение, за да се усили още повече подцѣнката за българската армия . . . Защото висшитѣ инстанции всѣкога иматъ голѣми грижи, обаче тия грижи непрѣменно трѣбва да се различаватъ по естеството, по ефекта и послѣдствията си. Една армия губяща сраженията, да-

ваща плѣнници, дезорганизирана и деморализирана всѣкога създава голѣми грижи на висшето командуване, а пъкъ положенитѣ трудове за нейното продоволствие, стъкмяване, попълдане, уреждане, групирване и пр. и пр. не могатъ да бждатъ подведени подъ итога на голѣмитѣ грижи, още повече, че въ всичката тая работа германското командуване се държеше съвсѣмъ на страна. Произлѣлитѣ тактически грѣшки, безъ които никога не може да се мине, нѣ достигнаха никой пжть до степенъ да разтревожатъ сериозно германското командуване, което повече пжти си оставаше далечъ отъ армията и се задоволяваше само съ своитѣ директиви. Ако ли дѣйствително бѣха причинени нѣкакви главоболия и голѣми грижи на това командуване, то тѣ бѣха отъ друго естество, чуждо на командитѣ функции, само заради интереси, когато послѣднитѣ се скръстиха съ падането на Кюстенджа и срѣдня Добруджа, съ учредяването на германско губернаторство, бѣ отнета отъ българско владение, и съ това се покрусиха националнитѣ въжделения за присъединяването на отнетия ни прѣди 40 години, роденъ край къмъ Отечеството. Отъ тоя день дѣйствително се почнаха недоразумения, разправии и конфликти; обаче кой бѣ кривъ?...

Българското началство и българския офицеръ и войникъ не бѣха въ състояние да заглушатъ копнежитѣ си за Добруджа; на българскитѣ войници постоянно се бѣ говорило, че войната се води за освобождението на нашитѣ братя и това бѣ станало „Вѣрую" за всички и никой, абсолютно никой българинъ, не можеше да се примири съ хюприза за поставянтто на тоя край подъ германско управление, още повече, че на първо врѣме това се считаше, като произволъ отъ силния съюзникъ... Нѣ започнаха се тогава Кюстенженскитѣ разправий, които, като несъставляющи прѣдметъ на тая книга, ний ще ги отминемъ безъ изложение, още повече, че това се налага и отъ скромностьта — *да не се натиква и спомененъ отъ неприятното минало да се хвърлятъ въ кошчета на забравянето.*

Било би крайно недостолѣпно да се отиди по пжтя на генералъ Лудендорфа и да се умаловажава помощьта, която бѣ ни указана въ Добруджа отъ нашитѣ съюзници, а колко повече отъ германскитѣ части. Защото юнацитѣ се бихa добрѣ, а пъкъ извѣстно е, че въ боя всѣкога се случаятъ колебания, задръжки, даже и поврати въ дѣйствията на всѣка една часть, и че това съвсѣмъ не дава право да се подценява боеспособностьта на тая часть, а колко повече на цѣла армия, — респективно германскатa, прѣдъ оперативната и нападателна стойность на която, на насъ младитѣ братя не остава друго, освѣнъ да свалимъ шапка и да се поклонимъ... И заявявайки това чистосърдечно, ний не можемъ да не натъкнемъ печалния фактъ, че бившия оберъ квартирмайсторъ

на централното главнокомандуване, генералъ Лудендорфъ, е наредилъ много хубаво българитѣ — съюзници. Всѣко нетово редче въ мемоаритѣ, отнасящѣ се до насъ, е камшиче, всѣка негова дума е добра иглица. На дѣйствията той придава сѣнка или ги отминава съ прѣмълчаване, а когато това е невъзможно, приписва сполуката на другитѣ, а пъкъ при неуспѣха той просто е неумолимъ. Въ желанието си да черни, той не се стѣснява да ни нарича неблагодарни и непризнателни. Той казва двѣ и двѣ четири: *„Германскитѣ части на изтокъ у българската армия оная предупредителность, която, като далечъ отъ огнищата си, имаха право да очакватъ, и за какватo България се бѣше изрично задължила по много въпроси"*. Тоя изразъ просто ни поставя въ недоумѣние поради своята неоснователность. Защото германскитѣ части на фронта и въ България всѣкога се ползуваха съ прѣдимство по разквартирование и снабдяване; тѣ постоянно държаха първо мѣсто всѣдѣ и бѣха хранени и обставени несравненно по-добрѣ отъ българскитѣ части, които ядеха царевиченъ хлѣбъ и ходеха боси и съ изпокжсано блѣкло, едвамъ прикриващe мѣсата; а пъкъ се знае, че отъ гладния и босия не могатъ да се очакватъ много сантименталности и поблажки за съсѣда. Всичко, що се слѣдваше на германския войникъ, бѣ отпущано напълно, още повече че германското началство не знай да отстжпва въ подобни случай; при това прѣдостатъчно се пращаше и отъ Германия. Войнишкитѣ пратки — съндъчета редвно си отиваха за Германия. Населението градско и селско не прояви никаква неприязненность къмъ германския офицеръ и войникъ и тѣхната дума се слушаше. Когато поради учредяването на Кюстенджанското губернаторство и слѣдъ Букурешкия миръ и повдигането на Маришкия въпросъ, българитѣ се бѣха вече силно озлобили и висшитѣ началства бѣха достигнали до невъзможни отношения, абсолютно никакви неприятни случки или конфликти не произлѣзоха между частитѣ на двата съюзника и всичко си отиваше все пакъ нормално. —За доказателство на добритѣ отношения между двѣтѣ страни, ний ще приведемъ слѣдното за Добруджанската армия:

Чиноветѣ отъ III българска армия, още прѣзъ 1915 год., имаха сучай да се запознаятъ съ германскатѣ си бойни другари и да изнесатъ отлични впечатления отъ съвмѣстната съ тѣхъ служба. Овациитѣ, които се направиха по пжтя на слѣването на 105-а германска дивизия; сърдечния приемъ, който ти намѣри въ Варна и Шуменъ; срѣщитѣ на нейния началникъ въ г. г. Горна Орѣховица, Разградъ и Търново и чисто другарскитѣ отношения, които се развиха и подържаха прѣзъ всичкото врѣме на намирането на тая дивизия въ състава на III армия, бѣха явно свидѣтелство, че българитѣ обичатъ да зачитатъ по-старшийтѣ си военни братя и имать пълно желание да направятъ всичко възможно за да имъ се създаде

единъ по-удобенъ и по приятенъ животъ въ чуждия за тѣхъ край. Генералъ фонъ Кревелъ, тоя образованъ и безъ прѣвзетости началникъ, неговия щабъ и всичкия началнически персоналъ, бѣха оставили чудно хубави спомени въ българската офицерска среда и между гражданството, значителна часть отъ което, ако и русофилско, не можа да не се поддаде на благоприятното общо впечатление отъ коректностьта и хубавия тактъ на тия иноземни воини. Дѣйствително, първомъ произлѣзоха нѣкой и други недоразумения, обаче бързо взетитѣ мѣрки турихa край още въ началото и всичко си влѣзе въ нормалния пѫть на истинска служба и коректенъ обществен животъ... По тоя начинъ, респекта и вѣрата въ германската армия нарастна още по силно; вмѣсто германската надменность и прѣзрително държане, за които се слушаше по-рано, бѣ проявено дружебюбие и топло отнасяне къмъ насъ по-младитѣ братя по оржжие. Въ Варна и Шуменъ нашитѣ военни се надпрѣварваха въ стараниего си да възприематъ всичко, което схващаха, като хубави и полезни прояви на германската служба Жалко бѣ, че тая образцова дивизия не можа да вземе участие въ добруджанскитѣ боеве и бѣ извикана да замине за руския фронтъ, гдѣто много се отличила при срѣщата и отбиването на атакитѣ отъ рускитѣ конни маси.

Съ най-отлични впечатления за германцитѣ, частитѣ отъ III-а българска армия тръгнаха на война съ Румжния и всѣка мало малска германска частица, която се прилѣпваше къмъ състава ѝ, биваше посрѣщана съ голѣма радость и пълно задоволство. Малкиятъ отрядъ на майоръ Хамерщайнъ (при атаката на Тутраканъ), тритѣ 10·5 см. германски батареи, придадени къмъ Добричкитѣ войски, малката бригада на полковникъ Боде, уважаха морално влияние върху нашитѣ, съ самия фактъ, че рамо до рамо съ тѣхъ се биятъ германски части. — Никакви недоразумения, никакви конфликти по службата и вънъ отъ нея, нѣмаше съ тѣхъ до самия край на съвмѣстнитѣ дѣйствия. Нашитѣ войници се мжчаха въ много нѣща да подражаватъ на германскитѣ, особено по образцовата дисциплина въ строя, по чистото изпълнение на хваткитѣ, по отдаването на честьта, по строевата вправка, по напереното държание и пр.... Германскиятъ войникъ въ Добруджа бѣ и си остана за българина примѣренъ войникъ, а германския офицеръ — истински началникъ, който всѣкога и всѫдѣ се грижи за подчиненитѣ си и умѣе, редомъ съ строгата дисциплина, да проявява и разбрани другарски отношения. Нашитѣ не се много сърдяха и на войницитѣ отъ етапнитѣ комендантства за проявитѣ на тѣхната дѣйность, знаейки, че тѣ изпълняватъ заповѣдитѣ на своето началство, а когато пѫть мѣкон биваха хванати въ лични грѣшки и своеволие, на тия нѣща гледаха прѣзъ пръсти и много много не имъ задираха. Въобще въ Добруджа се живѣеше добрѣ съ строевитѣ германски чинове и въ тѣхъ ние виждахме достойни помощници, които, ако и горделиви като германци, все пакъ бѣха достатъчно внимателни и успѣха до послѣдния моментъ да запазятъ коректно отнасяне къмъ по-младшитѣ си братя, и то, въпрѣки силно изостренитѣ отношения между двѣтѣ военни началства.

Сжщо тъй бѣ и на южния фронтъ, гдѣто недоразумѣнията и конфликтитѣ никога не достигнаха до частитѣ и не се проявиха въ неприятни отношения, а всѣкой си гледаше само работата. Обикновенитѣ, при подобни случаи, малки недоразумѣния и неприятности не бѣха отъ естество на каротитость или враждувания и бързо биваха изглаждани.

Що се отнася до казаното отъ генералъ Лудендорфа за „*предупредителността, за каквато България се била изрично задължила по много въпроси*", ний, незнаейки въ какво сж се състояли тия изрични задължения, неможемъ да се произнесемъ, освѣнъ общо, а именно: че България абсолютно всичко даваше, и, само когато вече нѣмотията бѣ я налѣгнала, тогава едвамъ нашитѣ се сѣтиха да вематъ мѣрки срѣщу безразборния износъ и че, и при тия мѣрки, износа не можа да се прѣкрати,— нѣщо, което е много добрѣ извѣстно на генералъ Лудендорфа.

Прѣзъ тия бойни дни, ний за първи пѫть имахме случай да се срѣщнемъ съ по-голѣмо число руски плѣнници и да констатираме въ по-широкъ размѣръ проявитѣ на ония неизличими съ нищо кръвни връзки между братята отъ двѣтѣ страни, поставени, по фаталното стечение на обстоятелствата, да се биятъ на животъ и смъртъ, единъ срѣщу други... Въ бойния жаръ, подъ гръмътъ на топоветѣ и при плисъка на оловения дъждъ, запалени отъ бойна отрѫвь и тласкани по вѣлението на дългътъ къмъ грозна саморазправа, готови да се биятъ и да лѣятъ изобилно братска кръвь, единия—за да накаже непризнателния и станалъ въ неприятелскитѣ редове братъ, а другия — да защити съ гърдитѣ си роднитѣ прѣдѣли и да извоюва свободата на заграбена Добруджа, тия бурни чала на вихъра и урата, щомъ биваха поставени вънъ отъ бойнитѣ условия, като плѣнници или побѣдители, вече забравили злоба и мжсть, тутакси се явяваха въ родна срѣда, между братя, стискащи си горещо ржката, като изразъ на сърдеченъ привѣтъ и братско съчувствие... Като че това не бѣ срѣща между двама грозни супостати, готови прѣди малко да се душатъ и оничтожатъ, а като между дошле на гости близки роднини, за които първата грижа е да се облеснятъ, да се развеселятъ и угостятъ... Природно добрия русинъ бързо се поддаваше на симпатитѣ, изразени съ погледъ, съ потупване по рамо, съ отжслечни думи и възклицания и съ прѣдложената на бърза ржка скромна закуска отъ раница и сухарната торба... Плѣненитѣ партии пристигаха отъ разнитѣ пунктове, но тѣхното слѣдване не бѣ слѣдване на плѣнници, а на команди, въ редоветѣ на които разбъркано отиваха нашитѣ кон-

войни, и всички разговаряха и се смѣяха, като че ли се връщаха отъ нѣкаква си съвмѣстно извършена другарска работа. Така бѣ, и то не само на бойното поле, а прѣзъ всичкото врѣме на слѣдването на плѣнницитѣ въ тилътъ, гдѣто войницитѣ и населението гледаха да ги обласкаятъ и да облекчатъ участьта имъ. — Защото кръвьта вода не става! родственитѣ връзки, и при най-тежкитѣ изпитания, ие се изличаватъ! врагътъ братъ си остава все пакъ братъ, готовъ при първи случай да разтвори обятията си, да прости обиди и злосторничества и да изкаже най-топло съчувствие и възможна подкрѣпа въ минутитѣ на братското нещастие! . . .

Прѣслѣдването на противника и влизането въ Кюстенджа, Черна вода и Меджидие.

На 22 октомври се почна прѣслѣдването на разбития противникъ.

Източната група настжпи съ фронтъ къмъ с. с. Ялакатъ — Назарча и води ариергардни боеве съ тилнитѣ части на противника. На дѣсния флангъ, по посока на Кюстенджа, слѣдваше усилената Конна дивизия, която, при приближаването си къмъ градътъ, е била посрѣщната отъ огъня на неприятелската флота. Около 20 голѣми морски единици, съ нѣколко други по-малки, стоящи подъ пълна пара въ морето и около пристанището, били принудени да се отдалечатъ въ морето и най-послѣ окончателно да изчезнатъ на хоризонта. Генералъ Колевъ изпратилъ 2-а дружина отъ 6-й маршевъ полкъ да заеме града, а съ останалитѣ си сили продължилъ по-натъкъ прѣслѣдването и вечерьта достигналъ с. Канара.

I Софийска дивизия води силенъ бой съ рускитѣ и ромжнски части около грабена Караманджа. Къмъ 10 ч. пр. пл., 1-й Софийски полкъ успѣ да изтласка противника и се насочи къмъ в. 126, а въ това врѣме рускитѣ нападнаха въ интервала между 41-й и 6-й Търновски полкове, обаче, атакувани стремително, бѣха бързо отхвърлени съ голѣми загуби. До вечерьта 6-й Търновски полкъ, отбилъ вече двѣ контръ-атаки, успѣ да напрѣдне на около 2 клм. сѣверно отъ в. 159. Къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. 1-й Софийски полкъ, спрѣлъ се врѣменно, отново настжпи къмъ в. 126 и, слѣдъ горещъ бой, зае гребена 2 клм. южно отъ тая височина. За да се подтикне 6-й Търновски полкъ напрѣдъ, началника на дивизията полковникъ Нѣдѣлковъ разпоредилъ да му се изпратятъ въ помощъ 2 орждия, а слѣдъ малко заповѣдалъ да излѣзне напрѣдъ и цѣлото 2-о артилерийско отдѣление, но поради силно изложената мѣстность и рискътъ батареитѣ да бждатъ унищожени, майоръ Стояновичъ поискалъ писмена заповѣдь, обаче до получаването на такава и докато батареитѣ излѣзатъ на позиция, мръкнало се и полка останалъ на мѣстото си.

II Софийска бригада (25-й Драгомански полкъ) тръгна напрѣдъ въ 6 ч. 30 м. и къмъ 9 ч. 15 м., зае в. 149 (западно отъ Идрисъ Мамутъ). Къмъ 11 ч., когато бригадата се окопаваше по тая линия, противникътъ обхвана дѣсния й флангъ и контръ-атакува и го отхвърли, а едноврѣменно съ това атакува и отблъсна и лѣвофланговия полкъ на 15-а турска дивизия. Изпратенитѣ въ подкрѣпа 2 софийски роти, успѣха да поправятъ положението и, къмъ 2 ч. сл. пл., Драгоманцитѣ и турцитѣ отново заеха мѣстата си. 45 турски полкъ бѣ прѣтърпѣлъ голѣми загуби отъ шрапнелския огънь.

III Софийска бригада, оставена въ заслонъ по линията в. 159 — 133, бѣ атакувана, къмъ 10 ч. 30 м. пр. пл., отъ единъ руски пѣхотенъ полкъ, който, използувалъ интервала между полка и търновци, бѣ се явилъ на фланговетѣ и даже въ тила имъ. Тукъ нападнатъ отъ подръжкитѣ и атакуванъ отъ огъня на близкитѣ батареи, тоя полкъ, безъ да дочака удара съ ножове, обърна гръбъ и отстжпи съ бѣгство. Понеже генералъ Тошевъ бѣ намѣрилъ, че дѣсния флангъ на II Софийска бригада е много слабъ, заповѣда да се усили съ намиращия се въ негово разпореждане 47-й полкъ, съ което I Софийска дивизия достигна до съставъ на 21 пѣхотни дружини. Узна се, че ромжнитѣ срѣщу I дивизия сж подкрѣпени отъ силни руски части и че именно на послѣднитѣ се дължи голѣмото съпротивление, поради което генералъ Тошевъ рѣши *съ фланговъ натискъ отъ Турския корпусъ, да се застави неприятелскитѣ части да очистятъ позицията.*

25-а турска дивизия съ бой достигна вечерьта гребенитѣ сѣверно отъ в. 127 (западно отъ с. Росиянъ), а 15-а турска дивизия — гребенитѣ сѣверно отъ с. Мамутъ Куюсу (южно отъ Идрисъ Куюсу).

Командирътъ на корпуса се бѣ оплакалъ, че ненапрѣдването на дѣсния флангъ на I Софийска дивизия било повлияло на ненапрѣдването на лѣвия флангъ на 15 турска дивизия, поради което той се изложилъ и прѣтърпялъ голѣми загуби. Провѣрено това, се указа, че вечерьта дѣсния флангъ на I Софийска дивизия е достигнала 2 клм. сѣверно отъ с. Мамутъ куюсу, а дѣсния флангъ на турцитѣ се намира на 2 клм. южно отъ това село, и че загубитѣ на лѣвофланговия 45 турски полкъ се дължатъ само на урагания огънь, подъ който той е попадналъ при неприятелската контръ-атака, за която се упомѣна по-горѣ.

IV Прѣславска дивизия, поради гжстата мъгла, почна настжпването си въ 9 ч. сутриньта. Тя прѣслѣдва съ широкъ фронтъ 61 а руска дивизия и часть отъ 115-а руска дивизия (другитѣ части отъ послѣднатa дивизия били притеглени къмъ ромжнитѣ срѣщу I Софийска дивизия), които прѣзъ нощьта се бѣха окопали между с. с. Кубадинъ и Микъ Бюлбюлъ. Слѣдъ 2 часова борба, дивизията успѣ да изтласка рускитѣ части, които отстжпиха на по-сѣверна позиция, по линията в. в. 129 и 127 (И-

дрисъ Кюрусъ). Съ силенъ натискъ и съ заплашване по фланговетѣ, тя успѣ да ги отхвърли и отъ тая позиция и вечерьта достигна сѣверно отъ в. в. 129 и 127. Продължителностьта на боя, извънредно проливния дъждъ и бурята слѣдъ пладнѣ, не позволиха на дивизията да напрѣдне повече тоя день. Заловени плѣнници: 2 руски и 1 ромжнски офицери и 200 войници; трофеи 5 картечници.

Понеже отъ имѣющитѣ се свѣдения се знаеше, че линията Черна вода — Кюстенджа е заблаговрѣменно укрѣпена и се прѣдполагаше, че противника сигуръ ще иска да се задържи на нея и ще се опита да дѣйствува съ контръ-атаки срѣщу I-а Софийска дивизия и Турския корпусъ, връзката между които силно се затруднияваше отъ блатистата мѣстность, Командующи Западната група взе рѣшение: *да продължи настъпването съ внимателно и концентрическо приближаване*. Това се налагаше и отъ донесенията за пристигането на нови руски части въ Черно-водската крѣпость и за съсрѣдоточаването на 4-и Сибирски корпусъ при гр. Меджидие, а тъй сжщо и отъ липсата на свѣдения за положението при Източната настжпателна група. — За дѣйствията на 23 бѣ издадена оперативната заповѣдь № 40, която гласеше: а) I-а Софийска дивизия усилена съ 47-й полкъ, да настжпи въ 6 ч. пр. пл. съ дѣсния си флангъ и центъра и да достигне височинитѣ южно отъ в. 123, височинитѣ източно отъ с. Иврененъ и линия южно отъ в. 127 (Хаси югъ), на която линия частитѣ да се окопаятъ; б) 6-и турски корпусъ да настжпи въ 7 часа пр. пл. и да достигне линията: в. 110 (4 клм. сѣверно отъ с. Кулосъ Мамутъ) — Меджидие, гдѣто да се укрѣпи, като остави два полка задъ лѣвия си флангъ, около Табия Франческа; в) IV-а Прѣславска дивизия да настжпи въ 7 часа пр. пл. и да достигне линията: Меджидие—стан. Доробанци, като се утвърди на височинитѣ южно отъ желѣзно-пжтната линия; да остави единъ полкъ задъ дѣсния си флангъ и другъ полкъ въ разпореждане на командующи западната група при в. Идрисъ Кюрусъ (127) и г) частитѣ солидно да се окопаятъ и да изпратятъ разузнавателни партии къмъ Черно-водската крѣпость.

Горнитѣ разпореждания бѣха вече протелеграфирани, когато прѣзъ нощьта се получи въ щаба на Макензенъ слѣдната заповѣдь:

1) „Самостоятелна кавалерия: генералъ Колевъ съ усилената конна Дивизия да прѣслѣдва разбития противникъ отвждъ линията Ислямъ тепе; Генералъ Колевъ се натоварва съ охраната на дѣсния флангъ и тилътъ на настжпващата къмъ Черна вода група; 2) Източната група, генералъ Кантарджиевъ, да достигне линията Канара — Ислямъ тепе — Кьостелъ и да я укрѣпи и задържи; 3) 217-а германска дивизия съ бригадата Боде, като изпрати една дружина въ Кюстенджа, да се съсрѣдоточи въ района Османча—Ланкой — Тюркъ Муртфатларъ, въ разпореждането на фелдмаршала Макензенъ и 4) Западната група на генералъ Тошевъ да укрѣпи линията Кьостелъ—Меджидие—Мирча вода и да я задържа; генералъ Тошевъ съ главнитѣ си сили да вземе Черна вода, като, прѣди пристигането на всичката тежка артилерия (българска и германска) на полковникъ Берендъ, направи опитъ съ ненадѣйно нападение". Понеже отъ тая заповѣдь се виждаше, че съображенията на щаба на Макензенъ сжщо бѣха: *осторожно приближаване къмъ Черно-водската крѣпость и дѣйствия срѣщу нея съ цѣлата тежка артилерия*, то щаба на Западната група не намѣри нуждно да измѣня даденитѣ си вече нареждания съ заповѣдь № 40. Оставаше само за другия день, въ зависимость отъ състоянието на отбраната на крѣпостьта, да се направи опитъ за ненадѣйно нападение съ открита сила.

На 23 сутриньта бѣ получена втора заповѣдь отъ фелдмаршала: „прѣслѣдването на противника да се продължи съ всички разполагаеми сили по петитѣ и, безъ губене врѣме да се навлѣзе въ Расово и Черна вода; очаквамъ днесъ Расово и Черна вода да се вематъ". Бѣха направени нужнитѣ разпореждания; обаче това се указа невъзможно. Защото срѣщу I-а Софийска дивизия стояха значителни неприятелски сили, които имайки въ гърба си Черно-водската крѣпость, указваха най-упорита съпротива, особено руската пѣхота; IV-а Прѣславска дивизия бѣ ангажирана цѣла въ бой по посока на Меджидие, срѣщу силенъ противникъ; а Турския корпусъ дѣйствуваше нерѣшително.

Дѣйствията се развиха така: II-а Софийска бригада (7 дружини), слѣдъ крайно усиленъ бой, напрѣдвайки крачка по крачка, къмъ 5 часа сл. пл., завладѣ на кожъ в. 127 (Хаси-югъ), отбраняванъ отъ единъ руски полкъ. 1-и Софийски полкъ, съ голѣми усилия, завладѣ в. 121 и достигна сѣверно отъ него, а 6-и Търновски полкъ достигна гребена Караманджа. III-а Софийска бригада зае двѣтѣ села Иврененъ и достигна при езерото; с. Расово сжщо бѣ заето. Противникътъ укажше силна съпротива отъ гребенъ на гребенъ, а блатистата мѣстность и Кохирленското блато прѣчиха много за напрѣдването въ права посока. Трѣбваше, слѣдъ като се заеме единъ гребенъ, да се настжпя флангово за да се вземе другия. На тоя участъкъ, освѣнъ ромжнитѣ, бѣха заслѣдвали и руски части, получили заповѣдь да се държатъ до послѣдна крайность, поради което съпротивата имъ трѣбваше да се сломява съ бой на кожъ.

6-й Турски корпусъ, поради мъглата, настжпи едвамъ къмъ 9 ч. сутриньта, първоначално много бавно. Генералъ Тошевъ забѣлѣзалъ това, заповѣда на командирания корпуса слѣдното: *„съобразявайте действията си съ онія на I Софійска и IV Прѣславска дивизіи, които водятъ сериозенъ бой и постоянно напрѣдватъ; корпусътъ на всяка цѣна да слѣда да*

достигне линията в. Хаси югъ — Меджидие", като изпрати силенъ рекогносцировачен отрядъ къмъ Черна вода и, ако съпротивлението не е сериозно, да атакува съ всички сили Черна вода. При все това корпуса продължи бавно да напредва и чакъ вечерьта достигна линията: 2 клм. юго-западно отъ Меджидие—1 клм. сѣверо-източно отъ в. 127 (Хаси югъ), но абсолютно никакъвъ опитъ за нападение на Черна вода не бѣ направилъ, даже не изпратилъ рекогносцировачен отрядъ къмъ крѣпостьта.

IV Прѣславска дивизия бѣ констатирала прѣзъ нощьта че височинитѣ 3—4 клм. южно отъ Меджидие (по-рано укрѣпени) сж заети отъ силенъ противникъ. Отъ плѣнници се узнало, че освѣнъ дѣйствующитѣ до сега 61-а и 115-а руски дивизии, сж пристигнали при Меджидие и части отъ 4-й Сибирски корпусъ и отъ III-а Стрѣлкова дивизия (37-й, 38-й, 39-й, 40-й, 43-й, 44-й, 45-й и 50-й руски полкове). Генералъ Киселовъ рѣшилъ да ги атакува призори, ако и силно разкалената почва да прѣчила за движението, а особено на артилерията. Той насочилъ III Прѣславска бригада фронтално, а съ I бригада прѣдприелъ маневъръ, за да удари съ дѣсния флангъ върху лѣвия неприятелски. Напрѣдването на дивизията ставало бавно, частитѣ се прѣцѣждали и на нѣкои мѣста били принудени и да се окопаватъ.

Къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл., дивизията достигнала линията в. 112 и южно отъ с. Енже Каракьой. III бригада продължавала да настжпва фронтално, а I бригада слѣдвала къмъ с. Енже Каракьой, гдѣто, слѣдъ като завила съ дѣсното рамо напрѣдъ, се хвърлила стрѣмително върху руския флангъ. Послѣдвала жестока борба, която като вълни се повтаряла нѣколко пжти. Едноврѣменно съ тоя фланговъ ударъ, довтасала отъ фронта и III Прѣславска бригада, и пристигналитѣ руски поддрѣмки се хвърлили въ отчаяна контръ-атака, обаче неуспѣшно. Разбитиятъ противникъ почналъ да бѣга къмъ Меджидийската долина, но полскитѣ батареи бързо излѣзли на позиция и почнали да го прѣслѣдватъ съ огънь до прѣдѣленъ мѣрникъ. На Меджидийската гара имало още неразтоварени руски части, които се пръснали въ разни посоки. Въ 5 ч. сл. пл. дивизията се надвѣсила надъ г. Меджидие. Рускитѣ загуби били огромни; окопитѣ и полето прѣдъ Меджидие били осѣяни съ убити. Заловени плѣнници 10 офицери и около 900 войника (отъ 10 и Сибирска и 61-а руска дивизии); паднали трофеи: 10 картечници, 3 бомбохвъргачки, 3 оржжия, 2 локомотива, 200 вагона и други много материали. Противникъть се оттеглилъ въ страшно безредие на 3—4 клм. задъ блатото; а дивизията заноцувала по височинитѣ, непосрѣдствено надъ самия градъ. Вечерьта патраулитѣ й влѣзли въ гр. Меджидие, който се указалъ напуснатъ отъ жителитѣ и цѣлата му чершия била разграбена отъ отстжплилитѣ войски.

Побѣдата тоя день бѣ голѣма, обаче продължителния бой, въ свръзка съ силния отпоръ, който срѣщна I Софийска дивизия отъ рускитѣ части, попрѣчи да се извърши атаката съ открита сила на Черноводската крѣпость. Турскиятъ корпусъ не се рѣши самъ да атакува, а I Софийска дивизия трѣбваше да напрѣдва съ бой, крачка по крачка.

Източната група достигна вечерьта на 23 октомври: Конната дивизия при с. Кара Мурадъ (20 клм. на сѣверъ отъ Меджидие), Сборната и 217-а германска дивизия — в. 89 (източно отъ с. Хаджи Кабулъ)—с. Каратай, до желѣзо-пжтната линия. Тоя день е билъ убитъ командира на 8-й Приморски полкъ Полковникъ Свѣщаровъ.

Атаката на Конната дивизия върху неприятелскитѣ отстжпающи колони.

Дѣйствията на Конната дивизия при прѣслѣдването на противника се развили така: Слѣдъ боя на 22 октомври (изразенъ прѣдъ Източната група въ прѣслѣдване съ артилерийски огънь), генералъ Колевъ, като забѣлѣзалъ че противникъть отстжпва по всички посоки, запозѣдалъ на командира на 16-й Ловченски полкъ полковникъ Ивановъ да продължи движението, а конницата се изнесла напрѣдъ и вечерьта стигнала съ прѣднитѣ си части в. Ислямъ тепе, а ядрото й останало да нощува въ с. Канара (у брѣга на морето). Полковникъ Табаковъ заелъ съ една маршева дружина гр. Кюстенджа, поради което, въпрѣки желанието на щаба на Макензена да остане въ тоя градъ само германска дружина, бѣ прѣдварително оставена тамъ една българска дружина.

На 23 сутриньта, генералъ Колевъ оставилъ полковникъ Иванова съ 5 дружини и съ полскитѣ и тежки батареи да укрѣпява в. 91, а съ конницитѣ ескадрони и съ конно артилерийското отдѣление, усилени съ 1 ловченска и 1 вратчанска дружини и съ 5 пѣши картечни ескадрона, тръгналъ на сѣверъ по посока на с. Кара Мурадъ. Колоната, не успѣла още да се изтегли, била посрѣщната съ пушеченъ огънь отъ в. 103 (Кара Мурадъ тепе), гдѣто една неприятелска дружина заемала позиция на гребена между двѣтѣ шосета. Авангардътъ бързо се разгъналъ по фронта, а 6-й коненъ полкъ се понесълъ да удари отъ дѣвата фланга и въ тилъ. Неприятелската дружина, забѣлѣзала това, почнала да бѣга, но настигната, почти цѣлата лѣгнала подъ саблениятѣ удари и само една малка часть, хвърляйки пушки, молейки се, е била пощадена. Главнитѣ сили на дивизията достигнали гребена и прѣдъ очитѣ на всички се прѣдставила много интересна гледка: цѣлото поле между шосетата (Кюстенджа — Палацъ Микъ и Каролъ I — Чикракчи) било осѣяно съ румжиски войници, бѣгащи по отдѣлно или по групи въ разни посоки. Около

близкия чифликъ на Лука Ионеску се виждала маса отъ 4—5 дружини, пръснати и бѣгащи въ разни страни. Пристигналитѣ картечници тутакси открили своята коситба и батареитѣ заели позиции, започнали ураганния си огънь. 6-й коненъ полкъ, съ 3-я и 4-я си ескадрони, настжпилъ централно, а съ 1-й и 2-й ескадрони на фланговетѣ; 9-й коненъ полкъ се разгънналъ и понесалъ въ дѣсно отъ 6-й коненъ полкъ; 2-й коненъ полкъ тръгналъ въ втора линия задъ 9-й коненъ полкъ, а главнитѣ сили на дивизията се групирали задъ гребена. Предниятѣ полкове на тръсъ и галопъ ударили върху противника врѣзали ес въ срѣдата му и почнали сѣчьта. Ужасенитѣ ромжни хвърляли пушки и се предавали, а нѣкои отъ тѣхъ, безъ конвой, сами отивали назадъ и се групирали за отвеждането имъ като плѣнници. 2-й коненъ полкъ се насочилъ да атакува отстжпающата непріятелска колона къмъ с. Долу Факж.

Къмъ 7 ч. 30 м. сутриньта, атаката е била вече въ разгара си. 3-й ескадронъ, отъ 6-й коненъ полкъ, придруженъ отъ 2 картечници отъ 9-й коненъ полкъ, следъ преминаването на чифлика, стигналъ при с. Кара Мурадъ, гдѣто, забѣлѣзалъ отстжпването на една нова непріятелска колона, и въ сжщото врѣме пжтя му билъ прегражденъ отъ 2 руски ескадрона. Ескадронътъ бързо се спѣшилъ и съ огънь повърналъ тия ескадрони, обаче, възползувани отъ тая задръжка, бѣгащитѣ се скрили въ близката гора и почнали да обстрѣлватъ ескадрона. Въ тоя моментъ първата линия отъ 9-й коненъ полкъ успѣла да настигне по-голѣмата група отъ непріятелскитѣ войници и бързо се разправила съ тѣхъ. Между плѣницитѣ билъ и командирътъ на една ромжнска бригада, който съобщилъ, че главнитѣ руски сили били къмъ в. 148.

9-й коненъ полкъ продължилъ по-нататъкъ и, следъ като прегазилъ нѣкои обози, изкачилъ се за преследване по в. 118 (сѣверо-източно отъ Кара Мурадъ), при което той се разжсалъ на двѣ половини: 2-й и 4-й ескадрони се увлѣкли следъ отстжпающата колона, дебушираща отъ с. Кара Мурадъ, а 3-й ескадронъ — по колоната къмъ с. Долу Факж (полкъ билъ въ съставъ на 3 ескадрона). При това положение противникътъ, укрилъ се по кжщата въ Кара Мурадъ, открилъ силенъ огънь въ тила на близкитѣ ескадрони и конницитѣ почнали на групи да се връщатъ назадъ, а една часть се скрила въ долината на близкия чифликъ. 3-я ескадронъ, подпомогнатъ съ часть отъ 2-й коненъ полкъ и лѣтящъ върху отстжпающата колона къмъ Долу Факж, билъ посрещнатъ около в. 103 отъ 2 непріятелски ескадрона и билъ принуденъ да се оттегли. Въ сжщото врѣме една непріятелска батария излѣзла на позиция при в. 118 и почнала да обстрѣлва 9-й коненъ полкъ, обаче безрезултатно. Въ това врѣме, 2-й коненъ полкъ бързо настигналъ отстжпващата колона къмъ с. Долу Факж, врѣзалъ се въ нея и една часть прегазилъ и изсѣкалъ,

а другата плѣнилъ. Следъ това той, заедно съ дѣсната половина отъ 9-й коненъ полкъ, настигналъ друга една непріятелска група, която била повалена почти цѣла и руската рота отъ тая колона била плѣнена. Тукъ, следъ къса схватка, е било плѣнено и знамето на 265-а руска Оренбургска дружина отъ подофицеритѣ отъ 2-й ескадронъ на 2-й коненъ полкъ Георги Христовъ и Велико Матеевъ*). Следъ разправата съ тия колони, понеже полковникъ Мачевъ получилъ донесение за появяването на една непріятелска конна бригада около с. Чакарчи, заповѣдалъ на авангарда да се оттегли и да се уреди. Противникътъ се отдръпналъ въ сѣверо-източна посока.

Въ врѣме на боя пристигнали и пѣхотнитѣ подкрѣпления на конницата, които се разположили на в. 103. Ялрото на конницата, въ очакване на появата на руската конница, останало съкрѣдоточено задъ тоя върхъ, още повече, че на генералъ Колевъ било донесено за появата къмъ с. с. Кьостелъ и Докузьолъ на голѣми непріятелски части, движещи се въ посока на с. Каролъ I, т. е. въ тилътъ на дивизията. При подобна трудна обстановка, генерала билъ принуденъ да спре понататъшното прѣследване и дивизията да остане въ очакателно положение до разясняване на обстановката. Дивизията занощувала около с. Кара Мурадъ. Заловени били плѣници около 1500 души, между които 520 руси; въ числото на плѣненитѣ билъ и командирътъ на ромжнската бригада полковникъ Фриго, единъ руски полковникъ и 12 души офицери. Цѣлото поле било осѣяно съ хвърлено оржжие**).

По-нататъшното прѣследване на противника и дѣйствията срѣщу Черноводската прѣдмостна крѣпость.

Щабътъ на Западната група, прѣдъ видъ на съобщението, че Източната група е получила заповѣдь да напрѣви замахъ къмъ сѣверо-западъ и съ това да облегчи атаката на Черна вода и, понеже съ отхвърлянето на руситѣ отъ Меджидие, IV Прѣславска дивизия можеше вече да завие фланга си къмъ крѣпостьта, рѣши въ изпълнение заповѣдьта отъ щаба на Макензенъ № 8629. да завладѣй още сжщия день

*) По отношението на това знаме сжществува споръ, понеже 9-и коненъ полкъ претендира, че то е било отнето отъ конницитѣ на полка: Кънчо Т. Бараковъ, Стати Стояновъ, Ганчо Пешевъ, Борисъ Ивановъ и Никола Тодоровъ, заедно съ единъ другъ конникъ отъ 2-и коненъ полкъ, а въ това врѣме нѣкой си старши подофицеръ отъ 2-и коненъ полкъ, съ силенъ конь, отнелъ знамето отъ тѣхъ и го отнесълъ.

**) Въ тая атака сж били убити, врѣзалитѣ се въ срѣдата на двѣ непріятелски дружини, отъ 9-й коненъ полкъ поручикъ Малчичевъ и подпоручикъ Атанасовъ.

(24-й) Черноводската крѣпость съ открита сила. Плана за тая атака бѣ съставенъ върху изучването на укрѣпената линия, направено прѣзъ 23 октомври и по свѣденията, които се имаха по-рано за състоянието на отбраната. Знаеше се, че крѣпостьта се отбранява отъ три дълговрѣменни фортове и нѣколко полудълговрѣменни форть-батареи, въоржжени съ по 6 крѣпостни орждия и защищавани отъ пѣхотни части. Прѣдъ главната отбранителна линия се намирала прѣдна позиция отъ полски характеръ, по в. в. 121, 114 и 107. За гарнизонъ на крѣпостьта се прѣдвиждало 1 пѣхотна дивизия, 4 крѣпостни роти, 4 резервни дружики, 4 милиционерни дружини и 4 допълняющи дружини отъ 9-а дивизия. Въоржението трѣбвало да се състои отъ осемдесеть и двѣ 10·5 см. орждия и неопрѣдѣлено число противощурмующи и фланкиращи рововетѣ орждия, обаче часть отъ крѣпостнитѣ орждия сж били отвѣзени прѣди войната на Карпатитѣ, а много отъ картечницитѣ и малкитѣ орждия били прѣдадени къмъ пѣхотнитѣ полкове на Добруджанската ромжнска армия. Макаръ къмъ крѣпостьта да бѣха отстжпили около двѣ дивизии и два руски полка, съставътъ на Черноводския гарнизонъ не се прѣдполагаше да е повече отъ една дивизия.

За атаката бѣ издадена оперативната заповѣдь по Западната група, която въ общи черти съдържаше слѣдното: I Софийска дивизия да настжпи и атакува южния и юго-източния сектори между Дунава и желѣзнопжтната линия. 25-а турска дивизия, усилена съ батареитѣ отъ 15-а турска дивизия, да атакува съвмѣстно съ IV Прѣславска дивизия източния секторъ. IV Прѣславска дивизия, въ споразумѣние съ началника на Сборната дивизия, слѣдъ като отхвърли въ сѣверна посока находящия се срѣщу ѝ противникъ (сѣверно отъ Меджидийското блато) и, като остави достатъченъ заслонъ при с. Тортоманъ, да се насочи въ западна посока и да атакува, заедно съ 25-а турска дивизия, Черноводската крѣпость. 15-а турска дивизия съ двѣ батареи да остане въ разпорѣждането на командующи Западната група. Българската тежка артилерия да се прѣдвигне на височината Хаси югъ. Началника на германската тежка артилерия, слѣдъ пристигането си, да рекогнисцира позиция за евентуално подготвяне атаката срѣщу юго-източния секторъ. Начало на дѣйствията въ 7 ч. сутринята".

Началникътъ на Източната група за 24 бѣ заповѣдалъ: „пѣхотнитѣ и артилерийскитѣ части придадени къмъ Конната дивизия, да достигнатъ тая день до с. Кара Мурадъ. Сборната дивизия да достигне с. Доробанци и 217-а германска дивозия — с. Каролъ I. Конната дивизия да остане самостоятелна и да продължава да прѣслѣдва неприятеля въ сѣверна посока.

Но и тоя день, 24 октомври, Черноводската прѣдмостна крѣпость не може да падне. I Софийска дивизия срѣщна още по-силно съпротивление по гребена на Армутли баиръ. Къмъ 9 ч. пр. пл., настжпвайки по склоноветѣ на тоя гребенъ, тя бѣ влѣзла въ продължителенъ бой съ противника отъ в. 107. III бригада бѣ успѣла да заеме гребена юго-източно отъ с. Кохирлени и, като настанила тамъ батареитѣ си, почнала да подготвя атаката на височитѣ около селото, които се указали силно заети и околитѣ имъ огради съ телени мрѣжи. Привечерь 41-й полкъ на подполковникъ Тошкова атакувалъ и заелъ означенитѣ височини, а 42-й полкъ на подполковникъ Калканджиева атакувалъ онния непосрѣдствено до моста и успѣлъ да достигне до теленитѣ мрѣжи. Веригитѣ на I и II бригади достигнали на 400 — 500 крачки до теленитѣ мрѣжи на в. 107, безъ да могатъ по нататъкъ да напрѣднатъ. Боятъ продължилъ до късно вечерьта. Рускитѣ части указвали отчаяна съпротива.

Ходътъ на атаката се слѣдѣше отъ наблюдателния пунктъ на Западната група и се виждаше добрѣ упорития бой прѣдъ фронта на I дивизия. Генералъ Тошевъ, споредъ личнитѣ си впечатления и споредъ докладитѣ на началницитѣ на I Софийска и IV Прѣславска дивизии, убѣди се, че за атаката на неприятелската линия (кота 107—кота 114—кота 121) непрѣменно е необходима подготовка съ тежката артилерия, поради което, въ 5 ч. 30 м. сл. пл., телеграфира до началника на I Софийска дивизия: да се затвърди съ частитѣ си по в. в. 114 и 121, съ смѣтка да може още сжщата нощь да се инсталира артилерията на позиция.

Независимо трудното напрѣдване на I Софийска дивизия и слабото съдѣйствие проявено отъ частитѣ на Турския корпусъ, за нападението тоя день на Черна вода повлия и обстоятелството, че IV Прѣславска дивизия, трѣбваше най-напрѣдъ да прѣмине блатото по мостове и да се осигури срѣщу неприятелскитѣ части, намиращи се отвъдъ Меджидийското блато (3-а стрѣлкова руска дивизия), слѣдъ което, като завие съ дѣсното рамо напрѣдъ, да се насочи срѣщу източния секторъ. Дивизията тръгнала въ 8 ч. 30 м. сутринята отъ Меджидие къмъ линията: в. 131 — в. 141 и, на около 2 клм. отъ нея, тя срѣщнала силенъ отпоръ отъ прѣдната позиция на крѣпостьта, а дѣсната ѝ колона достигнала с. Тортоманъ, срѣщу противника окопалъ се по височинитѣ източно отъ в. 106 (Тортоманъ). Тъй че едвамъ вечерьта тая дивизия успѣ да достигне линията: в. 126 и около 2 клм. източно отъ в. 114.

При умората на войскитѣ, водили 5-дневенъ непрѣкъснатъ бой и непознавайки съвсѣмъ мѣстностьта, дивизията не можа да атакува и прѣзъ нощьта източния секторъ. Генералъ Тошевъ оцѣнилъ основателностьта на доводитѣ отъ генералъ Киселова, разрѣши атаката да се отложи за другия день.

Обаче вечерьта въ 10 ч., щомъ бѣ получено отъ германския офицеръ майоръ Хеникъ съобщението, че Черна вода е изпразнена, и войскитѣ и артилерията отстѫпвали по шосето за с. Топалу — Хърсово, тутакси бѣ заповѣдано на началника на IV Преславска дивизия да побърка на това непріятелско отстѫпване, като още взори, безъ да чака инсталирането на тежката артилерия, атакува противника. Сѫщо бѣ заповѣдано и на другитѣ части.

Между това, противника бѣ дѣйствително изпразнилъ крѣпостьта още прѣзъ нощьта и се изтеглилъ оттатъкъ Дунава по Черноводския желѣзнопѫтенъ мостъ (приспособенъ за движение на пѣхота, артилерия и тяжести), като само нѣкои малки части сѫ отстѫпили по шосето за Хърсово. Дивизинтѣ слѣдъ полунощь продължиха движението си и, слѣдъ кратка пушечна прѣстрѣлка, на 25 сутриньта навлѣзоха въ Черна вода. Вече къмъ 10 ч. пр. пл., цѣлата крѣпость бѣ въ наши ржцѣ и желѣзнопѫтното съобщение съ Ромжния бѣ окончателно прѣкъснато.

При входа на 4-километровия желѣзно-пѫтенъ мостъ, тоя шедьоверъ на инжинерното изкуство и величественъ изразъ на наложеното ромжнско владичество върху тоя край, тамъ, току до грамадитѣ бронзови фигури на двама ромжнски доробанци, стоеше вече българска стража. Градътъ се указа опразненъ отъ жителитѣ, избѣгали въ Ромжния, и чаршията, ограбена отъ отстѫпилитѣ войски, цѣла горѣше.

По улицитѣ произлѣзоха сериозни схватки съ авангардитѣ части. Рекогносцировачнитѣ роти отъ 1-й Софийски полкъ на поручицитѣ Куртевъ и Панайотовъ, разстявяйки караули, неочаквано се натъкнали на една голѣма отстѫпваща група, отъ около 500—600 човѣка, която искала да си пробие пѫть къмъ моста и да избѣга въ Ромжния. Ромжнитѣ открили силна стрѣлба, обаче сигнала „тревога" бързо събрали войницитѣ, които се нахвърляли съ ножове върху стрѣлящитѣ. Послѣдвала кървава схватка, въ която паднали десятки наши войници, а ромжнитѣ имали около 150 души убити и дали плѣнници 2 офицери и 350 войници. Плѣнницитѣ били отъ разни ромжнски полкове.

Тъй или иначе, Черноводскиятъ гарнизонъ избѣга плѣняването и никаква плячка не падна, освѣнъ нѣколко орждия. Да се обясни тая изненада е много лесно. Прѣди всичко спомогна на противника Черноводския желѣзно-пѫтенъ мостъ на Дунава, прѣзъ който той може да отстѫпи укрито прѣзъ нощьта II Бригада отъ Сборната дивизия, която срѣщна слаба съпротива на 22 и на 23, не дѣйствува въ свръзки съ IV Преславска дивизия и не й спомогна ефикасно за да се отхвърли възможно по-скоро противника прѣдъ Меджидие. При това щаба на Макензенъ, неизвѣстно защо, пропусна да урели своеврѣменно (още на 23) паралелно прѣслѣдване на отстѫпва-

щитѣ непріятелски колони и заповѣда: *Сборната дивизия да се спре, да усили и задържа позицията по линията Кюстель-Канара (до морето), 217-а германска дивизия да остане въ втора линия въ разпореждането на фелдмаршала; а прѣслѣдването да се изпрати само съ усилената Конна дивизия.* Съ това спиране се изгуби почти цѣлъ день и непріятелскитѣ колони, осигурени на дѣсния флангъ съ Черноводската крѣпость, можаха свободно да се уредятъ и отстѫпятъ на сѣверъ. Само на 23 слѣдъ пладнѣ, фелджаршалътъ, за да прѣсѣче пѫтя на отстѫпването на руситѣ, водящи бой прѣдъ Меджидие, заповѣда на Сборната и 217-а германска дивизии да излѣзатъ напрѣдъ и да загънатъ съ дѣсния си флангъ паралелно на желѣзно-пѫтната линия Меджиде-Каролъ I, обаче това не можа да се изпълни. Генералъ Кантарджиевъ получилъ заповѣдьта късно вечерьта и заповѣданото движение не можа да стане, съ което се даде възможность на противника да се съпротивлява прѣдъ Меджидие цѣлия 23, и Западната група да не може и тоя день да атакува съ всички сили Черна вода. Чакъ на 23 вечерьта, когато фелдмаршалъ бѣ узналъ, че IV Преславската дивизия е вече завладѣла Меджидие, той заповѣда на цѣлата Източна група да кастѫпи сутриньта на 24 на сѣверъ и да достигне линията Доробанци — Каролъ I (т. е. да продължи прѣслѣдването на противника въ сѣверна посока); а на Западната група — да завладѣй Черна вода съ открита сила, (съ всичкитѣ си части). Както видѣхме, IV Преславска дивизия, поради късното свършване боя на 23, трѣбваше, на сутриньта на 24, най-напрѣдъ да се осигури срѣщу противника отъ сѣверъ, слѣдъ което да заходи съ дѣсното рамо напрѣдъ за да се насочи къмъ източния секторъ, нѣщо, за което бѣ употрѣбенъ цѣлия 24-й. Стигнала привечерь до фортовия поясъ, тя не успѣ да го атакува, а сѫщо и да го завладѣй съ нощна атака. По тоя начинъ, цѣлия 23 и даже 24 бѣха дадени на противника спокойно да се изтегли въ сѣверна посока и, повече отъ това, което направи Конната дивизия при Кара Мурадъ, не можа да се добие. Чудното бѣ, какъ тъй фелдмаршалътъ, който не обича да изпуска изгодитѣ отъ едно бързо прѣслѣдване и въобще е склоненъ на най-крайни рѣшения, не заповѣда подобно нѣщо въ случая, и това не може да се обясни съ друго, освѣнъ съ неопрѣдѣленостьта на положението прѣдъ фронта, а особенно къмъ Черна вода, отъ която посока изненадитѣ бѣха възможни. Това е твърдѣ за вѣрване, защото, както казахме по горѣ, щомъ вечерьта на 23 стана извѣстно за разбиването на руситѣ при Меджидие, той тутакси заповѣда на цѣлата Източна група да прѣмине въ прѣслѣдване въ сѣверна посока.

Още съ падането на Черна вода, щабътъ на Макензенъ поиска да знае възможно ли е по Черноводския мостъ да се движи пѣхота и артилерия, и офицера за връзка майоръ

Кенингъ съобщи, че смѣлия фелдмаршалъ възнамѣрявалъ да прѣхвърли прѣзъ Дунава части за дѣйствие въ Ромжния. Понеже отъ изслѣдванията на моста се видѣ, че той е повреденъ отъ ромжнитѣ и минаването по него е опасно, Щаба на Макензенъ поиска да се изпрати само силна застава на изхода на тоя мостъ, у лѣвия брѣгъ на Дунава, и Щаба на армията разпореди да се изпрати такава въ съставъ на 2 роти съ картечници. Ще видимъ послѣ, какъ тая изолирана застава, издебната въ тъмнината отъ руски роти, едва не бѣ заловена цѣла въ плѣнъ.

Виждаше се, че щабътъ на Макензенъ твърдѣ много се бои за Черно-водския желѣзно-пжтенъ мостъ, та сжщаше за необходимо постоянно да напомня заповѣдьта си, че взрива му трѣбва да стане само по изричната заповѣдь отъ фелдмаршалъ Макензенъ. Недовѣрието въ туй отношение къмъ насъ стигна попослѣ до тамъ, че завеждането на тоя мостъ и приготовлението за разрушаването му бѣха отнети отъ българскитѣ офицери и възложени на специално изпратени за цѣлта германски офицери. Съвсѣмъ напразенъ страхъ отъ кѣкаква пакостничество, понеже никому отъ насъ не минаваше даже мисъль за събаряне на моста!

Прѣзъ периода отъ 20 септември до 24 октомври, частитѣ имаха убити слѣднитѣ офицери: отъ 1-й Софийски полкъ офицерски кандидатъ х. Ивановъ Христо; отъ 6-й Търновски полкъ подпоручикъ Поповъ В.; отъ 16-й Ловчански полкъ поручици Кжтевъ и Виновъ; офицерски кандидати Кравчевъ и Абаджиевъ; отъ 25-й Драгомански полкъ майоръ Игнатовъ В., подпоручикъ Куменъ Т.; отъ 41-й полкъ офицерски кандидатъ п. Кръстевъ; отъ 42-й полкъ поручикъ Милевски; подпоручици Юрукоавъ, Минчевъ и Таневъ; офицерски кандидати Петковъ Г., Найденовъ Н. и Байкушевъ Х.; отъ 1-й гаубиченъ полкъ поручикъ Исаевъ; отъ 35-й Врачански полкъ подполковникъ Атанасовъ, поручикъ Дограмаджиевъ и подпоручикъ Гицовъ; отъ 36 Козлудуйски полкъ подпоручикъ Келямовъ; отъ 53-й полкъ подпоручици Милевъ, Божиловъ и Ихчиевъ, и офицерски кандидатъ Спасовъ А.; отъ 7-й прѣславски полкъ подпоручици Велевъ, Жековъ и Халачевъ; отъ 8 Приморски полкъ полковникъ Свѣщаровъ, поручици Ненковъ и Ивановъ, подпоручици Гешенъ И., Радевъ и Ковачевъ; отъ 19-й Шуменски полкъ офицерски кандидати Вутевъ (Вълковъ), Никифоровъ, Кара-Ивановъ М. и Гологановъ А., капитанъ Шоповъ В., подпоручикъ Поповъ Н.; отъ 31-й Варненски полкъ подпоручици Куцаровъ и Поповъ Т., поручици Котляровъ, Шишковъ и Станевъ С.; отъ 48-й полкъ майоръ Марашлиевъ; отъ 1-й коненъ полкъ поручикъ Золотовичъ; отъ 4-й коненъ полкъ ротмистръ Анковъ и отъ 9-й коненъ полкъ ротмистръ Малачиевъ и поручикъ Атанасовъ Ал.

Подчиняването на цѣлата армия отново подъ началството на генералъ-лейтенантъ Тошевъ.

Отъ 25 до 30 октомври, прѣзъ тоя 6-дневенъ периодъ, настжпи сравнително затишие прѣдъ фронта на III-а армия; дѣйствията се развиваха само прѣдъ Конната дивизия, застанала попѣдъ фронта и подържаща тѣсенъ контактъ съ противника. Тия дѣйствия ще бждатъ изложени по-долу.

На 26 октомври отдѣлното командуване на Източната и Западната настжпателни групи бѣ прѣмахнато и цѣлата III-а армия мина отново подъ началството на Командующи армията. По тоя начинъ бѣ отстранена аномалията, въ силата на която, българското командуване, носящо всичката отговорность за функциитѣ на тая армия, трѣбваше въ оперативно отношение да командува само една нейна група. Казваха, че тая допуската отъ фелдмаршала аномалия е била наложена отъ необходимостьта да се прѣмахне врѣменно тая установена, отъ законо-положението инстанция, при сжществуването на която щабътъ на Макензенъ трѣбваше, както бѣ до тогава, да се задоволява само съ даване на директиви, а изпълнението щѣше да бжде работа само на щаба на III-а армия, който скжпѣйки много за самостоятелностьта си, нѣмаше да допусне да му се мѣсятъ въ изпълнението. Обаче даже и така да е било, мислимъ, че все пакъ въ случая трѣбва да е влияло най-много желанието на боевия фелдмаршалъ да командува лично войскитѣ въ тоя важенъ моментъ. Тъй или иначе, армията бѣ отново подчинена на лицето, което бѣ оторизирано отъ българската власть и командуване.

Това стана съ слѣдната заповѣдь № 1115 отъ щаба на Макензенъ.

1. Войскитѣ отъ ромжнска Добруджа, съ изключение на упоменатитѣ въ пунктъ III, оставатъ въ подчинение на генералъ Тошевъ, като III-а отдѣлна армия.

2. III-а отдѣлна армия има за задача:

а) Да продължи прѣслѣдването съ усилената Конна дивизия, да разпръсне противника и го унищожи, изобщо — да очисти цѣла сѣверна Добруджа;

б) Да укрѣпи една позиция съ всички срѣдства, по общата линия езеро Ташавлу — с. Бонасчикъ и да я задържи и

в) Да охранява Черно-морското крайбрѣжие и по Дунава източно отъ езеро Олтина, като заеме съ гарнизонъ Кюстенджа (германската дружина отъ 21-и полкъ и морската батарея сж на разположение), както Черна вода и моста. Пристанището въ Кюстенджа и моста при Черна вода да се приготвятъ за разрушение; самото разрушение ще стане по заповѣдь отъ щаба на групата.

3. За изпълнение на друга задача ще бждатъ отдѣлени и отправени:

а) Германската и австрийската артилерия, безъ морската батарея;

б) 217-а германска дивизия и бригадата Боде;

в) 6-и уланскиі полкъ (3 ескадрона);

г) I-а Софийска дивизия безъ 16-и Ловчански полкъ и

д) 6-и турски корпусъ.

4. Всичко ще останатъ въ III-а армия 43½ дружини, плюсъ Конната дивизия и тежката българска артилерия и

5. Заповѣдь за прѣвозъ и отправяне на частитѣ ще послѣдва отдѣлно.

При прѣдаването на тая заповѣдь проиалезе една много непринудена случка, понеже фелдмаршала, дошелъ по случая въ щаба на армията на гара Микъ Бюлбюлъ, прѣмина край построенитѣ на перона български щабни офицери, безъ да се здрависа съ полковницитѣ, даже и съ Командующи армията, и като че нарочно отиде при германскитѣ офицери (майори и капитани) и слѣдъ ржкуването почна да разговаря съ тѣхъ най-любезно. Генералъ Тошевъ тутакси се обърна кржгомъ и съ думитѣ: „не позволявамъ никому да казва по официяленъ начинъ незачитание къмъ Командующи III-а българска армия и щаба му" си отиде въ вагона. Н. Ц. Височество, схваналъ произлѣзлото, слѣдъ като пошушна нѣщо на фелдмаршала, отиде въ вагона и успѣ да убѣди генералъ Тошевъ да се задоволи съ тая демонстрация, още повече, че произлѣзлото щѣло да се поправи. Генералъ Тошевъ слѣзе отъ вагона и бѣ удостоенъ съ фелдмаршалската ржка, която, кой знае защо, все пакъ не благоволи да се протегне на началникъ щаба и на останалитѣ полковници. . . . Това бѣ необяснимо, понеже фелдмаршала, когато дохажда на 26 с. м. за да благодари за пробива по Кубадинската позиция, бѣ много любезенъ съ всички.

Узна се на другия день, че фелдмаршала е обиденъ отъ поздравителната телеграма, по случай падането на Кюстенджа, изпратена отъ Бюрото на Народното Събрание само до Командующи армията и подозираль, че щаба на армията, съ своитѣ донесения, трѣбва да е далъ чистъ български колоритъ на дѣйствията и съ това единъ видъ е затъмнилъ заслугитѣ на германското командуване, поради което то не е билъ поздравено съ побѣдата. Разбира се, че фелдмаршала, като главенъ виновникъ за побѣдата, бѣ правъ да се убиди отъ изказаното му незачитание (произлѣзло само поради пропускъ, който слѣдъ нѣколко дена бѣ поправенъ съ изпращането на подобна телеграма), обаче какво бѣхме въ това ний криви . . .?

Споредъ горѣцитираната заповѣдь, 217-а германска дивизия, бригадата Боде, тежката германска артилерия, I Софийска дивизия и Турския корпусъ, като назначени да влѣзатъ въ състава на Дунавската армия (за дѣйствие въ Ромжния), трѣбваще да се изключатъ отъ III армия и да бждатъ готови за тръгване. Понеже за укрѣпяването на новоизбраната отбранителна линия прѣдстоеше много да се работи, поиска се и се даде отъ щаба на Макензенъ разрѣшение, тия части, до тръгването имъ, да се използуватъ за работа, за което тѣ, още на 27 октомтрий, бѣха насочени на сѣверъ къмъ позицията . . .

Когато I Софийска дивизия на другия день (27) отиваше за опрѣдѣления й участъкъ, яви се германския офицеръ за свръзка майоръ Хенингъ съ устна заповѣдь отъ фелдмаршала:

дивизията да се върне обратно, да се съсрѣдоточи при Меджидие и да бжде готова на 29 да тръгне за Разградъ. Командующи армията категорически се противопостави; той казваше: *„това не е взводъ, не е рота, дружина, за да кажса кржгомъ маршъ, а цѣла дивизия, която се е протегнала на една прѣкадъ по пжтищата и връщането ѝ ще предизвика нежелателни бъркотий" — „Не, та не! . . . фелдмаршала заповѣда непремѣнно дивизията да се върне още днесъ". „Да но предайте му, че сега е вече пладнь и докато полковникъ Недѣлковъ направи разпореждане до частитѣ, които пжтуватъ, ще се мръкне и дивизията едва утрь 28-й ще пристигне въ Меджидие, и, ако тя тръгне на 29 за Разградъ, не ще има нито единъ день за да се приготви за дългия пжть".* — Майоръ Хенингъ отиде, а слѣдъ малко се яви съ писмена заповѣдь да се изпълни точно искането връщане на I Софийска дивизия.

По тоя повѣдъ произлѣзоха първитѣ явни спрѣчквания между щаба на Макензенъ и Командующи армията. Първия бързаше много, а втория не бѣ получилъ заповѣдъ отъ българската Главна Квартира, която само бѣ компетентна да разрѣши излизането на Софийската дивизия отъ III армия. Запитанъ полковникъ Недѣлковъ по тоя въпросъ, отговори: „Шесть деня дивизията непрѣкжснато води бой; сега окопава нова позиция; тя има нужда отъ 2—3 дена да почини, да се стѣгне за пжть, да смѣни частитѣ си, охраняющи Дунава, и да уреди домакинството си".

По сжщия въпросъ бѣ получена отъ щаба на дѣйствующата армия слѣднята телеграма: "Телеграфирай се въ щаба на Макензенъ да прѣустанови врѣменно движението на частитѣ назадъ, до като се разрѣши окончателно въпроса за групировката на нашитѣ сили и се даде възможность на частитѣ да починатъ, да се устроятъ и приготвятъ за пжть; ако ще се изпраща I Софийска дивизия на друго мѣсто, това трѣбва да стане непремѣнно по желѣзницата". Тая телеграма налагаше непремѣнно нѣколко дневно отлагане на тръгването на дивизията, — обаче въпрѣки това, федмаршала настояваше, а Командующи армията не можеше да изпълни заповѣдьта му, поради което бѣха размѣнени нѣколко телеграми и се дойде до конфликтъ. Тогава Командующи армията телеграфира на федмаршала слѣдното:

Получихъ прѣдписанието Ви № 8569, съ което категорически ме отказва на искането ми: I Софийска дивизия да тръгне тогава, когато бойния фронтъ е вече уреденъ и частитѣ заематъ мѣстата си, т. е. когато донеса, че дивизията е готова за тръгване. Понеже довоитѣ ми сж твърдѣ основателни и съобѣмъ не произлизатъ отъ нѣкакви опасения отъ непріятеля, както се казва въ вашия №, а поради бъдещето, произлѣзло въ разположението на частитѣ, не по моя вина, и тъмното умопомрачително разтакваще вчера и днесъ за заемане на бойния фронтъ, азъ, въ отказа на искането ми за I Софийска дивизия, съзирамъ незачитание на моитѣ прави задължения, като Командующъ III армия и, понеже не е първи случай, въ който се игнорира моето мнѣние, а редица факти, които не искамъ да изброявамъ, като послѣдствие отъ недовѣрието къмъ мене отъ страна на щаба на групата, виждамъ, че за да не бжда вреденъ на дѣлото, днесъ поисках отъ щаба на дѣйствующата армия да ме освободи отъ командуването на III армия".

Разбира се, че федмаршала, бързащъ да съсрѣдоточи по-скоро войскитѣ прѣдназначени за дѣйствие въ Ромжния, отново настоя на своето, като казваше, че българската Главна Квартира нѣма защо да

се пита и I Софийска дивизия трѣбва непрѣмѣно да замине за Разградъ. Той даже направи послѣднитѣ си разпрѣреждания съ копие до началника на I Софийска дивизия, като задължаваше послѣдния да тръгне и да му донася направо за пунктоветѣ на пристигането. Конфликтъ щѣше още повече да се изостри, даже до запрѣщаване на полковникъ Недѣлковъ да изпълни тая заповѣдь, ако сѫщия день 30-й не бѣ получена слѣдната телеграма отъ Главнокомандующия: „За да не се предизвикатъ създаденитѣ нежелателни трения, съобразявайте съ заповѣдьта на фелдмаршала и изпълнете разпорѣждането за новото размѣстване на войскитѣ, като своврѣменно отправите прѣдназначенитѣ за другия фронтове".

Съ тоя отговоръ въпросътъ бѣ окончателно уреденъ и I Софийска дивизия на 31 октомври тръгна за Разградъ; обаче не можаха повече да се уредятъ отношенията между щаба на Макензенъ и щаба на III армия. Първия щабъ не можа да разбере, че, безъ заповѣдь отъ българската Главна Квартира, I Софийска дивизия не може да напѣзе отъ състава на армията и считаше, че всичко се прави съ цѣль за да се осуети тръгването ѝ... (Дѣйствително щаба на армията бѣ недоволенъ отъ излизането на I дивизия отъ армията, но узналъ отъ Н. Ц. Височество Прѣстолонаслѣдника, че то не може да се отмѣни, той гледаше само да се оформи това нейно излизане съ заповѣдь отъ Главната Квартира и да ѝ се даде врѣме да почине и се приготви. Както ще видимъ по-нататъкъ, поради това противопоставяне въ връзка съ разправитѣ въ Кюстенджа, щаба на Макензенъ почна вече да изразява незадоволството си съ придирки, съ запитвания и съ проява на недовѣрие къмъ официалнитѣ донесения. На искането на генералъ Тошевъ да го освободятъ отъ командуването на III армия, му отговориха отъ Главната Квартира, че Главнокомандующия не е съгласенъ и ще се направи нужното за да се уредятъ отношенията му съ фелдмаршала...

Кюстенджанското пристанище.

За да се види нагледно грамадното значение на Кюстенджа, тукъ ще направимъ бѣгло описание на пристанището и на приспособленията му за бързо услужване на износната и вносна търговия.

За постройката на Кюстенджанския портъ сж били похарчени 60 милиона и за допълнителни постройки други 50 милиона. Три стѣни: едната дълга 1377 м., вървяще отъ сѣверъ къмъ югъ (пристанищния вълноломъ); втората (южната), дълга 1496 м., вървяща отъ изтокъ къмъ западъ; и третата 119 м. дълга и перпендикулярна на първата, образува втората стѣна — входа на пристанището. И тритѣ стѣни, както и всички строежи, сж поставени върху бетонни блокове, по 36 тона всѣки блокъ.

Пристанището има 10 кея: а) за флота; б) за експедиция — 520 м.; в) старъ кей — 270 м. (за колети); г) за по-голѣми и по-тежки колети — 500 м.; д) за магазини на храни — 337 м.; е) за параходи за товарене на храни — 1190 м.; ж) за поправяне на параходи — 396 м.; з) за дърва — 948 м.; и) за вжглища — 519 м. и к) за петролъ — 1398 м.

Вълноломнитѣ стѣни заграждатъ едно пространство отъ 60 хектара, съ 6 басенна, прѣдназначѣни за храни, колети, петролъ, дърва, вжглища и пр. Направени сж три платформи за натоварване и разтоварване на параходитѣ — 24 хектара,

за експедиция на храни и петролъ и за желѣзницата — 68 хектара и третата за разни други нужди. Пристанището е описвно съ желѣзница, която достига до 6 клм. дължина. При постройката на пристанището се е смѣтало да се натоварватъ годишно за износъ 4 милиона тона, а да се стоварватъ като вносъ, до 300,000 тона, т. е. нѣщо подобно на способностьта на Антверското или Хамбурското пристанище.

Най-важнитѣ и най-голѣмитѣ постройки сж наречените Силоси, — подземни голѣми магазини за храни, нивото на които е 6 м, подъ морското равнище и имать 50 м. височина надъ него. Силоситѣ сж снабдени съ автоматически уреди за прѣхварляне на храната и съ вентилатори за провѣтряване. Тѣ имать 6 елватори за разтоварване и натоварване на храните, направо отъ вагонитѣ въ параходитѣ. Всѣки силосъ има вмѣстимость отъ 35.000 куб. м. Приспособено е така, че къмъ силоситѣ да влизатъ цѣли тренове отъ по 14 вагона и веднага да бждатъ разтоварвани. Товарването на параходитѣ се извършва съ голѣма бързина. 3.000 тона се изнасятъ съ силоситѣ отъ 3 елватори само въ 6 часа врѣме. Така че само тритѣ елватори могатъ да развиятъ способность до 1.350.000 тона годишно, а ако работятъ и другитѣ три елватори, ще могатъ да изнесатъ общо 2.700.000 тона въ годината.

Освѣнъ това, до 1908 г. били построени 25 петролни резервоари съ по 5000 кубм. вмѣстимость всѣки. Резервоаритѣ сж свързвани съ три подземни тржби, широка всѣка отъ 20 30 см. въ диаметъръ, по които рафинираният петролъ тече направо отъ петролнитѣ извори отъ Карпатитѣ.

До самия градъ, на кея, е построено модерно и огромно казино, което особено лѣтѣ, прѣзъ банския сезонъ, се пълнило съ отбрана публика: стари и новоизпечени аристократи, разточителни чокои и разни богати чужденци; гдѣто луксътъ и увеселѣнията заминавали всѣка граница. Въ единъ отъ голѣмитѣ салони на това казино се намирала рулетката, а наоколо — отдѣлнитѣ кабини за разни картоиграчи, въ които до късно прѣзъ нощьта се проигравали милиони. — Разправяха, че, прѣзъ сезона прѣдъ войната, гуляитѣ, модитѣ и разкошничеството сж надминали всички дотогавашни. Дамитѣ, като по прѣдчувствие, се надпрѣварвали въ неубозданостьта да проявятъ повече шикъ и палавщина, и, по прѣкаленостьта въ удоволствията, да надминатъ и най-рафинираните кокотки, прѣзъ тоя послѣденъ двумѣсеченъ сатурналий на Венера и Бухуса, съ многочисленитѣ имъ свити: неади, дриади, вакханки, сатири и фавни, оргиитѣ на които, при вечернитѣ възлияния и подъ лъхътъ на страстната възбуда на циганската огненость на ромжкитѣ баядерки, достигали до делириумъ*).

*) Въ началото на 1916 год. гериванскитѣ хидроплани отъ Варна бѣха пуснали бомби върху казиното, отъ които една, като пробила покрива, убила и наранила около 40 души отъ веселящитѣ се тамъ хора. Отъ тоя день казиното повече не е било посѣщавано.

Около Кюстенджа се намиратъ прочутитѣ бани Такиръ гьолъ и Мамай, които лѣтно врѣме привличатъ грамадно число ромънски богаташи и чужденци, гдѣто сжщо на удоволствията нѣмало четъ и край. . При Текиръ гьолъ сж построени нѣколко санаториума, които се пълнятъ съ болни дошли отъ разни страни. Града Кюстенджа е застроенъ почти наново, съ хубави здания, хотели, магазини и пр., съ всичкитѣ почти удобства на единъ богатъ търговски центъръ и на хубавъ курортенъ градъ. Тамъ върху единъ водометъ е поставенъ бюстътъ на римския Овидий, който на врѣмето си е билъ заточенъ въ тоя градъ и съ когото ромънитѣ се хвалятъ като съ роденъ поетъ.

Южно отъ Кюстенджа и сѣверно къмъ Бабадагъ се виждатъ нѣколко голѣми села отъ нѣмски колонисти. Селата правятъ хубаво впечатление съ своята спретнатость, чистота, удобни постройки и стъкнати дворове, засадени съ фруткови и сѣнчести дървета. Полетата около тѣхъ сж обработени по модеренъ начинъ. По всичко изглѣжда, че колониститѣ сж хора знающи да работятъ и да живѣятъ,—първитѣ етапи на бждащата обширна колонизация на тоя благодатенъ край съ трезва, трудолюбива и плодяща се като лилци, нѣмска маса. (Условията за подобна колонизация сж най-сгодни, понеже въ срѣдния Добруджа, на 20 — 25 клм. сѣверно и южно отъ желѣзно-пжтната линия Черна вода — Кюстенджа, трудолюбивото българско население е било прокудено и тамъ се срѣщатъ само малки татарски села) . . . . . .

. . . . . .

И разбира се че германцитѣ, вложили голѣми капитали въ петролното производство въ Ромжния, въ постройката на Черноводския желѣзно-пжтенъ мостъ, на Кюстенджанското пристанище и на морския кабелъ за Цариградъ и въобще—въ всичкитѣ по-важни търговски и индустриялни предприятия въ Ромжния, а най-главното — успѣли вече да наложатъ постепенно господството си върху най-правия и най-сигуренъ пжть за Ориента, за Багдатъ, а слѣдователно и къмъ Персийския заливъ, не искаха въ никой случай и подъ наватото и да е форма да допускатъ българското настаняване въ Кюстенджа и въобще по желѣзно-пжтната линия отъ Черно море до Дунава. Тѣ имаха голѣми политически и икономически интереси, за реализирането на които, не искаха да държатъ смѣтка за българската идейность, и като негласни господари въ тоя край, още прѣди войната, гледаха да остранатъ и за напрѣдъ пълновластни тамъ.

Отъ мемоаритѣ на генералъ Лудендорфа, тои главенъ дѣецъ въ германската главна квартира; слѣдъ фелдмаршалъ Хинденбурга, кие днесъ виндаме ясно, че напразно сме се сърдили на фелдмаршалъ Макензена, на неговия щабъ и на Кюстенженския губернаторъ. Тѣ сж дѣй-

ствували, подъ диктовката на генералъ Лудендорфа, който е билъ въ течение на всичко що е ставало въ Добруджа и се е разпореждалъ отъ глѣдище да се запазятъ само германскитѣ интереси. За доказателство на това, ние прѣвеждаме слѣднитѣ цитати отъ тия мемоари:

а) Установяването на България въ Добруджа не отговаряше на германскитѣ интереси.

б) Отстжпването на останалата Добруджа, слѣдователно и на желѣзно-пжтната линия Кюстенджа — Черна вода, би означавало и отстжпването на третия и послѣденъ международенъ търговски пжть отъ срѣдна Европа за Турция на България, която вече контролираше (?!) пжтищата между Солунъ и София

в) Отъ тоя монополъ на България не можеше да не произлѣзе тежка врѣда за нашата търговия съ Турция.

г) Моитѣ планове отиваха донѣкждѣ (?!) противъ българскитѣ интереси. Обаче азъ имахъ задоволството да получа съгласието на всички съюзници (?!) за учредяването на германско тилово управление въ Добруджа (т. е. етапно или германско губернаторство), което бѣ подчинено на щаба на групата Макензенъ.

д) Българитѣ много скоро създадоха голѣми прѣчки на германскитѣ власти въ Добруджа, начело на които стоеше генералъ Унгеръ. Тѣ се отнесоха и къмъ главното германско командуване, и азъ останахъ непрѣклоненъ къмъ исканията на българитѣ да имъ се отстжпи администрацията въ етапната область (губернаторството); *въ това ми рѣшение ме подкрѣпяше и държанието на германскитѣ учреждения, които водѣха смѣло борбата противъ егоистичнитѣ дѣйствия на съюзницитѣ* (разбирай българитѣ)?!.

е) Генералъ Унгеръ и подчиненитѣ му германски етапни комендантства имаха грижата, щото богатитѣ количества петролъ въ Кюстенджа, както и другитѣ сурови материали, да се употрѣбятъ за цѣли въ нашъ интересъ и въ интереса на съюзницитѣ ни (?!)

ж) Ако българската армия не получи отъ Добруджа онія кракителни припаси, които тя би могла да даде, *вината за това се пада на нейното поведение и на поведението на българското правителство (?!).*

з) Въ Добруджа продължаваше борбата на българитѣ противъ германското етапно управление, съ всичкитѣ й съпжтствующи явления. Царьтъ и Радославовъ идеха въ Кройнахъ (общата главна квартира), и втория (Радославовъ) самъ вощѣше атаката за да се въведе българска администрация въ Добруджа, сир. както той се надѣваше тогава да спечели Добруджа за България. Пакъ се изприказваха сума приказки... Въ настоящия случай главното командуване (т. е. Луденцорфъ)

успѣ да отблъсне българскитѣ атаки срѣщу етапното управление и поне да отложи разрѣшението на въпроса.

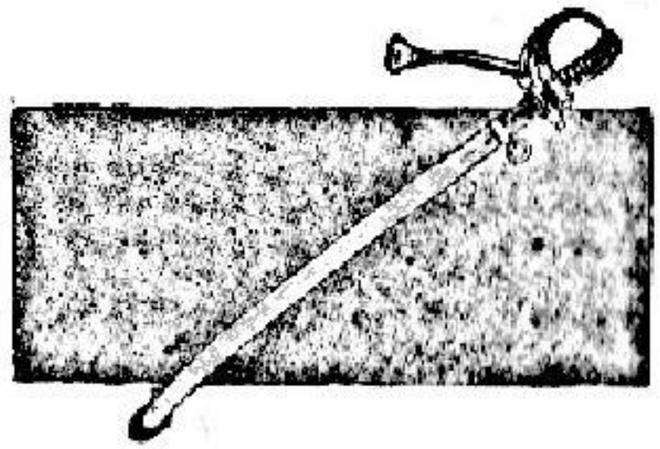
и) Пръминаваието на цѣла Добруджа въ български ржцѣ, както искаше България при сключването на мира съ Ромжния, бѣше неблагоприятно за германскитѣ интереси. *На мене би ми било най-приятно северна Добруджа да остане на Ромжния, — това отговаряше и на становището, което заемахъ по Добруджанския въпросъ прѣзъ послѣднатѣ 15 мѣсеца(?!)*

к) Съ Букурешкия миръ, Добруджанскиятъ въпросъ не се разрѣши. Турцитѣ взели участие въ завоеванието на Добруджа, поискаха отъ българитѣ, претендирующи за цѣлата тая страна, да имъ повърнатъ, вмѣсто прападающата имъ се часть отъ Добруджа, областьта на западъ отъ Одринъ и на истокъ отъ Марица, която тѣ имъ бѣха отстжпили въ 1914 г. Азъ счетохъ това турско искане за справедливо(?!).

Съ горнитѣ пасажи генералъ Лудендорфъ, като изкривява нѣкои нѣща, все пакъ казва истината: *че България въ никой случай не е могла да бжде удовлетворена, безъ чувствително накърнение на германскитѣ интереси.* Това е тъй и ний нѣмаме право никому да се сърдимъ, освѣнъ на насъ, че като неосигурени заблаговрѣменно съ договоръ, не се опитахме поне да използуваме благоприятнитѣ моменти прѣзъ войната, за да поставимъ въпроса за нашата кауза остро*). Подобенъ крупенъ ходъ въ играта ний не направихме, а отидохме да добиваме правото си, да отстояваме интереситѣ си, посрѣдствомъ дребнавитѣ заядвания и постоянниттѣ конфликти и то отъ страната на второстепенни, третостепенни . . . петостепенни инстанции. Съ това ний заприличахме на дѣца, които биятъ камънитѣ слѣдъ падането си. Ний се указахме крайно наивни въ вѣрата си за неминуемото реализиране на народния идеалъ; ний станахме смѣшни съ неумѣнието си да уредимъ работата за пълно и систематическо използуване срѣдствата на края, и въпрѣки това наше ориенталско смирение, жждрне и некадърность, все пакъ не прѣстанахме да гледатъ на насъ като на хитрици-егоисти, на исканията на които не заслужава да се обръща внимание и нищо не бива да имъ се дава. Генералъ Лудендорфъ самъ засвидѣтелствува това съ пасажа въ мемоаритѣ си: *„Ако българската армия не получи отъ Добруджа онія хранителни припаси, които тя би могла да даде, вината за това се пада на нейното поведение и на онова на българското правителство“*. Разбира се, че тоя пасажъ е вѣренъ, обаче, за да бжде още по вѣренъ, трѣбваше да се редактира така: *ако българската армия и въобще България не получиха както отъ Добруджа тъй и отъ Ромжния, онія хранителни*

*) Особенно когато нашитѣ: 1-а и 12 дивизии и отряда на генералъ Назлъмова, по германско искане, трѣбваше да прѣминатъ въ Ромжния, безъ да бждемъ задължени за това съ договоръ.

припаси, материяли, стоки, машини, инструменти, сѣчива и много други нѣща, вината за това се пада на българското нежелание да се довежда работата до сблъсквания и въобще на отстжпчивостьта на българското правителство и командующите, които иначе можаха бързо да накарать Лудендорфци да се съобразяватъ съ дѣйствителностьта на положението и да бждатъ по-мекки и отстжпчиви. Въ старанието си да не се повърѣди на Съюза, ний прѣглъщахме горчивитѣ хапове, *а пакъ прѣзвестостьта въ рѣшенията и бързанията на другата страна, за да се реализира възможно повече, изпуснаха онзи видъ етапитъ и благоразумнитѣ изчаквания, при всичко, че войната да не бъ свършена и почвата бъ още твърдъ хлъзгава.* Забравяше се, че съюзникъ съ убита идейность е нищо друго, освѣнъ наемникъ, който лесно може да се подаде на изкушения; че българския народъ, току изигранъ въ двѣ войни и отишелъ на страната на съюза въ името на покрусения си идеалъ, трѣбваше повече да се щади и да не се поставя въ положение—да се чувствува отново изигранъ Поради нѣкакъвъ страхъ отъ заеманието отъ българитѣ на послѣдния пжтъ за Ориента (третия:—Черна вода—Кюстенджа), срѣдня Добруджа бѣ прѣдадена подъ германско управление, а послѣ, и цѣлата й сѣверна часть бѣ заета по силата на нѣкакъвъ си кондоминиумъ. Маришкия въпросъ, въ свръзка съ турскитѣ аспирации за Македония, които, особенно слѣдъ разрѣшението, дадено отъ генералъ Лудендорфъ на Енверъ паша—да обиколи, безъ знанието на нашата главна квартира, Скопие, Велесъ, Прилѣпъ и Рѣсенъ, бѣха се обърнали въ ними агитации, още повече усилиха българскитѣ страхове. И всичко това дошло едно слѣдъ друго, уби вѣрата у народа и създаде удушливата атмосфера на силно разколебаване и озлобление . . . И подобно лошо положение бѣ оставено да сжществува до деня на катастрофата, когато единъ само жестъ, поне за врѣменни отстжпки, можеше да накара народа, ако и вече силно изморенъ, да намѣри у себѣ си достатъчно още сили за продължаване на войната!

Дѣйностьта на Негово Царско Височество при намирането Му при III армия въ Добруджа.

Къмъ края на м-цъ октомврий, Н. Ц. Височество Прѣстолонаслѣдника напустна III армия и замина за София, гдѣто развоя на борбата на Южния фронтъ бѣ взелъ най-заплашителна посока. Заминаването Му най-много се почувствува отъ Командующи армията и отъ щаба му, понеже се лишаваха отъ единъ цѣненъ и неуморимъ посрѣдникъ и вѣщъ умиротворитель между германското и българско командуване. Въ тая книга, мжчейки се да дадемъ всѣкиму заслуженото и далечъ отъ всѣкакво лицеприятие, ние сме длъжни да изкажемъ пълна похвала на младия и енергиченъ Князъ, Който положително се истезаваше въ старанието си да бжде възможно по-полезенъ на дѣлото и въобще на частитѣ отъ тая армия. За да се види по-нагледно неговата дѣйность, ние ще направимъ слѣднето изложение:

1. Слѣдъ неуспѣшната атака на Кубединската позиция (на 18 и 19 септември), Н. Ц. Височество пристигна като специаленъ пратеникъ на Главнокомадующия и, като обиколи частитѣ отъ I, IV и VI дивизии и Добричкитѣ войски и, като се освѣдоми напълно за причинитѣ, повлияли за отдръпването на армията, Той на 23 с. м. се върна за устенъ докладъ при Главнокомандующия въ Кюстендилъ.

2. На 27 с. м. Той пристигна отново при III армия и започна неуморими и постоянни обиколки по позициитѣ, съ цѣль—да се освѣтли напълно за положението и състоянието на духа у всички части.

3. Като прѣводчикъ участвува въ бѣлѣжития докладъ, направенъ, на 29 септември на Добричската гара, отъ Командующия армията на фелдмаршалъ Макензенъ и бѣ свидѣтель на отказа на генералъ Тошева, при подобенъ слабъ съставъ на армията, да атакува повторно Кубадинската позиция и на твърдението му за опасността отъ вдигането на Тутраканския и Силистренския гарнизони, поради възможността за ромжнски десантъ около Тутраканъ. Н. Ц. Височество даде тамъ щастливата идея да се повикатъ други войски отъ Русе, които ли замѣстятъ частитѣ отъ Тутраканския гарнизонъ, и, съ своя тактъ, повлия най-много да се тури край на спора, взелъ много остра форма, и да се дойде до едно съгласие по въпроса.

4. Съ заловяване на руско-ромжнското настжпване отъ 1 октомври, Той всецѣло се отдаде на работата—да подържа лично връзка между Главнокомандующия и Командующия III армия и между щаба на групата Макензенъ и щаба на III армия. Прѣзъ цѣлия този едномѣсеченъ периодъ на жестока борба и крайни усилия отъ частитѣ, Той, отъ сутринь до вечерь и отъ вечерь до сутринь, неуморно бдѣше, готовъ всѣкога да се притече на застрашения пунктъ,—тамъ гдѣто по-

Негово Царско Височество Прѣстолонаслѣдника

При прибиването Му въ III български армия въ Добруджа.

ложението бѣ най-тежко, гдѣто опасностьта бѣ най-голѣма. Той винаги успѣваше да бѫде при атаката и контръ-атаката и, съ своята смѣлость, енергия, добра воля и топло сърдечно отнасяне, даваше жаръ и сила на всѣки импулсъ.

5. На 1 октомври сутриньта, когато се яви нужда турскиятъ участъкъ при Енгецъ да бѫде подкрѣпенъ съ войскитѣ, които пристигаха на гара Гювенлий и които Макензенъ искаше да остави въ свое разпореждане, Той получи лично поржчение отъ Командующия армията да се яви при фелдмаршала и да поиска тия войски за отбиване на неприятелската атака. Съ пълно съзнание на важностьта на положението, Той прѣброди, съ максимална бързина (съ автомобилъ) и рискувайки живота си, бойния фронтъ на Добруджанскитѣ войски, на I-а и IV-а пѣхотна дивизии и, едвамъ въ 11 ч. 50 м. пр. пл., успѣ да намѣри фелдмаршала на наблюдателния пунктъ на бригадата Боде, отъ когото изиска нужното подкрѣпление.

6. Прѣзъ критическия 1 октомври, Той взе живо участие въ работата по насочването на нашитѣ и съюзни части за отбиване на ромжнския десантъ при с. Рѣхово; сжщо тъй и прѣзъ цѣлата нощь при кризата, на 3 срѣщу 4, на 25-а турска дивизия при село Амузача, Той съдѣйствуваше за поправяне на силно компроментираното положение при това село.

7. Прѣзъ всичкото врѣме на отбраната на армията, отъ 20 септември до 8 октомври, Н. Ц. Височество, при мало малски тревожни съобщения отъ бойната линия, безъ да гледа на часъ и врѣме, тутакси отиваше (придруженъ само отъ адютанта си майоръ Калфовъ) при частитѣ и лично се удостовѣряваше за станалото,—нѣщо което, бѣ всѣкога съпроводено съ опасность поради извънредната скорость развивана отъ автомобила по тѣснитѣ и стръмни пжтища, а сжщо и отъ риска да се срѣщнатъ блуждающи неприятелски войници или смѣли казашки разѣзди, отъ които тиловетѣ на армията не бѣ още окончателно очистенъ. Отишелъ на единъ пунктъ, Той, за да може при връщанието си въ щаба, да направи точно изложение за положението прѣдъ Командующия армията, не жалеше трудътъ си да обиколи и провѣри цѣлия боенъ фронтъ. Често пжти, поради поврѣждание на автомобила или сбъркване на пжтя въ тъмнината, Той биваше принуденъ да спи въ полето или да слѣдва пѣшкомъ до населенъ пунктъ, за да влѣзе въ връзка съ щаба на армията и да съобщи за станалото.

8. На 8 октомври прѣзъ нощьта, неприятелски хидроплани бѣха атакували флотскитѣ казарми и портъть въ гр. Варна и нашитѣ миноносци Шумний, Строгий и Смѣлий бѣха излѣзли въ открито море да намѣрятъ и унищожатъ неприятелския параходъ—хангаръ, отъ който били пуснати тия хидроплани. На връщане отъ Балчикъ, миноносцитѣ се натъкнали на неприятелски мини и Шумний и Строгий били поврѣдени отъ

експлозията. Първия потъналъ въ малкото заливче при село Батово (екипажътъ билъ спасенъ), а втория можалъ да се одържи на повръхността и отпжтувалъ. Н. Ц. Височество, узналъ прѣзъ нощьта за инцидента, тутакси заминалъ отъ Добричъ за Варна и щомъ се научилъ за подрбноститѣ и за взетитѣ мѣрки по изтеглюването на миноносеца, въ 2 часа слѣдъ полунощь, отново тръгналъ за Добричъ, и безъ да се спира въ тоя градъ, заминалъ за мѣстопроизшествието, и заедно съ спасения екипажъ, взелъ участие въ приготовленията за извличанието на миноносеца. Обаче това се оказало невъзможно и вече Той се готвялъ да се върне въ Добричъ, когато се появили два неприятелски хидроплана, които, слѣдъ нѣколко кржга, се насочили къмъ гр. Мангалия. Н. Ц. Височество, очаквайки, че тѣ ще бомбардиратъ послѣдния градъ, пусналъ автомобила въ тая посока, обаче при всичкото бързание, Той достигналъ въ околноститѣ му, когато вече хидропланитѣ, слѣдъ пусканието на нѣколко бомби, били отразени и изхвърчали въ морето. Понеже вече се мръквало, Той потѣглилъ за Добричъ, гдѣто късно прѣзъ нощьта пристигналъ и, ако и силно изморенъ отъ тоя 24 часовъ туръ, се явилъ право въ щаба на армията, въ който силно се тревожили за дългото Му отсжтствие, и докладвалъ за произлѣзлото.

9. На 5 октомври, късно до вечерьта, Той остана при войскитѣ при село Енгецъ, гдѣто спомагаше за успѣшното комбинирано дѣйствие на нашитѣ и съюзнишкитѣ батареи срѣщу силния руски напоръ въ тази посока.

10. Прѣзъ послѣднитѣ 10 дена, Той бѣ въ постоянень контактъ съ Главнокомандующия, фелдмаршала, Командующи армията и щабоветѣ имъ, по изработване подробноститѣ на плана за атаката, която трѣбваше да донесе разгрома на противника и завладѣването на Кюстенджа, Меджидие и Черна вода.

11. Прѣзъ днитѣ на втората атака на Кубадинската укрѣпена позиция, Той, съ послѣдователни посѣщения на изнесенитѣ напрѣдъ части отъ IV-а Прѣславска, Сборната, Конната и 217 а германска дивизии, насърдчаваше офицеритѣ и войницитѣ и, бидейки точно ориентиранъ въ дѣйствителното положение, указваше цѣнна услуга съ своитѣ устни доклади на висшето ржководство на тия дѣйствия. Въ тия боеве, както и въ много други, Той често пжти биваше подъ и приятелски картеченъ, артилерийски, пушеченъ и вероплановъ огънь и неврѣдимъ изпълняваше възложената мисия. На 22, 23 и 24 октомври, въ най-важнитѣ моменти на борбата за завладѣването на Кюстенджа, Меджидие и Черна вода, послѣдователно бѣ при Конната, IV-а Прѣславска и I-а Софийска дивизия и

12. Н. Ц. Височество Прѣстолонаслѣдника, прѣзъ всичкото врѣме на намирането си въ III-а армия, съ своето с

мообладание и оптимистично настроение и при най-тежкитѣ кризи, влияйше твърдѣ много върху неуморната и рѣшителна дѣйность на офицеритѣ. Забѣлѣзалъ по лицата загриженость, Той, съ лекъ хуморъ, умѣеше да събуди бодростьта, спокойствието и веселото разположение у окржающитѣ. Въобще тоя младъ, но узрѣлъ не по години, Князъ направи отъ своя страна всичко възможно, за да бжде полезенъ на българската армия въ Добруджа. . . . Той незнаеше почивка денемъ и мѣстото му бѣ постоянно на бойната линия. Върналъ се късно отъ позициятя, Той оставаше до полунощь въ щаба и, само слѣдъ получването на послѣднитѣ вечерни донесения за положението на частитѣ, отиваше да спи, за да бжде на крака и готовъ да замине за бойната линия още въ ранни зори. Той се прояви въ пълната смисъль на думата — войникъ безъ страхъ и умора, и дълбоко прѣданъ на Отечествения си дългъ.

Знаейки постоянно и точно положението на нѣщата, Той се явяваше всѣкога готовъ да се застжпва за сжщностьта и да разчиства тенденциозностьта на повдигнатитѣ въпроси, поради което щаба на Макензенъ се чувствуваше извѣстна степень стѣснѣванъ въ стремлението си—да се наложи като началническа инстанция въ всѣко отношение, и трѣбваше да държи смѣтка за своитѣ разпореждания, особенно за онія, стоящи вънъ отъ оперативно естество . . . . Излизанието Му отъ армията бѣ, тъй да се каже, началото на крупнитѣ недоразумѣния между двѣтѣ командувания, които изостръвайки се все повече, доведоха най-послѣ до смѣняването на Командующи армията.

По-нататъшнитѣ дѣйствия на армията.

Споредъ горѣцитираната заповѣдь отъ щаба на Макензенъ № 1115, III-а армия получи назначение: а) съ усилената Конна дивизия да продължи настжплението за да разстрои противника, да го онищожи, и въобще да очисти цѣла сѣверна Добруджа отъ неприятелскитѣ войски; б) да укрѣпи позиция на линията езерото Ташавлу — с. Бонахчикъ и да я задържи и в) да охранява Черно-морското и Дунавското крайбрѣжия.

Въ изпълнение на това, новата отбранителна линия бѣ разпрѣдѣлена на участъци и се зае така: IV-а Прѣславска — участъка отъ Дунава — в. Аллахъ баиръ (201) — в 203 — до пжтя Доробанци за Гереджикъ; Сборната дивизия — участъка отъ пжтя Доробанци за Гереджикъ — в. Беришъ тепе (145) — до с. Долу Факж, съ отбранителна застава на върха 74 южно отъ езеро Ташавлу; Конната дивизия остана прѣдъ фронта на армията.

Частитѣ излѣзоха на тая линия и почнаха усилена работа за укрѣпяване на позицията и за уреждането на тила. Щаба на армията се прѣмѣсти въ гр. Меджидие.

Дѣйствията на Конната дивизия.

Конната дивизия продължаваше да прѣслѣдва противника по долината на р. Касъмча и къмъ с. с. Кондалакъ и Тарж Верде. Въ послѣдното село, ескадронитѣ били посрѣщнати радостно отъ населението, което въ по-голѣмата си часть е германски колонисти. Поради близкото присѫтствие на противника, авангардътъ на дивизията заелъ бойно разположение по сѣвѣрната окрайна на селото, а ескадронитѣ се настанили на квартири. Слѣдъ мръкването, въ края и срѣдъ селото се почнала силна стрѣлба и се надали викове ура. Това било изненада; помислило се, че селото е нападнато и настѫпило голѣмо смущение. Нѣколко откъснали се коня почнали да бѣгатъ по единствената селска улица и прѣзъ едничкия мостъ който прѣкъсрлялъ дълбокия долъ въ селото, а слѣдъ тѣхъ тичали ездачитѣ да ги хванатъ. Изплашенитѣ селяни бързо изгасили огньове и лампи и нищо не можало да се види. Трѣбвало да се вематъ бързи мѣрки за посрѣщане опасността, а най-вече за да се въдвори реда. Най послѣ офицеритѣ, проявили въ слу чая пълно самообладание, успѣли да успокоятъ хората, да събератъ ескадронитѣ и ги повели да заематъ позиция. Най-много повлиялъ за бързото възстановяване на реда картечниятъ ескадронъ отъ Лейбъ-гвардейскиятъ полкъ на Ротмистъръ Щѣкова, който пръвъ се изготвилъ и турилъ начало на отбраната. Указало се, че дѣйствително въ селото билъ влѣзалъ противникъ, но не за да напада, а просто по заблуда. Една неприятелска рота. идяща отъ с. Коджалакъ, на прѣдполагайки, че въ с. Тарж Верди има наши части, се натъкнала на конницѣ постове около селото и се почнала стрѣлба. Нѣкои ромжински войници, даже влѣзли въ селото и стигнали до чешмата, и, като забѣлѣзали, че струпалитѣ се тамъ войници сѫ наши, почнали да бѣгатъ. Послѣдвала кратка прѣстрѣлка и ромжнската рота, като оставила десятки убити, се пръснала въ тъмнината. Понеже тоя инцидентъ е можелъ да се повтори, намѣрило се за благоразумно конницѣ части да се изведатъ отъ селото и да нощуватъ южно т. е. тъй като трѣбвало да бѫди при тѣсния контактъ съ противника. Останалата часть отъ Конната дивизия сѫщо не нощувала подъ покривъ, понеже селото Коджалакъ се указало заето отъ противника.

На 25 октомври, генералъ Колевъ, за да прѣсѣче пѫтя на отстѫплението на противника отъ Черна вода за Хърсово, рѣшилъ да организира фланговъ маршъ къмъ западъ и натначилъ V конна бригада въ флангардъ, който трѣбвало да заеме в. 117 и отъ тамъ да прикрива марша на дивизията по р. Касъмча. При приближаването къмъ тоя върхъ, флангарда е билъ посрѣщнатъ съ артилерийски огънь и се отдръпналъ задъ близкия гребенъ (Кашкалакъ баиръ). Главнитѣ сили при-

дължили безпрѣпятственно движението си на западъ, и авангарда имъ постепенно очистилъ селата Коджалакъ, Таксовъ, Кулели и Кютюклеръ. Въпрѣки донесението на ротмистъръ Захариевъ, че противникътъ се отдръпва въ сѣверна посока, узнало се отъ плѣнници, че неприятелскитѣ колони получили заповѣдъ да отстѫпятъ къмъ моста при Хърсово. Противника оползарявалъ селата. Полковникъ Мачевъ донесалъ, че срѣщу дивизията дѣйствуватъ 9-й и 10-й ромжински полкове, че два руски полка се намирали източно отъ в. 117, а западно отъ тѣхъ други 4 руски полка, че ромжнитѣ разправяли за прѣдстояща атака срѣщу Конната дивизия.

Виждало се по всичко, че Конната дивизия е вече настигнала неприятелскитѣ пѣхотни колони и че голѣма неприятелска конна маса се намира сѣверо-източно отъ с. Тарж Верде, а друга по-малка — въ западна посока. При подобни условия, генералъ Колевъ рѣшилъ да съсрѣдоточи силитѣ си и заповѣдалъ на полковникъ Мачевъ да напусне Кашкалакъ баиръ и да се приближи къмъ дивизията, а ядрото ѝ да се групира между с. с. Коджалакъ и Тосковъ. Въ това врѣме е била забѣлѣзана опашката на едка отстѫпающа неприятелска колона, около бригада съ артилерия и кавалерия, по посока на с. Кулели, а по на западъ други двѣ колони, отстѫпающи на сѣверъ. Двѣтѣ конни батареи тутакси открили огънь въ флангъ на близката колона и бързо я разпръснали. Генералъ Колевъ, за да не пръска силитѣ си, намѣрилъ за умѣстно да спре прѣслѣдването по-нататъкъ и да застане въ централно положение къмъ севѣръ, единъ видъ като общъ авангардъ на армията, която, спорѣдъ полученитѣ свѣдѣния, съ всичкитѣ си сили е завила тоя день съ дѣсното рамо напрѣдъ (за обкръжване на Черна вода), и трѣбвало да бѫди прикрита въ пространството между Дунава и Черно море. По пладнѣ на другия день, генералъ Колевъ получилъ съобщение отъ фелдмаршала, че Черна вода е паднала и му се заповѣдало дивизията да прѣслѣдва отстѫпающия противникъ по посока на гр. Хърсово, поради което генералъ Колевъ отново обърналъ фронта си къмъ западъ и настѫпилъ по най-кжсия пѫть къмъ шосето Черна вода — Хърсово, прѣзъ с. с. Тосковъ и Чаталъ-Орманъ за в. 171 (южно отъ в. Хажи Байрамъ тепе), гдѣто прѣдполагалъ да присъедини къмъ себе си пѣхотната колона на майоръ Соларовъ и съ съединени сили да нападне отстѫпающитѣ неприятелски колони. Той заповѣдалъ на полковникъ Мачевъ да тръгне (съ флангарда) въ означената посока и като ариергардъ да охранява цѣлата колона. Когато колоната била вече въ движение, генералъ Колевъ узналъ, че неприятелскитѣ войски сѫ отстѫпили по моста при Черна вода и само малка часть се насочила по пѫтя за Хърсово. Макаръ това да било нова изненада, той неизмѣнилъ рѣшението си да върви за Хърсово, за да тури ржка на моста при тоя

градъ. Понеже съ присъединението на пѣхотата, дълбочината ѝ общата колона ставала много голѣма (7 конни полка, 4 пѣхотни дружини, 2 конни батареи, 1 колоѣздачна рота и 5 картечни пѣши ескадрона), то пѣхотата тръгнала редомъ съ конницата. Дивизията нощувала въ с. Сатиськьой.

Тоя день били получени слѣднитѣ свѣдения: че непріятелскитѣ колони се оттеглятъ въ сѣверна и сѣверо-източна посока; че частитѣ имъ се състоятъ отъ 37, 38, 40, 34 и 244-и руски полкове и отъ 9-й и 7-й стрѣлкови и 74-й ромжнски полкове и отъ 4 сръбски пѣхотни полкове; че сръбскитѣ части не броели общо повече отъ 4—5 хиляди души. Заловени били плѣнници: 11 офицери и около 250 войника.

На 26 октомври, Конната дивизия продължила прѣслѣдването къмъ Хърсово и прѣднитѣ ѝ части достигнали линията с. Капуджи — с. Тикилещи. Слѣдъ получаването на положителни свѣдения, че рускитѣ и сръбски части се отдръпватъ въ сѣверна посока, а ромжнитѣ за г. Хърсово, генералъ Колевъ раздѣлилъ колоната на двѣ: лѣвата, по-силна, се насочила отъ Тикилещи къмъ с. Сарай и дѣсната (II конна бригада и 1 конна батария) — прѣзъ с. Капуджи за с. Балджу. Понеже г. Хърсово билъ много вдаденъ на западъ (въ Дунавския завой), то, за да не се врѣзва конницата въ този жгълъ, билъ изпратенъ полковникъ Бананова, съ 2 ескадрона отъ Лейбъ-гвардейския полкъ, 1 ескадронъ отъ 1-й коненъ полкъ и 1 конно-артилерийски взводъ, да заеме тоя градъ, а на заведующий конно-пионерното дѣло майоръ Величковъ било заповѣдано—да разруши моста. Слѣдъ слаба прѣстрѣлка полковникъ Банановъ завладѣлъ града и взелъ около стотина плѣнници.

Къмъ 11 ч. пр. пл., генералъ Колевъ получилъ слѣдната заповѣдь отъ фелдмаршалъ Макензена: „Слѣдъ падането на Черна Вода, операциите на Добруджанската армия достигнаха своя край и прѣслѣдването на противника съ голѣми сили сѣверно отъ линията езерото Ташавлу — с. Бонахчикъ не се възнамѣрява. III армия отново минава подъ началството на генералъ Тошева и ще изработи на тая линия позиция, като я осигури съ изнесени напрѣдъ части. Задачата на Конната дивизия е: да прѣслѣдва и врѣди на противника, *до колкото силитѣ на конетѣ и хората позволяватъ*; да събира свѣдѣния за силитѣ и намѣренията на противника; да уничтожи основателно желѣзно-пжтнитѣ и телеграфни съобщения предъ фронта на армията и пр.

Тая заповѣдь на фелдмаршала Макензенъ, въ съгласие съ факта, че противникътъ продължавалъ да отстжпва, налагала едно възможно по-продължително прѣслѣдване, обаче въ случая е имало условия, които правили това много трудно. Вече 10 дена дивизията била непрѣкъснато въ движение и постоянно при пълна бойна готовность; конетѣ не били раз-

сѣдлавани и, при движенията и дѣйствията всѣки день, по мѣстность разорана и мокра, по кални и разринати пжтища, били силно изморени. Сжщо и въпросътъ за прѣхраната билъ немаловаженъ. Дивизията получавала продоволствени припаси отъ Кюстенджа, и, при движението ѝ напрѣдъ и накръстъ прѣзъ сѣверна Добруджа, комуникационната линия и тъй дълга, съ отиването още напрѣдъ, щѣла много да се увеличи. Доставянето на продуктитѣ се забавяло и, когато продоволственитѣ ешалони влизали въ сферата на съприкоснование съ противника, трѣбвало да бждатъ внимателни и да изчакватъ дълго за да не бждатъ заловени. Храненето не могло да се организира на мѣстни срѣдства, понеже противника задигалъ провизийтѣ, а по-голѣмата часть отъ селата били напуснати отъ жителитѣ. Подобни доводи се намиратъ въ реляциитѣ на Конната дивизия, обаче, мислимъ, че противъ дословното изпълнение на заповѣдьта за прѣслѣдване, освѣнъ крайното изтощение на конетѣ, е билъ и риска да се попадне подъ ударитѣ на противника, който, въ района на отстжпването, разполагалъ съ достатъчно силни конни части. Конницата е могла да бжде избавана отъ нѣкой флангъ и трѣбвало да внимава. Обаче въпрѣки всичко, генералъ Колевъ, за да не отстжпва отъ заповѣдьта, рѣшилъ да прѣслѣдва.

Къмъ 4 ч. сл. пл. той получилъ ново потвърждение на заповѣдьта отъ щаба на Макензенъ, а слѣдъ малко чрѣзъ германския офицеръ за връзка, Макленбургския херцогъ, друга допълнителна заповѣдь: „да остави пѣхотата си да прикрива фронта на армията и само съ конницата да прѣслѣдва." Тая заповѣдь силно спжвала генералъ Колева въ по-нататъшнитѣ му дѣйствия, защото да настжпи само съ конницата напрѣдъ въ района, гдѣто се намиратъ силни непріятелски колони отъ трита рода оржжие, не обѣщавало успѣхъ, обаче при все това, той рѣшилъ да продължава прѣслѣдването. Насочена прѣзъ с. Муслу, дивизията заношувала: II и III конни бригади съ 2 конни батареи при с. Сарай; I конна бригада при с. Кара Пелитъ; 3 дружини и 1 и половина голска батарея при с. Муслу бей; 1 дружина съ 2 оржжия въ гр. Хърсово; съ прѣдни разузнавателни части по линията: Гърлица — Касъмча — Сарж гьоль.

На другия день, (27 октомври), въ 6 ч. 30 м. сутринята, дивизията продължила напрѣдъ: лѣва колона на полковникъ Табаковъ, 1-й коненъ полкъ съ единъ артилерийски взводъ, за прѣслѣдване по посока на с. Топологъ-Романъ; дѣсна колона полковникъ Мархолевъ, 4-й и 6-й конни полкове и 1 конна батарея, за прѣслѣдване въ посока на с. Дойранъ; и крайната дѣсна колона, полковникъ Митовъ, 3-й коненъ полкъ, за прѣслѣдване по шосето за Бабадагъ. Когато Конната дивизия изминала нѣколко километра, било донесено отъ поручикъ Ботевъ, (споредъ свѣдѣния отъ германски източ-

никъ), че една конна дивизия (5 руски и 2 ромжнски полка) се намирала при с. Токсовъ, т. е. въ флангъ и тилъ на Конната дивимия. Това донесение се потвърдило и отъ съобщението на Макленбургския херцогъ и отъ окова на германския офицеръ за свръзка при Сборната дивизия, които гласяли, че 5 непиятелски конни полка дѣйстаително се появили около с. с. Тарж-Верди и Кожалакъ и успѣли да плѣнятъ часть отъ обоза на Конната дивизия.

При подобно неблагоприятно положение, генералъ Колевъ рѣшилъ да потърси подкрѣпата на пѣхотата си и тръгналъ за с. Муслу бей, а, за провѣрка на донесението, изпратилъ силни разузнавателни части. Едновръменно съ това, той получилъ нова заповѣдь отъ фелдмаршала да очисти цѣла сѣверна Добруджа отъ противника, а слѣдъ малко и телеграма отъ Командующия III армия, която потвърждавала заповѣдьта на фелдмаршала: *да преследва и разпръсне противника; да завладѣе най-напрѣдъ Хърсово, слѣдъ което да се насочи за Тулча и да остави заслони срѣщу Исакча и Мачинъ.* Въ послѣднята телеграма имало една добавка: *въ случай на сериозно съпротивление отъ противника, да го задържи и да донесе.*

Тогава генералъ Колевъ счелъ за нужно да изпрати въ щаба на III армия майора отъ генералния щабъ Соларова, за да докладва за положението на дивизията и за невъзможностьта ѝ да изпълни новата задача. Прѣзъ това врѣме фелдмаршалътъ още веднажъ телеграфиралъ на генералъ Колева да продължи прѣслѣдването, но понеже се очаквалъ отговора отъ Командующи армията и пристигането на изпратенитѣ отъ щаба на армията подкрѣпления (8 Приморски полкъ), той останалъ съ дивизията си при с. Муслу бей.

На 28 и 29 октомври дивизията останала въ сжщото положение, и, въ продължение на 10 дена, за пръвъ пжть, офицеритѣ и войницитѣ могли да починатъ и конетѣ да отдъхнатъ и се нахранятъ редовно. Понеже Командующи армията намираше, че възложената задача на конницата—*да прѣследва и да се насочи за Тулча, т. е. да стигне каквато у долни Дунавъ въ тила на непиятелската армия, застанала на позиция по линията Острово — Топологъ — Хаджи Омеръ — Тестемелъ* и пр., съвсѣмъ не е по силитѣ на Конната дивизия, той заповѣда на майоръ Соларовъ да прѣдаде на генералъ Колева, че искането на фелдмаршала трѣбва да се разбира като крайна цѣль и направената добавка въ изпратената отъ щаба на армията заповѣдь: *„ако срѣщне сериозно съпротивление отъ противника, да го задържи и да донесе"*, е вмъкната отъ него нарочно, за да подчертае, че прѣслѣдването трѣбва да стане до колкото е възможно.

Майоръ Соларовъ бѣ заминалъ вече, когато въ щаба на армията се случи съобщението, че цѣлата III армия ще прѣ-

мине въ офансива, поради което тутакси бѣ телеграфирано на генералъ Колева: „дивизията да продължава да разузнава за противника, безъ да се ангажира въ сериозни дѣйствия срѣщу прѣвъзходни сили; авангардитѣ на IV Прѣславска и Сборната дивизии ще бждатъ изнесени утрѣ при с. с. Капуджи и Кара тепе; дивизионната конница при с. Терези-кьой".

Настжпването на армията къмъ Бабадагъ.

Частитѣ на армията продължаваха да работятъ за организирането на силна отбранителна линия, въ най-тѣсната часть на Добруджа. Уреждаше се тилътъ на армията, депата се попълваха съ бойни и хранителни припаси. Всички съзнаваха, че врѣменното спиране на армията сигуръ ще прѣдизвика въ скоро врѣме едно непиятелско настжпване, поради което работяха усилено. На 29 октомври се получи отъ фелдмаршала слѣдната заповѣдь:

„Отъ голѣмо значение е цѣлата Добруджа да се отнеме отъ непиятеля и всички мостове по долния Дунавъ да бждатъ въ наши ржцѣ, прѣди той да е успѣлъ да се засили. Ако усилената Конна дивизия не ще може да сломи непиятелското съпротивление, III армия ще трѣбва да настжпи съ всички разполагаеми сили. Най-подходяща посока ще бжде срѣщу непиятелския лѣвъ флангъ, прѣзъ Тарж-Верде — Бабадагъ за Тулча, а пакъ Конната дивизия, усилена съ пѣхота и артилерия, трѣбва да се насочи фронтално. Колкото по-скоро почне настжпването, толкова по-ефикасно то ще бжде. Да се донесе кога може да се почне настжпването и съ какви сили, като се има прѣдъ видъ, че и Турскиятъ корпусъ се дава въ разпореждането на III армия".

Генералъ Тошевъ тутакси отговори положително на това условно прѣдложение отъ щаба на Макензена: *„Настжпването на III армия включително и Турския корпусъ ще стане слѣдъ два дена, стига само да бжде уреденъ жельзопжтниятъ транспортъ на бойкитѣ и хранителни припаси до гара Каролъ I или поне до гара Меджидие".*

Новината за прѣдстоящето настжпване, държана ужъ въ тайна, бързо достигна до частитѣ. Отъ войнишкото ухо и око нжчно може да се укрие нѣщо. Удрѣмването и умърлушването, които сж неминуеми при дългото сѣдене и ежедневното копане, бързо се изпарика. Главитѣ пакъ се повдигнаха, очитѣ отново свѣтнаха. Отъ най-голѣмия до най-малкия, всички се радваха, че ще се навлѣзе въ сжщинска Добруджа и ще се внесе свобода и въ тоя далеченъ край, пълненъ съ чисто българско население, което едвамъ дочаква деня да види български войници и да имъ се нарадва. Прѣдъ III-а армия лежеше арената на славни боеве, тоя прочутъ нѣкога „Жигълъ" огромниятъ стариненъ лагеръ на скитскитѣ ни орди, на тия

виновници за китайската стѣна на императоръ Анастасий отъ Черно до Мраморно морета! Да, туптѣха сърдцата на офицери и войници, че ще имать щастието да стжпятъ, да воюватъ, да мратъ въ свещената земя на дѣдитѣ, що съ вѣкове е плисkала мощни български вълни на югъ; отъ гдѣто Аспаруховъ кахлу побѣдоносно въ Мизия и Тракия и, като основа първото българско царство, тури началото на славяно-българското единство, на оная културно-национална мощь, що съ вѣкове издържа натиска отъ съсѣдитѣ, и, въ най-тежкитѣ минути на народното сжществуване, успѣ да запази коравото ни плѣме отъ загиване.

Настжпването на армията почна на 2 ноември и дивизиитѣ, безъ да срѣщнатъ съпротивление, вечерьта достигнаха: Конната дивизия района с. Сарай — Кара Пелитъ и бригадата на полковникъ Габаревъ (прѣдадена къмъ Конната дивизия)—Кара тепе—Рахманъ—Кору баиръ; противникътъ продължаваше да се окопава по линията прѣдъ с. Острово, по в. Гюлжикъ тепе и прѣдъ с. с. Урумъ бей, Дойранъ и Хаджи Омеръ. IV-а Прѣславска дивизия достигна линията в. 313 (сѣверно отъ Коруджи) - в. Алифакъ; противникъкъ се окопаваше съ една пѣхотна бригада около с. Топологъ. Сборната дивизия, поради силно разкалените пжтища, не можа да достигне обектитѣ си и съ прѣднитѣ си части ношува на линията сѣверно отъ в. Касапкьой и в. в. 155 — 201 — 184 — 164. Обозитѣ на частитѣ, включително и на дивизиитѣ, бѣха се инколонирали по пжтищата къмъ сѣверъ въ грамадни маси и лаваха прѣдстава на едно огромно нашествие.

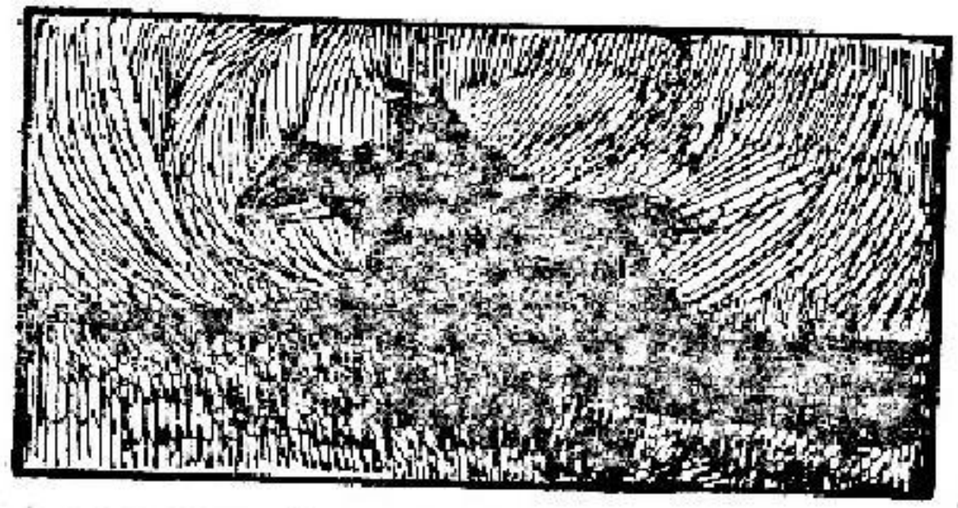
Марша бѣ извършенъ въ редъ, при пълно съзнание на прѣдстоящата побѣда и вече на сутринята се очакваше кървавъ рѣшителенъ бой. Обаче не тъй излѣзи, защото оная сжщата вечерь послѣдва друго съвсѣмъ неочаквано разпореждание. Само този, който е изпитвалъ смайването, когато вече засиленъ ла се хвърли, за да прѣскочи нѣкое широко прѣпятствие, бива неочаквано задържанъ отзадъ, само той може да разбере каква изненада и голѣма слиса почувствуваха всички, когато бѣ получена слѣдната телеграма отъ щаба на Макензенъ: *„Споредъ послѣднитѣ сѣдения може да се заключи за едно скорошно усилване на противника; за извършване на единъ обратенъ ударъ, по заповѣдь отъ главната квартира, възнамеряваната офанзива се отмѣнява; III армия, прѣди да е влязла въ сражение, да се отдѣли съ главнитѣ си сили на позицията езеро Ташавлу-Бонахчикъ, гдѣто да се укрѣпи най-старателно“.*

И тая хубава! чакахме бой, а то току изведнажъ хайде назадъ! Какъ тъй, днесъ едно, утрѣ друго? Това бѣ голѣмъ въпросителна и удивителна за всички отъ III армия, а особено за чиноветѣ отъ щаба. Защото съвсѣмъ не бѣ лесно една армия, изнесла се вече напрѣдъ на 25-30 клм. и влѣзла въ тѣсенъ контактъ съ противника, когато току слѣдъ 5—6 часа прѣдстои сериозенъ бой и градусника на напрѣжението се е покачилъ до максималното си дѣление, да я повърнешъ бързо назадъ, безъ нѣкои материални и морални послѣдствия. Самата дума „назадъ“ всѣкога донася удрѣмването, а пъкъ противника, ако забѣлѣжи отдрѣпването и поиска да го използува, то боя вече става неминуемъ, при най нестодни условия за отстжпающия. Но нѣмаше какво да се прави; заповѣьта бѣше категорична и, лоша хубава, трѣбваше по-скоро да се правятъ разпореждания. Най-послѣ щабътъ на армията намѣри формулата за скриване причината на отстжпването и да можатъ всички да знаятъ, че то става не по съображения отъ щаба на армията, а само по заповѣдь отъ фелдмаршала, и изпрати до частитѣ слѣднята телеграма: *„По заповѣдь на фелдмаршала Макензенъ*, дивизиитѣ да се оттеглятъ на позициитѣ, които тази сутринь заемаха, гдѣто да почнатъ веднага да се укрѣпяватъ. Оттеглянето да се извърши утрѣ, 3 ноември на разсъмване, подъ прикритието на слаби ариергарди. Обозитѣ да се оттеглятъ заблаговрѣменно. На опрѣдѣленитѣ по-рано мѣста да се оставятъ прѣдъ позицията авангарди. *Да се съобщи на всички офицери и войници, че отстжпването се прави съ цѣль-да се примами противника къмъ старитѣ позиции и тамъ да се контръ-атакува и разбие.*

Сутриньта на 3 ноември, частитѣ напуснаха достигнатата линия и се върнаха на старитѣ си позиции. Оставени бѣха авангарди: отъ IV Прѣславска дивизия при с. Капуджи и при в. 185 (Д. Тепе) и отъ Сборната дивизия при в. 165 (Кара тепе), при с. Токсовъ и при в. 102 (южно отъ с. Петефлия). 3-й коненъ полкъ остана да разузнава по лосока на с. с. Инанъ Чешме и Тарж Верде.

На Конната дивизия бѣ телеграфирано: „дивизията да остане въ положението си при с. Сарай — Муслу — Карталъ и да разузнава въ района отъ Дунава до с. Касъмча, докато опасността да се ангажира въ сериозенъ бой съ прѣвъзходенъ противникъ, не наложи отдрѣпването ѝ, като едноврѣменно се оттегли и гарнизона отъ гр. Хърсово.

Отдрѣпването на армията произведѣ много лошо впѣчатлѣние, както на българскитѣ началници, тъй и на всички офицери, които, незнайки истинската причина за това отдрѣпване, почнали бѣха да обвиняватъ щаба на армията и Командующия, че сж настжпили на своя глава, и щомъ федмаршала узналъ това, повърналъ армията назадъ. За съставянето на подобно мнѣние твърдѣ много повлияха офицеритѣ за свръзка при частитѣ, които, искайки да скриятъ истината, че тоя Faufpas е спрѣнъ по заповѣдь отъ германската главна квартира, стоварваха вината върху щаба на армията.

III-ий ПЕРИОДЪ.

(Отъ 4-и ноември до деня на окончателното отхвърляване на руската офанзива срѣщу отбранителната линия: езеро Ташавлу с. Бонахчикъ, „14 Декември“).

Отбранителни дѣйствия на армията.

Слѣдъ връщането си отъ настжпването на 2 ноември, III армия отново се спре на отбранителната линия: езеро Ташавлу — с. Бонахчикъ и почна силно да се укрѣпява. Тая отбранителна линия вървеше по командующи пунктове, хубавия обзоръ и достатъчнията артилерийски обстрѣлъ прѣдъ които, даваха всичкитѣ прѣимущества за една силна и упорита отбрана. Цѣлото пространство въ тила на позицията бѣше закрито отъ погледитѣ отъ къмъ сѣверъ и позволяваще свободно маневриране. Прѣдъ дѣсния участъкъ на IV Прѣславска дивизия се намираше издадената като пръстъ 2 км. напрѣдъ височина 234; а прѣдъ участъка на Сборната дивизия, на около 2½ клм., се издигаше друга трапециобразна височина, наричана Беришъ тепе. Тия двѣ височини прѣдставляваха единъ видъ естествени капонири на позицията, и отъ тѣхъ, освѣнъ че се откриваха още по-далеченъ обстрѣлъ и обзоръ, но се фланкираха и подстжпитѣ къмъ главната позиция. Заемането имъ отъ противника би силно компрометирало цѣлото разположение на армията и трѣбваше непрѣменно да се включатъ въ позицията, но понеже бѣха отдалечени, рѣши се да се укрѣпятъ силно, като прѣдни пунктове, и да се заематъ съ достатъчни гарнизони, за развиване отъ тѣхъ най-силна отбрана, до загиване.

Фланговетѣ на отбранителната линия, ако и да бѣха осигурени съ Дунава и морето, се явяваха изложени, понеже отъ лѣвия Дунавски брѣгъ и отъ островитѣ можеше да се обстрѣлва, даже съ пушеченъ и картеченъ огънь, крайния й лѣвъ флангъ, а флотата отъ морето — да фланкира голѣма часть отъ дѣсната половина на позицията. Освѣнъ това, отъ тия флангове бѣха възможни изненади съ десанти, особенно прѣзъ Дунава. Ето защо, яви се нужда фронтътъ на лѣвия флангъ да се загъне нагорѣ край Дунава, а при морския брѣгъ, укрѣпленията да се вкопаятъ дълбоко. Но тъй или иначе, отбранителната линия, като най-кжса, бѣ най подходяща за III армия.

Конната дивизия продължаваше да подържа контактъ съ противника прѣдъ фронта на армията. Едва на 4 ноември къмъ пладнѣ, непріятелскитѣ прѣдни части почнаха да настжпватъ, а слѣдъ малко слаби негови колони се появиха отъ разни посоки, обаче посрѣщнати съ артилерийски огънь, бѣха принудени да се спратъ и окопаятъ.

На 5 ноември къмъ 4 ч. сл. пл., отдѣлни непріятелски роти и взводове настжпиха отъ разни пунктове и достигнаха до с. Хайдаръ и Чаушкьой.

Тоя день фелдмаршала съ № 8856 съобщи въ щаба на армията слѣднето: „При едно случайно нападение отъ противника, на всѣка цѣна трѣбва да се задържа позицията на линията езеро Ташавлу—с. Бонахчикъ, поради което укрѣпяването й да стане съ всички срѣдства. За цѣльта се придава и Турскиятъ корпусъ, докато той получи заповѣдь за тръгване. *Всѣки офицеръ и войникъ трѣбва да съзнае важностьта за здравото задържане на Добруджанския фронтъ.* За усилване на армията се придава 9-й резервенъ полкъ отъ 217-а германска дивизия. Щабътъ на армията може свободно да разполага съ него, безъ една дружина, оставена на разпореждане на генералъ-губернатора въ Кюстенджа; тая дружина ще се върне при полка си, когато пристигне отъ Германия искената опълченска дружина и пр“.

Въ отговоръ на тоя номеръ, Командующи армията побърза да отговори, още сжщия день, слѣднето: „Укрѣпяването продължава и сж взети мѣрки да се извърши солидно. *Офицеритѣ и войницитѣ отъ повѣрената ми армия сами съзнаватъ важностьта за задържането на Добруджанския фронтъ и ще проявятъ крайни усилия, въ което ни най-малко се съмнѣвамъ.* Понеже виждамъ, че на турския корпусъ не ще могатъ да разчитамъ (въ случай на неочаквани дѣйствия), моля *3-а дружина отъ германския резервенъ полкъ, които се остави въ Кюстенджа, да се върне въ полка си и да бжде въ мое разпореждане, тъй че да имамъ всички разполагаеми сили, още повече, че въ Кюстенджа се намира една българска дружина и, слѣдователно, гарнизонътъ е достатъченъ. Да извадя тая*

българска дружина отъ тамъ не мога, понеже имаме караули, които азъ нѣмамъ право да снема, а въ настоящe врѣме 1 дружина значи много.

Фелдмаршалътъ не се съгласи да се извади германската дружина отъ Кюстенджа, както и Командующи армията — да вземе отъ тамъ българската дружина; а това вдигане на българската дружина бѣ много желателно за германцитѣ, а пъкъ за насъ обратното, понеже съ нейното вдигане трѣбваше да се вдигне и българското комендантство и караули. Интересното бѣ, че както щаба на Мекензенъ бѣ недоволенъ отъ щаба на армията за невдигането отъ Кюстенджа на българската дружина, тъй и нашата Главна квартира бѣ недоволна за невдигането отъ тоя градъ на германската дружина. Издадената заповѣдь отъ Командующи армията за изпращането на тая германска дружина отъ Кюстенджа на се изпълни и фелдмаршалътъ отново потвърди, че дружината трѣбва да остане тамъ, докато пристигне искания германска опълченска дружина. Тъй че и двѣтѣ дружини останаха за гарнизонъ въ Кюстенджа: при двама комсиданти, при два вида караули, пазящи почти едни и сжщи складове и магазини. (Назначаването на коме дали въ градоветѣ, до това врѣме, бѣ право на Командующи армията, обаче за Кюстенджа германското командуване бѣ назначило германски комендантъ).

Настжпването на противника срѣщу позицията на линията езерото Ташавлу—с. Бонасчикъ.

На 6 ноември, къмъ 3 ч. сл. пл., нѣколко неприятелски колони настжпиха по фронта: Дунава—с. Рахманъ — с. Чаушкьой. По цѣлата линия противникътъ привечерь успѣ да се доближи на около 1200 крачки до околитѣ на усилената Конна дивизия, поради което генералъ Колевъ рѣши, още сжщата нощь, да се отдръпне съ частитѣ си по височинитѣ на лѣвия брѣгъ на р. р. Мохамедча и Сарай.

На 7 ноември се забѣлѣза едно по-голѣмо оживление отъ противника около с. Касъмча. Къмъ планинѣ нѣколко неприятелски роти се насочиха отъ с. Чаушкьой, Алифагъ, Каилъ Дере, но обстрѣляни отъ разузнавателнитѣ части на Конната дивизия, бѣха спрѣни. Къмъ 4 ч. сл. пл., 3—4 дружини настжпиха отъ в. Чали Билуй, отъ с. Гжрлжкой, отъ с. Хайдаръ и къмъ с. Касъмча, но сжщо бѣха спрѣни отъ артилерийски огънь. Къмъ 9 ч. вечерьта, противникътъ, възползуванъ отъ лунната нощь, настжпилъ съ 2 дружини къмъ с. Балджио и Кара Пеликъ, съ 1 дружина къмъ с. Хайдаръ и Мохамедча и съ друга дружина къмъ с. Коруджа. Появили се и други части по фронта, но силитѣ имъ не могли да се опрѣдѣлатъ. Противникъ изблъскалъ прѣднитѣ ни постове и заелъ горѣпомѣнатитѣ села.

На 8 ноември сутриньта, 7 неприятелски дружини съ артилерия настжпили въ участъка между Дунава и с. Касъмча и заели линията: с. Сарай — с. Балджио — с. Кара Пелитъ — с. Касъмча. Прѣднитѣ части на конницата се оттеглили на линията Дунава — в. Капужулуй — източно отъ с. Дулгеру

— южно отъ с. Касъмча, гдѣто се окопали и водили цѣлия день бой съ противника. Други 2 неприятелски дружини съ артилерия се смъкнали къмъ пладнѣ отъ с. Гарличео и заели височинитѣ южно отъ развалини Ески Сарай. Къмъ 4 ч. сл. пл., положението прѣдъ Конната дивизия било слѣдното: въ участъка Сарай — в. 77 три неприятелски дружини съ 2 батареи настжпили стремително къмъ лѣвия участъкъ на дивизията и, слѣдъ силна съпротива, частитѣ й отстжпили на височинитѣ юго-източно отъ с. Кадж Кашла; прѣдъ срѣдния участъкъ, с. Сарай—Кара Пелитъ, настжпили 3 неприятелски дружини, но били задържани съ огънь отъ в. Капуджилуй; къмъ участжка с. Мохамедча—в. Дулгера настжпили други неприятелски части, които успѣли да заематъ и се затвърдятъ на линията в. 252 — с. Дюлгеро; други 2 роти съ ескадронъ се насочили за в. 266 (сѣверо-западно отъ с. Качамакъ); а отъ с. Сарж. гьолъ за с. Карталъ настжпила неприятелска конница, силата на която, поради мжглата, не могла да се опрѣдѣли.

Поради голѣмия фронтъ на дивизията и понеже фланговетѣ се вече обхождали, генералъ Колевъ заповѣдалъ да се опразни Хърсово и частитѣ вечерьта да се оттеглятъ къмъ в. Иншаратели — в. Мовила Драгайка.

По тоя начинъ, настжпването на противника бѣ вече ясно очертано на 8-и ноември; виждаше се, че той, макаръ и бавно, но върви съ цѣлата си армия на югъ. За това свидѣтелствуваха и постоянно приближаващата се линия отъ пожари, които противника произвеждаше при заемането на всѣко опразнено село. Нашитѣ горѣха само провизиитѣ и материалитѣ, които можеха да се използватъ отъ противника, когато пъкъ неприятелскитѣ войски внисаха плѣнъ и пожаръ въ селата, българското население на които се бѣ оттеглило на югъ, подъ защитата на нашата конница. Дълги върволици керван, натоварени съ покжщнина и имущество, и безбройни стада и чарди отъ говеда, всичко туй придружавано съ пелтчющи хора, отъ разни възрасти, но отъ едно потекло — българско, опрашено и посърнало, се точище на югъ, за да намѣри защита при родните войски.

Поради прѣдстоящето скоро сблъскване, щабътъ на армията прѣдупрѣди дивизиитѣ да побързатъ съ укрѣпяването, а на началникътъ на конната дивизия се дадоха слѣднитѣ упжтвания: Въ случай, че противникътъ продължи да насѣда съ прѣвъзходни сили, Конната дивизия да спжва настжпването му на всѣка крачка, а, слѣдъ като това стане невъзможно, постепенно да са оттегли на линията на пѣхотнитѣ авангарди, гдѣто вече трѣбва да укаже най-силно съпротивление. За тая цѣль пѣхотнитѣ части, артилерията и картечницитѣ, придадени къмъ дивизията, слѣдъ като бждатъ принудени да се оттеглятъ при авангардитѣ, да се спратъ на линията южно отъ с. Жиздарещи — с. Капуджи — в. Иншира-

тели, гдѣто заедно съ авангарда на IV-а Прѣславска дивизия, подъ общото началство на полковникъ Габерова, да окажатъ сериозно съпротивление (полковникъ Габаревъ да влѣзе въ подчинение на началника на IV-а Прѣславска дивизия). Конницѣ части да поддържатъ свръзка между пѣхотнитѣ авангарди, като 9-и коненъ полкъ се оттегли при авангарда при Д. Тепе (югоизточно отъ с. Чаталъ Орманъ) и поддържа връзка вдѣсно съ авангарда на Сборната дивизия и съ 3-и коненъ полкъ на линията с. Шеремедъ и в. Биюкъ Коджалакъ Тепе и влѣво къмъ в. Хаджи Байрамъ тепе, съ авангарда при с. Капуджи. Другъ коненъ полкъ да се оттегли къмъ авангарда при с. Капуджи и да поддържа свръзка съ авангарда при с. Д. Тепе и да охранява влѣво до Дунава. 3-и коненъ полкъ, въ случай на напоръ, да се оттегля постепенно къмъ авангарда на Сборната дивизия при в. Кара тепе. Останалитѣ конни полкове отъ дивизията, когато пѣхотата й се оттегли къмъ линията на авангардитѣ, да се групиратъ въ района Еркезекъ — Сатисъкьой — Чаталъ Орманъ и да бждятъ готови въ всѣки моментъ да се хвърлятъ въ атака и отрѣжатъ силно подалитѣ се напрѣдъ неприятелски пѣхотни и конни части. Началникътъ на Конната дивизия да разпореди още отсега да се рекогносцират проходитѣ прѣзъ теленитѣ мрѣжи и прѣзъ окопитѣ на главната отбранителна линия за евентуално оттегляне и групиране на дивизията при с. Каролъ I. Сжщото бѣ съобщено и на началницитѣ на дивизиитѣ съ добавка, да се рекогносцират проходитѣ за евентуално оттегляне на тѣхнитѣ авангарди.

Щабътъ на Макензенъ, вижда се обезпокоенъ отъ нѣкого, отново потвърди, че разрушаването на желѣзно-пжтния мостъ при Чер на вода трѣбва да стане само по личната заповѣдь на фелдмаршала, за което, ако се яви нужда, да се донесе.

На 9 септември, още въ зори, нѣколко неприятелски дружини настжпили и заели линията: в. в. 111 и 90—с. Муслубей—в. 142—в. 168 — в. 170. Къмъ 2 ч. сл. пл. единъ руски коненъ полкъ се спусналъ отъ в. 173 къмъ с. Кара Пелитъ и къмъ 4 ч. 40 м. сл. пл. влѣзалъ въ с. Дюлгеро. Забѣлѣзано било прѣхвърляне прѣзъ Дунава на неприятелски части при гр. Хърсово. Отъ заловени руски плѣнници се установило, че неприятелската армия има съставъ: 4-й Сибирски корпусъ (9-а и 10-а Сибирски дивизии), 115-а и 61-а руски дивизии, 1 руска конна дивизия и слаби пѣхотни и конни ромжнски части. Ротитѣ отъ 61-а руска дивизия получили попълнение и броили вече по 240—250 човѣка.

Тоя день пѣшитѣ части на Конната дивизия били принудени да се оттеглятъ на линията на пѣхотнитѣ авангарди, а конницѣ части съ конницѣ батареи продължавали да задържатъ противника.

Сжщия день, на Дунавския фронтъ срѣщу Черна вода произлѣзе твърдѣ неприятенъ инцидентъ. Въ 5 ч. 30 м. сутринята, нѣколко руски роти, възползвани отъ мжглата и ут-

ринната дрезгавина, се промъкнали къмъ двѣтѣ Прѣславски роти отъ отбранителната застава при западния изходъ на Черноводския желѣзнопжтенъ мостъ, отвъдъ Дунава, и съ бомби и картечници неочаквано се нахвърлили, когато нашитѣ току се събуждали, и една часть отивала да се мие, а другата се стѣгала. Произлѣзло кърваво сбиване, въ което паднали въ плѣнъ 1 офицеръ и 40 войника, убити 7 войника и ранени 45 войника. По-голѣмата часть отъ хората успѣли да си пробиятъ пжть къмъ брѣга и съ лодки се върнали въ Черна вода. Артилерията ни отъ дѣсния брѣгъ, поради мжглата, не е могла да съдѣйствува на ротитѣ. Германскиятъ бронированъ тренъ, находящъ се у източния изходъ на моста, сжщо не успѣлъ да сломогне. По тоя начинъ бѣ се сбжднало окова, което, при подобно изолиране на тия роти, всѣкога можеше да се очаква. Командующи армията, понеже и по-рано бѣ противъ подобно изпращане на части оттатъкъ Дунава, заповѣда: а) да се барикадира мостътъ съ телена мрежа до мѣстото, гдѣто сж поставени зарядитѣ за разрушение; б) срѣщу моста да се поставятъ достатъчно картечници за обстрѣлване фронтално и флангово; в) мостътъ да ке се разрушава безъ негова заповѣдь, но подготовката за разрушаването му да бжде обезпечена напълно; г) да се внуши на всички отъ дѣсния брѣгъ на Дунава за пълната бдителность, а особено въ врѣме на мжгла, и старшитѣ началници да провѣряватъ често какъ се носи службата нощно врѣме и д) на лѣвия брѣгъ на Дунава, да не се изпращатъ повече никакви части.

По поводъ на горния случай, като се прѣдполагаше, че е възможно противникътъ, при атаката по фронта, да направи опитъ за ударъ на фланговетѣ, особено откъмъ Дунава, щабътъ на армията разпореди да се устрои тѣсенъ контактъ между охранението на IV Прѣславска дивизия по Дунава съ онова на Черно-водскиятъ отрядъ на подполковникъ Кушарова, а послѣдния да влѣзе въ свръзка съ охранението на генералъ Назлъмовъ, което се почваше западно отъ с. Олтина. Охранителнитѣ части да открийтъ телефонна връзка съ щабоветѣ на дивизиитѣ и съ началника на Черно-водския отрядъ; постоветѣ да се снабдятъ съ достатъчно бомби.

Прѣзъ тоя день бѣха получени свѣдѣния, които, въ свръзка съ имеющитѣ се дотогава, показваха, че положението при III армия почва вече сериозно да се усложнява. Неприятелската атака отъ 4 Сибирски корпусъ, 115 и 61 руски дивизии откъмъ сѣверъ се очакваше слѣдъ нѣколко дена, а друга неприятелска армия се бѣ появила оттатъкъ Дунава (4-й армейски руски корпусъ) и бѣ повече отъ възможно противникътъ да съедини ударитѣ си по фронта съ дѣйствия на лѣвия флангъ прѣзъ Дунава. Тая нова опасность бѣ потвърдена и отъ щаба на Макензенъ: „Отъ сигуренъ източникъ се знае, че генералъ Ляевъ, командира на 4-й руски армейски корпусъ,

е пристигналъ съ шаба си въ Слобозия (Ромжния) и, поелъ командуването на войскитѣ въ района отъ Каларашъ до Хърсово. За сега той разполага съ своя си корпусъ (30-а и 40-а дивизии), съ 8-а кавалерийска дивизия и съ не извѣстно число ромжински дружини, възможно е, прѣзъ иднитѣ нощи, да прѣдприеме едно прѣминаване на Дунава при Хърсово. Генералъ Апиевъ тази вечеръ, въ 10 ч., ще пристигне въ с. Гюргеви (сѣверозападно отъ Хърсово) и ще се срѣщне съ началника на руската моторна флотилия и съ адмиралъ Нерценцу, началника на ромжинската Дунавска флотилия".

Горното съобщение макаръ и да потвърждеваше опасностьта откъмъ Дунава, обаче щабътъ на армията считаше, че противникътъ не би прѣдприелъ нѣщо откъмъ Хърсово, което бѣ далечъ сѣверно отъ лѣвия флангъ на позицията, а че опититѣ си той ще насочи нѣкждѣ по южно, къмъ тила на армията. На всѣки случай, щаба на армията поиска отъ щаба на групата Макензенъ да се съгласи за изваждането отъ състава на Конната дивизия 1 конна бригада, която да се изпрати за наблюдение въ участъка отъ езерото Олтина до Черна вода, още повече, че на конницата прѣдстоеше вече да се отдръпне задъ фронта. Щабътъ на Макензенъ разрѣши да се употрѣби за цѣлта 25-а турска дивизия, съ условие — че една отъ тритѣ ѝ полка да се изпрати съ камиони за демонстрация при Силистра. — Тая нова обстановка откъмъ Ромжния наложи на армията да продължи отбранителната позиция по Дунава, въ участъка отъ Расово до с. Минъ Сеймень.

Положението прѣзъ тоя день (9 ноември), къмъ 5 ч. сл. пл., прѣдъ авангарда на IV Прѣславска дивизия при с. Капуджи е било слѣднето: 3 неприятелски дружини настжлили къмъ в. 145 (юго-източно отъ с. Капуджи); други 2 дружини съ батарея минали с. Капуджи и достигнали на около 500 крачки до позицията на авангарда, но били спрѣни съ огънь; една неприятелска дружина съ 2 батареи настжлила къмъ височината Иширатели; друга дружина се насочила отъ с. Терзикьой въ обходъ на дѣсния флангъ на частитѣ при в. Хаджи Байрамъ тепе; друга дружина се насочила отъ с. Муслу бей по долината на р. Сириу. При подобно застращително положение, частитѣ намиращи се южно отъ с. Купаджи, били принудени послѣдователно да се оттеглятъ къмъ главната позиция.

Конната дивизия, слѣдъ като остачила по единъ коненъ полкъ при авангардитѣ при с. Капуджи и Д. Тепе, съ ядрото си се групирала около с. Еркезекъ; но слѣдъ малко, щомъ е било забѣлѣзано, че други неприятелски дружини се насочили за с. Терзикьой, генералъ Колевъ оставилъ още една конна бригада за охрана на интервала между двата авангарда на IV дивизия.

Прѣдъ фронта на Сборната дивизия малки неприятелски части настжлили къмъ с. с. Токсовъ и Коджалакъ, но били

спрѣни съ огънь. Противникътъ се окопавалъ по линията източно отъ с. Кулели—с. Коджалакъ.

Опита на противника да стовари войски на лѣвия Дунавски брѣгъ, 1 клм. сѣвѣрно отъ с. Бонахикъ, не можа да успѣе.

Понеже, вечерьта сжщия день, лѣвия авангардъ на IV Прѣславска дивизия, заплашенъ съ обходъ, бѣ почналъ да се отдръпва, генералъ Киселовъ запита щаба на армията, може ли тоя авангардъ да се оттѣгли окончателно на главната позиция, и Командующи армията се съгласи на това, като заповѣда и на Конната дивизия да се отдръпне задъ главната позиция. — Това рѣшение щаба на армията оформи съ оперативна заповѣдъ, която въ общи черти съдържаше слѣднето: а) авангарда на Конната дивизия (5 дружини) и лѣвия авангардъ на IV Прѣславска дивизия при с. Капужи да се оттеглятъ къмъ главната позиция; б) Конната дивизия, безъ 3-й и 9-й конни полкове, находяща се съ ядрото си при с. Еркезекъ, да се отегли задъ позицията и съсрѣдоточи въ района Тортоманъ. — Джебаку — Дефча, като пѣшитѣ си картечни ескадрони прѣдаде на Сборната дивизия; в) Генералъ Киселовъ, да разпореди да се остави на в. 171 (източно отъ с. Сатискьой) една застава около една дружина, 1 батарея и 1 ескадронъ, която да влѣзе въ свръзка съ авангарда при Д. тепе, а частитѣ отъ лѣвия флангъ на дивизията да заематъ мѣстата си по отбранителната линия; г) Дѣсния авангардъ на IV Прѣславска дивизия при Д. тепе и заставата ѝ на в. 171, както и авангардитѣ на Сборната дивизия, заедно съ придаденитѣ къмъ тѣхъ 3-й и 9-й конни полкове, да останатъ на мѣстата си по линията в. 171 (източно отъ Сатискьой) — Д. тепе — в. 193 (югоизточно отъ с. Токсовъ) — в. 145 (южно отъ Кождалакъ) — в. 102, като авангардътъ при Токсовъ изпрати части за затваряне посоката по р. Касъмча; д) на означената линия авангардитѣ да укажатъ силно съпротивление, безъ да се ангажиратъ въ бой съ прѣвъзходенъ противникъ и пр.

На 10-й септемврий сутринтьта, лѣвия авангардъ на IV Прѣславска дивизия, авангарда на Конната дивизия и ядрото ѝ бѣха се вече отдръпнали задъ главната позиция и заеха мѣстата си, а отпрѣдъ останаха само: дѣсния авангардъ на IV дивизия и авангардитѣ на Сборната дивизия.

На 11 ноември, слѣдъ неприятната случка при Черноводския желѣзно пжтенъ мостъ, произлѣзи втора съ прѣдитѣ части на авангарда на Сборната дивизия. Находящитѣ се на в. 80 (юго-западно отъ Кара Насуфъ) 3 взвода отъ 3 рота на 53-й полкъ, при отстжпването си, сж били атакувани отъ единъ руски ескадронъ. Ротата се спрѣла и отблъснала ескадрона, обаче, когато продължила пжтя си къмъ с. Дюнджи, върху ѝ се нахвърлилъ цѣлъ руски коненъ полкъ, който я раз-

пръсналъ и й нанесълъ сериозни загуби: 172 убити и пльнени и 7 ранени, т. е. почти цѣлата рота е била уничтожена.

Противникътъ прѣдъ IV Прѣславска дивизия заелъ тоя день височинитѣ южно отъ с. Капуджи (очистени вече отъ лѣвия авангардъ) и почналъ да се окопава; сжщо той заелъ и в. Хаджи Байрамъ тепе.

Прѣдъ фронта на Сборната дивизия, вечерьта, противникътъ съ главнитѣ си сили се настанилъ по линията: южно отъ Кулели — сѣверно отъ Коджаликъ — до морския брѣгъ. Той пускалъ съ конна колона да обходи дѣсния флангъ на дѣсния авангардъ, поради което генералъ Кантарджиевъ заповѣдалъ авангардътъ да се оттегли на в. Кара тепе, а лѣвиятъ авангардъ да отстжпи на в. 153 и в. 137 (южно отъ с. Киришликъ).

За наблюдение на Дунавския участъкъ и за да може своевременно да се знае за положението тамъ, заповѣда се на началника на Конната дивизия—конницитѣ полкове при Жабаку да подържатъ постоянно свръзка съ охраната на Черна вода и при с. с. Микъ и Маре Сеймени.

Сжщиятъ день въ щаба на армията бѣ получена слѣдната телеграма отъ щаба на Макензенъ: „Майоръ Хенингъ донесе, че прѣдната позиция прѣдъ лѣвия флангъ трѣбвало да се очисти и прѣднитѣ части да се оттеглятъ на главната позиция, въпрѣки досегашнитѣ ни намѣрения; да се донесе кога и на какво основание е дадена тази заповѣдь". Въ отговоръ на горното запитване Командующи армията, съ № 7802, донесе слѣднето: „Инструкцията за оттегляне на авангардитѣ на главната позиция бѣ дадена още завчера (прѣпись отъ която бѣ врѣчена на офицера за врѣзка майоръ Хенингъ). Това се направи съ цѣль да не се оставятъ авангардитѣ да бждатъ разбити по отдѣлно, защото укрѣпяването на позицията (въ лѣвия Прѣславски участъкъ) вече бѣ доста напрѣднало. Въ изпълнение на тая инструкция, сжщи на мръкване, авангардитѣ прѣдъ лѣвия флангъ, подъ натиска на противника (около 8 дружини), се отѣглиха на главната позиция, като оставиха слабо охранение. Авангардитѣ прѣдъ центъра и дѣсния флангъ оставатъ още на мѣстата си, но и по тѣхъ е дадена сжщата инструкция".

Като че ли въ отговоръ на тая телеграма, бѣ получено слѣдното съобщение отъ офицера за врѣзка майоръ Хенингъ: „Генералъ Танфонъ, началника щаба на Макензенъ, ми заповѣда да доведа до свѣдение на щаба на III армия, че главната позиция щетрѣбва безусловно да се държи до послѣдния човѣкъ; никакво маневриране да не става, освѣнъ съ назначенитѣ резерви; това е изказаното отъ фелдмаршала съ убѣдителна сериозность мнѣние". Горната бѣлѣжка бѣ взета като признакъ, че или германското командуване счита българското до такава степень слабо, че ще може да допусне едно отдрѣпване отъ главната отбранителна позиция или че съществува вече нѣкакво подозрѣние за нарочита пакость отъ българска страна. Ето защо Командующи армията, задѣнатъ живо, моментално отговори съ слѣдната телеграма: „Заповѣдьта отъ фелдмаршалъ Макензена за отбраната на Добруджа на линията с. Бонасчикъ — езеро Ташавлу съмъ разбралъ въ смисъль—да защищавамъ горната позиция до послѣденъ човѣкъ. Повѣренитѣ ми части ще развиятъ геройско упорство, макаръ че лѣвия флангъ къмъ Дунава се явява силно изложенъ; при това мълатата, която имаме денонощно и ще продължава още дълго врѣме, силно ще бърка на отбраната. Потрѣбни сж повече войски, особено за Дунава. За по-далечнитѣ флангове и тила на армията къмъ с. Рясово и по-нататъкъ къмъ западъ, както и по морето отъ Кюстенджа на югъ, по-нататъкъ къмъ западъ, както и по морето отъ Кюстенджа на югъ, това вече не е моя работа. Едва ще ми останатъ войски въ моё разпореждание 2 — 3 дружини, понеже отъ генералъ Кантарджиева, поради голѣмия му фронтъ (около 25 клм.), не мога да отдѣля никакви войски. Моля дружината отъ 9-и германски полкъ въ Кюстенджа да се снеме отъ тамъ и утрѣ сутринята да бжде при полка си, понеже очаквамъ най-вѣроятно въ другиден бой.

По поводъ на шифрованата телеграма отъ щаба на дѣйствующата армия № 4619, като отговоръ на искането на Командующи армията, за да се настои прѣдъ фелдмаршалъ Макензена за оставането на часть отъ турския корпусъ къмъ армията и съ която Главнокомандующиятъ натискаше, че се искатъ повече войски и рекомандуваше по-солидно укрѣпяване и пр., Командующи армията отговори съ мотивиранъ рапортъ и отново поиска застжпничеството му за да се прѣдадатъ къмъ армията поне 6 турски дружини.

Положението прѣдъ фронта на армията отъ 12-и до 22 ноември.

Противника продължи приближаването си по цѣлия фронтъ, и най-вече къмъ лѣвия флангъ на главната позиция, който бѣ най-много издаденъ. Прѣзъ нощьта срѣщу 12, авангардътъ на IV Прѣславска дивизия отъ в. Д. тепе (185) се оттегли на височинитѣ сѣверо-източно отъ с. Гереджикъ и влѣзи въ свръзка съ лѣвия авангардъ на Сборната дивизия при в. 137; дѣсниятъ авангардъ на Сборната дивизия зае позиция на в. 119—в. Кара тепе, а лѣвия й авангардъ — на в. 137 (южно отъ Киришликъ). По тоя начинъ противникътъ зае слѣдното положение: съ дѣсния си флангъ той бѣ достигналъ непосрѣдствено прѣдъ позицията, а съ центъра и особено съ лѣвия си флангъ—на около 15 клм. сѣверно отъ нея.

Слѣдъ пладнѣ, противникътъ съ около 1 полкъ пѣхота и 3 полски батареи, се опита да атакува крайния лѣви флангъ на IV Прѣславска дивизия, обаче посрѣщнатъ съ силния огънь на батареитѣ, бѣ принуденъ да се пръсне и скрие въ доловетѣ. Срѣщу в. 234 (капонира при IV Прѣславска дивизия) той предприе усилена рекогнисцировка, частитѣ на която бѣха сжщо пръснати съ огънь. Срѣщу фронта на Сборната дивизия неприятелската конница зае с. с. Чаталъ Орманъ, Тарж Верде и Дуонджи. На Дунавския фронтъ прѣзъ цѣлия день имаше пушечна и картечна стрѣлба, а къмъ пладнѣ Черна вода бѣ обстрѣлвана съ артилерийски огънь.

Тоя день бѣ получена отъ фелдмаршала втора телеграма, относно станалото отдрѣпване на Конната дивизия, съ слѣдното съдържание: „На 6 септември тукъ се донесе, че Конната дивизия е получила заповѣдь да укаже най-силенъ отпоръ; тази заповѣдь си противорѣчи, понеже на 9 сутринята е било заповѣдано отдрѣпването на

авангардътъ прѣдъ лѣвото крило. Азъ повтарямъ (?) моята заповѣдь, че щабъ на групата трѣбва винаги своеврѣмснно да бжде увѣдомяванъ отъ щабъ на III армия за всички прѣдначертания, тъй че едно вмѣшателство отъ моя страна, при нужда, да бжде всѣкога възможно. Обръщамъ отново вниманието, че дори у последния човѣкъ отъ III армия трѣбва да се сложи убѣждението, че главната позиция трѣбва да се задържи, каквото и да костува това, и едно отдръпване отъ тази позиция ще донесе загуби за цѣлия спечеленъ до сега успѣхъ и непоправима вреда. Командующи III отдѣлна армия лично е отговоренъ за задържането на тая позиция. Укрѣпяването ѝ трѣбва да продължи съ всички сили и срѣдства".

Тонътъ и обидното съдържание на тая телеграма не можаха да не обидятъ Командующи армията и щаба му, още повече, че бѣха съвсѣмъ незаслужени. Защото не само че никой не бѣ помислилъ да напуска позицията, а напротивъ всичко се приготвяше и работеше за най-упорната ѝ отбрана. Станалото оттеглюване на лѣвия авангардъ и на Конната дивизия бѣ наложено отъ обстановката, и тия части не можаха повече да останатъ тамъ, за да не бждатъ принудени на сутринята да отстѫпватъ съ бой прѣзъ тѣснитѣ проходи на теленитѣ прѣжки, които блокираха цѣлата позиция. Действително въ дадената имъ инструкция и бѣ прѣдвидено да укажатъ най-сериозно съпротивление на противника, обаче последния съ настѫпателното си съ широкъ фронтъ правеше невъзможно продължителното съпротивление и налагаше отдръпването на авангардитѣ, а пъкъ щаба на армията въ никакъвъ случай не можеше да допусне да се разиграе сериозенъ полски бой прѣдъ позицията. Тъй че това оттегляване, наложено отъ необходимостьта, съвсѣмъ не даваше право на фелдмаршала да се бои, да натѣква и съ такъвъ остъръ тонъ да напомня непрѣменното задържане на позицията . . . Ето защо на горната телеграма се погледна като на кратенъ бодъ и на изказване на недоверие къмъ Командующия и щаба му и то до толкова, че се е намѣрило за нужно, освѣнъ тричратното напомнюване за задържането на позицията, да се изтъкне още и отговорностьта на Командующи армията, въ случай на нейното напускане. Подобно заключение, може би дисъ да излѣзда твърдѣ прѣсилено, обаче тогава, при крайно натѣгнатитѣ отношения, когато въ всѣко нѣщо се виждаха задѣвания и оскърбления, иначе не можеше да се мисли. При все това обаче, генералъ Тошевъ счете за по-добрѣ да се въздържи и да отговори само по фактическата страна: „Доказамъ, че противорѣчие въ донесенията ми, които сж прѣдметъ на вашия № 2660, относно дѣйствията на Конната дивизия, нѣма; защото заповѣдьта ми: дивизията да даде упорито съпротива се касаеше за 9 ноември, който день бѣ необходимъ за IV Преславска дивизия да доусили позицията си. Това бѣ изпълнено и вечерьта на 9 того, когато узнахъ, че противникъть съ прѣвъзходни сили почналъ да обхожда авангарда, който рискувалъ да се ангажира въ неравенъ бой, то вечерьта дадохъ заповѣдь на Конната дивизия и на лѣвия пѣхотенъ авангардъ да се оттеглятъ на главната позиция, а 3 конни полка да останатъ при авангардитѣ на дѣсното крило и пр.".

Едновременно съ тоя отговоръ, Командующи армията счете за нужно да прѣдупрѣди началницитѣ на дивизиитѣ съ слѣдната телеграма: „фелдмаршалъ Макензенъ вече трети пжть прѣдупрѣждава, че позицията трѣбва да се задържи на всѣка цѣна. Азъ отъ сѫщата страна още веднажъ напомнямъ, че трѣбва да се умре на нея и нито крачка назадъ. Това трѣбва да се възприеме отъ всички офицери и войници, а старшитѣ началници да бждатъ готови да отстояватъ своитѣ участъци, безъ да гледатъ на число и на огънь. Укрѣпяването на позицията да се доведе до съвършенство. Това е последното ми напомняне".

Понеже тоя день бѣ полученъ отговора отъ щабъ на дѣйствующата армия на доклада, съ който повторно бѣ помоленъ Главнокомандуюющи да настои прѣдъ фелдмаршала за оставянето къмъ армията поне 6 турски дружини, и тоя отговоръ бѣ една проста заповѣдь — да се поиска това направо отъ фелдмаршала, то въпрѣки това, че щабътъ на Макензенъ бѣ вече моленъ за сѫщото, счете се за нужно още веднажъ да се донесе и съ № 7886 бѣ направенъ слѣдния телеграфически докладъ:

„За отбраната на Добруджа сж оставени въ мое разпореждане IV Преславска, Сборната и Конната дивизии и 9-й германски резервенъ полкъ, а всичко 50 дружини, 45 батареи и 27 ескадрона. Отъ тия войски за охранение при Кюстенджа и Черна Вода сж отдѣлени минималното число 5 дружини. Оставатъ за прѣдъ фронта 45 дружини и то на едно протежение отъ 46 клм. по сухо и 8 клм. по Дунава. При условията, при които до сега се намираше армията, разчитахъ, че съ тия сили ще мога съ успѣхъ да изпълня задачата си въ района Черна вода — сухопѫтния фронтъ — Кюстенджа. Сега условията се измѣняватъ въ твърдѣ неблагоприятна смисъль, а именно:

1) Споредъ свѣдѣнията се установява, че непріятельтъ за борба съ III армия съсрѣдоточава: а) по фронта на Добруджа — 6 пѣхотни и 1 конни дивизии (4-й Сибирски корпусъ, 61-а, 115-а, 3-а стрѣлкова и 3-а конна руски дивизии, 1 ромжн на сборна дивизия); б) на лѣвия брѣгъ на Дунава между Силистра и Черна вода се съсрѣдоточватъ 2 руски армейски корпуса, а именно: 4-й армейски корпусъ, констатиранъ вече съ сигурность, и 34-й армейски корпусъ, който билъ въ очакване. Срѣщу тия сили азъ разполагамъ съ бойци: 17,741 за IV Преславска дивизия, 13,528 за Сборната дивизия и около 1500 за германския резервенъ полкъ, плюсъ 2971 за Конната дивизия; и

2) Климатическитѣ условия почнаха да влияятъ твърдѣ неблагоприятно за отбраната, а именно: постоянни гъсти мъгли, които отнематъ на отбраната възможностьта да използува силата на огъня и ще спомогнатъ на противника да се приближава безнаказано до позициитѣ. Тия мъгли, които ще продължаватъ и прѣзъ зимата, не ни даватъ възможность да разузнаваме, и противника ще може безнаказано да маневрира близо до фронта, а което е най-важно, че, щомъ почнатъ боеветѣ, атакитѣ на непріятеля по фронта могатъ лесно да бждатъ съединявани съ опити за десантъ по Дунава, близо или далечъ отъ фронта на армията. За да се противопоставимъ на послѣдното, лѣвиятъ флангъ на армията ще трѣбва да се продължи по Дунава (отъ височитѣ сѣверно отъ Бонавчикъ до Саймене Маре) и да въведа въ бойната линия още 2—3 дружини, т. е. да изразходвамъ всичко, което ми е останало въ резервъ. За обез-

печаване на по-далечния флангъ по Дунава, т. е. южно отъ Кохирлени, трѣбва да разполагамъ съ резерви. Дѣйствително за далечно охранение на лѣвия флангъ ще използувамъ Конната дивизия, обаче за отбиване на сериозни десанти, тя не е въ състояние да се противопостави. Трѣбва пѣхота и артилерия, съ които не разполагамъ. Прѣдполагамъ да отдѣля отъ дивизиитѣ и да си образувамъ група въ мое разпореждане около 6 дружини (повече да отдѣля не мога безъ рискъ да компрометирамъ отбраната по фронта). Сѫщо тъй не е изключена възможността, подъ масовия огънь на силната си флота, неприятелятъ да се опита да направи десантъ на дѣсния флангъ, около Кюстенджа или по-долу, и ще трѣбва да разполагамъ съ резерви за отбиването му.

Прѣдъ видъ на горѣизложеното, моля щаба на Макензенъ, като прѣцѣни вѣрността на доводитѣ ми, *да даде въ мое разпореждане цѣлия турски корпусъ* или *въ краенъ случай 1 турска дивизия съ 6 батареи*, защото когато турскитѣ дивизии заминатъ отъ тука, ще бѫде вече късно. Безъ това повѣрената ми армия, колкото и храбро да се държи прѣдъ фронта, рискува да бѫде обречена на гибель, било съ тактически изненади по близкитѣ флангове, било съ десанти къмъ по-далечнитѣ пунктове. Дѣйствително, успѣхътъ на главния театръ трѣбва да има прѣдимство прѣдъ всичко, обаче все пакъ не може да се рискува съ сѫдбата на III армия, като не ѝ се даватъ всички срѣдства, за да може да се брани самостойно. Тя се е тъй вдълбочила напрѣдъ, че не може своеврѣменно да очаква помощь отъ други групи, разположени тъй далечъ.

Убѣдително моля тия доводи да не се отнесатъ за смѣтка на нѣкаква боязънь, а да се погледне на тѣхъ, като на продуктъ отъ голѣмото ми желание да бѫда полезенъ на общото дѣло, за да не се даде на неприятеля единъ день да тържествува. Кой други въ случая би трѣбвало да ви освѣтли за положението на армията, ако не азъ, — слѣдователно изпълнявамъ длъжността си и оставамъ Вие да рѣшите въпроса".

Макаръ и щабътъ на Макензенъ да забави отговора си, но виждаше се, че той бѣ взелъ нужната бѣлѣжка, понеже слѣдъ нѣколко дена даде не само исканитѣ 6 дружини или 25-а турска дивизия, но и цѣлия Турски корпусъ.

Прѣзъ това врѣме генералъ Киселовъ и Кантарджиевъ продължаваха да проявяватъ най-усилена дѣйность по укрѣпяването на своитѣ участъци и по подготовката на тѣхната отбрана. Тѣ обикаляха съ щабоветѣ си позициитѣ, изучаваха, провѣряваха и допълняха даденитѣ си разпореждания. Понеже бѣха намѣрили, че участъцитѣ имъ сж твърдѣ голѣми, тѣ донесоха въ щаба на армията, че е невъзможно солидното заемане на позицията и ще останатъ незаети голѣми интер-

вали. Командующи армията оцѣнилъ основателностьта на тия донесения, имъ телеграфира: „По ваше искане, понеже фронтоветѣ дѣйствително сж голѣми, за да ви дамъ възможность да отбранявате най-упорито районитѣ, прѣдавамъ ви и послѣднитѣ дружини, останали въ мое разпореждане. Оставатъ ми само 2 германски дружини, които въ никакъвъ случай не мога да употрѣбя за ваша поддържка. Имайте това прѣдъ видъ и гледайте, при пълния съставъ на дивизиитѣ си, не само да не се отстѫпва крачка, но още и да се бие хубаво неприятелъть. Отстѫпване назадъ нѣма; тамъ ще се мрѣ". Поради станалото вече разходване на резервитѣ, Командующи армията отправи слѣдната телеграма до щаба на Макензенъ:

„Вече трети пѫть ми се правятъ напомняования за да се удържа позицията до крайность. Азъ дадохъ нужнитѣ разпореждания и заповѣди и *Ви увѣрявамъ, че българскиятъ войникъ ще съумѣе да умрѣ достойно на мѣстото си по фронта*, обаче моля да се обърне сериозно внимание на доклада ми № 7886 (изложенъ по-горѣ), понеже днесъ дадохъ на началницитѣ на дивизиитѣ своитѣ поддръжки, за да заематъ по-крѣпко своитѣ грададни участъци (30 клм. на IV дивизия и 28 клм. на Сборната дивизия) и азъ останахъ само съ 2 германски дружини, които ще употрѣбя за отбрана на участъка Бонахчикъ — Мари Сеймени. Моля поддръжки".

На 13 ноември неприятелскитѣ прѣдни части прѣдъ фронта на Сборната дивизия заеха линията с. Токсовъ — в. Буюкъ Коджалъкъ тепе — в. Кашкалъкъ баиръ. Прѣдъ позицията на IV Прѣславска дивизия неприятелската артилерия обстрѣля в. 234 (капонира), обаче безрезултатно. Имаше прѣстрѣлка по цѣлия фронтъ между разузнавателнитѣ части и патрули; по Дунава — непрѣкѫсната пушечна и картечна стрѣлба.

Частитѣ продължиха укрѣпяването на позицията, което при Сборната дивизия, поради каменистата почва, вървеше много бавно.

За да се обедини охраната и отбраната по Дунавския фронтъ, въ участъка отъ езерото Олтина до с. Бонахчикъ, бѣ заповѣдано на генералъ Колева да поеме общото тамъ началство на войскитѣ и, Конната дивизия, като остави само една бригада въ разпореждане на Командующи армията, да се съсрѣдоточи цѣла въ тоя участъкъ.

На 14 ноември, противникътъ все още не се приближаваше къмъ Сборната дивизия; той отново обстрѣля в. 234 (капонира) въ участъка на IV Прѣславска дивизия. Дѣнятъ авангардъ на дивизията цѣлия день води бой съ прѣвъзходенъ противникъ, по височинитѣ сѣверозападно отъ с. Геренджикъ, и вечерьта късно се оттегли на главната позиция. Сѫщо и срѣщу авангардитѣ на Сборната дивизия противникътъ настѫпи отъ разни посоки, обаче тѣ успѣха да останатъ на мѣстата си.

Понеже 15-а турска дивизия бѣ свободна, щабътъ на армията разпореди, до тръгването ѝ за Ромжния, да спомогне за укрѣпяването на втората отбранителна линия, въ района Къоръ-Чешме — Доробанци — Кара Мурадъ, и тъй като телефонитѣ съобщения съ турскитѣ части и щаба на армията лжчно се уреждаха, то, срѣщу една възможна нощна изненада, бѣ заповѣдано на началницитѣ на IV Преславска и Сборната дивизии да искатъ подкрѣпа отъ съсѣднитѣ турски части, а на началника на турската дивизия — да имъ указва нужното съдѣйствие.

Горнитѣ разпореждания щаба на групата Макензенъ бѣ намѣрилъ за трудно изпълними и, вижда се оцѣнилъ основателността на искането отъ Командующи армията за да му се дадатъ въ резервъ части отъ Турския корпусъ, разрѣши не само оставането на исканитѣ дружини, но и на цѣлия корпусъ, съ условие—да се опрѣдѣли на турцитѣ участъкъ въ центъра на главната отбранителна линия. По тоя начинъ, съ единъ само замахъ бѣ силно заздравено положението на армията, и силитѣ ѝ вече позволяваха, слѣдъ като се заематъ солидно позициитѣ по фронта и къмъ Дунава, да се отдѣли за резервъ въ разпореждането на Командующи армията, една пѣхотна бригада, 1 артилерийско отдѣление и 1 конна бригада. За Турския корпусъ бѣ опрѣдѣленъ централния участъкъ на позицията, отъ пѫтя Къоръ чешме — Сараджа до в. 177 (югозападно отъ с. Естеръ), като му се прѣдадоха 6 български батареи. 4-а Преславска дивизия зае участъка отъ пѫтя Къоръ чешме — Сараджа до Дунава и по самия Дунавъ до с. Божавчикъ, а Сборната дивизия — източно отъ участъка на Турския корпусъ до морето.

Съ горното бѣ вече окончателно уредена отбраната на главната позиция и още по-силно нарасна самоувѣрността въ частитѣ за побѣдата надъ рускитѣ войски, за които се слушаше, че били вече съ попълнени редове, обладавали високъ духъ, имали много гѫбична и дългобойна артилерия и даже били снабдени съ „танкове".

Положението на III армия наближаваше още повече да закрѣпне, понеже на искането отъ щаба на III армия да се минира Дунава, щабътъ на Макензена съобщи, че на 14 ноември минната команда тръгнала за армията. Сѫщия тоя день, охраната на Дунава отъ езеро Олтино на западъ бѣ отнета отъ армията и бѣ възложена на генералъ Кошъ (отъ Русе), а оная на морския брѣгъ, при Кюстенжа и по-надолу, върху генералъ Унгера (Кюстенджанския губернаторъ).

На 15 ноември противникътъ продължи окопаването си срѣщу IV Преславска дивизия, а отъ сѣверъ почнаха да се насочватъ отъ разни посоки други негови колони. Сѫщо тъй

бѣха се появили значителни колони и срѣщу Сборната дивизия, обаче настѫпването имъ отиваше по-бавно.

Вече на 14 ноември, фронтътъ на противника се бѣ очерталъ ясно прѣдъ авангардитѣ на Сборната дивизия, а именно: по височинитѣ южно отъ с. с. Коджалакъ и Дуинджи. Понеже авангарда при Кара тепе можеше да бѫде отрѣзанъ, Командующи армията телеграфира на генералъ Кантарджиева слѣднето: „Обърнете внимание върху издаденото положение на авангарда при Кара тепе, за да не бѫде той обходенъ откъмъ долината на рѣката Касъмча и тласнатъ къмъ морето. Мисля, *че е врѣме вече той да се отдръпне и да заеме по-близко положение до главната позиция*. Изпратенитѣ 2 роти и батарея, които го прикриватъ отъ долината на Касъмча, могатъ да бѫдатъ лесно отхвърлени. Вече 10 дена се продължава окопаването, а споредъ вашитѣ донесения не се знае кога позицията ще бѫде готова. *Окопаването може да продължи и когато авангардитѣ бѫдатъ по-близо до главната позиция*". Въ отговоръ на това, началникътъ на Сборната дивизия донесе:" Отъ днешната ми обиколка на дѣсния участъкъ на позицията се увѣрихъ, че тамъ се е извършила грамадна тежка работа въ камениста почва и че има още много да се работи; ротитѣ сѫ съ малъкъ съставъ и хората отъ денонощна работа сѫ физически изнурени. Щомъ се яви противникътъ прѣдъ главната позиция, успѣхътъ на работата ще се намали до минимумъ; хората ще бѫдатъ принудени да се бият ненадежно закрити отъ неприятелскитѣ снаряди. При такива условия, за успѣха на боя не може да си гарантира. Ето защо намирамъ, че е необходимо авангардната позиция при Кара тепе да се задържи до тогава, до когато противникътъ направи това невъзможно. *Други удобни авангардни позиции близо до главната позиция нѣма*".

Командующи армията намери доводитѣ на генералъ Кантарджиевъ за основателни и считайки, че прѣдупрѣждението, за да не бѫде авангардътъ отрѣзанъ, ще бѫди взето въ внимание, съгласи се тоя авангардъ да остане на позицията при в. Кара тепе.

Щабътъ на Макензенъ бѣ намѣрилъ, че участъкътъ на Турския корпусъ е голѣмъ и поиска да се скжси за смѣтка на българскитѣ дивизии, за което щабътъ на армията тутакси направи нуждитѣ разпореждания. Сѫщия день, командирътъ на Турския корпусъ помоли, освѣнъ оставенитѣ му български батареи, да се прѣдадатъ на корпуса и единъ български пѣхотенъ полкъ и нѣколко картечни роти, на което му се съобщи, че участъкътъ на корпуса се намалява до пѫти Доробанци-Пазарлии и е разпоредено да му се изпратятъ 2 български картечни ескадрона.

Прѣзъ течението на 17, 18, 19, 20, 21 и 22 ноември честитѣ продължаваха да усилватъ позицитѣ си, а неприятелътъ сериозно се натъкмяваше прѣдъ участъка на IV Прѣславска дивизия. Той постепенно вкарваше нови части въ бойната линия и заемаше прѣдлежащитѣ пунктове. На 17, въ 10 ч. пр. пл., силна неприятелска артилерия обстрѣля теленитѣ мрѣжи на окопитѣ по в. 234 (капонира), обаче огъньтъ не направи никакви поврѣждания. Отъ разположението на противника вече можеше да се заключи, че главната неприятелска атака ще бѫде насочена срѣщу участъка на IV Прѣславска дивизия, въ който стояха готови изпитанитѣ отъ миналитѣ боеве части, които не тъй лесно щѣха да отстжпятъ своята позиция. Най-сгодна посока за неприятемската атака можеше да бѫде къмъ центъра, върху Турския корпусъ или къмъ фланга срѣщу Сборната дивизия, но понеже дѣсниятъ флангъ на позицията (при Сборната дивизия) бѣ подаденъ назадъ, а пъкъ издаденото положение на IV дивизия, при едно евентуално наше настжпване, застрашаваше рускитѣ части да бѫдатъ отхвърлени къмъ морето, то все пакъ не оставаше друго за противника, освѣнъ да удари на най-издадената часть на позицията, т. е. срѣщу IV Прѣславска дивизия. Така той и направи.

На 18 ноември пушечната и картечна стрѣлба по Дунава продължи непрѣкжснато.

Сѫщия тоя день шаіатъ на Макензенъ съ № 2765 съобщи, че единъ германски подофицеръ като обикаляль на 15. XI, около моста при Черна вода, намѣрилъ, че окопитѣ, които трѣбвало да се заематъ отъ български части, били прѣзъ нощьта празни, и че, и други пжть, българскитѣ войници сж биле сварвани отъ германски офицери, спящи въ окопитѣ. За уяснение на въпроса тусекси бѣ командированъ на мѣстото майора отъ щаба на армията Стояновъ, за да произведе дознание, което установи, че обвиненията сж неоснователни, и съ надпись № 8262 бѣ изпратено въ щаба на Макензенъ съ молба, щото доносителитѣ на тия невѣрни свѣдения да бѫдатъ наказани и за напрѣдъ да се съобщаватъ само факти въз основа на офицерски донесения, а не и отъ долни чинове.

Прѣзъ цѣлата нощь на 19 ноември, по цѣлия Дунавски участъкъ пушечната и картечна стрѣлба не прѣстана. Прѣзъ деня противникътъ обстрѣля Черна вода, с. Мари Сеймени и пристанището при езеро Олтина съ голѣмо-калиберни артилерийски снаряди. Сжщо той обстрѣля и в. 236 (капонира) Срѣщу Сборната дивизия се появиха значителни неприятелски части.

На 20 ноември противникътъ отново обстрѣля с. с. Олтина и Расово и гр. Черна вода, а сжщо тъй и в. 234, но стрѣлбата му и тоя пжть бѣ безрезултатна. Прѣдъ Сборната дивизия бѣ забѣлѣзано южно отъ с. Коджалакъ и Дуинудини голѣмо движение на неприятелски колони. Противникътъ обстрѣля за първи пжть авангарда на дивизията на в. Кара тепе.

Сжщиятъ день щабътъ на Макензенъ: „съ № 9213 запита." По съобщение бѣ ротмистъръ Гепсателъ се узна, че снощи рускитѣ пренесли по моста на Черна вода една кола, подобна на дрезина, които

се приближила на 80 крачки до нашия постъ и хвърляла ржчни бомби. Искв се да се разясни случаятъ и да се донесе какви мѣрки сж взети да не се повтарятъ подобни изненади". Узна се, че нищо подобно не е имало и съ № 8957 бѣ донесено: „Абсолютно никаква дрезина не е имало и съ № 8957 бѣ донесено: „Абсолютно никаква дрезина не се е приближавала до моста и никакви бомби не сж хвърляни, а е имало само картечна стрѣлба по нашия постъ отъ срѣдния брѣгъ, отъ която има единъ нашъ раненъ, и, че за да се направятъ невъзможни бждащитѣ опити за приближаване къмъ моста, трѣбва германскитѣ прожектори да освѣтляватъ грижливо нощно врѣме". — Това бѣ нова измислица, пуснато по адреса на българскитѣ войници, неизвѣстно отъ кого.

На 21 ноември сутринята, противникътъ настжпи срѣщу авангарда на Сборната дивизия на в. Кара тепе. Въ 11 ч. 30 м. пр. пл., заплашенъ съ обходъ, тоя авангардъ почна съ бой да се отдръпва къмъ главната позиция. Противникътъ заелъ линията в. в. Кара тепе,—Мовила Динъ Тарла — Биюкъ Джуюкъ. Вечерьта цѣлиятъ авангардъ се бѣ вече оттеглилъ на главната позиция, и частитѣ назначени да заематъ в. Беришъ тепе застанаха на мѣстата си, а Конната бригада се отдръпна задъ главната позиция.

По поводъ на това отстжпване, щабътъ на III армия имаше нова неприятность. Щабътъ на Макензенъ съ № 2900 поиска да се донесе: а) частитѣ на авангарда дали сж отстжпили съ бой или безъ бой и имать ли загуби; б) на главната ли позиция сега оттеглилъ авангардътъ; в) гдѣ се намиратъ сега дружинитѣ, батареитѣ и конната бригада; г) до гдѣ е прѣслѣдвалъ противникътъ; д) държи ли се отъ насъ в. Беришъ тепе.—„Въ отговоръ на тия въпроси, споредъ обясненията отъ генералъ Кантарджиевъ, се донесе. „Авангардътъ се е оттеглилъ съ бой, който траялъ отъ 7 ч. пр. пл. до 1 ч. 30 м. сл. пл.; има ранени нѣколко долни чинове, 1 конь убитъ и други ранени (оттеглюването е ставало поради опасность отъ обходъ, а не поради голѣми загуби); батареитѣ и дружинитѣ сж застанали по опрѣдѣленитѣ имъ мѣста, а конната бригада се намира задъ главната позиция. Противникътъ прѣследвалъ съ пѣхотнитѣ си части до в. в. Кара тепе, Мовила Динъ Тарла и Биюкъ Джуюкъ, гдѣто се окопалъ, а съ конницитѣ си части — до в. 23 (при морето), 64 (западно отъ езеро Гергалъкъ), с. Малъкъ Гергалъкъ, 1 клм, сѣверно отъ с. с. Тащувлу и Палацъ Микъ. В. Беришъ тепе (145) се владѣе отъ насъ".

Подобно запитване се счете за новъ изразъ на недовѣрие къмъ Командующи армията, и къмъ началника на Сборната дивизия. Ето защо генералъ Тошевъ почна да намира, че, при подобни условия, оставането му на поста става вече невъзможно, още повече, че на 22 бѣ получена отъ щаба на Макензенъ ново запитване за онази дрезина, за която бѣ вече отговорено, че никаква дрезина не се е появявала при Черноводския костъ. Съ това повторно запитване се искаше да се отговори още на слѣдните въпроси: а) дали моста е прѣгражденъ съ телена мрѣжа, каква широчина има тя и колко надалечъ се намира отъ отвоитѣ; б) може ли да се прѣхвърлятъ прѣзъ нея ржчни бомби; в) солидна ли е до толкова, за да задържи дрезината; г) понеже прожекторитѣ не могатъ да освѣтляватъ дълго врѣме, то какви мѣрки сж били взети, за да бѫде постъть свързванъ постоянно, както съ прожекторното отдѣление, тъй и съ артилерията.—Макаръ генералъ Тошевъ да бѣ вече ходилъ два пжти на мѣстото и проучилъ лично разпоредбитѣ за моста, той все пакъ запита началника на инженернитѣ войски полковникъ Атанасовъ и началника на Черно-водската отбрана подполковникъ Куцаровъ и, споредъ полученитѣ свѣдения, донесе: „а) мостъть е прѣгражденъ съ солидна телена мрѣжа така прѣдъ дивитѣ картечници, които сж поставени подъ арката на лѣвия брѣгъ,

на Дунава, е оставено едно пространство отъ 40 м. неоплетено съ телена мрѣжа, съ цѣль да могатъ секретитѣ да проникватъ и узнаватъ какво става отсрѣщу, а слѣдъ това слѣдва телената мрѣжа на една непрѣкъсната дълбочина отъ 72 крачки; б) релситѣ, на протежение 24 м. отзадъ и на 74 м. прѣдъ картечницитѣ, сж извадени и сж изтеглени навънъ, тъй че нито дрезина, нито вагонетка, нито машина могатъ да се доближатъ до картечницитѣ; картечницитѣ ще бждатъ блиндирани отгорѣ съ чопали, пѣсъкъ и цименть, съ дебелина 5 м. и стрѣлбата ще се произвежда чрѣзъ амбразура и в) постътъ е свързанъ съ артилерията посрѣдствомъ телефонъ, който за по-сигурно има двоенъ кабелъ; сжщо има и телефонна връзка съ канцеларията на прожекторитѣ, но понеже послѣднята е отдалечена отъ батарѣитѣ и прожекторитѣ, разпоредено е да се съединятъ по отдѣлно съ поста". — Понеже щабътъ на Макензенъ знаеше по-рано горнитѣ разпоредби, то на задедените въпроси не можеше да се погледне иначе, освѣнъ като на изразъ на едно голѣмо недовѣрие къмъ официалнитѣ донесения. Разбра се, че германското командуване или иска да се придирва къмъ случайноститѣ или пъкъ се ползува съ донесения отъ органи, които, отъ прѣкалена ревность или просто по професия, знаейки и тъй не добритѣ отношения между двѣтѣ началства, особено поради Кюстендженскитѣ разправии, измислятъ, увеличаватъ или даватъ особенъ колоритъ на нѣщата.

Да, почна вече сериозно да се показва, че германското командуване, по-напрѣдъ доста внимателно въ отношенията си, вече не иска да се стѣснява въ изразитѣ на недовѣрието си къмъ българското командуване, което, отъ своя страна, само чувствуваше отговорноститѣ си и се стараеше да бжде акуратно и добросъвѣстно. Подобна неоправдана съ нищо обноска и то, когато всѣкой день се очакваше бой, когато началници и щабове напрѣгаха всичкитѣ си усилия и влагаха цѣлото си сжщество за успѣха на акцията, а българскитѣ войници стояха бодро и рѣшително на постоветѣ си, за да изпълнятъ още веднажъ достойно дълга си, се явяваше крайно оскърбителна за чиноветѣ отъ III армия. Като че ли тѣ да бѣха нѣкакви си наемници, на донесенията на които малко може да се вѣрва, и за добросъвѣстностьта и усърдието на които, непрѣменно сж необходими бодове и сплашвания. Това личеще отъ редица вече запитвания и напомнювания, направени като никой пжть прѣзъ послѣднатѣ 25 дена: а) за избѣгалитѣ и върнали се отъ плѣнъ български войници; б) за заспалитѣ въ окопитѣ при Черна вода наши войници; в) за незаемане нощемъ на тия окопи отъ българскитѣ части; г) отъ двойното запитване за нѣкаква дрезина пусната по Черноводския желѣзно пжтенъ мостъ; д) отъ двойното запитване за отдръпване на лѣвия авангардъ и на конницата; е) отъ запитването за отдръпването на авангарда на Сборната дивизия; ж) отъ трикратното напомнюване за да се задържи позицията до послѣдна крайность; з) отъ нѣколкото напомнюване за разрушението на желѣзно пжтния мостъ само по заповѣдь отъ фелдмаршала, и) отъ отнимането на завеждането на тои мостъ отъ българскитѣ пионери и пр. Да, всичко това бѣ много обидно и силно дразнеше, понеже високия духъ и честното

косене на дългътъ, като продуктъ на свѣтата идея за освобождението на поробенитѣ братя, не се нуждаяха отъ инжекции и подмушквания, а особено отъ страната на хора, които се считаха причинители на покрусването на тая идея. Началницитѣ, отъ малъкъ до великъ, бѣха самоотвержено прѣданени на дѣлото и заслужаваха пълно довѣрие, и тѣхнитѣ противопоставяния по Кюстендженскитѣ работи не бѣха послѣдствия отъ една злоумишленость, която би могла да ги тласне къмъ пакосничество на съюзническото дѣло. Армията прѣзъ това врѣме се намираше въ отлично състояние: частитѣ й обладаваха високъ духъ и примѣрна дисциплина; въ цѣлата началническа иерархия сжществуваха пълно опознаване и голѣмо довѣрие, добити прѣзъ изтеклата бойна дѣйность, тъй че германското командоване нѣмаше защо да се бои отъ нея. *)

А че положението бѣше много добро, че всичко бѣ направено за да се подържа духътъ и че офицеритѣ и войницитѣ бѣха готови да се биятъ на животъ и смъртъ, това се потвърди току слѣдъ три дена съ стремителнитѣ контръ-атаки при Беришъ тепе отъ Сборната дивизия, съ упоритата отбрана слѣдъ 7 дена отъ IV Прѣславска дивизия и съ настжпателния маршъ на армията и атакитѣ й за отхвърлюването на руситѣ задъ долния Дунавъ.

И при подобно недовѣрие и обсолютно невъзможни отношения между двѣтѣ началнически инстанции, бѣха получени отъ фелдмаршалъ Макензенъ други двѣ телеграми, които още повече усилиха раздразнението. Въ едната отъ тѣхъ българскитѣ части се обвиняваха въ грабежъ, като се заплашваше, че, при дѣлението на плячката, на България нѣмало да се даде нищо; а съ другата се запитваше: на какво основание е било донесено направо въ българската главна квартира за произлѣзлитѣ неприятности и стълкновения между български войници и губернаторскитѣ органи. Разбира се, че срѣщу клеветата моментално се простира въ най-категорична форма, а на втората се отговори просто: че понеже III армия въ всѣко друго отношение (освѣнъ въ оперативно) е подчинена на българската главна квартира и е заповѣдано да се донася на послѣдната за произшедствията, то е било донесено направо, безъ да се е нарушилъ въ нѣщо редътъ на сношенията. Тия прѣдизвикани отговори обидили фелдмаршала (както това се узна отъ офицера за свръзка); а генералъ Тошевъ окончателно вече рѣши да настои за незабавното си освобождение отъ командуването ... Той не бѣ още излѣзалъ отъ апаратната стая, когато подадената му телеграма се послѣдва отъ друга отъ Главнокомандующия: *„Обстоятел-*

*) Интересно е, че прѣзъ цѣлото врѣме на Добруджанскитѣ операции прѣстжплѣнията бѣха съвсѣмъ рѣдки и почти че никакви смъртни присжди не бѣха произнесени.

ятата ми наложиха да ви смѣня отъ командуването на III армия; предайте на генералъ майоръ Нерѣзова и пристигнете въ Кюстендилъ за да ви дамъ друго назначение". Виждаше се че фелдмаршала бѣ силно наблѣгналъ за тая смѣна, и разбира се, въ случая, не е оставало друго, освѣнъ смѣната на по-слабия, за събарянето на когото, сж били употрѣбени прѣдъ Царя доводи за нѣкаква си боязливость и германофобство, когато въ сжщность, той бѣ просто нетърпимъ за противопоставянията си срѣщу егоистичнитѣ разпоредби и дѣйствие на Кюстенженския губернаторъ и срѣщу прѣдизвикателното и прѣнебрѣжително отнасяне отъ щаба на Макензенъ.

Ожесточенитѣ боеве прѣдъ фронта на армията.

Противникътъ все повече се натъкмяваше прѣдъ позицията, обаче виждаше се, че атаката му ще се отложи още съ нѣколко дена. Това губене на врѣме не можеше да се разбере. Прѣминалъ въ настжпване още на 4 и задържанъ отъ авангарда и отъ конната дивизия 4 — 5 дена, той имаше на разположение цѣли 10 дена за да се узове съ главнитѣ си сили прѣдъ главната отбранителна линия и да удари върху нея, до като усилването и не бѣ още привършено. Той щѣше да свари Сборната дивизия слабо укрѣпена, а авангардътъ и при Кара тепе можеше да бжде отхвърленъ вжтрѣ въ единъ день. Благодарение на това забавяне, III армия спечели врѣме за засилване на отбранителния теренъ, който, особено прѣзъ послѣдната треть на ноември мѣсецъ, бѣ вече здраво окопанъ и усиленъ съ телени мрѣжи, съ галерии, съ ходове за съобщения и пр. При това, рѣшителността у нашитѣ порастна още повече, и, въпрѣки разказитѣ на плѣнницитѣ за многочислеността на руснитѣ сили и тѣхната рѣшителность да се пробиятъ на всѣка цѣна, вѣрата въ побѣдата силно закрѣпна. Генералъ Тошевъ, имайки подобни рѣшителни и изпитани помощници: генералитѣ Киселовъ, Кантарджиевъ и Колевъ, и началника щаба полковникъ Поповъ, и сжщитѣ побѣдоносни части отъ миналитѣ боеве, самоувѣрено очакваше сѫкрушението на противника; даже той не се боеше и отъ колебливата 25-а турска дивизия, която бѣ вече достатъчно обстрѣляна и снабдена съ силна артилерия.

На 22 ноември, въ участъка на Конната дивизия (край Дунава) имаше цѣлия день усилена пушечна и картечна стрѣлба отъ ромжиския брѣгъ. Селата Бонахчикъ, Расово и гр. Черна вода бѣха отново обстрѣляни съ артилерийски огънь. Прѣдъ турския корпусъ противникътъ зае височинитѣ около с. Геренджикъ.

На 23 ноември една неприятелска дружина бѣ произвела усилена рекогносцировка къмъ в. 234 (капонира), но до-

стигнала на около 500 — 600 крачки до теленитѣ мрѣжи и обстрѣляна съ силенъ огънь, бѣ принудена да се отдръпне. Слѣдъ пладнѣ, нѣколко реда неприятелски вериги настжпиха къмъ с. Сапискьой, но безуспѣшно. Отъ плѣнницитѣ се бѣ узнало, че дѣйствующитѣ срѣщу лѣвия участъкъ на IV Прѣславска дивизия, части били отъ 4-й Сибирски корпусъ. Прѣдъ Турския корпусъ една неприятелска дружина нападна турската застава сѣверо-източно отъ с. Сараджа и я застави да се отдръпне на главната позиция. Противникътъ продължаваше да се окопава.

Тоя день, значителни неприятелски сили настжпиха и къмъ участъка на Сборната дивизия, заемаща слѣдното разположение:

а) Дѣсенъ бригаденъ участъкъ, полковникъ Златевъ, 53-й полкъ съ картечна рота, 2 дружини отъ 6-й маршевъ полкъ съ картечна рота, 1 дружина отъ 16-й Ловчански полкъ, 2 ескадрона и 4 картечници отъ 4-й коненъ полкъ, 1 спѣшенъ картеченъ ескадронъ отъ 6-й коненъ полкъ, 2 скорострѣлни батареи отъ 11-й артилерийски полкъ, 1 с. с. и 2 не с. с. полски и гаубични батареи отъ 5-й артилерийски полкъ, 2 батареи отъ 1-й тежки артилерийски полкъ и 1 пионерна рота, а всичко: 7 дружини, 19 картечници, 28 орждия, 2 ескадрона и 1 пионерна рота, въ района отъ морето до междуселския пжтъ Палацъ Микъ—Кара Мурадъ.

б) Лѣвъ бригаденъ участъкъ, полковникъ Вапцаровъ, 35-й Вратчански полкъ съ картечна рота, 36-й Козлодуйски полкъ съ картечната рота, 1 дружина отъ 16-й Ловчански полкъ, 4 с. с. батареи отъ 2-й артилерийски полкъ, 2 тежки батареи отъ 1-й тежки артилерийски полкъ, една 10·4 см. батарея отъ гаубичното отдѣление на подполковникъ Берберовъ, 2 батареи отъ гаубичното отдѣление на подполковникъ Венедиковъ, 1 батарея отъ 3-й гаубиченъ полкъ, 1 с. с. батарея отъ 5-й артилерийски полкъ и 1 пионерна рота,—всичко: 9 дружини, 15 картечници, 34 орждия, 1 пионерна рота, въ участъка отъ пжтя Микъ—Палацъ — Кара Мурадъ и до пжтя Пазарлий—Доробанди;

в) Прѣдниятъ пунктъ Беришъ тепе: 1 дружина отъ 35-й и 1 дружина отъ 36-й полкове, 2 картечници и 2 батареи и

г) Войски въ разпореждането на генералъ Кантарджиевъ: 2 дружини отъ 16 Ловчански полкъ, 1 картечна рота и 1 батарея, при с. Кара Мурадъ.

Тоя день произлѣзе първия сериозенъ бой по отбранителната позиция: езеро Ташавлу — с. Бонахчикъ, особено срѣщу Сборната дивизия. Руската 30 дивизия почти неочаквано прѣдприе атака върху цѣлия й участъкъ и насмалко остана да пробие фронта. Вратчанци и Козлодуйци трѣбваше съ рѣшителна контра атака да отхвърлятъ противника, стиг-

налъ до теленитѣ мрѣжи и заелъ вече нѣкой окопи. Но нека бждемъ послѣдователни.

Къмъ пладнѣ, 117 Ярославски полкъ (отъ 30 руска дивизия) настжпилъ стрѣмително по посока сѣверо-източно на Беришъ тепе и, слѣдъ прѣминаването на рѣката Касъмча, се хвърлилъ върху в. 145-и срѣщу дѣсния флангъ на дивизията, гдѣто се намирала 1 дружина отъ 36-й Козлодуйски полкъ, и съ лѣвофланговитѣ си части достигналъ до теленитѣ мрѣжи и заелъ единъ нашъ окопъ. Дѣсно фланговитѣ му части сжщо достигнали до теленитѣ мрѣжи, но тутакси били контръ-атакуванъ и отблъснати съ голѣми загуби. Слѣдъ малко, противника е билъ контръ атакуванъ и по другитѣ участъци и сжщо билъ принуденъ да се отдръпне съ голѣми загуби.

Въ 2 ч. 30 м. сл. пл., 2 неприятелски дружини отново тръгнали напрѣдъ; други 4 дружини се спуснали по долътъ сѣверо-западно отъ Беришъ тепе, обаче съсредоточения артилерийски огънь не имъ допусналъ да се покатерятъ по височинитѣ и тѣ останали въ долътъ, непосрѣдствено прѣдъ самата позиция. Силитѣ на противника срѣщу Беришъ тепе възлизали на около 3 полка.

Къмъ 4 ч. 50 м. сл. пл., неприятелски части настжпили срѣщу дѣсния флангъ и стигнали до теленитѣ мрѣжи, обаче, поради силния обстрѣлъ, не можали да си одържатъ и почнали по единично и групово да се отдръпватъ и скриватъ въ гънкитѣ на мѣстностьта. Други негови части, които настжпили къмъ това врѣме по пжтя с. с. Палацъ Микъ — Кара Мурадъ, продължили да оставатъ по скалиститѣ височини около първото село.

Въобще силния ударъ прѣдприетъ тоя день върху Сборната дивизия или по добрѣ да се каже, това първо неприятелско нападение на отбранителната позиция: езеро Ташавлу — Бонахчикъ, не можа да успѣе и противника бѣ силно наказанъ. — Частитѣ на Сборната дивизия съ сполучливъ огънь успѣха да отблъснатъ всичкитѣ неприятелски опити, а когато нѣкой руски части около Беришъ тепе бѣха почнали да рѣжатъ теленитѣ мрѣжи и да заематъ нѣкои околи, тѣ бѣха стрѣмително контръ-атакувани и отхвърлени съ голѣми загуби. Въ тоя контръ-ударъ особенно се бѣ отличилъ Майора отъ 35 Вратчански полкъ Савовъ, който, като видѣлъ че противника се е вече настанилъ въ единъ нашъ окопъ, влигналъ дружината си и стрѣмително се хвърлилъ въ ударъ съ ножове.

Вечарьта противникътъ заемалъ слѣднето разположение: 117-й Ярославски полкъ по сѣвернитѣ склонове на в. Беришъ тепе; други вериги се окопавали прѣдъ с. Естеръ и чифлика, а сгъстенитѣ му части се спуснали въ долътъ задъ селото и останали танъ. Отъ намѣрената у единъ убитъ руски капитанъ, оперативна заповѣдь по 30 руска дивизия се узнало, че въ боя сж взели участие: 117 и 118 руски полкове,

119 билъ въ дивизионенъ ризервъ и 120-й въ корпусенъ резервъ. 117 полкъ ималъ заповѣдъ да завладѣй участъка отъ с. Естеръ до Беришъ тепе включително; 118 полкъ — източно отъ Беришъ тепе до езерото Ташавлу; а 3-а конна дивизия — отъ с. Ташаулъ до морето. Западно отъ 30 руска дивизия дѣйствувала 3-а стрѣлкова дивизия.

Прѣзъ нощьта, поради близкото нахождане на противника при Беришъ тепе, частитѣ тамъ сж били усилени съ 3-а дружина отъ 16-й Ловчански полкъ и 1 картечна рота, а за наблюдение на фланговетѣ е билъ изпратенъ 1 ескадронъ, и съ това отбранителната застава на прѣдния пунктъ Беришъ тепе достигнала до съставъ на 3 дружини (отъ 35-й, 36-й и 16-й Ловчански полкове), подъ началството на полковникъ Ивановъ.

На другия день, противника, укрѣпилъ се прѣзъ нощьта срѣщу Беришъ тепе, започналъ още на разсъмване да обстрѣлва тоя масивъ. Къмъ 9 ч. пр. пл., гъсти негови вериги се понесли право срѣщу върха, а, отъ къмъ с. Пазарлий, други вериги се насочили срѣщу главната позиция. Къмъ 10 ч. пр. пл., неприятелскитѣ батареи около с. Ташаулъ и в. 23 открили силенъ огънь срѣщу дѣсния флангъ на позицията, обаче огъня на нашата артилерия ги накаралъ да замлъкнатъ.

Виждайки, че противника е прѣдприелъ сериозни дѣйствия срѣщу Сборната дивизия, които сигуръ той ще поиска да развие на слѣдующия день, генералъ Тошевъ заповѣдалъ: една отъ дружинитѣ на 11 маршеви полкъ, намиращъ се въ негово разпореждане, да замине за с. Кара Мурадъ въ разпорѣжданието на генералъ Кантарджиевъ, а сжщо и съсѣдния турски участъкъ да се засили съ една дружина отъ 9-й германски резервенъ полкъ (сжщо намиращъ се въ негово разпореждане) Той отправилъ до командира на турския корпусъ слѣдната телеграма: „разпоредихъ една германска дружина да тръгне отъ с. Тортоманъ за с. Доробанци; пратете да я посрѣщнатъ и отведатъ при резерва ви; съ това ще имате три дружини въ ваше разпореждане и корпуса ще трѣбва да се държи до край, за което всѣкога и своеврѣменно трѣбва да се знае какво е положението по фронта".

Понеже заловената руска оперативна заповѣдь показваше, че противникътъ е вече миналъ въ общо настжпване и вѣроятно ще продължи дѣйствията си прѣзъ нощьта или на разсъмване и, се потвърди извѣстието, че той разполага и съ танкове, щаба на армията телеграфира до началницитѣ на дивизиитѣ да бждатъ готови да посрѣщнатъ ударитѣ и незабавно да се заградятъ и прокопаятъ всички шосета и пжтища, които достигатъ до теленитѣ мрѣжи, като се обърне особено внимание на участъка: отъ Естеръ прѣзъ в. 145 до височинитѣ при с. Долу фаня (обекта на 30-а руска дивизия) и пр. и пр.

На 24 ноември, още отъ сутринята, се почна силенъ артилерийски огънь, срѣщу IV Прѣславска дивизия, въ участъка отъ в. 234 до Дунава, обаче нашата артилерия успѣ да се противопостави и даже накара нѣкои неприятелски батареи да замлъкнатъ. Сжщо тъй бѣ силно обстрѣляна и позицията на Сборната дивизия, а най-вече окопитѣ на Беришъ тепе. На смръкване гжсти неприятелски вериги тръгнаха стремително напрѣдъ и отново почнаха да се приближаватъ до окопитѣ на тоя връхъ, и нашитѣ части се приготвиха да ги посрѣщнатъ съ ножове. Приближили вече твърдѣ близо, веригитѣ попаднаха подъ ужасенъ обстрѣлъ и бѣха принудени да повърнатъ назадъ. Противникътъ въ тоя участъкъ дѣйствуваше съ 7 полски и 2 гаубични батареи. Руситѣ, отблъскани на другия брѣгъ на р. Касъмча, отново усилиха частитѣ си, но при все това, тѣ не можаха повече нищо да прѣдприематъ.

На 25 ноември имаше силна прѣстрѣлка, най вече артилерийски огънь, по цѣлия фронтъ на армията. Сутринята, срѣщу лѣвия флангъ на IV Прѣславска дивизия, гжсти неприятелски вериги, подкрѣпени съ силни подрѣжки, се насочиха стремително въ атака. При всичко че неприятелския артилерийски огънь отъ фронта бѣ подкрѣпенъ съ фланговъ картеченъ и пушеченъ отъ другия брѣгъ на Дунава, все пакъ атаката на противника излѣзи несполучлива.

Въ 7 ч. сутринята, противникътъ откри силенъ огънь по окопитѣ на Сборната дивизия, който продължи почти цѣлъ день. Слѣдъ пладнѣ, 2 непиятелски парахода се приближиха при Капу Мидия и обстрѣляха Кара Куюнската позиция и с. с. Кара Куюнъ, Коджалакъ и Мамая. Къмъ 4 ч. сл. пл., подъ прикритието на огъня отъ параходитѣ и на 2 батареи отъ сухо, 4 спѣшени ескадрона настжпиха по провлака между езеро Ташавлу и морето, но обстрѣляни силно отъ артилерията, бѣха принудени да се спратъ и окопаятъ. Отъ хвърленитѣ отъ параходитѣ тежки снаряди нѣмаше никакви загуби. Прѣдъ фронта на армията противникътъ цѣлия день се окопаваше усилено.

На 26 ноември, генералъ Киселовъ заповѣда да се атакуватъ и отхвърлятъ неприятелскитѣ части, успѣли прѣзъ нощьта да се приближатъ и окопаятъ на около 800 кр. до теленитѣ мрѣжи, по сѣверния склонъ на в. 234 (капонира). Слѣдъ достатъчна артилерийска подготовка, нашитѣ атакували стремително и съ бой на ножъ успѣли да отхвърлятъ настанилия се тамъ противникъ.

На дѣсния флангъ на Сборната дивизия, при самитѣ телени мрѣжи на Кара-Куюнската позиция (при морето), къмъ 4 ч. сутринята, били заловени двама руски войници разузнавачи и, докато ги разпитвали, надало се викъ ура и изведнажъ гжста маса се хвърлила върху позицията. Макаръ и изненадани, нашитѣ бързо се съвзели и, съ огънь и съ викъ ура, успѣли да отблъснатъ атакующитѣ.

Въ врѣме на боя тоя день, една неприятелска граната паднала на наблюдателния пунктъ на в. 145 (Беришъ тепе) и убила на мѣсто юначния майоръ отъ 35 Вратчански полкъ Сѣковъ и тежко ранила храбрия командиръ на 16-й Ловчански полкъ полковникъ Ивановъ и майора отъ 5-й артилерийски полкъ Илиевъ, които, при прѣнасянето, издъхнали по пжтя. На тия славни юнаци, прѣкарали толкова кръвополитни сражения и участници въ десятки вихрови атаки, било сждено да намѣрятъ смъртьта си, когато наблюдавали боя и били по-малко изложени. За началникъ на групата на Беришъ тепе билъ назначенъ командирътъ на 11-й маршеви полкъ подполковникъ Петковъ.

Понеже отъ донесенията на офицера за свързка при Турския корпусъ майоръ Семерджиевъ и отъ началника на артилерията при корпуса се узнало за нѣкакво оттегляне на неприятелскитѣ войски, заповѣдало се на началницитѣ да провѣрятъ горкото съобщение и се поискало за другия день въздушно разузнаване.

На 24 и 25 ноември фелдмаршалъ Макензенъ успѣ да прѣхвърли частитѣ отъ новоформираната Дунавска армия прѣзъ Дунава, при Свищовъ, и се започнаха дѣйствията въ Ромжния, подъ общо негово началство: отъ югъ съ армията на генералъ Кошъ (I Софийска и 12-а български дивизии, една турска дивизия и германски отдѣления), и отъ сѣверъ и западъ съ армията на генералъ Фалкенхайнъ. При прѣминаването на Дунава, българскитѣ части първоначално се противопоставиха (подъ прѣдлогъ, че не искатъ да завладяватъ чужда земя,—а въ сжщность, че тѣ бѣха разочаровани отъ отнемането на срѣдня Добруджа отъ българско владѣние), обаче, безъ да се употрѣбятъ репресалии, благодарение само на въздѣйствието на българското началство, тѣ се прѣхвърлиха отатъкъ Дунава и водиха най-успѣшно боевете прѣзъ всичкото врѣме на дѣйствията въ Ромжния като: биткитѣ при р. Аржешъ*), при Калмациулъ (Мукани, Филиу и Гюргени) и около Браила. При това, когато двѣтѣ други армии се сражаваха съ ромжски части, българскитѣ дивизии и отряда на генералъ Нагламовъ трѣбваше да се биятъ съ 4-й и 34-й руски корпуси, дѣйствующи на лѣвия ромжски флангъ, край Дунава.

На 27 ноември, по лѣвия брѣгъ на Дунава било вече забѣлѣзано голѣмо движение по пжтищата, въ свръзка съ операцийтѣ почнати въ Ромжния.

---

*) Не е вѣрно твърдението на генералъ Лудендорфа, че създаденото опасно положение при Калугерени, поради удара отъ Ромжинската армия, е било поправено само отъ настжпилитѣ турски резерви, а вѣрното е, че 12-а българска дивизия съ, загъването на лѣвия си флангъ (25 Драгомански полкъ), се е противопоставила на ромжинското напрѣдване и е дала възможность на отстжпилата турска дивизия да се уреди и отново да настжпи. Това може да се потвърди документално.

На 28 ноември била получена отъ щаба на Макензенъ слѣдната телеграма: „Тъй като едно минаване на Дунава отъ рускитѣ войски около Черна вода става все по-малко вѣроятно, то е твърдѣ желателно 1 Конна дивизия, цѣла или отчасти, да се прѣхвърли на ромжинския военненъ театръ, оттатъкъ Дунава. Свързано ли е оттеглянето на цѣлата дивизия или на часть отъ нея съ нѣкаква опасность?"

По това запитване генералъ Нерѣзовъ отговорилъ: че противникътъ е засилилъ армията си въ Добруджа съ още една дивизия (124 руска опълченска) и даже ако бѫдатъ изпратени опълченски части отъ царството, за да заематъ охраната по Дунава отъ Олтина до Черна вода, все пакъ Конната дивизия трѣбва да се групира въ Меджидие, като подвиженъ резервъ на III армия. — Копие отъ тоя отговоръ билъ изпратенъ въ щаба на дѣйствующата армия и се получило съобщение, че Главнокомандующия е съгласенъ съ приведенитѣ доводи и било вече телеграфирано на полковникъ Станчева да съобщи въ щаба на Макензенъ, че вземането на каквито и да било части отъ състава на III армия трѣбва да става само съ съгласието на щаба на дѣйствующата армия. Обаче, въпрѣки това, вечерьта е била получена отъ фелдмаршалъ Макензенъ втора телеграма: „Щабътъ на една конна бригада съ 3 конни полка, 1 конна батарея и безжицната станция да замине на 29 ноември за Тутраканъ". Щабътъ на III армия донесълъ за заповѣданото въ щаба на дѣйствующата армия и, като получилъ потвърждение, заповѣдалъ на началника на Конната дивизия да направи нужнитѣ разпореждания.

Изпратенитѣ ловджийски команди прѣдъ Сборната дивизия констатирали, че противникътъ не е отстѫпилъ, а заемалъ сѫщитѣ си позиции и продължавалъ да ги усилва, поради което заповѣдало се дасе нападнатъ прѣзъ нощьта нѣкои отъ окопитѣ безъ телена мрѣжа и да се заловятъ плѣнници.

На 29 е билъ полученъ отговоръ на телеграмата, съ която Командующи армията бѣ молилъ да не се взема никаква часть отъ Конната дивизия за ромжинския театръ; тоя отговоръ гласялъ, че не само телеграмата за изпращане на конната бригада въ Тутраканъ остава въ сила, но да се има прѣдъ видъ и прѣдстоящето изтегляване на цѣлата Конна дивизия.

На 30 ноември отъ руски плѣнникъ се узнало, че 9-а дивизия е получила заповѣдь да атакува позицията още сѫщия день въ 8 ч. пр. пл. И дѣйствително, въ 9 ч. сутриньта неприятелската артилерия открила силенъ огънь върху лѣвия участъкъ на позицията (в. 234 — Дунава), и гѫсти неприятелски вериги прикрити отъ мъглата, тръгнали стремително въ атака, обаче срѣщнати съ силенъ огънь, били принудени да се спратъ на около 700—1200 крачки отъ позицията. Слѣдъ нѣколко врѣме, тѣ отново скочили и тръгнали напрѣдъ, но,

поразявани силно, пакъ се спрѣли и не могли повече да напрѣднатъ. Боятъ съ голѣма оживеность, при нѣколкото опита на противника да настѫпи, траялъ до късно вечерьта. Били констатирани 11 неприятелски батареи, между които 3 гаубични и 2 дълги 10, 5 с. м.

Силнитѣ руски атаки на 1-и и 2-и ноември.

(Гледай кроки № 10).

На 1-й Декември, противникътъ отново почналъ атаката си срѣщу 4-а Прѣславска дивизия. Точно въ 9 ч. сутриньта, току слѣдъ вдигането на мъглата, той открилъ барабаненъ огънь (отъ разнокалибрени орждия, особено отъ 15 см. гаубични) върху 47-й полкъ, който звемалъ лѣвия участъкъ на Прѣславската позиция. Тоя огънь билъ много точенъ и позицията абсолютно е била засипана съ снаряди. Наблюдателниятъ пунктъ на командира на полка подполковникъ Харизановъ билъ скоро разрушенъ; 2 попаднали снаряда убили и затрупали 8 души отъ щаба на полка. Ужасната стрѣлба продължила отъ 9 ч. сутриньта до 4 ч. 30 м. сл. пл., а прѣзъ това врѣме неприятелски вериги, въ нѣколко реда, постепенно се подавали напрѣдъ. Нашитѣ войници скрити въ окопитѣ, поради сполучлива гаубична бомба, често пѫти били принуждавани да се мѣстятъ по ходоветѣ за съобщения. За посрѣщание на тая атака 47-й полкъ билъ усиленъ съ бригадната поддържка (отъ 7 й Прѣславски полкъ).

Къмъ 4 ч. 30 м., неприятелската артилерия прѣнесла огъня си задъ позицията и рѣшителната атака се почнала. Неприятелскитѣ вериги се втурнали напрѣдъ, а едноврѣменко съ това, два неприятелски бронирани автомобила (танкове) се понесли върху участъка на 6-а рота и то тъй бързо, че нашитѣ стрѣлци не успѣли да ги обстрѣлятъ. Тѣ идѣли да прѣгазатъ теленитѣ мрѣжи и да прѣхвърлятъ окопитѣ. Офицеритѣ и войницитѣ, не видѣли подобно нѣщо, се слисали и, само когато танковетѣ достигнали на 50 крачки, се опомнили и открили силенъ огънь, който въпрѣки очакването излѣзълъ сполучливъ. Първиятъ танкъ се спрѣлъ, а вториятъ се върналъ назадъ. Слѣдъ малко се явилъ трети танкъ, но и той билъ заставенъ да повърне. Пристигналъ и четвърти, който, като се доближилъ до теленитѣ мрѣжи, врѣзалъ се въ тѣхъ и тамъ засѣдналъ. Тия автомобили били въоржжени съ картечници и прѣзъ всичкото врѣме стрѣляли. Поради повредитѣ отъ огъня, засѣдналия автомобилъ останалъ въ мрѣжитѣ и билъ плѣненъ съ екипажа си, слѣдъ прѣкратяването на боя. Въ това врѣме пѣхотната атака продължавала; най-силно тя е била между 5—5½ ч. вечерьта. Прѣградниятъ огънь на нашитѣ батареи и близкиятъ на пѣхотата и картечницитѣ ед-

вамъ успѣли да отбиятъ тая атака и то на около 200 крачки прѣдъ телените мрѣжи.

Боятъ прѣдъ в. 234 (капонира), който е билъ заетъ отъ 19-й Шуменски полкъ, се започналъ още въ 7 ч. сутриньта съ силно обстрѣлване на окопитѣ, а къмъ 9 ч., гѫсти вериги въ нѣколко реда се насочили въ атака. Къмъ пладнѣ непріятелскитѣ гаубични и дългобойни батареи прѣминали къмъ барабаненъ огънь и ефекта отъ тоя обстрѣлъ билъ тъй силенъ, че, още въ началото, били скѫсани всички телефонни съобщения както и кабелитѣ за възпламеняване на поставенитѣ прѣдъ позицията фугаси. Окопитѣ, блиндажитѣ, козеркитѣ и ходоветѣ за съобщения били съборени. Подъ покровителството на тоя мощенъ огънъ, непріятелскитѣ вериги постепенно се приближавали и, къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл., тѣ достигнали до самитѣ телени мрѣжи, гдѣто вече почнали да търпятъ сериозни загуби. Най-послѣ ураганниятъ огънь к пушечната и картечна стрѣлба заставили непріятелскитѣ вериги да се разколебаятъ и да повърнатъ назадъ... Залѣгнали на извѣстно разстояние и усилени съ нови поддържки, тѣ слѣдъ малко отново скочили въ атака. Напора тоя пѫть е билъ още посиленъ и искали по всѣки начинъ да заематъ капонира; но и тоя пѫтъ, слѣдъ като дали голѣми жертви, атакующитѣ отново били повърнати назадъ и само една група успѣла да мине първия редъ на телените мрѣжи и да се скрие въ една гънка на мѣстностьта.

Прѣзъ врѣме на тая атака, срѣщу 9-а рота се понесли други два бронирани автомобили, обаче посрѣщнати съ силенъ огънь, били принудени да се върнатъ обратно. Прѣзъ нощьта, поврѣденитѣ телени мрѣжи били поправени и рускитѣ части, успѣли въ врѣме на атаката да ги прѣминатъ и да останатъ тамъ, били контръ-атакувани и отхвърлени. Заловени били 16 плѣнника отъ 37-и руски полкъ. Прѣдъ телените мрѣжи имало маса убити и единъ поручикъ лѣжалъ заплетенъ въ самата мрѣжа. Въ тоя бой особенно се отличила 2-а дружина, а най-вече 5-а и 12-а шуменски роти, войницитѣ на които, подъ ужасния барабаненъ огънь, останали непоколебимо по мѣстата си и отблъснали непріятелскитѣ атаки. Отличилъ се сѫщо и телефониста младши подофицеръ Анастасъ Тодоровъ, който, срѣдъ градушки куршуми и подъ постоянното ровене на фугаснитѣ бомби, останалъ на поста си и прѣдавалъ телефонограмитѣ. Загубитѣ на полка били малки.

Понеже отъ боя станало явно, че противникътъ ще продължи атакитѣ си и на 2 декемеври, Командующи армията разпоредилъ да се групиратъ частитѣ отъ армейския резервъ задъ участъка на IV-та Прѣславска дивизия, а именно: 9-й германски резервенъ полкъ, 1 дивизионъ отъ 4 коненъ полкъ, 2 дружини отъ 11-и маршевъ полкъ, 1 картечна рота, 1 артилерийски взводъ и двѣтѣ новопристигнали турски дружини

отъ 74-и низамски полкъ (върнали се отъ Силистра). По тоя начинъ, задъ фронта на IV-а Прѣславска дивизия били съсрѣдоточни въ разпореждане на Командующи армията 7 дружини, 2 ескадрона и 2 орждия.

Прѣдъ фронта на Сборната дивизия и Турския корпусъ противника непрѣдприелъ нищо особенно тоя день. Били изпратени рекогнисцировачни отряди, които се доближили до телените мрѣжи на противника и го заангажирали прѣдъ фронта си.

Прѣзъ нощьта срѣщу 2-й, слаби непріятелски части се промъкнали до телените мѣѣжи на в. 234 (капонира) и се опитали да ги рѣжатъ, но били отблъснати съ огънь. Срѣщу лѣвия флангъ на позицията (около Дунава), противника се приближилъ въ тъмнината и се окопалъ на 200—300 крачки отъ телените мрѣжи. Сутриньта въ 6 ч., той прѣдприелъ нова силна атака върху лѣвия участъкъ (отъ Дунава до в. 234), обаче скоро е билъ отблъснатъ навсѣкждѣ. Въ 9 ч. пр. пл., руситѣ пъкъ открили силенъ артилерийски огънь по сѫщия участъкъ и, въ 9 ч. и 30 м., отново минали въ атака, но и тоя пѫть, посрѣщнати съ силенъ огънь, били принудени да залѣгнатъ на 300—700 крачки отъ прѣдната линия. Къмъ 1 ч. сл. пл., непріятелскиятъ огънь отново се усилилъ и нѣколко вериги, една задъ друга, се хвърлили въ атака, но обстрѣляни силно, сѫщо били принудене да се скриятъ въ долината при с. Калакьой.

Къмъ 6 ч. сл. пл., артилерийската огънь отново се усилилъ до краенъ прѣдѣлъ и е била прѣдприета нова атака, обаче сѫщо пакъ неуспѣшно. Пѣхотнитѣ вериги прѣдъ фронта на III бригада (лѣвия флангъ на дивизията) достигнали до самитѣ телени мрѣжи, но сѫщо били отхвърлени отъ тамъ и се оттеглили на 200—300 крачки и започнали да се окопаватъ. Само на крайния лѣвъ флангъ, при 48 полкъ (при Дунава), веригитѣ успѣли да се задържатъ на 50—100 крачки отъ телените мрѣжи. Боятъ се водилъ цѣлия день и до късно прѣзъ нощьта. IV Прѣславска дивизия успѣ и тоя день да одържи позицията си. Плѣнници: 2 офицери и 53 войника; трофеи: 2 бронирани автомобила съ 4 картечници и 10000 патрони. Боя на 2 декемврий се развилъ така:

Срѣщу участъка на 47-й полкъ, слѣдъ полунощь, противника неочаквано прѣдприелъ нова атака. Прѣградния артилерийски и честия пѣхотенъ и картеченъ огънь едвамъ успѣли да го спратъ до телените мрѣжи, слѣдъ което непріятелскитѣ вериги били принудени да се върнатъ обратно. Вече се смѣтало, че противника е съвсѣмъ отбитъ, но слѣдъ малко видѣли руски части твърдѣ близо до телените мрѣжи, настѫпващи постепенно съ помощьта на лопатата, поради което 5-а рота се хвърлила на нокъ и бързо ги отхвърлила назадъ. На разсъмване на 2-й, барабанниятъ огънь отъ ново почналъ и траялъ до късно вечерьта. Прѣдъ 47-й полкъ се

виждали голѣми вѣриги, които се спущали въ долината на р. Калакьой. Привечеръ артилерията на противника принесла своя прѣграденъ огънь въ тила на позицията и пѣхотните вериги тръгнали отново въ атака. Това е била най-силната неприятелска атака прѣзъ тия дни. Едни вериги прѣгазвали други, задните тласкали прѣдните и всички стремително се хвърлили срѣщу 47-й полкъ, обаче при всичкия тоя устремъ и ужасна настойчивость, противникътъ не можалъ да се приближи по-близо отъ 100—150 крачки до телените мрѣжи. Къмъ 5 ч. 15 м., атаката отново била повторена, но вѫтрѣ въ 20 м. била окончателно отбита съ голѣми загуби.

Понеже упорството, съ което противникътъ прѣзъ изтеклитѣ два дена е атакувалъ в. 234 и лѣвия флангъ на IV Прѣславска дивизия, ясно показвали намѣрението му на всѣка цѣна да повали тоя участъкъ, Командующи армията заповѣдалъ: а) да се изпратятъ и тоя день рекогнисцировачни отряди за приковаване на противника прѣдъ останалия фронтъ; б) частитѣ отъ армейскиятъ резервъ да се приближатъ по-близо до първата линия; и в) Началника на Конната дивизия да си образува пѣхотенъ резервъ и да бѫде готовъ, по първа заповѣдь, да тръгне на сѣверъ, въ подкрѣпа на бойната линия.

Боятъ прѣдъ 19 Шуменски полкъ тоя день се бѣ развилъ така: на разсъмване, гѫсти неприятелски вериги се понесли срѣщу в. 324 и се почнала нова атака, която траяла цѣлъ часъ. Руситѣ вървѣли съ голѣма стремителность, въ нѣколко послѣдователни линии, и на нѣкой мѣста, успѣли да достигнатъ и да прѣминатъ прѣзъ първия поясъ на теленитѣ мрѣжи, обаче Шуменци и тоя пѫть останали твърдо на позициитѣ си и само съ честъ огънь успѣли да отбиятъ атаката. Това било вече петата руска атака.

Слѣдъ отблъсването си руситѣ вериги се спрѣли прѣдъ в. 234 на 200—400 крачки. Опититѣ на противника, съ вливане нови части, да подтикне веригитѣ си не можле да успѣятъ, обаче послѣднитѣ продължавали да се окопаватъ на достигнатитѣ мѣста.

Къмъ 3 ч. сл. пл., нови руски части се спуснали въ дола Ступеней (западно отъ в 234), а единъ руски пѣхотенъ полкъ се съсрѣдочилъ въ долината при с. Еркезекъ (източно отъ в. 234). Артилерийскиятъ огънь билъ усиленъ до максималенъ прѣдѣлъ и противникътъ вече се готвялъ да атакува отъ двѣ страни капонира (в. 324), върху който се изливалъ барабания му огънь. Въ 6 ч. вечерьта, руситѣ почнали шестата си атака и, съ най-силенъ напоръ отъ къмъ Ступиней и Еркезекъ, тѣ продължили масово да напрѣдватъ. Произлѣзълъ яростенъ бой и руситѣ, макаръ и покосявани отъ огъня, стигнали до теленитѣ мрѣжи и почнали да ги режатъ. Загубитѣ били голѣми, обаче една повалена линия била тутакси за-

стѫпвана отъ друга. Склоноветѣ на капонира се покрили съ тѣла; по теленитѣ мрѣжи конвулсивно се гърчели закаченитѣ убити и ранени. Славнитѣ 19-й Шуменски полкъ останалъ на мѣстото си непоколебимъ и успѣлъ най-послѣ да отбие и тая бѣсна атака. Само по склоноветѣ на капонира сж били наброени повече отъ 600 неприятелски трупа. Отъ показанията на плѣнницитѣ се узнало, че срѣщу IV дивизия е дѣйствувала тоя день цѣлата 10-а Сибирска дивизия.

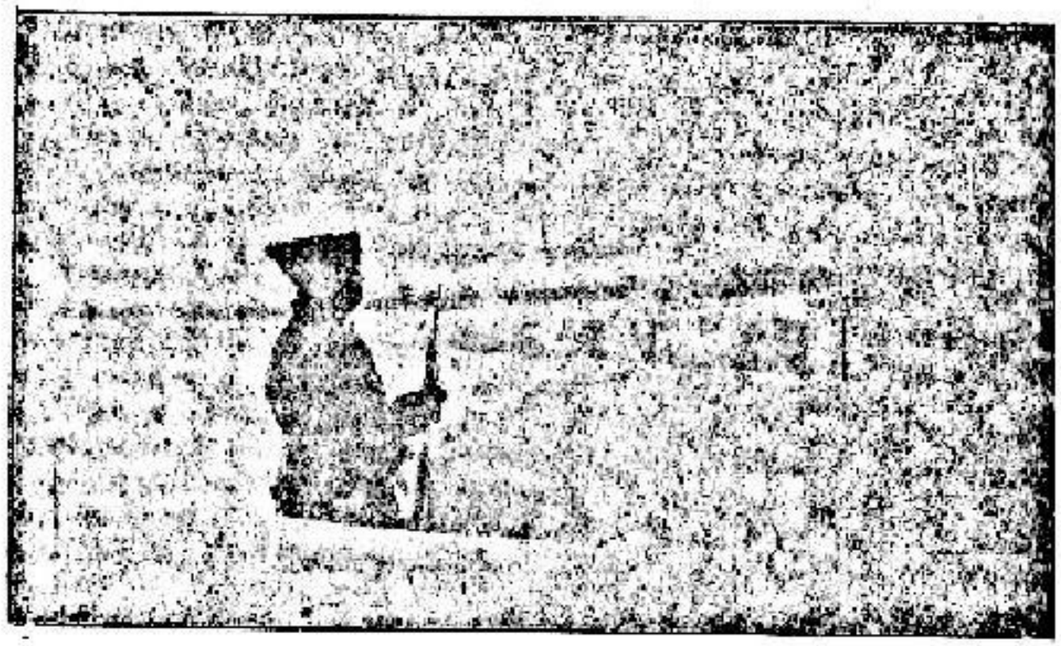
Славнитѣ прѣславци показаха че, както умѣятъ да вървятъ стремително въ атака, тъй сѫщо знаятъ и да оставатъ непоколебимо на пунктове, издадени и изложени подъ най-силенъ накръстенъ артилерийски огънь, и срѣщу ужасния устремъ на рускитѣ войски*)

Неприятельтъ, слѣдъ отблъсването, се оттеглилъ въ окопитѣ си, а прѣдъ в. 234 още по-назадъ отъ своята позиция. Щабътъ на Макензенъ, щомъ получилъ донесението за отдръпването на рускитѣ части прѣдъ фронта на IV Прѣславска дивизия, направилъ запитване: възможно ли е една офансива отъ III армия да разчита на успѣхъ, — на което било отговорено: „Че макаръ противника разколебанъ отъ безуспѣшнитѣ си атаки, той запазва числеността си надмощие и има петь пѣхотни и една конна дивизии срѣщу наши двѣ пѣхотни дивизии, 1 германски полкъ, 6-й турски корпусъ и 3 наши конни полка; че неприятеля има три реда укрѣпени позиции, които, при една офансива, трѣбва да се форсиратъ; че армията съ напрѣдването си, ще бѫде принудена да отдѣля части за отбрана на фланговетѣ си, и съ това, постепино ще се отслабва, а противникътъ, съ приближаването къмъ своята база, ще се все повече засилва; че при сегашното си положение, армията, когато неутрализира 5 неприятелски дивизии, нейната полза за работитѣ на Дунавския театръ е много по-голѣма; че наличностьта на бойнитѣ припаси, отъ които една трета е вече изразходвана, налага да се попълни до 1500 снаряда на оржде; че при подобно положение, нецѣлесъобразно е да се прѣмине къмъ офансива, обаче ако ли се константира отслабване на неприятеля и операциитѣ на Дунавската армия се развиятъ източно отъ Букурещъ, тогава армията сама ще прѣдприеме офансивата".

Прѣзъ 3 декември сериозни дѣйствия прѣдъ фронта на армията нѣмало, само на лѣвия участъкъ на IV Прѣславска дивизия, неприятелски части се опитали да режатъ теленитѣ мрѣжи, но сж били прогонени съ бомби и пушечна стрѣлба. На разсъмване противникътъ почналъ да се отдръпва и отъ тоя участъкъ, а къмъ пладнѣ, прѣдните му части се спрѣли на 1000 — 1200 крачки отъ окопитѣ.

---

*) Единъ отъ виновницитѣ за сломяването на рускитѣ атаки бѣ и командира на 4-а пионерна дружина полковникъ Симеоновски, който тъй умѣло бѣ приготвилъ позицията на Прѣславци.

II-ий ПЕРИОДЪ.

(Отъ 15-и Декември до изтласкването на руситѣ задъ долния Дунавъ).

Затишие прѣдъ фронта на армията и приготовленията за по-нататъшно настжпване.

Срѣщу 4 декември, прѣзъ нощьта, разузнавателнитѣ партии на IV Прѣславска дивизия прогониле противника прѣдъ крайния лѣвъ флангъ и отнели 4 картечници и нѣколко пушки. Противникътъ се окопалъ на линията с. Калакьой (при Дунава) —южно отъ с. Еркезенъ—сѣверно отъ Сатскьой Романъ.

Пропуснато бѣ по-рано да споменемъ, че 8-й Приморски полкъ е билъ изпратенъ нѣколко дена по-рано за Македонския фронтъ и той не взема участие въ боевете на 30 ноември и 1 и 2 декември.

Шабътъ на Макензенъ заповѣдалъ: „Понеже Дунавската армия вече разбила противника и съ главнитѣ си сили прѣслѣдва източно отъ линията Прундъ — Букурещъ — Плоещъ, генералъ Назлъмовъ, като остави въ Силистра слаба часть, да прѣмине съ останалитѣ си сили на лѣвия брѣгъ на Дунава и да заеме гр. Каларашъ". На III армия било заповѣдано да прикове здраво отпрѣдъ стоящия противникъ, — поради което било разпоредено: а) усилено разузнаване по фронта за да не би противника незабѣлѣзано да се отегли; б) частитѣ да попълнятъ неприкосновенитѣ си запаси и да бждатъ готови за евентуално настжпване и в) частитѣ отъ 1 конна дивизия и отъ Черноводската отбрана да останатъ врѣменно по мѣстата си, но да бждатъ готови, като оставятъ слаби наблюдателни части, да се групиратъ за настжпателни дѣйствия въ районитѣ, които ще имъ се укажатъ.

На 8 декември е било забѣлѣзано въ Ромжния отегляване на непріятелскитѣ постове отъ лѣвия брѣгъ на Дунава и движение на отстжпающи колони, за което щабътъ на армията разпоредилъ: Началника на Черноводската отбрана да смѣни конницѣ части съ пѣхотни отъ участъка Расово — Бонасчикъ и да изпрати доброволчески команди и усилени разѣзди на лѣвия брѣгъ на Дунава, които да заематъ западния изходъ на Черноводския мостъ и да разузнаятъ къмъ с. Фитещи.

На 10 декември ромжнитѣ се оттеглили окончателно отъ Дунава и ст. Фитещи била опразнена. Щабътъ на Макензенъ подчинилъ врѣменно отряда на генералъ Назлъмова подъ щаба на III армия, въ който влизали: 2 дружини отъ 5-й опълченски полкъ, 5-й маршеви полкъ, 1 ескадронъ отъ 9-й коненъ полкъ, 1 гаубична и една 15 см. батареи, 3 полски нѣ с. с. батареи (съ волове), 16- пограничка дружина и 1 рота отъ 17-а пограничка дружина. Тоя отрядъ заемалъ слѣдното разположение: 5-й маршеви полкъ въ Олтеница и Каларашъ, 2 опълченски роти въ с. Олтеница; 2 опълченски роти въ Тутраканъ; 1 опълченска дружина въ Силистра; ескадронътъ отъ 9-й коненъ полкъ въ Гърлица; ротата отъ 17-а пограничка дружина въ Тутраканъ и батареитѣ около Силистра и Тутраканъ.

На генералъ Назлъмова било заповѣдано: а) да прѣхвърли ескадрона въ Каларашъ и да устрои разузнаване напрѣдъ до желѣзопжтната линия Букурещъ — Фитещи, като открие свръзка съ частитѣ отъ Дунавската армия и съ разѣздитѣ на изпратения отъ Черна вода къмъ гара Фитещи ескадронъ; б) отъ пѣхотната дружина при Каларашъ да изпрати рекогнисцировачни отряди къмъ линията с. с. Чеаку — Каларашъ—Вещи—Стоянещи—Ради Негро—Волкаши; в) дружинитѣ отъ Олтеница, въ свръзка съ напрѣдването на дѣсното крило на Дунавската армия, да настжпятъ къмъ Каларашъ и да се съединятъ съ дружинитѣ при тоя градъ и г) щабътъ на генералъ Назлъмовъ да се прѣмѣсти въ Силистра и да открие постоянна свръзка съ щаба на армията.

Съ № 25 щабътъ на Макензенъ допълнилъ задачата на III армия така: Прѣди всичко тя трѣбва да прикове стоящия отпрѣдъ противникъ и да не му позволи да отегли и прѣхвърля силитѣ си; при по-нататъшното напрѣдване на Дунавската армия, тя ще получи заповѣдь да настжпи и да очисти сѣверна Добруджа отъ противника". Щабъръ на ар-

мията, който ималъ изработенъ планъ за прѣдстоящето настѫпване, направилъ нужнитѣ разпорежданія. На генералъ Назлъмова било заповѣдано да побърза съ устройството на плотове за прѣхвърлянето на ескадрона; а сѫщо и 16-а пограничнa дружина да остави слабо охранение къмъ Дунава и да се прѣхвърли въ Каларашъ. Слѣдъ малко била му изпратена допълнителна заповѣдъ: да прѣхвърли всичкитѣ си части въ Ромжния.—Узнало се, че Дунавската армия е достигнала вече линията: Тла Аговей—Зарулей—Вадюлъ—Петросъ и продължавала настѫпването си къмъ линията: Албещи — Гриндозъ. Кавалерийската дивизия на генералъ Голцъ прѣминала Яломица и напрѣдвала къмъ Ревига.

Фелдмаршалъ Макензенъ заповѣдалъ: „Генералъ Назлъмовъ да заеме гр. Фитещи", но понеже послѣдниятъ билъ вече донесълъ, че тоя градъ се заема отъ силни конни части и че за прѣминаването прѣзъ разрушенитѣ мостове на канала Борчеа и на езерото Чалмаре е необходимъ мостовъ материалъ съ дължина 400 м., то щабътъ на армията му телеграфиралъ да бѫде внимателенъ, понеже се узнало, че въ Фитещи се намира 3-а руска конна дивизия съ пѣхота и артилерия.

Сѫщиятъ день генералъ Назлъмовъ донесълъ, че изпратениятъ разѣздъ достигналъ до с. Кручеа Гяурча и влѣзалъ въ свръзка съ конницата на I Софийска дивизия и че въ 3 ч. били заети с. с. Холтина и Сукаричео. Понеже горнитѣ сѫждения си противорѣчили съ имѣющитѣ се въ щаба на армията, заповѣдало се на генералъ Назлъмова да изпрати лѣхотни части за разузнаване къмъ Фитещи.

За 13 и 14 декември, щабътъ на армията разпоредилъ: Генералъ Назлъмовъ да прѣхвърли всичкитѣ останали на нашия брѣгъ пѣхотни и артилерийски части и да изнесе цѣлия си отрядъ по височинитѣ на линията на с. с. Чеаку — Радо Негро и да открие тѣсна връзка—въ лѣво съ I Софийска дивизия при с. Михаилъ Битязу, а въ дѣсно—съ разѣздитѣ на Черноводския отрядъ. Щабътъ на Макензенъ съобщилъ, че Дунавската армия вече е достигнала линията: Михаилъ Битязу—Дармаринджъ—Капозколъ, и се съединила съ I българска дивизия при с. Михаилъ Витязъ, като добавилъ, че отряда на генералъ Назлъмовъ се усилва съ 2 опълченски дружини отъ Русе.

Тоя день щаба на дѣйствующата армия, заповѣдалъ: 47-й полкъ да бѫде готовъ за прѣнасяне на Македонския фронтъ.

Щаба на Макензенъ поискалъ Конната дивизия да бѫде готова заедно съ 1 пѣхотна дружина да тръгне по първа заповѣдь за Ромжния, обаче генералъ Нерѣзовъ отговорилъ, че поради липса на мостовъ материалъ, за прѣхвърлянето прѣзъ Дунава сж нужни най-малко два дека, поради което

Конната дивизия ще закъснѣе въ дѣйствията си оттатакъ Дунава, а въ сѫщото врѣме не ще може да се използува и за дѣйствие при III армия. Той молилъ поне тритѣ конни полка съ една конна батарея да останатъ при армията, а въ Ромжния да се прѣхвърли само 3-й коненъ полкъ съ 1 конна батарея. Фелдмаршала заповѣдалъ *настѫпването на III армия непременно да почне на 15 декември.*

На 13 декември ротитѣ отъ отряда на генералъ Назлъмовъ, които били принудени да се оттеглятъ отъ с. Холтина и Сокаричио, отново настѫпили и заели тия села; а сѫщо и гара Силичева. Нашитѣ усилени патрули успѣли да прѣминатъ прѣзъ канала Борчеа, но посрѣщнати съ огънь отъ спѣшенитѣ руски конници, били принудени да съ върнатъ обратно.

На генералъ Назлъмовъ било телеграфирано: да настѫпи още сѫщия день съ всичкитѣ си сили по шосето Каларашъ—Холтина—Кокарджа, като съ авангарда си достигне с. Кокарджа, а съ главнитѣ сили с. Галдао.

На 14 декември, щабътъ на Макензенъ заповѣдалъ: *III-а армия да бѫди силно за противника и незабавно да го атакува въ случай че той поиска прѣзъ нощьта да отстѫпи; III армия да настѫпи още утрѣшния день; а конната дивизия да тръгне по посока на Тинтерей и да търси връзка съ кавалерийската дивизия на генералъ Голцъ, по посока къмъ Девечиги* (Ромжния). —Слѣдствие на тая заповѣдь III армия настѫпила на 15-и сутрѣнѣта.

Понеже отрядътъ на майоръ Рандевъ (2-а дружина отъ 5-й маршевъ полкъ) бѣ прѣминала канала Борчеа и заелъ с. Фитещи, заповѣдало се на генералъ Назлъмовъ да замине на 15 того за това село и да поеме командуването на находящитѣ се тамъ войски.

На 15-и и 16-и Декември частитѣ, отъ армията, безъ да срѣщнатъ съпротивление, продължили движението си на сѣверъ къмъ линията Чамурлий де Жосъ — Хаджи Омеръ — Островъ, и вечерьта на 17-й достигнали линията: а) Конната дивизия — до рѣката сѣверно отъ в. 216 и заела с Сатулъ Ное; б) 4 Прѣславска дивизия — в. 197—(западно отъ Дойранъ) — височинитѣ сѣверно отъ с. Фугареши Ноу — в. 197; в) 15 Турска дивизия—гребена сѣверно отъ с. Хаджи Омеръ —с. Дойранъ — височинитѣ ококо с. Долама; г) Сборната дивизия — линията сѣверно отъ с. Принципеле Никола — с. Тестемелъ; и д) отряда на генералъ Назлъмовъ (въ Ромжния) —с. Гьорча и с. Луциу. Противника прѣдъ фронта, слѣдъ слаба съпротива, се отдръпналъ въ сѣверна посока, като запалилъ с. с. Сатулъ Ное, Фугареши Ноу, Кигъръ Ахмедъ и Урумъ бейлии.

Вечерьта армията получила отъ фелдмаршала слѣдната заповѣдь: „Понеже противника не указва сериозно съпротивление, III армия да продължи настѫпването си, до като срѣщне

щне сериозно съпротивление"—поради което дивизиитѣ продължили прѣслѣдването на противника на 18 декември, така:

Сборната дивизия настжпила въ сѣверна посока на фронта езеро Бабадагъ — с. Камберъ — в. 207 — в. 262 и заняла: I бригада по височинитѣ сѣверно отъ Бабадагъ и в. 192, и II бригада източно отъ в. 207 до в. 262. Къмъ пладнѣ началникътъ на Сборната дивизия настигналъ войскитѣ, минуващи прѣзъ с. Чамурлии де Жусъ, и билъ свидѣтель на радостьта и ликуванията на мѣстното чисто българско население. Генералъ Кантарджиевъ побързалъ да замине за гр. Бабадагъ, гдѣто се готвѣло още потържествено посрѣщане. Той влѣзалъ начело на прѣднитѣ части, посрѣщнатъ отъ цѣлото бабадагско население, отъ духовенството въ черковни одежди и при хоругви, и отъ учащата се младежъ. Пѣяли, плачали аклamирали бурно. Войницитѣ били отрупани съ зеленина. Държала се привѣствена рѣчь, на която генералъ Кантарджиевъ отговорилъ.

Установило се, че противника се нѣмира върху укрѣпена позиция по линията в. 189—в. 236; че участъка отъ с. Башкьой до с. Армутлий се заемалъ отъ цѣлата 115 а руска дивизия.

6-й турски корпусъ настжпилъ на сѣверъ и, безъ да срѣщне съпротивление, достигналъ: 15-а дивизия в. 236 (Сиври тепе) — в. 400; 25-а дивизия, поради трудното движение по гориста и безъ пжтища мѣстность, достигнала едва с. Башъ бунаръ, като изгубила връзка съ съсѣднитѣ дивизии.

IV Прѣславска дивизия настжпила сутриньта и достигнала линията: в. 400 — 306; противникътъ отстжпилъ безъ да укаже съпротивление.

Конната дивизия водила бой съ противникъ, който заемалъ позиция по в. в. 163 — 402 — 283, отъ двѣтѣ страни на шосето Сатуллуй — Мачинъ. Констатирало се, че горѣпоменатитѣ височини били усилени съ окопи и телени мрѣжи.

Отрядътъ на генералъ Назлъмовъ се разположилъ въ района: с. Михалъ Правулъ — с. Луцио — с. Гура Яломица — с. Гюргени — с. Севени.

Вечерьта е била издадена оперативната заповѣдь по армията № 62, споредъ която частитѣ трѣбвало да заематъ изходно положения за атаката на непиятелската позиция, сѣверно отъ линията Сатулъ Ноу — Даутча.

Понеже прѣзъ нощьта е била получена допълнителна заповѣдь отъ щаба на Макензенъ: „Армията да продължи настжпването си и да опита съ всички срѣдства да разбие находящитѣ се на дѣсния Дунавски брѣгъ непиятелски сили", то въ 8 ч. сутриньта била издадена оперативна заповѣдь № 63, споредъ която на 19 декември: Сборната дивизия достигнала вечерьта линията: езерото Бабадагъ — с. Камберъ — в. 289; VI турски курпусъ, слѣдъ слабо съпротивление, достигналъ линията: в. 177 — в. 283 при което калитѣ пжтища и гористата мѣстность затруднявали твърдѣ много движението му; IV Прѣславска дивизия, при слабо съпротивление, заела линията: в. 279 — източно отъ Акъ бунаръ — в. 242—юго-източно отъ Черна, обаче по-нататъшното ѝ напрѣдване било невъзможно, поради гжстата мъгла, която прѣчила на артилерията да съдѣйствува на колонитѣ за прѣодоляване руската съпротива по линията: с. Балабанче — в. 283 — сѣверно отъ Черна.

Къмъ 9 ч. пр. пл. тоя день, прѣдаденитѣ къмъ Конната дивизия пѣхотни дружини били атакувани отъ 6 ескадрона отъ 3-а Донска дивизия и 2 конни батареи, обаче съвсѣмъ неуспѣшно. Тая казашка дивизия била току пристигнала на фронта, идяща чакъ отъ Рига. Конната дивизия настжпила слѣдъ пладнѣ и вечерьта съ прѣднитѣ си части достигнала линията около в. в. 336 и 283, гдѣто противникътъ указалъ сериозно съпротивление, и гжстата мъгла ѝ попрѣчила за по-нататъшното напрѣдване.

Понеже дивизиитѣ, а особено Турскиятъ корпусъ, поради лошитѣ пжтища, не успѣли да заематъ обективитѣ си тоя день, то съ оперативна заповѣдь за 20 того било заповѣдано да продължатъ прѣслѣдването.

Настжпването на 20-и срѣщнало сериозно съпротивление (глѣдай скица № 11). — На Конната дивизия прѣдстояло да форсира укрѣпена позиция, а тя разполагала само съ 2 пѣхотни дружини (другитѣ три прѣдадени къмъ нея не били още пристигнали). Тия дружини се намирали въ падина, която лесно можала да бжде обхваната отъ значително по-силния противникъ и това налагало да се дѣйствува прѣдпазливо. Боятъ почналъ сутриньта рано отъ изпратенитѣ патрули, които се приближили до теленитѣ мрѣжи, но срѣщнати съ силенъ огънь, били принудени да се върнатъ. Генералъ Колевъ изпратилъ единъ ескадронъ да заеме издадената напрѣдъ отдѣлна височина, нарѣчена „Зелената могила" (южно отъ в. 336), командваща цѣлия дѣсенъ флангъ на непиятелското разположение. Ескадрона успѣлъ да я заеме, но руситѣ поискали да я отнематъ обратно, и, къмъ 2 ч. сл. пл., заставили нашитѣ да я очистятъ. Това изложило лѣвия флангъ на дивизията и прѣдизвикало изпращането още на единъ коненъ и 1 картеченъ ескадрони, които, поддържани отъ съсѣднитѣ пѣхотни части, отново тръгнали за височината, обаче чакъ привечеръ, когато непиятелскиятъ ураганенъ огънь се прѣкратилъ, спѣшенитѣ ескадрони и пѣхотнитѣ полурѣжки се хвърлили на ножъ и успѣли отново да я отнематъ.

IV Прѣславска дивизия, поради мъгливото врѣме, настжпила къмъ 11 ч. пр. пл. Къмъ 3 ч. сл. пл., веригитѣ ѝ достигнали около 600—1000 крачки до теленитѣ мрѣжи, а къмъ 4 ч., слѣдъ силна артилерийска подготовка, тѣ прѣминали рѣшително въ атака, пробили непиятелския фронтъ и вечерьта

успѣли да заематъ окончателно укрѣпената позиция по фронта: сѣверно отъ с. Хамчеарка — в. 346 — височинитѣ сѣверно отъ с. Черна. Отъ заловѣнитѣ плѣнници се узнало, че срѣщу дивизията дѣйствували 241-й, 243-й руски полкове и 4 полски и 1 дълга 12 см. батареи.

Тоя успѣшенъ бой на дивизията се дължалъ главно на добрѣ съставения планъ за атаката. Понеже форсирането на тая силно укрѣпена позиция щѣло да бѫде съпрѣгнато съ голѣми жертви, началника на дивизията рѣшилъ: да остави малки части за дѣйствие по фланговетѣ и, като съсрѣдоточи по-групирано силитѣ си (особенно артилерията) въ единъ участъкъ отъ 1—2 клм., да произведе централенъ пробивъ на неприятелската позиция. Той изпратилъ началникъ щаба си подполковникъ Нойкова да разузнае и опрѣдѣли пункта на прѣдстоящата атака. Послѣдния, придруженъ отъ офицера за поржчки поручикъ Тапковъ, излѣзълъ на бойната линия, и, понеже мѣстностьта не позволявала добъръ обзоръ, станало нужда да се отиде при веригитѣ на 15-а рота отъ 7-й Прѣславски полкъ и подъ огъня да се извърши рекогнисцировката. Възъ основа на направения докладъ, генералъ Киселовъ разпорѣдилъ да се извърши прѣзъ нощьта прѣгрупироването на артилерията и рѣшителния ударъ да се произведе къмъ в. 330, който трѣбвало да се бие съ огъня отъ всичкитѣ батарей на единъ фронтъ отъ 1½ клм., Това дало възможность да се пробие неприятелския фронтъ и да се завладѣе, безъ голѣми жертви, още сѫщия день, силно укрѣпената неприятелска позиция и да се улесни задачата и на съсѣдния турски корпусъ.

Турскиятъ корпусъ, отблъсквайки неприятелскитѣ ариергарди и спомогнатъ отъ голѣмия успѣхъ на Прѣславската дивизия, успѣлъ вечерьта да заеме в. в. 284 и 280 и височинитѣ при село Чинели.

Сборната дивизия, срѣщу която противникътъ заемалъ укрѣпена позиция на фронта: в. в. 134 и 266 (Денисъ тепе) и в. 117, срѣщнала силно съпротивление. Пѣхотнитѣ й части достигнали на 500 600 крачки до теленитѣ мрѣжи, а прѣзъ нощьта се доближили на мѣста до 120 — 200 крачки.

На другия день, 21 декември, било телеграфически заповѣдано:

а) Началника на Конната дивизия — да настжпи и завладѣе в. 336, слѣдъ което да прѣслѣдва неприятеля къмъ Мачинъ; (къмъ дивизията сѣ придала и тежката батарея на поручикъ Ангеловъ); б) Началника на IV-а Прѣславска дивизия — да доразвие успѣха си, като завладѣе в. 402 и западно отъ тая височина и, слѣдъ като се затвърди на тая позиция, да прѣслѣдва енергично съ авангардъ къмъ Исакча; в) Командира на турския корпусъ — да настжпи енергично, да атакува неприятеля и завладѣе даденитѣ му обективи, и, слѣдъ като

се затвърди на тая линия, да прѣслѣдва съ авангардъ противника по посока на Тулча и с. Поща (къмъ корпуса били прѣдадени 74-и низамски полкъ и полската батарея на поручикъ Костовъ).

На 21 декември сутриньта, срѣщу Конната дивизия, противника съсрѣдоточилъ силенъ артилерийски огънь по Зелената могила и гжсти руски вериги се понесли въ атака срѣщу височината. Картечницитѣ открили огънь и успѣли да спратъ веригитѣ прѣдъ фронта, но други сж появили на фланговетѣ и защитницитѣ били принудени да се одръпнатъ. Руситѣ заели Зелената могила, обаче, въ тоя моментъ, една наша рота се хвърлила въ контръ-атака и, съ бой на ножъ, успѣла отново да я завладѣй. Руситѣ се опитали още нѣколко пжти да отнематъ могилата, обаче неуспѣли.

По пладнѣ, неприятелската артилерия отново открила барабаненъ огънь по Зелената могила, а слѣдъ малко, първомъ дѣсния флангъ, а послѣ и лѣвиятъ на противника, отново се хвърлили въ атака. Обстрѣлянъ силно, неприятелския центъръ билъ принуденъ да сѣ спрѣ, обаче напрѣдването къмъ Зелената могила ставало стремително и слѣдъ малко произлѣзло слѣднето: нашитѣ патраули, находящи се въ дола, се оттеглили безъ да съобщатъ на защитницитѣ и руситѣ неочаквано се явили въ флангъ и тилъ на послѣднитѣ, поради което дѣсния картеченъ взводъ не можалъ да отстжпи. Послѣдвала борба съ саби, съ лопати, съ карабини и щикове, и половината отъ войницитѣ на картечния взводъ паднали убити и ранени. Ротната подръжка поискала да защити картечницитѣ, но хвърлилитѣ се върху й части я распръснали (ротниятъ командиръ и замѣстникътъ му паднали ранени). Виждайки това, командирътъ на конната бригада полковникъ Кметовъ бързо изпратилъ на помощь останалиятъ ескадронъ отъ 4-и коненъ полкъ, който, подъ началството на ротмистъръ Стояновъ, се спусналъ на тръсъ и, като използувалъ близкия долъ, изкачилъ се на 600 — 700 метра отъ руситѣ и се хвърлилъ въ атака. Появата на тоя ескадронъ била тъй неочаквана и хвърлянето тъй вихрено, че смутенитѣ руси тутатски почнали да бѣгатъ. Конницитѣ бързо прѣминали височината и сѣчащи бѣгацитѣ, достигнали до теленитѣ мрѣжи на неприятелската позиция. На връщане тѣ плѣнили и изостаналитѣ назадъ руси. Повече противникъ не прѣдприелъ никакво дѣйствие срѣщу Зелената могила. При неочакваното руско нападение нашитѣ загубили: убити 40 войника и ранени: 1 офицерски кандидатъ, 4 офицери и 84 войника.

Слѣдъ пладнѣ, съсѣдниятъ на Конната дивизия 9-и германски резервенъ полкъ (отъ колоната на IV-а Прѣславска дивизия) завързалъ оживенъ бой, но срѣщналъ твърдъ сериозно съпротивление, не можалъ да заеме обекта си (в.401.)

Въ 6 часа сутриньта, дѣсниятъ флангъ на Прѣславската дивизия, разположенъ по височинитѣ сѣверно отъ с. Балабанча,

е билъ контръ-атакуванъ отъ 244-и руски и съ часть отъ 38 сибирски полкове. Пръславци срѣщнали твърдо атаката и, слѣдъ като нанесли на противника достатъчно загуби, хвърлили се въ контръ-атака и успѣли да заловятъ 782 плѣнници и трофей — 4 картечници и повече отъ 1500 пушки. Прѣдъ лѣвия флангъ на дивизията противникътъ не прѣдприелъ нищо. По пладнѣ дивизията се затвърдила здраво на позициитѣ си, удължила фронта си въ лѣво и влѣзла въ свръзка съ пѣхотнитѣ части отъ Конната дивизия. 9-и германски полкъ тя отдръпнала назадъ и съ 1 полска батарея го изпратила въ разпореждане на Командующи армията.

Противникътъ указалъ сериозно съпротивление срѣщу 15-а турска дивизия; къмъ 2 ч. сл. пл. послѣднята атакувала и заела височинитѣ сѣверно отъ с. Ортакьой, обаче привечерь 56-и турски полкъ, контръ-атакуванъ отъ руситѣ, билъ отхвърленъ на старата си позиция,—нѣщо, което повлѣкло безредното отстжпване на цѣлата 15-а турска дивизия, понесла твърдѣ чувствителни загуби. Тоя день 25-а турска дивизия останала на мѣстото си и не прѣдприела никакво настжпване. Командирътъ на корпуса, за да поправи обърканото положение на корпуса, билъ принуденъ привечерь да вземе въ подкрѣпа двѣ дружини отъ 74-и полкъ, оставенъ въ разпореждането на Командующи армията.

Частитѣ отъ Сборната дивизия, къмъ 1 ч. сл. пл., прѣдприела атака въ участъка сѣверно отъ с. Армутлий, която излѣзла несполучлива. Противникътъ билъ силно окопанъ и указалъ отчаяна съпротива.

Тъй като било констатирано, че части отъ 4-и Сибирски корпусъ сж вече прѣхвърлени на Дунавския театъръ въ Румжния, щабъ на Макензенъ заповѣдалъ: „III-а армия да прѣмине въ атака съ всичкитѣ си сили и да завладѣй тетдепонитѣ при Мачинъ и Исакча, като притегли за цѣлта и тежката си артилерия„. По поводъ на тая заповѣдь генералъ Нерѣзовъ отговорилъ: „Армията съ всичкитѣ си сили атакува вчера и днесъ неприятелскитѣ укрѣпени позиции на линията: в. 336 (южно отъ Турковайя) — в. 402 — с. Хамчеврка — в. 134 — в. 266 (Денисъ тепе) — в. 117 (сѣверо-източно отъ Зебилъ), обаче атаката сполучи само прѣдъ фронта на IV-а Пръславска дивизия; другитѣ дивизии, поради липса на тежка артилерия, не успѣха да заематъ неприятелскитѣ позиции, а срѣщу 15-а турска дивизия противникътъ мина въ контръ-атака и тя даде голѣми загуби. Муницииитѣ на корпуса сж вече на привършване. Моля да се изпрати часъ по-скоро тежка артилерия и Турския корпусъ да бѫде снабденъ съ бойни припаси, а сжщо да се изпратятъ и хора за попълване на ефективa му".

На 22-й било заповѣдано на частитѣ да се затвърдятъ солидно на заетитѣ мѣста; Турския корпусъ билъ усиленъ съ 47-й низамски полкъ, 9-й резервенъ германски полкъ и полската батарея на поручикъ Костова.

Въпрѣки очакванията на сериозенъ бой тоя день, указало се че руситѣ прѣзъ нощьта сж напуснали позициитѣ си, поради което, въ 9 ч. пр. пл., било заповѣдано на армията да продължи прѣслѣдването. Вечерьта частитѣ заели слѣдното разположение: I конна дивизия достигнала до рѣкичката южно отъ с. Гречи, срѣщу противникъ, който заемалъ линията: с. Кара Калноу — с. Гречи; IV Пръславска дивизия достигнала линията: в. 427 — в. 403 — монастиръ Тайца; 6-й турски корпусъ достигналъ линията: в. 330 — 2 клм. южно отъ с. Майданкьой; и Сборната дивизия: Тръстеникъ—Фрекачей—Каталой—Узунъ Баиръ (в. 218); авангардътъ и заелъ вечерьта гр. Тулча.

Щабътъ на Макензенъ допълнително заповѣдалъ: „При по-нататъшното настжпване съ лѣвитѣ флангове на IV Пръславска дивизия и на Турския корпусъ, да се има прѣдъ видъ, че заемането на тетдепона при Мачинъ прѣдставлява за сега най-важната задача на III армия; тази задача трѣбва да прѣдшествува заемането на Исакча, понеже възможно по-скоро трѣбва да се осуети прѣквърлянето на неприятелски части отъ единия на другия брѣгъ на Дунава, отъ Браила къмъ Мачинъ и Исакча, поради което необходимо е направляющитѣ линии на IV Пръславска дивизия и на Турския корпусъ да се измѣстятъ по къмъ западъ".

Понеже руситѣ били вече отстжпили съ лѣвия си флангъ къмъ Тулча и Исакча, а съ дѣсния си флангъ продължавали да указватъ силно съпротивление прѣдъ Мачинъ, то армията прѣзъ деньтъ на 23 можала да напрѣдне само съ дѣсния си флангъ, а съ лѣвия си — останала на позициитѣ, които заемала на 22. Вечерьта армията достигнала:

Сборната дивизия: I бригада въ г. Тулча; II бригада — по линията на височинитѣ 2 клм. южно отъ с. Паркешъ и височинитѣ по двата склона на дефилето с. Телица — Николицелъ. 53-й полкъ пръвъ влѣзълъ въ гр. Тулча, гдѣто пристигналъ и началникътъ на Сборната дивизия генералъ Кантарджиевъ, посрѣщнатъ най- тържествено отъ гражданитѣ. Улицитѣ, прозорцитѣ и балконитѣ били отрупани съ хора. Прѣдъ църквата стояло голѣмо множество начело съ духовенството и съ членоветѣ на общинския съвѣтъ. Кметътъ поднесалъ хлѣбъ и соль и се държали привѣтствени рѣчи, сжщо говорили и прѣдставителитѣ на другитѣ народности, а въ края на празднеството билъ отслуженъ тържественъ молебенъ. Слѣдъ като посѣтилъ окржжното управление, генералъ Кантарджиевъ заминалъ при II бригада, която отивала за Исакча, гдѣто нѣмало голѣми неприятелски сили и градътъ билъ прѣпълненъ съ обози, артилерия и стада, и всичко това можало е лесно да стане плячка.

IV Преславска дивизия напрѣднала съ авангардитѣ си по посока на монастира Кокошъ — в. 304 и западно отъ тая височина. Поради силно планинския характеръ на мѣстностьта, непріятелскитѣ окопни линии, построени по изходитѣ на пѫтищата, се указали трудно прѣвземаеми. Артилерията на противника обстрѣлвала на длъжъ отворитѣ прѣзъ гората, а оная на дивизията не могла да бѫде използувана, поради лѣсиститѣ пространства, прѣзъ които водили тѣсни, стръмни и разваленн пѫтища. Бойнятъ фронтъ можалъ да напрѣдне едва на около 1000 крачки и заелъ слѣдното положение: в. 197 (западно отъ Исакча) — 2 клм. сѣверно отъ в. 304 — височината сѣверо-западно отъ гребена Тайлоръ. Употрѣбени били крайни усилия, за да се извадятъ на позицията поне 2 орждия.

Конната дивизия не можла да напрѣдне и тоя день, и противникътъ останалъ на позицията си ло в. в. 90, 161 и 456, отъ гдѣто развивалъ силна артилерийска дѣйность.

Отъ Турския корпусъ, прѣзъ цѣлия день не били получени никакви донесения.

Щабътъ на Макензенъ отново поискалъ, щото армията, съ захождане съ по-голѣми сили, да заеме тетдепона при Мачинъ, а въ случай че противникътъ укаже сериозно съпротивление, то да се атакува най енергично, съ съдѣйствието на тежката артилерия, — за което на 25 въ 11 ч. пр. пл. била издадена оперативна заповѣдь № 66 която налагала заемание на изходно положения за атаката на тетдепонитѣ при Мачинъ и Исакча, а именно:

а) Усилената Конна дивизия да остане и се затвърди на досегашната си позиция, като вземи мѣрки за охрана на лѣвия флангъ откъмъ с. Иглица; дивизията се усилила съ 1 дружина и 1 картечна рота отъ 9-й германски полкъ; б) IV Преславска дивизия да се изнесе на линията: в. 456 — сѣверно отъ монастира Тайца, и съ авангардитѣ си да продължава да събира свѣдѣния за противника и мѣстностьта; тежкитѣ ѝ батареи да се насочатъ по шосето Черна — Мачинъ и да имъ се приготвятъ позиций по склона източно отъ с. Гречи; в) б) Турския корпусъ да се подравни съ другитѣ части, като изнесе главнитѣ си сили на линията: гребена източно отъ монастира Тайца — в. 252 — шосето Николицелъ за Мейданкьой, и изпрати авангардъ въ сѣверна посока за влизане въ контактъ съ противника и за разузнаване мѣстностьта и г) Сборната дивизия (безъ гарнизона въ Тулча) да продължи напрѣдването си и съ главнитѣ си сили да заеме линията: в. 259 — гребенитѣ сѣверозападно отъ с. Телица — с. Паркешъ,

24 декември, прѣднитѣ части на армията достигнали непріятелската укрѣпена позиция, но я намѣрили празна. Разѣздитѣ на Сборната дивизия продължили напрѣдъ и въ 8 ч. 30 м. влѣзли въ гр. Исакча. Едноврѣменно съ тѣхъ влѣзли и

разѣздитѣ на IV Преславска дивизия. Настѫпването на IV Преславска дивизия, поради твърдѣ лошия теренъ, и тоя день било много трудно; тя достигнала съ дѣсния си авангардъ гр. Исакча, съ срѣдния авангардъ — 3—4 клм. сѣверозападно отъ гребена Тайлоръ и съ лѣвия си до в. 456. Главнитѣ ѝ сили останали при с. Циганка и при в. 303. Отъ Турския корпусъ и тоя день липсували всѣкакви свѣдѣния. Съ приближаването на разѣздитѣ на Сборната дивизия къмъ Исакча, противникътъ опразнилъ града и се отдръпналъ задъ Дунава. Ромънскиятъ мостъ билъ вече притегленъ на другия брѣгъ, а отъ руския — една часть била изгорена, а другата останала срѣдъ Дунава. Заловени били около 250 плѣнници.

Боеветѣ за завладѣване на Мачинския тетдепонъ.

(Гледай скица № 11).

Почти цѣла Добруджа била вече завладѣна и оставала само най-сѣверната ѝ часть. Едно малко тамъ жгълче, между Мачинъ и с. Лункавица, образувано отъ извивката правена отъ Дунава между Галацъ и Исакча подъ 45°, още се заемало отъ руски части. Това жгълче, силно планинско, било приготвено за най-упорита отбрана, съ нѣколко линии окопи, оградени съ телена мрѣжа. Руситѣ получили заповѣдъ да се държатъ до послѣдна крайность. Особено силно е било укрѣпено равнището южно отъ Мачинъ, обстрѣлвано отъ силна артилерия и оградено отъ западъ съ Дунава и отъ истокъ съ планинския гребенъ Прѣкопанлуй. Пѫтища изъ планината (Бабадагска) особено за артилерия, почти липсвали. Най затруднителенъ е билъ марша на IV Преславска дивизия, която трѣбвало да сѣчи горитѣ и да прави нови пѫтища за изваждане на артилерията. Противникътъ, скжлейки много за съобщенията си съ Браила и Галацъ (прѣзъ Дунава), искалъ, по всѣкой начинъ, възможно по-дълго врѣме да спре напрѣдването на армията. Малкиятъ фронтъ, което имало горѣпомѣнатото жгълче, позволявалъ най-упорита отбрана съ малко сили, а нашитѣ трѣбвало, безъ да гледатъ на жертви и на усилия, да пробиятъ тоя фронтъ и да завладѣятъ непріятелскитѣ съобщения съ другия брѣгъ на Дунава.

За дѣйствията на 25 декември било заповѣдано:

Усилената Конна дивизия (съ 9-й германски полкъ) и IV Преславска дивизия да атакуватъ и завладѣятъ тетдепона Мачинъ. IV Преславска дивизия да настѫпи въ 7 ч. пр. пл., съ захождане дѣсното рамо напрѣдъ, въ зоната между билото на височинитѣ 427, 451 и 364 и шосето Рашелъ—Мачинъ и да атакува фронта в. 105 (източно отъ с. Жижила) — в. 456. Конната дивизия, слѣдъ усилена подготовка отъ всичкитѣ си полски и тежки батареи, да атакува фронта: в. 90 — в. 161.

Турския корпусъ да групира едната си дивизия въ с. Николицелъ, а другата въ с. Мейданькой. Сборната дивизия да остави гарнизонъ въ Исакча (1 дружина, 1 полска батарея, 1 дълга батарея и 1 ескадронъ) и гарнизона въ гр. Тулча, и съ останалитѣ си части да се групира: II бригада при с. Капаклий и I бригада при с. с. Фрикацей и Каталой.

Тоя день се получила слѣдната бѣлѣжка отъ щаба на Макензенъ: „За да има успѣхъ атаката върху прѣдмостното укрѣпление на Мачинъ, трѣбва да се дѣйствува съ възможно повече артилерия, за което, ако е възможно, да се използува всичката артилерия на Сборната дивизия и на Турския корпусъ" Тутакси било разпоредено: 1 пѣхотенъ полкъ съ нѣколко батареи отъ Сборната дивизия да се изпратятъ незабавно въ разпореждането на началника на IV Прѣславска дивизия; командира на Турския корпусъ да изпрати батареитѣ си въ разпореждане на сжщия.

Дѣйствията тоя день се развили така:

Срѣщу Конната дивизия противникътъ продължавалъ да се държи на позициитѣ си (в. в. 90 и 161) и проявявалъ най-усилена артилерийска дѣйность. IV Прѣславска дивизия достигнала линията в. 197 (западно отъ Исакча)—водениката при надписа „Тайлоръ" — половинъ клм сѣверно отъ в. 456. И тукъ мѣстностьта била твърдѣ лѣсиста и планинска и проходи имало само по пжтекитѣ. Противникътъ заемалъ въ лѣсоветѣ всички излази и пжтеки и прѣпятствувалъ на частитѣ да дебушират. Излизането на артилерията на позиция било крайно затруднително; при това липсавала й подходяща позиция и хубави наблюдателни пунктове. Прѣзъ цѣлия день е била извадена на позиция само една и половина батарея, а прѣзъ нощьта едва успѣли да настанятъ 4 и половина батареи.

Щабатъ на Макензенъ поискалъ Турския корпусъ да се прибере въ втора линия и да бжде готовъ за походъ, като 15-а турска дивизи се попълни съ хората на 25-а турска дивизия; сжщо да се върнатъ въ Бабадагъ и даденитѣ на армията 50 германски картечници.

Понеже теренътъ за дѣйствията се указалъ трудно достжпенъ за полската артилерия, генералъ Нерѣзовъ *поискалъ да му се изпратятъ въ най-скоро врѣме 2 планински, обикновени или гаубични, батареи.*

На 26 декември, Конната дивизия пакъ останала на позициитѣ си.

IV Прѣславка дивизия прѣзъ цѣлия день водила бой съ противника, които указалъ особено упорство, най-вече срѣщу дѣсния й флангъ (сѣверо-източно отъ гребена Тайлоръ). Съ извънредни усилия, непрятелската съпротива най-послѣ къмъ пладнѣ била сломена. Руситѣ започнали да отстжпватъ и II бригада успѣла да дебушира изъ горитѣ. Заловени били

около 150 плѣнници. Лѣвиятъ флангъ на дивизията напрѣдналъ малко; при всичко че съпротивлението срѣщу него било послабо, той трѣбвало да се движи по-трудно достжпния гребенъ Тайлоръ. Дивизията заношувала на линията: окрайната на гората въ долината на р. Изворо Морилоръ и 1 клм. сѣверо-западно отъ в. 456.

Сборната дивизия, къмъ 3 ч. сл. пл., заела гребена западно отъ в. 197 (западно отъ Исакча). Напрѣдването поради силно прѣсечения и гористъ характеръ на терена, сжщо отивало бавно.

На 27 декември, дѣйствията на Конната дивизи почнали въ 1 ч. 30 м. сл. пл., съ артилерийски двубой, който щомъ се дигнала мъглата, достигналъ до най-голѣмо оживление. Въ 2 ч. 30 м. сл. пл., пѣхотнитѣ й части почнали атаката срѣщу в. 161 (4-а дружина отъ 31-й Варненски полкъ и 1 дружина отъ 11-й маршевъ полкъ). Подъ най-силенъ огънь, веригитѣ скочили отъ окопитѣ и се втурнали напрѣдъ. Огънятъ на 17 наши батареи, отъ които половината били тежки, успѣлъ да неутрализира съпротивлението на рускитѣ пѣхотни части; обаче нашитѣ пѣхотинци силно страдали отъ неприятелския точенъ ураганенъ огънь. Нашата артилерийска маса не могла да задави неприятелскитѣ 3 — 4 батареи, които изкусно и самоотвержено рѣшавали задачата си. Нашитѣ батареи не могли да ги намѣрятъ, и тѣ, мълчеливи извѣстно врѣме, изведнажъ откривали батареинитѣ си редове срѣщу настжпающитѣ. Пѣхотата едва успѣла да заеме прѣднята неприятелска позиция и плѣнила 2 офицера и 150 войника. Вечерьта руситѣ се опитали съ контръ-атака да си възвърнатъ изгубената позиция, но били отбити съ огънь. Отъ разпита на плѣнницитѣ офицери се узнало, че срѣщу Конната дивизия дѣйствувала цѣла 10-а Сибирска дивизия и тя имала заповѣдь да се съпротивлява до послѣдна крайность.

IV Прѣславска дивизия съ бой достигнала линията: лѣвия брѣгъ на р. Изворо-Морилоръ — 3 клм. сѣверозападно отъ в. 456. Настжпването и тоя день ставало бавно поради трудното движение на артилерията. Дѣсната колона се подържала само отъ едно гаубично отдѣление. 1 дружина отъ тая колона, постепенно отблъсквайки противника, вечерьта достигнала на 2 клм. югоизточно отъ силно укрѣпения в. 197.

Сборната дивизия завладѣла с. Рашелъ. 35-й Врачански полкъ, настжпвайки къмъ в. 76, срѣщналъ голѣмо прѣпятствия отъ прѣсечената и гориста мѣстность и веригитѣ му на мръкване достигнали до 100—200 крачки прѣдъ непрятелскитѣ окопи.

Щабътъ на III армия получилъ заповѣдь: Турскиятъ корпусъ да се отправи за гр. Хърсово и отъ тамъ да се прѣвърли прѣзъ Дунава, за Ромжния.

За дѣйствията на 28 декември било заповѣдано: „Конната дивизия да насочи повече части за атаката на в. 161,

като групира огъня на всичкитѣ си батареи върху тая височина, а 1 дружина да атакува височинитѣ сѣверно отъ с. Гречи, въ тѣсна връзка съ лѣвия флангъ на IV Прѣславска дивизия. IV Прѣславска дивизия да изкара по-вече батареи на лѣвия си флангъ и да съдѣйствува на атаката на Конната дивизия върху в. 161."

И прѣзъ тоя день, напрѣдването на армията ставало много бавно, поради трудноститѣ мѣстни условия. Лѣсоветѣ пълнели цѣлото пространство, а гребени и долини се изпрѣчвали постоянно по пжтя на слѣдването. При Конната дивизи положението не се измѣнило: артилерийскиятъ огънь на противника не допусналъ напрѣдването, а нашата артилерия, поради липса на удобни позиции и на добри наблюдателни пунктове, не можла да укаже нужната подръжка на лѣхотата. Частитѣ на IV Прѣславска дивизия, цѣлата нощь срѣщу 28-й, правили и сѣкли пжтища. Дѣсния флангъ на дивизията достигналъ на 1 клм. до окопитѣ на противника при в. 197; лѣвиятъ флангъ напрѣдналъ по-малко. Настжплението, не подържано отъ артилерията (поради липса на пжтища), изобщо отивало много бавно. Противникътъ срѣщу Сборната дивизия заемалъ височинитѣ 3—4 клм. юго-западно отъ с. Рашелъ и сжщо указвалъ най-силна съпротива. Пѣхотнитѣ части успѣли само да се приближатъ до неприятелскитѣ окопи.

Поради обстоятелството, че прѣдъ Мачинъ сж били констатирани, освѣнъ 61-а руска дивизия и 3-а казашка дивизия, но още и цѣлата Сибирска дивизия, Командующи армията помолилъ щаба на Макензенъ, докато трае операцията при Мачинъ, 25-а турска дивизия да остане при армията, и фелдмаршала се съгласилъ.

На 29-й дѣйствията се развили така:

Конната дивизия и противникътъ останали въ сжщото положение.

Пѣхотнитѣ части на IV Прѣславска дивизия, ако и съ голѣми трудности, постепенно се приближили къмъ непрятелската позиция и вечерьта веригитѣ имъ достигнали на около 700—800 крачки до теленитѣ мрѣжи на укрѣпената линия: единъ и половинъ клм. източно отъ в. 197 и гребенитѣ източно отъ в. 364.

На мръкване, веригитѣ на 36-й Козлодуйски полкъ отъ Сборната дивизия достигнали на около 1000 крачки до с. Луккавица; а 35-й Вратчански полкъ дѣйствувалъ южно и на една линия съ него.

За дѣйствията на 30 декемврий било заповѣдано: „Сборката дивизия да продължи настжплението си и да атакува участъка в. 82—в. 197, като прѣдварително заеме с. Луккавица. IV Прѣславска дивизия, усилена съ 59-й низамски полкъ и 7-й Прѣславски полкъ (7-й полкъ по-рано билъ придаденъ къмъ Сборната дивизия), да продължи настжплението

и да атакува енергично съ дѣсното си крило в. 197, а съ лѣвото—кариерата (сѣвероизточно отъ в 161); послѣднето да се произведе съвмѣстно съ атаката на Конната дивизия срѣщу в. 161. Усилената Конна дивизия да атакува енергично в. 161, като подготви атаката съ мощенъ артилерийски огънь, а двѣ отъ батареитѣ ѝ да насочатъ огъня си върху кариерата, за съдѣйствие на атаката на IV Прѣславска дивизия.

На 30 декемврий въ 1 ч. 30 м. сл. пл., Командующи армията заповѣдалъ: „Всичката артилерия на Конната и Прѣславска дивизии да открияТъ барабаненъ огънь по в. 161 и кариерата, а въ 2 часа сл. пл. да се почне атаката; барабаниятъ огънь да продължава до като пѣхотата завладѣе обективитѣ си, като постепенно се прѣнася въ тилъ на позицията. Сборната дивизия да съдѣйствува на атаката на IV Прѣславска дивизия, като съсрѣдоточа огъня си върху единъ участъкъ на непрятелската позиция и да атакува тоя участъкъ".

Къмъ 1 ч. сл. пл. всичката артилерия на Конната дивизия открила барабаненъ огънь по в. 161, подъ прикритието на който, въ 2 ч. 30 м. сл. пл., пѣхотнитѣ части прѣминали въ енергично настжпване. Срѣщнати съ съсрѣдоточенъ артилерийски пушеченъ и картеченъ огънь, веригитѣ трѣбвало да се прѣкѫждатъ и да прибѣгватъ и, къмъ 3 ч. сл. пл., достигнали на 100—150 крачки до теленитѣ мрѣжи на окопитѣ и почнали да се окопаватъ.

Къмъ 2 ч. сл. пл., III Прѣславска бригада настжпила къмъ каменната кариера и, слѣдъ упоритъ бой, успѣла да заеме лѣсистата височина, източно отъ кариерата, и почнала да се окопава. Едноврѣменно съ бригадата, настжпила и дружината, служаща за свръзка съ Конната дивизия и, слѣдъ упоритъ бой, достигнала на 400 крачки до теленитѣ мрѣжи и се окопала.

II Прѣславска бригада настжпила съ лѣвия си флангъ, въ свръзка съ дѣсния флангъ на III бригада, и прогонила противника отъ окопитѣ му, като срѣдната дружина, къмъ 10 ч. вечерьта, се затвърдила на 800 крачки задъ тѣхъ, а дѣсно-фланговата дружина станала на една линия съ 35-й Вратчански полкъ отъ Сборната дивизия. Противникътъ прѣзъ нощьта контръ-атакувалъ срѣдната дружина, но кърваво е билъ отбитъ. Прѣзъ цѣлата нощь силната пушечна и картечна стрѣлба не прѣстанала.

Настжпването на частитѣ отъ Сборната дивизия, поради силния обстрѣлъ и блатистата мѣстность около с. Луккавица, вървѣло бавно. Къмъ 10 ч. вечерьта, частитѣ отъ дивизията заели слѣдното положение: 1-а и 2-а дружини отъ 36-й Козлодуйски полкъ по дѣсния брѣгъ на р. Изворъ Мариворъ срѣщу с. Луккавица; 3-а дружина отъ сжщия полкъ на около 250 крачки отъ непрятелскитѣ телени мрѣжи; 1-а дружина отъ 35-й Вратчански полкъ минала теленитѣ мрѣжи и заела прѣднитѣ непрятелски окопи; 2-а и 3-а дружини отъ сжщия полкъ,

слѣдъ кървавъ бой, стигнали до теленитѣ мрѣжи, но били тамъ спрѣни. Прѣзъ нощьта противникътъ нѣколко пѫти минавалъ въ контръ-атака; най-силно той нападалъ на фланговетѣ, лѣвия на Сборната и дѣсния на IV Прѣславска дивизия, обаче, съ прѣграденъ артилерийски огънь и съ силна пушечна и картечна стрѣлба, билъ е отбитъ.

На другия день, 31-й декември, дивизиитѣ продължили борбата. При Конната дивизия, дѣснофланговитѣ двѣ дружини съ смѣла атака завладѣли в. 161 и плѣнили 200 войника, 4 планински орждия и 5 картечници. Гъсти неприятелски вериги контръ-атакували тия дружини, но сж били кърваво отбити. Дружинитѣ се подали още напрѣдъ и стигнали 2 и половина клм. сѣверно отъ в. 161. Понеже съ заемането на тая височина, неприятелския фронтъ билъ вече почти разкѫсанъ, руситѣ на смръкване напуснали и в. 90. До вечерьта плѣнницитѣ достигнали цифрата 700.

III Прѣславска бригада, слѣдъ упоритъ бой, отблъснала противника и окончателно заела каменатата кариера. II Прѣславска бригада, прѣодолѣвайки силни прѣпятствия отъ терена, сѫщо отблъснала съ бой противника и вечерьта достигнала в. 197. Заловени били 300 плѣнници.

Частигѣ отъ Сборната дивизия достигнали гребена на югъ отъ западното езеро при с. Лункавица, обаче селото, поради недостѫпностьта му отъ изтокъ и югъ (блата), не било завладѣно.

Въ щаба на III армия тоя день се получилъ прѣпись отъ телеграмата, изпратена на Главнокомандующия отъ фелдмаршала фонъ Хинденбургъ, която гласяла: „Заемането на послѣдното укрѣпление при Мачинъ е отъ рѣшающе значение за военнитѣ дѣйствия на Дунава. Не мога да скрия, че напрѣдването на българската армия не оправдава моитѣ очаквания. Групата Макензенъ заповѣдалъ отново на III армия да атакува и азъ моля и Ваше Прѣвъзходителство лично да въздѣйствувате въ това отношение на III армия". — Щабътъ на дѣйствующата армия, като съобщилъ телеграмата, искалъ да се донесе на какво се дължи този застой на операцитѣ срѣщу Мачинъ.

Тоя упрѣкъ на III армия билъ крайно незаслуженъ, защото частитѣ и бѣха направили всичко възможно, за да прѣодолѣятъ руската съпротива и да завладѣятъ прѣдмостното укрѣпление на Мачинъ. Бавното развитие на операцитѣ се дължало на извънредно трудно достѫпната мѣстность; на създаденитѣ отъ противника редъ послѣдователни силно укрѣпени позиции; на липсата на планинска артилерия въ тая балканиста мѣстность; на умората на частитѣ, поради 15-дневнитѣ денонощни походи и боеве; и най- послѣ, на липсата на пѫтища и голѣмото отдалечаване отъ базата, което правило снабдяването на армията много затруднително. Само съвокупностьта отъ всичко това е била истинската причина, че въпрѣки проявенитѣ крайни усилия и даденитѣ жертви, дѣйствията срѣщу Мачинъ се развивали съ значителни задръжки. Генералъ Нѣрезовъ донесалъ въ сѫщия смисълъ.

На 1 януари дивизиитѣ продължили настѫпването. Левофланговитѣ части на Конната дивизия съ бой достигнали на около 600 крачки до теленитѣ мрѣжи на противника, отстоящи на 2300 м. отъ южната окрайна на гр. Мачинъ. Дѣснофланговитѣ ѝ части настѫпвали бавно по скалистия гребенъ на в. 364 и, къмъ 3 ч. сл. пл., достигнали високата му точка между Мачинъ и в. 197. По цѣлото протежание отъ Мачинъ до в. 105 се забѣлѣзвали окопи и телени мрѣжи.

IV Прѣславска дивизия настѫпила сутриньта по цѣлия фронтъ. III Прѣславска бригада, въ свръзка съ дѣснофланговата дружина на Конната дивизия, прѣминала източнитѣ склонове на в. 364, дебуширала изъ гората и на смръкване се затвърдила прѣдъ нея, а II Прѣславска бригада прѣминала в. 197. Противникътъ прѣдъ фронта на дивизията указалъ слабо съпротивление, обаче гѫстата мъгла и прѣсѣчената мѣстность попрѣчила на бързото напрѣдване. Дивизията замръкнала на линията: в. 364 — в. 197.

Дѣснофланговитѣ части отъ Сборната дивизия, къмъ 3 ч. сл. пл., завладѣли с. Лункавица, а на смръкване и в. 82. 53-й полкъ достигналъ на около 4 клм. западно отъ в. 197. Дивизията плѣнила 312 руски войници и 1 прапорщикъ.

Генералъ Назлъмовъ донесалъ отъ Ромжния, че отрядътъ му е на 16 клм. на югъ отъ гр. Браила. На началника на Конната дивизия било заповѣдано: 1-и коненъ полкъ, заедно съ щаба на бригадата, да замине за гр. Тулча и като подчини частитѣ, които се намиратъ край Дунава, да организира ефикасно охраняването отъ Тулча до морето.

За дѣйствията на 2 януари генералъ Нѣрезовъ заповѣдалъ: Сборната дивизия да продължи настѫпването въ зоната ограничена съ линията на Дунава — с. Гарванъ и линията: в. 197 — в. 105, и като атакува неприятеля, да го прѣслѣдва по петитѣ къмъ с. Буджаку; IV Прѣславска дивизия да продължи настѫпването си въ зоната, ограничена съ линиитѣ в. 197 и в. 105 и в. 364 — сѣверо-източния склонъ на гребена Прокопаплуй — 2 клм. южно отъ с. Жижила, и, като атакува противникътъ, да го прѣслѣдва по петитѣ; усилената Конна дивизия да атакува неприятелската позиция прѣдъ фронта си и да прѣслѣдва противника по посока Мачинъ — Браила. Дѣйствията тоя день се развили така:

Настѫпването на Конната дивизия, поради гѫстата мъгла, и се почнало едва къмъ пладнѣ. Частитѣ продължили напрѣдването и на смръкване достигнали на 1200 — 1500 крачки до теленитѣ мрѣжи на противника прѣдъ самия градъ, гдѣто се затвърдили. Настѫплението силно се затруднявало отъ силния неприятелски артилерийски и пушеченъ огънь.

IV Прѣславска дивизия атакувала неприятелската позиция, усилена съ телени мрѣжи и вълчи ями, по линията в. 105 — до послѣдната височина на гребена Прокопаплуй. Частитѣ съ бой прѣминали изкуственитѣ прѣпятствия и на смръкване отблъснали противника и засели в. 105. Указало се, че противникътъ ималъ втора укрѣпена позиция, непосрѣдствено източно отъ с. Жижила, която започвала отъ Мачинъ и свършвала при с. Вакарени.

35-и Врачански полкъ, отъ Сборната дивизия, съ бой завладѣлъ в. 105 (южно отъ с. Вакарени). Противникътъ заемалъ селото и гребена на югъ съ силни пѣхотни и артилерийски части. Околитѣ му били солидно приготвени и снабдени съ телени мрѣжи.

На 3 януари дѣйствията се изразили по слѣдния начинъ:

Началникътъ на Конната дивизия рѣшилъ съ нощна атака да завладѣе неприятелската позиция сѣверо източно отъ Мачинъ. Часътъ за атаката билъ назначенъ 6 ч. на разсъмване, обаче атаката била отмѣнена, поради силната умора на частитѣ. Отмѣняването станало късно, когато I дружина отъ 11 маршевъ полкъ била тръгнала, и й се паднало сама да атакува най-силната и издадена часть на неприятелската позиция, и, тя слѣдъ като дала голѣмо число убити и ранени, била принудна да залегне на 100 крачки прѣдъ теленитѣ мрѣжи, и да прѣдстои тамъ до 3 ч. сл. пл.

Къмъ 2 ч. сл. пл. противникътъ, заемащъ в. 116, билъ обсипанъ съ най-силенъ огънь отъ артилерията на Прѣславската дивизия и се разколебалъ и почналъ да се оттегля, а едноврѣменно съ това, почнали да се отдръпватъ и частитѣ му прѣдъ Конната дивизия. Тогава дѣснофланговитѣ дружини на послѣднята се хвърлили на ножъ и завладѣли окопитѣ му, а слѣдъ това настжпили и другитѣ дружини и 9-и германски резервенъ полкъ. Послѣдвало страшно безрѣдие въ редоветѣ на противника; всичко прѣзъ глава почнало да бѣга назадъ. Виждало се какъ руската кавалерия се мжчела съ нагайки да върне отстжпващата въ паника пѣхота. Ако ли поне една наша батарея своеврѣменно би се изнесла напрѣдня позиция, тя можеше да довърши окончателно разстроения противникъ. Нашата конница сжщо не можла да прѣслѣдва.

IV Прѣславска дивизия, въ 9 ч. пр. пл., започнала атаката, и, въ 3 ч. сл. пл., III-а бригада завладѣла в. 116, а на мръкване, слѣдъ жестокъ бой, заела и село Жижила. Взети били около 500 плѣнници и 7 картечници.

Въ 5 ч. сл. пл., лѣвата колона на Сборната дивизия, слѣдъ упоритъ бой, минала неприятелскитѣ телени мрѣжи и завладѣла първата линия окопи. Дѣсната колона, поради силния обстрѣлъ, настжпвала по-бавно.

За дѣйствията на 4 януари било заловѣдало: Сборната дивизия съ 19-и Шуменски полкъ, да продължи прѣслѣдването по посока на Галацъ. IV Прѣславска дивизия съ всички пѣхотни и артилерийски части, дѣйствующи до тогава при Конната дивизия, да продължи прѣслѣдването къмъ Браила.

На 4 януари армията продължила настжплението си срѣщу послѣднитѣ неприятелски позиции по дѣсния брѣгъ. Частитѣ на IV а Прѣславска дивизия, при напрѣдването си, били обстрѣляни съ артилерийски огънь отъ лѣвия брѣгъ на Дунава и отъ пѣхотата отъ дѣсния брѣгъ. Обаче, въпрѣки силния

обстрѣлъ и лошото състояние на шосето Мачинъ — Браила и широко наводнената тамъ мѣстность, пѣхотнитѣ части продължаавали да настжпватъ и вечерьта достигнали брѣга на Дунава и завладѣли с. Гечетъ. Частитѣ отъ Сборната дивизия, съ упорити боеве, сломили упорството на противника, изблъскали го отъ укрѣпената му позиция при с. Вакарени — в. 161 — блатото Жижила и го накарали да отстжпи по тѣсната ивица къмъ с. Гарванъ.

На 5 януари, частитѣ отъ Прѣславската дивизия пръмнали на лѣвия брѣгъ на Дунава, при гр. Браила, а часть отъ Сборната дивизия заела в. 86, най-крайната точка на Добруджа.

Армията, слѣдъ окончателното изблъскване на противника отъ Добруджа (което било вече изпълнено), получила задача да отбранява заетата область, за което да си приготви заблаговрѣменно редъ позиции и да очисти Дунавската делта отъ противника.

Армията, прѣзъ периода отъ заставането й на отбранителната позиция езеро Ташавлу—село Бонахчикъ до отхвърлюването на руситѣ задъ долни Дунавъ бѣ изгубила убити слѣднитѣ офицери: отъ 16-и Ловчански полкъ полковникъ Ивановъ Ю.; отъ 25-и Драгомански полкъ подпоручикъ Аневъ Д.; отъ 35-и Врачански полкъ майоръ Савовъ А. и подпоручикъ Дановъ; отъ 54 и полкъ капитанъ Върбановъ Д.; отъ 7-и Прѣславски полкъ капитанъ Недевъ Т., подпоручици Кържиевъ, Ламбовъ и Капарашевъ; отъ 19-и Шуменски полкъ поручикъ Сапунжиевъ, подпоручикъ Митевъ А., офицерски кандидатъ Добревъ Ж.; отъ 31-и Варненски полкъ поручикъ Бончевъ и подпоручици Ангеловъ М., Поповъ А. и Джамбазовъ Г.; отъ 47-и полкъ поручикъ Кюмджиевъ; отъ 48-и полкъ поручици Гайтанджиевъ и Нойковъ; подпоручици Касабовъ и Германовъ; отъ 5-и артилерийски полкъ майоръ Илиевъ С.; отъ Лейбъ-гвардейския полкъ поручикъ Геновъ С.

. . . . . .

И тъй, най-послѣ, слѣдъ 4-мѣсечна усилена бойна дѣйность, при непрѣкжсната борба съ двойно по-силенъ противникъ, въ двубой на животъ и смъртъ съ жилавитѣ и отрупани прѣзъ вѣкове съ неувѣдаема слава руски части, III-а българска армия успѣ да изпълни достойно задачата си. Въ тоя, заграбенъ ни прѣди 40 год., край, тамъ по долни Дунавъ, стоеше вече стражата ни, пазяща най-сѣвернитѣ прѣдѣли на великата нѣкога България. Ний-вече владѣехме цѣлия Жигълъ, тоя естественно укрѣпенъ плацдармъ на старото ни царство, омиванъ отъ Дунава и морето и затворенъ крѣпко отъ югъ съ Бабадагскитѣ планини. Въ тоя хубавъ край, по тия падини и дѣвствено лѣсисти планини, свидѣтели на славата на Крума и Симиона и на ужасния погромъ отъ дружинитѣ на руския князъ Свѣтослава, вече се бѣха настанили български полкове, чуваха се звуковетѣ на военната ни тржба и шумтѣха победно левскитѣ ни знамена!

Да, ний бѣхме владѣтели на цѣла Добруджа, на благословената земя, за която още руският князъ Свѣтославъ, при втория си походъ за България (969 год.), е казалъ на майкa си и боляритѣ: „Не ми е драго да бжда въ Киевъ; искамъ да живѣя въ Малъкъ Прѣславъ на Дунава (сега с. Приславa — източно отъ Тулча), защото тамъ е моята земя, центърътъ, гдѣто се стичатъ драгоцѣнноститѣ на изкуството и природата: злато, платина, вино и плодове отъ Гърция; сребро и коне отъ Чехия и Венгрия; кожи, медь, восъкъ и роби отъ Русия"... И радвахме се ний като малки дѣца за окончателната придобивка на тоя етнически нашъ край, що отъ прѣди 10 столѣтия е билъ опората на културното развитие на нашия народъ, въ който бѣ основана първата българска архиепископия още при Бориса (870 година); тоя скѫпъ за насъ Жнгълъ, гдѣто и въ днитѣ на петвѣковното ни робство, когато самосъзнанието на българина вече почти бѣ изчезнало, първомъ израстна идеята за политическа и духовна независимость и бѣ отворено първото българско училище още въ 1812 година (въ Тулча); отъ гдѣто се почна изгонването на гръцкитѣ владици отъ България (Силистренския владика Деионосий), появиха се знаменититѣ български революционери Стефанъ Караджа и попъ Харитонъ и заработиха духовнитѣ дѣйци и корави българи: Стефанъ Тодоровъ, Тодоръ Икономовъ, х. Велико, Димитраки бей, Д-ръ Янкулогъ, Минчевичъ, Живковъ, попъ Енчо, Сава Доброплодни, А. Бошнаковъ и много заслужилия духовенъ пастиръ и писатель епископъ Климентъ Браницки; тоя, казваме, изворъ на родолюбие и огнище на просвѣтителна и политическа дѣйность, неподдающа се на репресии и насилничества, която бѣ достигнала до тамъ, че и подъ чуждо иго, да прати въ редоветѣ на българското опълчение прѣзъ 1877 година стотица борци, а въ послѣднитѣ три вой ни — хиляди и хиляди доброволци патриоти!! . . .

Но, уви, тъкмо още въ първитѣ дни на тая наша радость, ний трѣбваше да паднемъ отново въ грозно разочарование. Указа се, че Кюстенджанското генералъ-губернаторство вървеше и се разпространяваше слѣдъ нашитѣ стѫпки. Германското главнокомандуване, въпрѣки уговора съ съюзницитѣ, щото това губернаторство (етапна зона) да се простира само на 30 клм. сѣверно отъ желѣзно-пжтната линия Черна вода—Кюстенджа, (както това казва и самия генералъ Лудендорфъ), прѣмѣсти границата му 60 клм. сѣверно отъ тая линия, т. е. до самия Бабадагъ. Това своеволие уби окончателно българскитѣ надежди и прѣдизвика още по-голѣмо озлобление у българскитѣ чинове; при това, то постави българската армия въ още по-трудни условия за сжществуване, като я тѣсно затвори въ четиржгълника между морето, Дунава и Бабадагдскитѣ планини, а тъкъ-кувикацитѣ ѝ трѣбваше да минаватъ прѣзъ германската етапна зона, въ която мѣроприятията недопускаха правилното функциониранне на тиловитѣ служби.

Щаба на Макензенъ въ Букурещъ, заетъ всецѣло съ ромжнскитѣ работи, малко искаше да знае за нуждитѣ на III българска армия въ Добруджа и отказваше на всички искания. Германското главнокомандуване продължаваше да остава колкото неумолимо по важнитѣ въпроси, толкова и неотстжпчиво по дребнавитѣ искания. Въ нашата главна квартира знаеха вече, че ако ли въпроса или отговора идеше отъ Лудендорфъ, нищо добро не можеше да се очаква, и гледаха да довеждатъ работитѣ до свѣдението на фелдмаршалъ Хинденбургъ, който бѣ по-благосклоненъ къмъ насъ, обаче рѣдко успѣваха и обикновено се разпореждаше Лудендорфъ, настроението на когото много добрѣ се обрисува съ пасажитѣ отъ мемоаритѣ му: а) Прѣминаваикето на цѣла Добруджа въ български ржцѣ бѣше неблагоприятно за германскитѣ интереси; на менъ би било *най-приятно*, ако сѣверна Добруджа останеше на Ромжния, — *това отговаряше и на становището, което заехмъ по Добруджанския въпросъ прѣзъ послѣднитѣ 15 мьсеца* и б) Турцитѣ, взели участие въ завоюването на Добруджа, поискаха, вмѣсто припадающата се на тѣхъ часть отъ Добруджа, българитѣ да имъ повърнатъ областьта на западъ отъ Одринъ и източно отъ Марица, която тѣ имъ бѣха отстжпили прѣзъ 1914 година; азъ счетохъ това турско искане за справедливо (и разбира се, го изполуваха като добъръ прѣдлогъ за кондоминиума въ Добруджа — нали?) . . . . .

И отгорѣ на всичко дойде Букурешкия миръ, съ оня парадоксаленъ кондоминиумъ, който потрѣсе до основа българската душа, даже чакъ въ Македония, и уби окончателно вѣрата на българина у силния съюзникъ. — Войскитѣ ни, заставени да напуснатъ севѣрна Добруджа, бѣха свидѣтели на потрѣсния ефектъ и неописуемото отчаяние на сънародницитѣ си отъ тоя край. Телеграмата за опразването на Тулча е била получена вечерьта въ врѣме на вечеринката, дадена тамъ по случай годишнината на освобождаването на градътъ, и тутакси плачовеѣ и охканията застжпили музиката и веселието се обърнало въ сжщинско погребение. На сутриньта, цѣлото население се изпрѣчило прѣдъ отстжпващитѣ войски и стари, млади и дѣца, съ плачовеѣ си, съ падакие на колѣне, съ вдигание на ржце, искали да задържатъ, да умилостятъ отпжтуващитѣ. Сжщата сърцераздирателна картина се повторила и въ другитѣ градове, а селското население, събрано на разни пунктове и обезумѣло отъ неочакваното нещастие, плачало, молило се, късало си дрѣхитѣ, хващало се за конетѣ, проклинало съдбата си и колѣнишкомъ моляло да не го оставатъ въ чужди ржце. Безсилни да сторятъ нѣщо за да помогнатъ на нещастнитѣ си братя и сестри, офицеритѣ и войницитѣ сжщо плачили, мжчили се да ги утѣшаватъ и глѣдали минутъ по-скоро да се избавятъ отъ сърцераздирателната глѣдка. Тѣ напускаха съ неописуема тжга Добруджа и отне-

соха съ себѣ си грозно озлоблѣние срѣщу виновницитѣ за станалото, и тамъ въ България и на Македонския фронтъ (за гдѣто отиваха) тѣ успѣха да прѣдадатъ на сънародницитѣ си своитѣ ужасни впѣчатлѣния . . . И българина настръхна още повече и абсолютно нищо вече не бѣ въ състояние да уталожи ужасната българска болка, а особенно когато се узна, че турскитѣ претензии за компенсация край Марица, се поддържатъ и отъ германска страна.

Всичкитѣ тия нѣща въ свръзка съ лошето вътрѣшно положение въ страната (мизерия, липса на срѣдства за животъ, голѣмия задъ граница износъ, умората, злоупотрѣбленията, агитациитѣ и пр.), добавени съ ефекта отъ появяването на 14-тѣ Уилсонови точки, донесоха окончателното разколебаване у народа и създадоха безвъзвратно общото убѣждение за безполезностьта отъ по-нататашното продължение на войната. Озлобяването у войскитѣ достигна до степенъ: *или да се сключи часъ по-скоро миръ, или да се напустне масово фронта.* Особенно много помогна за това фатално рѣшение циркулиращитѣ слухове за произлѣзли сериозни германски неуспѣхи на западния фронтъ . . . Началницитѣ се мжчаха да въздѣйствуватъ и се противопоставятъ срѣщу агитациитѣ и уговора за напускането на фронта, и, тамъ, гдѣто тѣ имаха успѣхъ, войскитѣ останаха твърдо по мѣстата си, даже до самия день на сключването на примирието . . . Обаче противника наблѣгна върху Мъгленския участъкъ, който бѣ най-слабо заетъ и най-слабо укрѣпенъ, и сполучи да пробие Македонския фронтъ. Частитѣ отъ тоя участъкъ (3-а дивизия), оставени безъ войски отъ II-а линия, физически изтощѣни отъ тригодишното имъ безсмѣнно стояние въ бойната линия, срѣдъ снѣговетѣ и мъглитѣ по 2000 метровитѣ Мъгленски планини, и лоше хранени и много злѣ облѣчени, поради което бѣха най злѣ настроени и най-много морални подхлъзнати, неиздържаха удара, напустнаха позициитѣ си и, по липса на заблаговрѣменно съсрѣдоточени задъ тѣхъ резерви, отдръпването постепенно се прѣдаде и на съсѣдитѣ.

И пробива бѣ извършенъ, обаче катастрофата все още можеше да се избѣгне, ако ли имаше отзадъ достатъчни резерви и ако останалитѣ по мѣстата си I, II и IV армии и I, VI и Сборната дивизии бяха били тласнати напрѣдъ за ударъ. Въ общата слисия, а особенно срѣдъ бъркотиитѣ на германо-българското командуване, никой не се досѣти за подобенъ ударъ въ критическия моментъ. Всичкитѣ български части се намираха изтѣгнати въ една линия по цѣлия боенъ фронтъ, а малкитѣ резерви, образувани около Прилѣпъ и въ долината на Струма, пристигаха несвоеврѣменно и по пакети; тѣ неможаха да се противопоставятъ и бѣха увлечени отъ отстжпающитѣ войски. Разширения вече пробивъ наложи и отстжпването на I-а армия и на IV Прѣславска дивизия . . .

Така станаха тия работи и напразно генералъ Лудендорфъ, въ желанието да снеме отговорностьта си за произлѣзлото, жска да намѣри причинитѣ на катастрофата въ нѣкакви съгласшенски пари, които сж играли въ нея главна и единствена роль. Защото единъ цѣлъ народъ и армия не се подкупуватъ за да рискнатъ съ дѣяния, които неминуемо щѣха да съсипятъ политическото и икономическото бждаще на страната а, тѣ само се озлобяватъ. Защото една 4-милионна България, вдигнала на кракъ 500,000 армия, не бѣ въ състояние да даде всичко нужно на съюзника (износъ), безъ да да не бжи сама тя силно утѣснена въ потрѣбното за народа и войската, а пъкъ Лудендорфци не искаха да разбератъ, че тамъ именно се криеше главната причина на незадоволството. Защото само при отчаянието, поради отнемането на Добруджа и подигането на Маришкия въпросъ, умората отъ продължението на войната достигна до едно ужасно умръзване и отвращение. Защото най послѣ, ако ли бѣха дадени заблаговрѣменно исканитѣ германски подкрѣпления, нѣмаше да се състои пробивътъ или най-малко той щѣше да бжди отбитъ, а такива подкрѣпления можеха да се дадатъ отъ германскитѣ части въ Русия, гдѣто войната бѣ вечѣ свършена, т. е. тъй както това стана слѣдъ пробивътъ, когато бѣ вече съвсѣмъ късно . . . Историята, ще има да си каже думата по тоя въпросъ.

Нещастията калятъ народитѣ; тежкитѣ изпитания раждатъ подема. Сладкитѣ вѣяния на националния епосъ създаватъ неписания законъ на традициитѣ, въ силата на който, поколѣнията кеотклонно отиватъ по пжтя на прѣдшественицитѣ си. Тѣ палятъ кръвьта и подхранватъ скжпоцѣнитѣ залози на гражданскитѣ добродѣтели—за възвишена любовь къмъ Отечеството и свѣтия дългъ за самопожертуване къмъ родната земя.. Изработени въ народа при непрѣстаннитѣ борби за обединение на българското племе, още прѣзъ врѣме на старото ни царство, и прѣдадени чрѣзъ кърмата на толкова послѣдующи поколения, тѣ и прѣзъ дългия периодъ на петвѣковното ни робство останаха непокътнати. Тѣхъ не ги затри нито турския ятаганъ, нито епатрахиля на фанариотския езуитинъ, и, срѣдъ мрака на дълбоката непросвѣтена тъмнина, едната само искрица, хвърлена отъ приснопамятния светогорски монахъ Паисий, бѣ достатъчна да ги възпламеки до степенъ —да запалятъ кръвьта, да развълнуватъ духоветѣ и да прѣдизвикатъ дългогодишната черковна борба и редицата потопени въ кърви възстания. И слѣдъ ужасния периодъ прѣзъ който националното ни съзнание бѣ почти изчезнало и името българинъ бѣ вече забравено отъ всички народи, България току изведнажъ даде редица апостоли и левенти юнаци, загинали по бѣсилки и въ тъмници, и ония безстрашни опълченски дружини при Стара-Загора, Шипка и Шейново, както и побѣдоносните полкове на югъ до Чаталджа и Бѣло море и на сѣверъ чакъ до долни Дунавъ. . . Историята постоянно се повтаря; слѣдъ тъмнината иде свѣтлина;

слѣдъ падането—силенъ подемъ, който ражда тласъцитѣ въ нацията за достигание *на единство народно и възможность да се даша въ отечественитѣ предѣли.* България не умрѣ до сега и тя нѣма никога да загине! Българскиятъ народъ, при всичкитѣ си недостатъци и може би при единственитѣ си добродѣтели — *трудолюбието и любовьта къмъ родната земя*, ще живѣе вѣчно, въпрѣки всѣкакви катаклизми.

О вий, жилави дѣца на иднитѣ слѣдъ насъ поколѣния, вий бждащи пионери за прогреса и благосъстоянието на хубава България, вий достойни нейни защитници отъ външни напасти и бѣди, бждете бодри и не се отчайвайте въ настжлването на грядущитѣ свѣтли дни! Работете! трудете се неуморно! слѣдвайте неуклонно въ пжтя да бждете полезни на Отечеството, което, поради слѣтелитѣ го днесъ нещастия, се нуждае още повече отъ доблестни и трудоспособни синове!... Трудолюбието и настойчивостьта на българина не веднажъ сж запазвали народа ни отъ загиване и сж го издигали по-високо отъ миналото му положение. Така ще бжде и за напрѣдъ, при една ваша неуморна и умѣла дѣйность, за нарастване народното благосъстояние и за осигуряване на отечественитѣ интереси! Бждете прочие достойни граждани и истински труженици на народното дѣло! Въ стоманенитѣ ви жили и така тече юнашка кръвь на вашитѣ дѣди, която, когато и да е, ще ви тласне къмъ съзнателно самопожертвуване прѣдъ Народния Олтарь, обаче внимавайте добрѣ и бждете благоразумни — за да не дочакате като насъ, слѣдъ толкова побѣди на югъ, западъ и сѣверъ, да видите хубавото Отечество хвърлено въ нещастие и мизерия! Богъ да ви е на помощь!! . . . . . .

И днесъ, пишейки споменитѣ отъ тая побѣдна война, ний се осѣщаме слаби да схванемъ и прѣдадемъ напълно съвокупностьта на мощнитѣ импулси и възвишени чувствувания, изразени тогава въ грандиозния патриотически избухъ у народа, въ високата идейность запалила тъй буйно българскитѣ воини и въ устрѣмна смѣлъ, неодържимо тласкащъ къмъ съзнателно самопожертвувание. Защото мжчно може да се измѣри възторга и горѣщото, задминало кулминационката си точка, желание да се спомогне на поробения братъ. — При това, врѣмето постепенно изличава духовната страна на прожитѣното и все повече блѣднѣятъ емоцитѣ, които тогава сж обземали душата и силно разтупвали сърдцето, и оставятъ само, като спомени, фактитѣ или резултатитѣ, добити отъ съвокупностьта на физическитѣ и духовни усилия, донесли успѣха—побѣдата,—въ случая: при Тутраканъ, Добричъ, Сарсанларъ, Кубадинъ, Топра Хисаръ и пр. и пр. Обаче и и тия само спомѣни сж достатъчни да накарятъ иднитѣ поколѣния да пламватъ отъ гордость и възторгъ, и горѣщо да съревнуватъ на завѣщанитѣ ярки примѣри отъ родолюбие и геройско

самопожертвувание прѣдъ отечественитѣ интереси. Тѣхнитѣ сърдца ще има да туптятъ сладостно, когато четатъ, какъ малочислената ни III-а армия смачка въ два дена силко укрѣпения Тутраканъ и, при явната очевидность — да се подложи на брусиловскитѣ атаки на славната руска пѣхота и подъ ударитѣ на лихитѣ казаци и драгуни, тя настжпи напрѣдъ и съ редъ побѣди успя да очисти цѣла Добруджа отъ руско-ромжнскитѣ войски.

Тѣ ще се гордѣятъ съ дѣдитѣ си отъ тая славна бурлива епоха и, зарадъ Тутраканската атака, която, по войническото самопожертвувание и устремъ, стои по горѣ отъ староврѣменнитѣ открити пристжпи, и славата й не ще затъмнѣе до като свѣтъ сжществува, ще имъ простятъ грѣхътъ, голѣмия, ако и неволенъ, грѣхъ, за причиненитѣ впослѣдствие злини на Отечеството. Тѣ ще имъ простятъ зарадъ вихровитѣ атаки на Софийци, Прѣславци, Бдинци и на Сборната дивизия — при Сарсанларъ, Добричъ, Чамурлий, Муси бей, Каралий, Деведжикьой, Калаичи, Кокарджа, Чаталъ югъ, Кубадинъ, Топра Хисаръ, Арабаджи, Мулчьово, Меджидие и въ сѣверна Добруджа; сжщо—и зарадъ смѣлитѣ дѣйствия на славната ни конница, която, ако и малочисленна и яздяща малки кончета, се мжжки противопостави срѣщу двойно повечето непријателски ескадрони, яхнали породисти коне и катани, и въоржжени съ пики, и успѣ да нанесе славни побѣди на непријателя при Кочмаръ, Чамурлий, Топра Хисаръ, Кара-Мурадъ. . . .

Е ли това слава, която могатъ да затъмнятъ днешнитѣ нещастия? Или яркостьта на свѣтлото минало не сгрѣва духътъ и прѣзъ най-тежкитѣ фази на националното сжществуване? Или злото може да бжде пълно, ако се крѣпи моралната мощь у народа и се има пжтеводна звѣзда къмъ щастливо бждаще?

КРАЙ

Генералъ Лейтенантъ Колевъ Ив., славния началникъ на славната ни Конна дивизия, при дѣйствията й въ Добруджа. Починалъ на 1917 година, 30 Юлий, отъ болѣсть придобита отъ усиленитѣ напряжения прѣзъ непрѣкжснатитѣ тримѣсечни походи и боеве. Единъ отъ първитѣ военноначалници, на които се дължатъ успѣхитѣ ни на Добруджанския воененъ театръ; тоя, що, и при най тежкитѣ, възлагани на Конната дивизия, поржчения, казваше: *мжчно е, но ще следамъ да изпълня.* и дѣйствително ги изпълняваше успѣшно; тоя рѣдакъ кавалеристъ и безстрашенъ воинъ, що влагаше душата и цѣлото си сжщество въ дѣйствията и води достойно конницата въ пжтя на славата по Добруджанскитѣ равнини.—Миръ на праха му!...

Списъкъ на раненитѣ офицери

прѣзъ войната въ Добруджа.

(Имената на убититѣ сж помѣстени въ текста на книгата.)

а) При прѣминаването на границата, при атаката на Тутраканъ и боя при Сарсаларъ.

I СОФИЙСКИ ПОЛКЪ: Подполковникъ Коняровъ, капитанъ Върбановъ; Поручици — Грозановъ, Кушаровъ, Петишевъ, Денковъ, Панаьотовъ и Бърковъ; Подпоручици—х. Бошневъ, Петковъ, Георгиевъ, Грашевъ, Димитровъ, Атанасовъ, Николовъ В., Николовъ Н., Фархи, Сарафовъ, Гошевъ, Малиновски; Златарски, Дебеляновъ, Хайребидиянъ и Митковъ; Офицерски кандидатъ Кънчевъ.

6-и ТЪРНОВСКИ ПОЛКЪ: Капитанъ Каре Ивановъ; Поручици — Арабовъ и Денчевъ; Подпоручици — Бѣлиновъ, Дрѣнски, Стояновъ, Дойчиновъ, Григоровъ, Велковъ, Цанковъ, Галовъ и офицер. кандидатъ Гръдевъ.

41-и ПѢХ. ПОЛКЪ: Капитанъ Велковъ и подпоручикъ Барулевъ.

42-и ПѢХ. ПОЛКЪ: Капитанъ Стойчевъ; Поручици — Дичевъ, Радковъ и Велковъ; Подпоручици Балабановъ, Бузовъ и Баиковъ.

1-а ПИОНЕРНА ДРУЖИНА: Подполковникъ Найденовъ.

4-и АРТИЛЕРИЙСКИ ПОЛКЪ: Подпоручици—Петруновъ, Велевъ, Цоловъ и Влаховъ.

14-и АРТИЛЕРИЙСКИ ПОЛКЪ: Капитанъ Заимовъ.

1-и ГАУБИЧЕНЪ ПОЛКЪ: Майоръ Заимовъ(?)

7-и ПРѢСЛАВСКИ ПОЛКЪ: Подполковникъ Халачевъ, капитани — Василиевъ, Жечевъ, Малчевъ, Каракулаковъ, Момировъ, Кънчевъ, Добревъ; Поручици—Долгиевъ и Поповъ; Подпоручици — Станевъ, Игнатовъ, Тютюнджиевъ, Герчевъ, Стояновъ, Писиковъ, Шейтановъ, Поповъ, Русевъ, Къневъ С. Боевъ, Арнаудовъ, Кара Георгиевъ, Ганушевъ, Къневъ Б., Матеевъ, Кулаксъзовъ, Жековъ, Шишковъ и Рачевъ.

19-и ШУМЕНСКИ ПОЛКЪ: Подполковникъ Диновъ; Поручици — Голѣминовъ, Кънчевъ, Апостоловъ, Поповъ Желѣзковъ, Обретковъ; Подпоручици — Недевски, Васковъ, Каранджовъ, Ламбриновъ, Помпариновъ, Черневъ, Каровъ, Шеревъ, Колевъ, Минчевъ, Поповъ, Дурчевъ, Пейчевъ, Петровъ, Камбуровъ, Ганчевъ, Колевъ, Бойчевъ, Стефановъ; офицер. кандидати—х. Гецовъ, Ивановъ, Пашевъ и Кожухаровъ.

31-и ВАРНЕНСКИ ПОЛКЪ: Подполковници Кара Еневъ и Бешевлиевъ; Майоръ Савовъ; Капитанъ Георгиевъ; Поручици—Каролевъ, Величковъ, Петковъ, Бойчевъ, Русковъ Калпакчиевъ, Христовъ А., Христовъ Р.; Подпоручици—Котларовъ, Господиновъ, Ионковъ, Бояджиевъ, Иочковъ, Михаиловъ, Стоевъ, Апостоловъ, Стояновъ И., Стояновъ П., Ивановъ С., Кулевъ, Бончевъ, Петровъ, Тяневъ, Добревъ, Георгиевъ и Ивановъ.

48-и ПѢХ. ПОЛКЪ: Поручикъ Узуновъ; Подпоручици — Шоповъ, Митковъ, Русевъ, Маджаровъ, Геранлиевъ, Файновъ, Николовъ и Георгиевъ.

4-а ПИОНЕРНА ДРУЖИНА: Поручикъ Н. Стояновъ и подпоручикъ Кожухаровъ.

3-и ГАУБИЧЕНЪ ПОЛКЪ: Полковникъ Кутинчевъ (умрѣлъ отъ рани).

2-и ТЕЖКИ АРТИЛЕР. ПОЛКЪ: Подпоручикъ Дамяновъ.

15-и АРТИЛЕРИЙСКИ ПОЛКЪ: Полковникъ Чакъровъ Подпоручикъ Дамяновъ

9-и КОНЕНЪ ПОЛКЪ: Майоръ Черковски и Ротмистръ Терзиевъ.

б) Въ боеветѣ при Кочмаръ и при Добричъ — Чамурлии

ЩАБА НА I КОННА ДИВИЗИЯ: Подполковникъ Кисьовъ и Поручикъ Писовъ.

I КОНЕНЪ ПОЛКЪ: Ротмистъръ Мирковъ.

2-и КОНЕНЪ ПОЛКЪ: Поручикъ Мановъ.

6-и КОНЕНЪ ПОЛКЪ: Подполковникъ Руйчевъ, Ротмистритѣ Сарафовъ и Шишковъ и Поручикъ Бжчеваровъ.

9-и КОНЕНЪ ПОЛКЪ: Маиоръ Черковски, ротмистъръ Терзиевъ,

16-и ЛОВЧАНСКИ ПОЛКЪ: Поручикъ Табаковъ.

35-и ВРАТЧАНСКИ ПОЛКЪ: Майоръ Цаневъ, Капитани Тодоровъ, Черневъ, Петрински, Евстатиевъ; Поручикъ Дунековъ; Подпоручицитѣ Ангеловъ, Цачевъ, Ефремовъ, Новгиришки, Табаковъ и Несторовъ.

36-и КОЗЛУДЕЙСКИ ПОЛКЪ: Полковникъ Гладичевъ, подполковникъ Жиловъ, капитанъ Гавраиловъ; Поручици Зоровски, Мичевъ, Махони; Подпоручици — Табаковъ, Данчевъ, Кръстевъ, Андрейковъ, Коларовъ, Сираковъ, Поповъ, Григоровъ, Стояновъ, Личевъ, Рогозаровъ, Мариновъ, Хлѣбаровъ и Видоловъ.

53-и ПѢХОТЕНЪ ПОЛКЪ: Майоръ Ивановъ; Подпоручици — Живковъ, Тошевъ, Янакиевъ, Малиновъ.

8 и ПРИМОРСКИ ПОЛКЪ: Капитанъ Сърбеновъ; Поручикъ Бояджиевъ; Подпоручици — Николовъ, Чакъровъ, Бояджиевъ, Стойчевъ, Харалановъ и Желѣзовъ.

5-и АРТИЛЕРИЙСКИ ПОЛКЪ: Капитанъ Даскаловъ, Поручикъ Радевъ и подпоручикъ Стефановъ.

в) Въ боеветѣ срѣщу позицията Кузгунъ — Кара Омеръ, и при излизането на армията срѣщу укрѣпената линия Дунавъ — Кубадинъ — морето.

1-и СОФИЙСКИ ПОЛКЪ: Поручикъ Дичевъ и подпоручикъ Николовъ.

6-и ТЪРНОВСКИ ПОЛКЪ; Майоръ Кузмановъ,

16-и ЛОВЧАНСКИ ПОЛКЪ: Поручици Петровъ и Янчевъ; Подпоручици Милчевъ, Симовъ и Петковъ.

41-и ПѢХОТЕНЪ ПОЛКЪ: Поручикъ Колевъ; Подпоручици Новаковъ, Димитровъ, Дундовъ и Лазаровъ, офицерски кандидатъ Заяковъ.

4-и АРТИЛЕРИЙСКИ ПОЛКЪ: Поручикъ Димитровъ.

85-и ВРАТЧАНСКИ ПОЛКЪ: Майоръ Малчевъ и подпоручицитѣ Митевъ, Кръстевъ, Христовъ; офицерски кандидатъ Салабашевъ.

36-и КОЗЛУДУИСКИ ПОЛКЪ: Подоручикъ Стойновъ.

19-и ШУМЕНСКИ ПОЛКЪ: Офицерски кандидати Василиевъ, Стойковъ и Радевъ.

31 ВАРНЕНСКИ ПОЛКЪ: Поручикъ Къневъ.

47-и ПѢХОТЕНЪ ПОЛКЪ: Майоръ Ванковъ; Капитанъ Бакаловъ и Владовъ; Поручици Трандафиловъ, Генчелиевъ, Димчевъ, Савовъ, Алвановски, Синивирски, Янковъ, Стефановъ, Сакиларовъ; Подпоручици Божковъ и Стоиловъ.

г). Въ боеветѣ при 1-а атака на Кубадинската позиция (18 и 19 Септември); при отбранителнитѣ дѣйствия отъ 20 Септември до 8 октомври; при 2-а атака на тая позиция (19-и октомври) и при прѣслѣдването на противника, до 24 октомври включително.

1-и СОФИЙСКИ ПОЛКЪ: Поручицитѣ Кузуповъ, Денковъ и Панаьотовъ; Подпоручицитѣ Митаковъ, Николовъ; Офиц. кандидатъ Кънчевъ, Джебаровъ, Ивановъ, Драгановъ и Гяуровъ.

6-и ТЪРНОВСКИ ПОЛКЪ: Майоръ Върбановъ; Капитанъ Бояджиевъ; Поручици — Барбаръ, Наслѣдниковъ, Свѣщаровъ; Подпоручици — Николаевъ, Юрдановъ, Къскатийски, Георгиевъ, Димитровъ, Младеновъ, Стояновъ, Колевъ, Кьосевъ, Ивановъ и офиц. кандидати Дончевъ и Дяковъ.

16-и ЛОВЧАНСКИ ПОЛКЪ: Майоръ Димитровъ Х. и Димитровъ К., Капитани Паунинъ, Попъ Николаевъ, Димитровъ Лиловъ, Ангеловъ, Каменовъ, Цоловски; подпоручици Братановъ, Великовъ, Андреевъ, Сиклоновъ, Сариевъ, Янковъ, Клаевски, Милковъ, Стамбулиевъ, Райновъ, Батевъ, Стилияновъ, Лаловъ, Панчевъ, Цековъ, Кочевъ, Михаиловъ, Ангеловъ, Пжтевъ, Шоповъ, Макариевъ, Стоицевъ, Пашмаковъ; Оф. кандидати Петрановъ, Николовъ, Филиповъ, Диловски, Аракаудовъ, Дебеляновъ, Петковъ, Братановъ, Грозевъ и Ганевъ.

25-и ДРАГОМАНСКИ ПОЛКЪ: Капитани Морфовъ и Ковачевъ; Поручици—Веселиновъ, Иончѐвъ, Георгиевъ, Гюровъ, Геновъ, Славинъ, Яневъ и Михаиловъ; Подпоручици — Антоновъ, Игнатовъ, Аврамовъ, Райчиновъ, Мишиахъ Рубенъ, Павловъ, Тодоровъ, Кирковъ, Черневъ, Константиновъ, Стоиловъ, Цаневъ, Поповъ, Мазгаровъ, Даскаловъ; Оф. кандидатъ Добревъ.

41-и ПѢХ. ПОЛКЪ: Майоръ Миланловъ; Поручицитѣ Стефановъ и Дацовъ; Подпоручици Петровъ, Чилингировъ, Мусаковъ, Чешировъ; Оф. кандидати Маждраковъ, Момчиловъ Поповъ и Яневъ.

42-й ПѢХ. ПОЛКЪ: Капитанъ Димковъ; подпоручици Туджаровъ, Баевъ, Яначковъ; оф. кандидати Марковски, Димитровъ, Михаиловъ, Русеновъ, Джоковъ, Гайтанджиевъ и Ангеловъ.

4-й АРТИЛЕРИЙСКИ ПОЛКЪ: Подпоручикъ Захариевъ.

14-й АРТИЛЕР. ПОЛКЪ: Капитанъ Найденовъ В.

35-й ВРАТЧАНСКИ ПОЛКЪ: Поручикъ Павловъ; подпоручици Шкодревъ, Осиковски, Стоицевъ, Таушекъ, Велевъ, Орозовъ и Дамяновъ.

36-й КОЗЛУДУЙСКИ ПОЛКЪ: Капитанъ Стойковъ; Поручикъ Шишковъ; Подпоручици Янковъ, Цѣновъ, Георгиевъ, Вълковъ, Грънчаровъ, Латинъ и Лазаровъ.

53-й ПѢХ. ПОЛКЪ: Подполковникъ Захариевъ; Майоръ Николовъ; Поручици Маслинковъ, Лиловъ, Божиловъ (раненъ два пжти); Подпоручици Миленовъ, Семержиевъ, Станевски, П. Василевъ и Христовъ; Офиц. кандидатъ Христовъ А.

1 ПРѢСЛАВСКА БРИГАДА: Полковникъ Добревъ.

7-й ПРѢСЛАВСКИ ПОЛКЪ: Капитанъ Велковъ; Поручици Ивановъ, Скорчевъ; Подпоручици Кривошийковъ, Райчевъ Д., Райчевъ Г., Начевъ, Панчевъ, Петровъ Симеоновъ, Боневъ и Пжневски.

8-й ПРИМОРСКИ ПОЛКЪ: Капитанъ Пановъ; Поручици Маноловъ, Хамамжиевъ, Ивановъ, Чолаковъ, Стояновъ, Кьорфинчевъ; Подпоручици Черневъ, Николаевъ, Лазаровъ, Косевъ Р.

Митевъ, Франгя, Нисимовъ М., Косевъ, Бадуловъ, Димитровъ, Жинковъ, Германовъ и Стойчевъ.

19-й ШУМЕНСКИ ПОЛКЪ: Поручици Дяковъ и Панчевъ; Подпоручици Балкански, Стояновъ, Геренлиевъ, Каранжиевъ, Калчевъ; оф. кандидати Поповъ М., Поповъ К., Бакаржиевъ, Миновъ, Марковъ, Рафаиловъ, Драгулевъ, Стояновъ, Фарашевъ и Савовъ.

31-й ВАРНЕНСКИ ПОЛКЪ: Поручикъ Велчевъ; Подпоручици Д. Стефановъ, Митевъ, Кръстевъ Д., Вълковъ, Стояновъ, Кръстевъ Ю. Милевъ, Каражовъ, Стойчевъ, Желѣзовъ, Паяковъ, Чаушовъ, Бояджиевъ, и Нанковъ.

47-й ПѢХ. ПОЛКЪ: Капитани Петровъ и Момовъ; Поручици Бжваровъ, Михаиловъ, Георгиевъ и Тополски.

48-й ПѢХ. ПОЛКЪ: Чакаловъ и Станчевъ; Подпоручици Тодоровъ и Соломоновъ.

3-а ПИОНЕРНА ДРУЖИНА: Подпоручикъ Кючуковъ.

2-й ТЕЖКИ АРТИЛЕР. ПОЛКЪ: Подпоручикъ Дончевъ.

5-й АРТИЛЕР. ПОЛКЪ: Капитанъ Кънчевъ и подпоручикъ Ковачевъ.

I КОННА БРИГАДА: Полковникъ Михаиловъ.

ЛЕЙБЪ ГВАРДЕЙСКИ ПОЛКЪ: Полковникъ Бановъ, Майоръ Станимировъ; Поручикъ Блъсковъ С. (раненъ два пжти) и Ивановъ.

I КОНЕНЪ ПОЛКЪ: Ротмистръ Балабановъ, Поручици Йотовъ и Золотовичъ (умрѣлъ отъ рани); Подпоручици Кушевъ, Мановъ и Ивановъ.

2-Й КОНЕНЪ ПОЛКЪ: Майори Марковъ и Добриловъ; Ротмистръ Сирмановъ.

3-й КОНЕНЪ ПОЛКЪ: Поручикъ Поповъ; Подпоручикъ Стефановъ и ветеринарния майоръ Д-ръ Славовъ.

4-й КОНЕНЪ ПОЛКЪ: Ротмистри Миловъ и Марковъ.

6-й КОНЕНЪ ПОЛКЪ: Ротмистри Дончевъ и Стоевъ.

9-й КОНЕНЪ ПОЛКЪ: Ротмистри Терзиевъ и Билдиревъ.

д) При отбранителнитѣ боеве по линията езерото Ташавлу — с. Бохкакчикъ, до окончателното отхвърлюване на руснтѣ оттатъкъ Дунавъ.

35-й ВРАТЧАНСКИ ПОЛКЪ: Капитанъ Георгиевъ; Поручици Пановъ и Пустумишевъ.

36-й КОЗЛОДУЙСКИ ПОЛКЪ: Подпоручикъ Цанковъ.

53-й ПѢХ. ПОЛКЪ: Поручици Мариновъ и Михневъ; Подпоручикъ Бучковъ.

I КОННО АРТИЛЕР. ОТДѢЛЕНИЕ: Майоръ Векилски (удавенъ).

7-й ПРѢСЛАВСКИЙ ПОЛКЪ: Капитани Димитровъ и Колевъ; Поручици Стояновъ и Шейтановъ.

19-й ШУМЕНСКИ ПОЛКЪ: Поручикъ Спасовски; Подпоручици Шишмановъ, Петровъ К., Христовъ, Тюркчебилмезовъ; оф. кандидати Хумбажиевъ и Ивановъ К.

47-й ПОЛКЪ: Капитанъ Пѣевъ; Поручикъ Панайотовъ, Подпоручици Митковъ, Ичеренски и Каяжпетровъ.

4-а ПИОНЕРНА ДРУЖИНА: Подпоручикъ Меркадовъ.

ЛЕЙБЪ ГВАРДЕЙСКИ ПОЛКЪ: Поручикъ Ивановъ Вл.

2-й КОНЕНЪ ПОЛКЪ: Майоръ Добриловъ.

4-й КОНЕНЪ ПОЛКЪ: Поручикъ Спирдоновъ; Подпоручикъ Гергицовъ.

6-й КОНЕНЪ ПОЛКЪ: Ротмистръ Стоевъ.

Забѣлѣжка: Имената на убититѣ и раненитѣ отъ маршевитѣ и опълченски полкове, отъ пограничнитѣ дружини и отъ портовитѣ роти, взели участие въ Добруджанскитѣ боеве, не се помѣстватъ, понеже списъцитѣ имъ не можаха да се набавятъ.

ЗАБѢЛѢЗАНИ ПО-ВАЖНИ ПЕЧАТНИ ГРѢШКИ.

Стр.	Напечатано ред			Да се чете
7	2	отдолу	лежитѣ	лѣжите
7	9	„	урета й удрехте	ура и удряхте
8	8	„	бойна на се	бойна не се
11	11	„	сили рамо	сили, рамо-
14	21	„	пѣхи доже	пѣхи, даже
15	4	„	пѣши	полски
15	27	„	III-и (отъ вѣжливость), бѣ	III-ий бѣ (отъ вѣжливость)
15	16	отдолу	(7 дружини)	(17 дружини)
16	13	„	Хенигъ	Хенингъ
17	19	отгорѣ	гаубични 4 батареи; ескадрона	гаубични батареи; 4 ескадрона
18	12	„	2 батареи	8 батареи
18	18	отдолу	да е бие	да се бие
18	9	„	етногра—	етни—
18	8	„	фичееки	чески
18	5	„	тамъ у на ъ	тамъ у насъ
23	5	отгорѣ	градъ гдѣто	градъ, гдѣто
22	7	отдолу	мѣста очакваха	мѣста, очакваха
23	5	„	полунощь по	полунощь, по-
24	4	отгорѣ	и едно	съ едно
24	23	отдолу	день хубавитѣ	день, хубавитѣ
25	4	отгорѣ	закачваха се	заканваха се
29	16	отдолу	главн. тѣ	главни
35	12	отгорѣ	камшичи	камшични
35	17	отдолу	тѣрбата	тръбата
36	17	„	офичери	офицери
37	11	„	налѣта	налетѣтъ
53	17	„	на взраво	на взриво
43	18	„	на развилиненото	на развилнѣлото се
44	3	отгорѣ	Ангеловъ, намѣри	Ангеловъ намѣрилъ
44	12	„	напълѣена	напълнена
44	20	„	завале	завала
44	24	„	лѣтяха	летѣха
45	4	отдолу	48-й полкъ съ I-а	48-й полкъ, съ I-а
45	3	„	3-а дружина, тръгна	3-а дружини, тръгна
45	2	„	жима—срѣщу	нини—срѣщу
46	6	„	отново полѣ-	отново поле-
46	6	отгорѣ	ирѣнн яростно	ирѣнин, яростно
47	14	„	рединитѣ на 10-й	рединитѣ на 9-й

Напечатано				Да се чете
Стр.	редъ			
47	23	отдолу	Варнунски	Варненски
47	22	отгорѣ	деаъ	день
49	17	„	имъ 6 Търновски	имъ 2 Търновски
50	8	отдолу	и почнали	и починали
51	2	„	тутакси пада	тутакси падналъ
52	16	отгорѣ	който макаръ	който, макаръ
52	18	„	съсѣдитѣ отново	съсѣдитѣ, отново
55	16	отдолу	частитѣ, на Македонския....частитѣ на Македонския	
56	9	отгорѣ	пръминала и, на тѣхъ . . . пръминали и на тѣхъ	
56	12	„	да вика да плюе	да вика, да плюе
59	7	„	самъ на себе си	самъ по себе си
63	22	„	полѣтъ	полетъ
63	19	отдолу	гонете ли ги?	гоните ли ги?
66	19	„	Добруджански войски . . .	Добрички войски
72	16	отгорѣ	вече, съ поддържки . . .	вече съ поддържки,
72	17	„	отпускари; които	отпускари, които
96	3	„	91 офицери	19 офицери
96	2	отдолу	в. 103	в. 218
102	25	„	лѣвий флангъ на I-а . . .	дѣсния флангъ на I-а
108	16	„	че 70 неприятелски, . .че около 60 неприятелски	
116	10	„	ость на връщане	ость на връщение
142	2	„	Трояновъ	Траяновъ
149	11	отгорѣ	добави, че, по, тоя отъ капитално	
				добави, че по тоя, отъ капитално
150	18	отдолу	Разбира се	Разбра се
156	10	отгорѣ	ако и вече окончателно	
				ако и вече да бѫ окончателно
158	11	отдолу	на ротитѣ обаче	на ротитѣ, обаче
159	2	отгорѣ	и пѫтувайки	и, пѫтувайки
162	4	отдолу	нята, още съ	нята още съ
164	3	отгорѣ	не издържаха	не издържаха
170	8	отдолу	дълбочина, и поради . .	дълбочина, и, поради
205	26	отгорѣ	11 ч. 30 м. пр. пл. I-а Софийска	
				11 ч. 30 м. пр. пл. I-а Софийска
205	13	отдолу	настѫпването на тоя день	
				настѫпването тоя день
207	17	отгорѣ	(ради)вални	(ради)вални
213	5	„	войски за вихровня . . .	войски? в вихровня
214	18	„	на отнетия ни	на, отнетия ни
220	9	„	конна Дивизия	Конна дивизия
225	13	отдолу	, понеже съ откъръвяването	
				, понеже, съ откъръвяването
230	12	отгорѣ	та считаше за	та считаше зѧ
231	16	„	установена, отъ	установена отъ
232	26	отдолу	докождя на 26 с. м. . . .	докождя на 22 с. м.

Напечатано				Да се чете
Стр.	редъ			
232	26	„	пробива по Кубадинското	
				пробива на Кубадинското
232	17	„	да се убиди	да се обиди
233	17	отгорѣ	По тоя повидъ	По тоя поводъ
234	23	отдолу	тукъ шѳ направимъ	тукъ ще направимъ
235	3	отгорѣ	до 6 клм. дължина	до 60 клм. дължина
236	3	отдолу	Главна квартира; слѣдъ.....Главна квартира, слѣдъ	
248	5	отгорѣ	ницето на Макленбургския	
				кията на Макленбургския
251	2	отдолу	Faut pas	Faux pas
252	13	„	пръстъ 2 клм.	пръстъ около 1 клм.
258	5	отгорѣ	дружини, възможно . . .	дружини, и възможно
261	25	„	отѣгля на	отеглн на
262	22	„	които пѣсваха	които опѣсваха
262	23	„	инструкция и бѣ	инструкция бѣ
262	7	отдолу	Язъ отъ вся страна . . .	Язъ отъ своя страна
266	13	„	дългобойна	далнобойна
273	12	„	Доробанди	Доробанцы
275	1	отгорѣ	ризераъ	резервъ
176	14	отдолу	заповѣда да се	заповѣдаль да се
274	4	„	вериги прикрити	вериги, прикрити
278	18	„	запоѣдало се да се	заповѣдало се да се
279	6	„	Ноември	Декември
279	16	„	не успѣли	не успѣли
279	11	„	да повърне	да се върне
280	10	„	градушки куршуин	градушка куршуми
282	17	„	отблъсването си рускитѣ	
				отблъсването си, рускитѣ
287	13	отгорѣ	да съ върнатъ	да се върнатъ
287	1	отдолу	283 при което	283, при което
302	14	отгорѣ	и тя слѣдъ	и тя, слѣдъ
304	3	отдолу	Куникацнитѣ	Конуникацнитѣ

ЗАБѢЛѢЖКА: На много мѣста въ текста е напечатано „Командующи ермията"; да се чете: „*Командующий армиата*"

Съдържание.

Стр.

Встжпление 9
Общъ прѣгледъ на дѣйствията на III-а армия 12

I-й Периодъ.

1. Задачата на III-а армия 13
2. Численкостьта на нашата и непиятелска армии . . . 17
3. Моралътъ и духътъ у нашата и непиятелска армии . 18
4. Силата и състоянието на Тутраканската крѣпость . . 20
5. Първата бойна оперативна заповѣдь 21
6. Прѣминаване на границата 23
7. Боя на Конната диеизия при Кочмаръ-Конакъ 32
8. Заемание на гр. Добричъ 32
9. Появата на руската конница 40
10. Разпорѣждание за атаката на Тутраканската крѣпость 41
11. Тутраканския погромъ 43
12. Окончателния разгромъ и плѣняванието на Тутраканския гарнизонъ 50
13. Боя при Сарсанларъ 55
14. Дѣйствията на Конницата прѣзъ 4, 5 и 6 Септемврий 61
15. Рѣшителнитѣ боеве при Добричъ и Чамурлии 66
16. Маршъ-маневръ на 4-а Прѣславска дивизия 76
17. Настжпването на армията къмъ Кузгунъ—Кара-Омеръ 78
18. Боеветь на 13 Септемврий 83
19. Рѣшителнитѣ дѣйствия на 14 Сеп. и кризата тоя день 89
20. Прѣслѣдване на противника и излизание прѣдъ непиятелската укрѣпена позиция: Расово—Кубадинъ—Тузла 103
21. Отбранителната линия Расово—Кубадинъ—Тузла . . . 106
22. Силитѣ и разположението на непиятелската армия и състава на нашитѣ войски 8
23. Съображения за атаката на Кубадинската позиция . . 3
24. Атаката на 18-й Септемврий 111
25. Кризата на 19-й Септемврий 118

II-й Периодъ.

1. Отбранителни дѣйствия 139
2. Настжпването на непиятелската армия 141
3. Затишие прѣдъ фронта на армията 147
4. Отказа на Командующий армията за произвеждане втора атака на Кубадинската позиция 151
5. Шестдневни упорити боеве прѣдъ центъра и дѣсното крило на армията 152
6. Ромжнския десантъ при с. Рѣхово 157
7. Продължение на шестдневнитѣ боеве срѣщу центъра и дѣсното крило на армията 162
8. Кризата на 3-й Октомврий 165
9. Приготовления за атаката на непиятелската позиция 182
10. Състава, силитѣ и разположението на двѣтѣ армии . 183
11. Непиятел. укрѣпена линия Расово—Кубадинъ—Тузла . 184
12. Плана за атаката на непиятелската позиция 188
13. Заповѣдитѣ и разпорѣжданията за атаката 189
14. Атаката на непиятелската позиция Расово—Кубадинъ Топра-Хисаръ—Тузла 192
15. Боя при Западната група 193
16. Боя при Източната група 195
17. 20 й Октомврий 195
18. 21-й Октомврий 198
19. Прѣслѣдването на противника и влизането въ Кюстенджа, Черна вода и Меджидие 204
20. Атаката на Конната дивизия върху отстжлающитѣ непиятелски колони 218
21. По-нататъшнойо прѣслѣдване и дѣйствията срѣщу Черноводската прѣдмостна крѣпость 223
22. Подчинязание на цѣлата армия отново подъ началството на генералъ-лейтенанть Тошевъ 225
23. Кюстенженското пристанище 131
24. Дѣйностьта на Негово Царско Высочество при намирането Му при III-а армия въ Добруджа 234
25. По-нататъшнитѣ дѣйствия на армията 240
26. Дѣйствията на Конната дианзия 243
27. Настжпването на армията къмъ Бабадагъ 244

III-й Периодъ.

1. Отбранителни дѣйствия на армията 249
2. Настжпването на противника срѣщу позицията по линията езеро Ташлавлу—с. Бонахчикъ 252
3. Положението прѣдъ фронта на армията отъ 12 до 22 Ноември 254
4. Ожесточенитѣ боеве прѣдъ фронта на армията . . . 261
5. Силитѣ руски атаки на 1 и 2 Ноември (въ сжщность Декември) 272

IV-й Периодъ.

1. Затишие прѣдъ фронта на армията и приготовленията за по-нататашно настжпване 276
2. Боеветь за завладѣване Мачинския тертдепонъ . . . 284
3. Списъкъ на раненитѣ офицери 295